

मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी

राष्ट्रिय प्रतिवेदन

२०८२

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल

**मानव बेचबिरवन विरुद्धको
अधिकारसम्बन्धी
राष्ट्रिय प्रतिवेदन**

२०८२

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल

आयोगका पदाधिकारीहरु

अध्यक्ष

मा. तप बहादुर मगर

सदस्य

मा. मिहिर ठाकुर

मा. मनोज दुवाडी

मा. डा. लिली थापा

सचिव

श्री मुरारिप्रसाद खरेल

प्रकाशक

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल
पो.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

सहकार्य

UNODC

Funded by
the European Union

EUROPEAN UNION

चैत्र, २०८२ संस्करण: प्रथम, ४०० प्रति

प्रकाशन नं.: ३१९ (केन्द्रीय कार्यालय)

आवरण तस्विर: राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र UNODC नेपाल

मुद्रण:

सर्वाधिकार

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

आयोगको पूर्व स्वीकृति बिना यस प्रतिवेदनलाई बौद्धिक वा शैक्षिक प्रयोजन बाहेक व्यापारिक वा अन्य प्रयोजनका लागि पुनः उत्पादन एवम् मुद्रण गर्ने गरी सङ्ग्रह गर्न अथवा कुनै पनि माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउन पाइने छैन । बौद्धिक तथा शैक्षिक प्रयोजनार्थ स्रोत खुलाई आवश्यक अंशहरू साभार गरी प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

विषयसूची

कार्यकारी सारांश

अध्याय १ परिचय

१.१ यस राष्ट्रिय प्रतिवेदनको सन्दर्भ (२०७९/८०-२०८१/८२)	१
१.२ उद्देश्य	२
१.३ राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयारीका लागि अवधारणागत संरचनात्मक आधार	२
१.४ अध्ययन विधि	३
१.४.१ वर्तमान तथ्याङ्क प्रणाली र यसमा रहेका कमजोरीको सिंहावलोकन	३
१.४.२ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	४
१.४.३ पुष्ट्याउँ	७
१.४.४ अनुसन्धानको नैतिकता	७
१.५ अध्ययनका सीमितताहरू	७
१.६ अध्ययनको संरचना	८

अध्याय २

नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्था

२.१ मानव बेचबिखनका कसुर/मुद्दाहरूको सङ्ख्या	९
२.२ प्रभावितहरू (उमेर, लिङ्ग, जात/जातीय समूह र नागरिकता)	११
२.३ कसुरदारहरू (उमेर-लिङ्ग, जात/जातीय समूह र नागरिकता)	१३
२.४ शोषणका स्वरूपहरू	१७
२.५ प्रभावितहरूको उद्गम स्थल	१८
२.६ बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको गन्तव्य मुलुकहरू	२०
२.७ मानव बेचबिखनका नयाँ कार्यशैली	२३
२.८ मानव बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरू	२५
२.९ मानव बेचबिखनको अवस्था: प्रदेशस्तरीय परामर्शबाट प्राप्त नतिजाहरू	२८
२.१० मानव बेचबिखनको जोखिमको नक्साङ्कन	३१
२.१०.१ सशस्त्र प्रहरी बल नेपालद्वारा सिमानामा रोकिएका तथा उद्धार गरिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू	३१
२.१०.२ माइती नेपाल नेपालगञ्जको तथ्याङ्कअनुसार रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू (सन् २०२२-२०२४)	३२
२.१०.३ शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रूपन्देही र कञ्चनपुरमा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू	३३
२.१०.४ जनकपुरमा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रोकिएका किशोरीहरूको जोखिम नक्साङ्कन	३४
२.१०.५. यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ+) हरूमा बेचबिखनको जोखिम	३७
२.११ बेचबिखनको अन्तरसम्बन्ध: नेपालमा हराएका बालबालिका तथा महिला	३७

अध्याय ३

आप्रवासीहरूको तस्करी

३.१ नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण २०२३	४०
३.२ भिजिट भिसा प्रकरण, २०२५	४१
३.३ आप्रवासी तस्करीको अनुमानित अवस्था	४२
३.४ संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट नेपाली नागरिकहरूको देशनिकाला	४३
३.५ रुसी सेनामा भर्तीका लागि नेपाली युवाहरूको तस्करी	४६

अध्याय ४

मानव बेचबिखनका पीडितहरूको संरक्षण तथा सहायता

४.१ उद्धार तथा स्वदेश फिर्ती	४७
४.२ पुनर्स्थापना सेवा	४९
४.२.१ पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरूमा आश्रित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	५०
४.२.२ स्वास्थ्य अवस्थाको समीक्षा	५०
४.२.३ शारीरिक वा यौन हिंसा	५१
४.२.४ पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरूमा आधारभूत सेवाहरूको समीक्षा	५१
४.३ दिगो पुनर्मिलन तथा पुनः एकीकरण प्रक्रिया	४३
४.४ मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिको संरक्षणमा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको भूमिका	५५
४.५ वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका उपायहरू	५६
४.६ नेपाली श्रमिकको संरक्षणमा विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूको भूमिका	५६
४.७ संरक्षणसम्बन्धी क्रियाकलापः प्रदेशस्तरीय परामर्शहरूबाट प्राप्त नतिजा	६१

अध्याय ५

रोकथाम, सहयोग तथा सीमा क्षेत्रका उपायहरू

५.१ छिमेकी मुलुकहरूसँग नेपालको प्रगतिको तुलना	६५
५.२ बृहत् नीति तथा कार्ययोजनाको रिक्तता	६६
५.३ संस्थागत व्यवस्था	६७
५.४ जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन	६७
५.४.१ जिल्ला समितिहरू	६७
५.४.२ स्थानीय समितिहरू	७०
५.५ पुनर्स्थापना कोष, मौज्जात र खर्चको ढाँचा	७१
५.६ अन्य सम्बन्धित सरकारी निकायहरूको कार्य	७२
५.६.१ सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमीः श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको भूमिका	७२
५.६.२ प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको पहलकदमी	७४
५.६.३ राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय	७४
५.७ रोकथामसम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा गैरसरकारी संस्थाहरूले दिएको जानकारी	७५

५.७.१ कार्यक्षेत्र, लक्षित हस्तक्षेपकारी पहल र सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू	७५
५.७.२ बेचबिखनको जोखिममा रहेका तथा सीमानाकाबाट उद्धार गरिएका/फर्काइएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	७६
५.८ सीमानाकासम्बन्धी उपायहरू	७७
५.८.१ गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित सीमा निगरानी कक्षहरूको नक्साङ्कन (चित्रण)	७७
५.८.२ खुला सीमानाका (चोर नाका) : समन्वय संयन्त्र र यातायात क्षेत्रको दायित्व	८०
५.९ प्रादेशिक परामर्शका नतिजा: रोकथामसम्बन्धी प्रयासहरूको कार्यान्वयनको अवस्था	८१
५.१० मानव बेचबिखन नियन्त्रणका उपायहरूको प्रतिकूल प्रभाव	८५
५.११ क्षमता अभिवृद्धि र सहयोग	८५
५.१२ मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञान: नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०१९ को तथ्याङ्क	८६

अध्याय ६

अपराधीकरण, सजाय र उपचार

६.१ कानूनी संरचना र संशोधनहरू	८८
६.२ कानून कार्यान्वयनको अवस्था	९०
६.२.१ नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको दर	९०
६.२.२ मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू कम दर्ता हुनुका कारण र प्रभावकारी अनुसन्धानका चुनौतीहरू	९०
६.२.३ जिल्ला प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको विश्लेषण	९१
६.२.४ मानव बेचबिखनका अभियुक्तहरूको पक्राउ र फरारसम्बन्धी विवरण	९२
६.३ मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूलाई कानूनी सहायताका सम्बन्धमा गैरसरकारी संस्थाहरूले उपलब्ध गराएको जवाफ	९३
६.४ मानव बेचबिखन विरुद्धको सवालमा न्याय क्षेत्रको कार्य	९४
६.४.१ सरकारी न्यायाधिवक्ता कार्यालयको तथ्याङ्क	९४
६.४.२ सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतको तथ्याङ्क	९६
६.४.३ आप्रवासी तस्करीलाई अपराधीकरण गर्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको फैसला	९९
६.५ प्रदेशस्तरीय परामर्शका नतिजाहरू: अभियोजनसम्बन्धी प्रयासहरूको कार्यान्वयन स्थिति	१००

अध्याय ७

सारांश, छलफल, निष्कर्ष तथा सुझावहरू

७.१ नतिजाहरूको सारांश	१०५
७.२ छलफल	११३
७.३ निष्कर्ष	११८
७.४ सिफारिसहरू	११९
सन्दर्भ सामग्री	१३२

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission of Nepal

केन्द्रीय कार्यालय (Central Office)

पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल (Pulchowk, Lalitpur, Nepal)

मन्तव्य

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग मानव अधिकारको संरक्षण, संवर्धन तथा यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त संवैधानिक निकाय हो। स्थापना कालदेखि नै आयोगले अन्य विभिन्न क्षेत्रसहित मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धका सवालहरूमा समेत काम गर्दै आएको छ। यसै जिम्मेवारीअनुरूप नेपालमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको प्रवृत्ति, स्वरूप, मूल कारण तथा संस्थागत गतिविधिहरू सहित तथ्यमा आधारित मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकार सम्बन्धी यो प्रतिवेदन तयार पारिएको हो।

मानव बेचबिखन समकालीन समाजको सबैभन्दा गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घन पनि हो। यो एउटा यस्तो अपराध हो जसले व्यक्तिको मर्यादा, स्वतन्त्रता र मौलिक अधिकारहरू खोस्नुका साथै गरिबी, असमानता, भेदभाव र कमजोर सुरक्षा प्रणालीको फाइदा उठाउँदै व्यापक रूपमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दै आएको देखिन्छ। नेपालमा मानव बेचबिखन एक निरन्तर चुनौतीको रूपमा रहिआएको छ। यसले मुलुकभित्र र सीमापारमा महिला, बालबालिका र पुरुषहरूलाई समेत बढ्दो रूपमा प्रभाव पारिरहेको छ। यो प्रतिवेदन केवल तथ्याङ्कको सङ्ग्रह मात्र होइन; शोषणको जोखिममा रहेका हजारौं नेपाली नागरिकहरूले भोगेका यथार्थको प्रतिबिम्ब पनि हो। यस प्रतिवेदनले मानव बेचबिखनविरुद्धको लडाइँमा नेपाल सरकार, विदेशस्थित कूटनीतिक नियोग र नागरिक समाजका सङ्गसंस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरूले खेलेको भूमिकाको विश्लेषण गर्नुका साथै सरकारी योजना र नीतिहरूको समीक्षासमेत गरेको छ।

नेपाल मानव अधिकारसँग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको पक्ष राष्ट्र हो। नेपालले २०७६ फाल्गुण २९ मा मानव बेचबिखनको रोकथाम, दमन र सजाय गर्नेसम्बन्धी आलेख (पालेर्मो प्रोटोकल) को अनुमोदन गरी पक्ष राष्ट्र बनेको छ। तथापि नेपाल अझै पनि मानव बेचबिखनको स्रोत, ट्रान्जिट र गन्तव्य मुलुकको रूपमा रहिरहेको तथ्याङ्कले देखाउँएको छ। यौन शोषण, बाध्यकारी श्रम, आधुनिक दासता र विवाह वा वैदेशिक रोजगारीका नाममा पनि महिला तथा बालिकाहरू विशेष रूपमा प्रभावित हुने गरेका छन्। पछिल्ला वर्षहरूमा मानव बेचबिखनमा संलग्न व्यक्ति तथा समूहहरूले डिजिटल प्लेटफर्म, सामाजिक सञ्जाल, अनौपचारिक भर्ती एजेन्ट र वैदेशिक रोजगारीका झुटा आश्वासनहरूको बढ्दो प्रयोग गर्न थालेसँगै बेचबिखनको स्वरूपमा परिवर्तन आएको देखिन्छ।

यो प्रतिवेदनले मानव बेचबिखन केवल फौजदारी न्यायको विषय मात्र नभई मानव अधिकारको विषय पनि भएकोले संरचनात्मक सरोकारलाई पनि संबोधन गर्नुपर्नेमा जोड दिएको छ। गरिबी, लैङ्गिक असमानता, जातीय भेदभाव, शिञ्जाको अभाव, बेरोजगारी, आन्तरिक विस्थापन, द्रन्ध्र र जलवायु परिवर्तनका कारण सिर्जित जोखिमहरूले मानिसलाई असुरक्षित आप्रवासन र शोषणयुक्त परिस्थितिमा धकेलिरहेका छन्। सीमान्तकृत समुदायका महिला, एकल महिला, विधवा, हिंसाबाट प्रभावित व्यक्ति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र विपन्न परिवारका बालबालिकाहरूले झनै जटिल र बहुआयामिक जोखिमहरूको सामना गरिरहेका छन्।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ र विभिन्न राष्ट्रिय कार्ययोजना लगायतका कानून तथा नीतिहरूको कार्यान्वयनको बावजुद पनि बेचबिखन नियन्त्रणको प्रभावकारीतामा भने अझै समस्या रहेको देखिएको छ। पीडितको पहिचान, प्रभावित केन्द्रित पुनर्स्थापना, प्रभावकारी अभियोजन, अन्तर्निकाय समन्वय र क्षतिपूर्ति तथा दीर्घकालीन पुनःएकीकरणमा पीडितको पहुँचयुक्ततामा अझै चुनौतीहरू कायम रहेका छन्। प्रदेश सरकार र स्थानीय

फोन नं. ००९७७-९-५०१००१५, फ्याक्स नं. ००९७७-९-५४४७९७३, पो.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

Phone: +977-1-5010015, Fax: +977-1-5447973, G.P.O. Box: 9182, Kathmandu, Nepal

Email: nhrc@nhrcnepal.org, Website: www.nhrcnepal.org, जडियो नेटिस बोर्ड सर्भिस नं. १९१८-०१-५०१००१५

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission of Nepal

केन्द्रीय कार्यालय (Central Office)

पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल (Pulchowk, Lalitpur, Nepal)

तह संवैधानिक रूपमा अधिकारसम्पन्न भएतापनि मानव बेचबिखनका घटनाहरूको न्यूनिकरणमा प्रभावकारी कार्य गर्न क्षमता विकास, स्रोत साधन र भूमिकाको स्पष्टता आवश्यक छ।

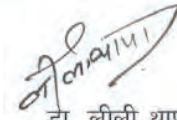
अमेरिकी विदेश मन्त्रालयको मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रतिवेदन २०२५ ले नेपाललाई लगातार दोस्रो वर्ष पनि श्रेणी २ को निगरानी सूची (टायर २ वाचलिस्ट) मा राखेको छ। यो अवस्थाले राज्यद्वारा गरिएका प्रयासका बावजुद मानव बेचबिखनका घटना निर्मूल गर्नका लागि आवश्यक न्यूनतम मापदण्डहरू अझै पूर्ण रूपमा हुन सकेका छैनन् भन्ने कुराको सङ्केत गर्दछ। यसले अझ बलियो राजनीतिक प्रतिबद्धता, प्रभावकारी कार्यान्वयनका साथै मापनयोग्य परिणामहरूको तत्काल आवश्यकता रहेको देखाएको छ।

यस प्रतिवेदनले सचेतना, सुरक्षित आप्रवासन सुशासन, आर्थिक सशक्तीकरण र शिक्षा, विशेषगरी समुदायस्तरमा रोकथामको महत्वलाई जोड दिएको छ। मानव बेचबिखनलाई सम्बोधन गर्न सबै तहका सरकार र सम्पूर्ण समाजको साझा धारणा आवश्यक रहेको र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग यस्ता विषयमा कार्य गर्न सदैव प्रतिबद्ध रहेको छ। मानव बेचबिखन नियन्त्रण गर्ने सवालमा राज्यका सबै निकायहरू सङ्घीय, प्रादेशिक सरकार र स्थानीय तह, कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय, न्यायपालिका, नागरिक समाजका संस्था र निजी क्षेत्रबीच बलियो समन्वय र सहकार्य हुनु अपरिहार्य छ। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग मानव बेचबिखनको अवस्थाको अनुगमन गर्न, नीतिगत सुधारका लागि पैरवी गर्न र प्रभावित केन्द्रित न्यायमा पहुँचको सुनिश्चितताको लागि सहयोग गर्न सदैव क्रियाशील रहँदै आएको छ।

म यस मानव बेचबिखन विरुद्धको प्रतिवेदन तयार गर्न निरन्तर सहयोग र समन्वय गर्नुहुने आयोगका माननीय अध्यक्षज्यू, सदस्यज्यूहरू, सचिवज्यू र संवर्धन विभाग, सामूहिक अधिकार महाशाखाका सम्पूर्ण टोलीलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। यस प्रतिवेदन तयार गर्न पार्न महत्वपूर्ण योगदान गर्नुहुने विज्ञ डा. गोविन्द सुवेदी विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ। म अध्ययन प्रतिवेदन तयारीका लागि प्राविधिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागुऔषध तथा अपराध नियन्त्रण कार्यालय नेपाल तथा युरोपेली सङ्घप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागुऔषध तथा अपराध नियन्त्रण कार्यालयबाट प्राप्त सुझाव, समय र प्रयास यस प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिनका लागि महत्वपूर्ण बनेको छ। स्थलगत अध्ययन कार्यमा प्रभावकारी रूपमा समन्वय गर्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका सम्पूर्ण प्रदेश र शाखा कार्यालयका टोलीलाई धन्यवाद प्रकट गर्दछु। अन्त्यमा, नेपाल सरकार तथा प्रतिवेदन तयार पार्न बहुमूल्य जानकारी, पृष्ठपोषण तथा सुझाव पठाउनुहुने सम्पूर्ण सरोकारवालाप्रति म कृतज्ञ छु।

मलाई आशा छ, यो प्रतिवेदनले सुसूचित संवाद, प्रभावकारी कार्यक्रम र सुदृढ सुरक्षा संयन्त्र निर्माणमा योगदान पुर्याउनेछ। अन्तमा नेपालमा प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण, डर, दुर्व्यवहार मुक्त बनाउन तथा मानव बेचबिखन विरुद्ध वकालत गर्न र लड्नका लागि प्रेरित गर्न सकौं।

धन्यवाद

डा. लीली थापा
सदस्य

फोन नं. ००९७७-१-५०१००१५, फ्याक्स नं. ००९७७-१-५४४७९७३, पौ.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

Phone: +977-1-5010015, Fax: +977-1-5447973, G.P.O. Box: 9182, Kathmandu, Nepal

Email: nhrc@nhrcnepal.org, Website: www.nhrcnepal.org, अडियो नोटिस बोर्ड सर्भिस नं. १९१८-०१-५०१००१५

<https://www.youtube.com/@nationalhumanrightscommission4301>, <https://www.facebook.com/NepalNHRC>, <https://twitter.com/NepalNHRC>

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission of Nepal

केन्द्रीय कार्यालय (Central Office)

पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल (Pulchowk, Lalitpur, Nepal)

कृतज्ञता

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन हो। मानव बेचबिखनले विश्वभरिका लाखौं मानिसहरू निरन्तर प्रभावित हुने गरेका छन्। मानव बेचबिखनसम्बन्धी विश्वव्यापी प्रतिवेदन २०२४ अनुसार कोभिड-१९ को महामारीपछि सन् २०१९ देखि २०२२ को बीचमा बेचबिखनमा पर्ने पीडितहरूको सङ्ख्यामा चिन्ताजनक रूपमा वृद्धि भएको छ। महिला, बालबालिका, आप्रवासी र अन्य सीमान्तकृत एवं कमजोर अवस्थामा रहेका जनसङ्ख्या तथा समुदाय सङ्गठित अपराधिक सञ्जालबाट विशेष रूपमा प्रभावित हुने गरेका छन्। वास्तवमा मानव बेचबिखन र दासता, यौन शोषण, बाल श्रम, बाध्यकारी श्रम, ऋण बाँधा, जबरजस्ती विवाह जस्ता कसुरहरू गम्भीर मानव अधिकारको उल्लङ्घन हुन्। यस्ता कसुर नेपाल र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून अन्तर्गत निषेधित छन्।

आप्रवासन, निरक्षरता, सचेतनाको अभाव, गरिबी, बेरोजगारी, भूमिहीनता र जीविकोपार्जनका साधनको अभाव लगायतले बेचबिखन जस्तो गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरू हुने गरेका छन्। नेपालले मानव अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय ७ वटा प्रमुख महासन्धिलगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू अनुमोदन गरेको छ। नेपाल महिलामाथि हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धिको पक्ष राष्ट्र पनि हो। त्यसैगरी मानव बेचबिखन, विशेष गरी महिला र बालबालिकाको बेचबिखन रोकथाम, दमन र सजाय गर्नेसम्बन्धी आलेख (पालेर्मो प्रोटोकल) नेपालले सन् २०२० मा अनुमोदन गरेको छ। पालेर्मो प्रोटोकलले मानव बेचबिखनको रोकथामका लागि आवश्यक सबै कदम चालुपर्ने दायित्व सिर्जना गरेको छ। नेपालले पालेर्मो प्रोटोकल अनुमोदन पश्चात मानव बेचबिखनविरुद्धको कानून संशोधनका लागि पहल गरेको भए तापनि २०८२ भदौमा प्रतिनिधिसभा विघटन भएसँगै यो कानून संशोधनको विषय अन्यौलमा परेको छ।

नेपाल मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको पक्ष राष्ट्र रहेको भए तापनि मानव बेचबिखन अझै पनि नेपालमा मानव अधिकारको गम्भीर समस्याका रूपमा रहेको छ। यो समस्याले अन्तर्देशीय सहकार्य र सीमा नियन्त्रणका थप कडा र प्रभावकारी उपायहरूका लागि तत्काल कदम चालुपर्ने आवश्यकता रहेको देखाउँछ। दिगो विकास लक्ष्य २०३० हासिल गर्न र नेपालको वर्तमान स्थितिमा स्तरोन्नतिका लागि मानव अधिकारमा आधारित रणनीति एउटा कोसेढुङ्गा सावित हुन सक्छ। मानव बेचबिखनविरुद्ध प्रभावकारी हस्तक्षेपका लागि सरकारी निकाय, स्थानीय तह, प्रदेश तथा सङ्घीय सरकार, गैरसरकारी संस्था, विकास साझेदार र सञ्चार माध्यमहरूबीच समन्वय र हातेमालो हुनु आवश्यक छ। नेपालमा मानव बेचबिखनविरुद्धका नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न जरुरी छ।

यो राष्ट्रिय प्रतिवेदनको उद्देश्य मानव बेचबिखनको अवस्था पहिचान गर्नु, विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूका पहलहरूको अनुगमन गर्नु र बेचबिखनविरुद्धको कानून कार्यान्वयन तथा न्यायिक कार्यको अवस्थाको समीक्षा गर्नु रहेको हो। सूचना प्रविधि तथा सामाजिक सञ्जालको माध्यम तथा प्रविधिको प्रयोगबाट हुने मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको प्रवृत्तिमा ठूलो परिवर्तन आएको छ। एकातिर प्रविधिको विकासले साक्षरता र पहुँच भएका व्यक्तिका लागि महत्वपूर्ण अवसरहरू सिर्जना गरेको छ, भने अर्कोतिर विपन्न र सङ्घटन समुदायहरूलाई शोषणका नयाँ स्वरूपहरूको जोखिममा पुऱ्याएको छ।

गरिबी, बेरोजगारी, सचेतनाको कमी र स्रोतसाधनको कमी भैरहेका व्यक्तिहरू आजको डिजिटल युगमा बेचबिखनको उच्च जोखिममा छन्। विकसित हुँदै गइरहेको यस प्रवृत्तिले बेचबिखनका स्वरूपहरूलाई बुझ्न नयाँ दृष्टिकोणको आवश्यकतालाई औल्याएको छ। मानव बेचबिखनको क्षेत्र र दायरा, मानव बेचबिखनकर्ताहरूले अपनाउने शैली,

फोन नं. ००९७७-१-५०१००१५, फ्याक्स नं. ००९७७-१-५४४७९७३, पो.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

Phone: +977-1-5010015, Fax: +977-1-5447973, G.P.O. Box: 9182, Kathmandu, Nepal

Email: nhrc@nhrcnepal.org, Website: www.nhrcnepal.org, अखिल नोटिस बोर्ड सर्भिस नं. १९१८-०१-५०१००१५

<https://www.youtube.com/@nationalhumanrightscouncil4301>, <https://www.facebook.com/NepalNHRC>, <https://twitter.com/NepalNHRC>

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

National Human Rights Commission of Nepal

केन्द्रीय कार्यालय (Central Office)

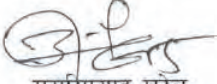
पुल्चोक, ललितपुर, नेपाल (Pulchowk, Lalitpur, Nepal)

उनीहरूको उद्देश्य, उनीहरूले प्रयोग गर्ने मार्ग र ट्रान्जिट विन्दुहरू, पीडितहरूको विविध पहिचान (बालबालिका, महिला, पुरुष र लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक), गन्तव्य स्थान र आपराधिक सञ्जालहरूको संरचना लगायत सबैको अध्ययन र समीक्षा गरिनुपर्छ। यसका साथै यस्ता बेचबिखनका क्रियाकलापले मुलुक र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रका विभिन्न पक्षहरूसँग कसरी सम्बन्ध राख्छन् भन्ने कुराको गहन अध्ययन गर्नुपर्ने टङ्कारो आवश्यकता देखिन्छ। यस प्रतिवेदनको निष्कर्षले नीति निर्माता र अन्य सरोकारवालाहरूलाई जोखिममा रहेका बालबालिका, महिला र सम्पूर्ण नागरिकहरूको सुरक्षित र दिगो भविष्यका लागि मानव बेचबिखनविरुद्धका रणनीतिहरू तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछन् भन्ने मलाई पूर्ण विश्वास छ।

विशेषगरी यस प्रतिवेदनको मस्यौदा तयार गर्न र प्रकाशन गर्न महत्वपूर्ण योगदान गर्नुहुने सहसचिव श्री नवराज सापकोटा, उपसचिव श्री लोकनाथ वास्तोला र मानव अधिकार अधिकृत श्री कुमारी महाराप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट प्राप्त महत्वपूर्ण तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी यो प्रतिवेदन लेखनमा अथक प्रयास गर्नुहुने विज्ञ प्रा. डा. गोविन्द सुवेदीज्यूलाई विशेष धन्यवाद छ। प्रतिवेदन तयारीका लागि स्थलगत अध्ययन कार्यमा भूमिका खेल्नुहुने आयोगका प्रदेश तथा शाखा कार्यालयका प्रमुख तथा अन्य सबै कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन्छु।

अन्त्यमा, मानव बेचबिखन विरुद्धको यस प्रतिवेदन तयार गर्न प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागुऔषध तथा अपराध नियन्त्रण कार्यालयप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु। यस कार्यमा निरन्तर सहयोगका लागि राष्ट्रिय कार्यक्रम संयोजक रीना पाठक र प्रशासन तथा वित्त सहयोगी कृष्णप्रसाद सेढाईप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। यसका साथै यस प्रतिवेदनका लागि तथ्य र तथ्याङ्क प्रदान गरी सहयोग र योगदान पुऱ्याउनुहुने नेपाल सरकार, सङ्घीय सरकारका विभिन्न मन्त्रालय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तह, विदेशस्थित नेपाली दूतावास तथा नियोग र अन्य सम्बन्धित गैरसरकारी संस्थाहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु।

मुरारिप्रसाद खरेल
सचिव

फोन नं. ००९७७-१-५०१००१५, फ्याक्स नं. ००९७७-१-५४४७९७३, पो.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल

Phone: +977-1-5010015, Fax: +977-1-5447973, G.P.O. Box: 9182, Kathmandu, Nepal

Email: nhrc@nhrcnepal.org, Website: www.nhrcnepal.org, अडियो नोटिस बोर्ड सभित नं. १६१८-०१-५०१००१५

<https://www.youtube.com/@nationalhumanrightscommiss4301>, <https://www.facebook.com/NepalNHRC>, <https://twitter.com/NepalNHRC>

कार्यकारी सारांश

मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारका सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपालद्वारा निरन्तर रूपमा प्रकाशन गरिँदै आएको प्रतिवेदन शृङ्खलाकै रूपमा यो राष्ट्रिय प्रतिवेदन प्रकाशन गरिएको छ। यसले नेपालमा मानव बेचबिखनको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नुका साथै यसविरुद्ध भइरहेका राष्ट्रिय प्रयास तथा कार्यको समीक्षा गर्दछ। यस प्रतिवेदनले संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय बहुराष्ट्रिय सङ्घटित अपराधविरुद्धको महासन्धिअन्तर्गत 'मानव बेचबिखन, विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसारको रोकथाम, दमन तथा सजाय गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पूरक आलेख (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children) लाई मुख्य संरचनात्मक आधारका रूपमा ग्रहण गरेको छ। प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरूमा आधारित यो प्रतिवेदनले तीनवटा आर्थिक वर्षहरू: २०७८/७९, २०७९/८० र २०८१/८२ लाई समेटेको छ। देशमा बेचबिखनको अवस्थाको आधारभूत वस्तुस्थिति (baseline) प्रस्तुत गर्नका लागि यस अध्ययनले बेचबिखनका प्रवृत्ति, विशेषता र मार्गहरूको खोजी गर्नुका साथै जोखिमका कारक तत्त्व र तस्करहरूको कार्यशैलीको विश्लेषण गर्दै यस अपराधविरुद्धका राष्ट्रिय कार्यहरूलाई स्पष्ट पारेको छ। आर्थिक आवश्यकता नेपालमा मानव बेचबिखनको जोखिम बढाउने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कारक तत्त्वका रूपमा रहेको छ। मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूमध्ये बहुसङ्ख्यक (९९ प्रतिशत) नेपाली नागरिक रहेका छन् र उनीहरू नेपालका ७७ जिल्लामध्ये ७० जिल्लाका रहेका पाइएको छ। औसतमा, वार्षिक ३५१ जना अभियुक्तको रूपमा अभियोजन हुने गरेका छन्, जसमध्ये लगभग सबै वयस्क छन् र दुईतिहाइ पुरुष तथा बाँकी महिला रहेका छन्। आरोपितहरूमध्ये ९ प्रतिशत विदेशी नागरिक रहेका छन्। पीडित तथा प्रभावितहरू मुख्यतया यौनिक कार्य (prostitution) (४१ प्रतिशत), ओसारपसारमार्फत यौन शोषण (३३ प्रतिशत), ओसारपसारमार्फत श्रम शोषण (१२ प्रतिशत), र बेचबिखनमार्फत यौन शोषण (७ प्रतिशत) का लागि बेचबिखनमा परेका थिए। समग्रमा, ६१ प्रतिशत मध्यपूर्व, २४ प्रतिशत दक्षिण एसिया, ११ प्रतिशत दक्षिणपूर्वी एसिया/चीन, ३ प्रतिशत अफ्रिका र १ प्रतिशत युरोप/रुस/मध्यएसियामा बेचबिखन भएका थिए। यस प्रक्रियामा भारत गन्तव्य मुलुक र प्रमुख ट्रान्जिट मार्ग दुवैका रूपमा देखा परेको छ।

नेपालमा मानव बेचबिखनका विभिन्न उदीयमान स्वरूपहरू देखा परिरहेका छन्। पारिवारिक विखण्डन र परिवारभित्रको चरम आर्थिक अभाव नै जोखिमका मुख्य कारक देखिएका छन्। सोसँगै महिला तथा बालबालिका हराउने बढ्दो प्रवृत्ति र यौनिक अल्पसङ्ख्यकहरूको जोखिमपूर्ण अवस्थासमेत रहेको छ। बेचबिखनकर्ताहरूले नेपाली नागरिकहरूलाई झूटो आश्वासन दिएर विदेश जान राजी गराउन वा उनीहरूसँग सूचनाको अभाव र नियमित आप्रवासन माध्यमहरूमा पहुँच नभएको अवस्थाको फाइदा उठाउँदै छलपूर्ण रणनीतिहरू प्रयोग गर्ने गरेका छन्।

नेपालमा आप्रवासीहरूको तस्करीसम्बन्धी मुद्दाहरू हेर्न छुट्टै कानून बनेको छैन। सन् २०२२ देखि २०२५ को पहिलो त्रैमासिकसम्मको तथ्याङ्कअनुसार वार्षिक करिब १ लाख ३६ हजार नेपालीहरू विदेशमा तस्करी हुने गरेका छन् भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को सुरुवाती आठ महिनामा मात्रै ५ हजारभन्दा बढी भारतीय नागरिकहरूले अनिवार्य अनुमती प्रमाणपत्र (नो अब्जेक्सन लेटर) विना त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट तेस्रो मुलुकका लागि उडान भरेका छन्। मानिसहरू सुरुमा तस्करहरूको सहयोगमा अनियमित यात्रामा निस्कने र पछि यात्राको क्रममा वा गन्तव्यमा पुगेपछि शोषणमा पर्ने गरेको देखिन्छ। नियमित यात्राका विकल्पहरू सीमित भएको वा उपलब्ध नभएको अवस्थामा बेचबिखनकर्ताहरूले कहिलेकाहीँ आफूलाई सुरक्षित मार्ग प्रशस्त गर्न नक्कली वा गलत कागजात प्रयोग गर्ने गरेका छन्। यी दुई अपराधहरू (मानव बेचबिखन र आप्रवासीहरूको तस्करी) बीचको अन्तरछेदनले संरक्षण र अनुसन्धानमा चुनौती खडा गर्नुका साथै उपयुक्त उपायहरूको तर्जुमा तथा प्रयोग गर्नमा अन्योल सिर्जना गरेको छ। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६३ ले मानव बेचबिखनको अपराधलाई सम्बोधन गर्ने मुख्य संरचनात्मक आधार प्रदान गरेको छ। यस अपराधविरुद्धको कार्यमा मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोजस्तो विशिष्टीकृत निकायले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। तापनि, फौजदारी न्याय प्रणालीका विभिन्न चरणहरूमा हुने ढिलाइका कारण मुद्दाहरू किनारा लगाउन र अभियुक्तहरूलाई सजाय दिलाउन अझै पनि थुप्रै चुनौतीहरू विद्यमान छन्।

नेपालमा आप्रवासीहरूको तस्करीसम्बन्धी मुद्दाहरू हेर्ने छुट्टै कानून बनेको छैन। सन् २०२२ देखि २०२५ को पहिलो त्रैमासिकसम्मको तथ्याङ्कअनुसार वार्षिक करिब १ लाख ३६ हजार नेपालीहरू विदेशमा तस्करी हुने गरेका छन् भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को सुरुवाती आठ महिनामा मात्रै ५ हजारभन्दा बढी भारतीय नागरिकहरूले अनिवार्य अनुमति प्रमाणपत्र (नो अब्जेक्सन लेटर) विना त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट तेस्रो मुलुकका लागि उडान भएका छन्। मानिसहरू सुरुमा तस्करहरूको सहयोगमा अनियमित यात्रामा निस्कने र पछि यात्राको क्रममा वा गन्तव्यमा पुगेपछि शोषणमा पर्ने गरेको देखिन्छ। नियमित यात्राका विकल्पहरू सीमित भएको वा उपलब्ध नभएको अवस्थामा बेचबिखनकर्ताहरूले कहिलेकाहीँ आफूलाई सुरक्षित मार्ग प्रशस्त गर्न नक्कली वा गलत कागजात प्रयोग गर्ने गरेका छन्। यी दुई अपराधहरू (मानव बेचबिखन र आप्रवासीहरूको तस्करी) बीचको अन्तरछेदनले संरक्षण र अनुसन्धानमा चुनौती खडा गर्नुका साथै उपयुक्त उपायहरूको तर्जुमा तथा प्रयोग गर्नमा अन्वोल सिर्जना गरेको छ। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६३ ले मानव बेचबिखनको अपराधलाई सम्बोधन गर्ने मुख्य संरचनात्मक आधार प्रदान गरेको छ। यस अपराधविरुद्धको कार्यमा मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोजस्तो विशिष्टीकृत निकायले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। तापनि, फौजदारी न्याय प्रणालीका विभिन्न चरणहरूमा हुने ढिलाइका कारण मुद्दाहरू किनारा लगाउन र अभियुक्तहरूलाई सजाय दिलाउन अझै पनि थुप्रै चुनौतीहरू विद्यमान छन्।

नेपालमा मानव बेचबिखनको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि विस्तृत नीति र कार्ययोजनाको अभाव रहेको छ। संस्थागत संयन्त्रहरू पनि देशको सङ्घीय संरचनाअनुसार व्यवस्थित हुन सकेका छैनन्। पुनर्स्थापना कोषको बजेटमा निरन्तर गिरावट आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १ करोड ७३ लाख रूपैयाँ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा घटेर मात्र ५९ लाख रूपैयाँ पुगेको छ। पीडितहरूको उद्धार र स्वदेश फिर्ताका लागि हालसम्म कुनै औपचारिक कार्यविधि (SOP) बनेको छैन। नेपालमा पुनर्स्थापना सेवाहरू मुख्यतया गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा प्रदान गरिने गरिएको छ र सरकारीस्तरबाट सञ्चालित पुनर्स्थापना केन्द्रहरू न्यून रहेका छन्। वार्षिक रूपमा करिब २ हजार प्रभावितहरूले सहयोग प्राप्त गर्ने गरेको अनुमान छ। श्रम शोषणका लागि पुरुषहरू बेचबिखनमा पर्ने घटनाहरू बढ्दै गए तापनि पुरुष प्रभावितहरूका लागि नेपालमा कुनै पनि सुरक्षित आवास गृह (सेफ हाउस) छैनन्। गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रतिवेदनअनुसार वार्षिक २ हजारभन्दा बढी प्रभावितहरूलाई समाजमा पुनःएकीकरण गराइने गरिएको छ।

औसतमा, नेपालका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरू वार्षिक करिब ७,४०० व्यक्तिहरूलाई बेचबिखनको जोखिमबाट जोगाउन सफल भएका छन्। यी घटनाहरूमा महिला र बालबालिकाहरूको सङ्ख्या अत्यधिक रहेको छ। गैरसरकारी संस्थाहरूले नेपाल-भारत सीमाका प्रमुख नाकाहरू र नेपाल-चीन सीमाका दुईवटा नाकाहरूमा सीमा निगरानी कक्ष (Border Surveillance Desks-BSD) सञ्चालन गरिरहेका छन्। भारतसँग सीमापार सहयोगका विभिन्न प्रयासहरू सुरु गरिए तापनि ती सबैले निरन्तरता पाउन सकेका छैनन्। सीमाको दुवैतर्फका सार्वजनिक तथा निजी यातायात सञ्चालकहरूको अनुगमन गर्ने कार्य पनि कमजोर रहेको छ र कहिलेकाहीँ उनीहरूको मानव बेचबिखनकर्ताहरूसँग मिलेमतोसमेत हुने गरेको छ। सीमा पार गर्दा यात्राका नक्कली कागजातहरूको प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति पनि बढ्दो क्रममा रहेको छ।

नेपाल पक्ष राष्ट्र रहेको मानव बेचबिखनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आलेखसँग तादात्म्य मिलाउन मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। विद्यमान कानूनमा अझै पनि सारभूत कमजोरीहरू रहेका छन् र सर्वोच्च अदालतले मानव तस्करीजन्य कार्यहरूलाई अपराधीकरण गर्न (फौजदारी कसुरका रूपमा व्यवहार गर्न) छुट्टै कानून निर्माणका लागि आदेश जारी गरिसकेको छ। नेपाल सरकारका लागि आप्रवासीहरूको तस्करीसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आलेखलाई अनुमोदन गर्ने यो उपयुक्त समय हो।

कानून कार्यान्वयनको सन्दर्भमा, बेचबिखनका मुद्दाहरूको प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजनमा धेरै चुनौतीहरू रहेका छन्। न्यायिक क्षेत्रको कार्यको हकमा समीक्षा अवधिमा सबै तहका सरकारी वकील कार्यालय र अदालतमा मुद्दाहरू किनारा गर्ने दर न्यून रहेको छ भने विचाराधीन मुद्दाहरूको दर निकै उच्च छ। यस अध्ययनका नतिजाहरूले बेचबिखनका मुद्दाहरू सम्बोधन गर्ने क्रममा कानूनको कमजोर कार्यान्वयन र न्यायमा पहुँचका लागि धम्की एवम् क्षतिपूर्तिमा हुने ढिलाइजस्ता थुप्रै अवरोधहरू प्रस्तुत गरेका छन्।

यस अध्ययनले नेपालमा मानव बेचबिखनको व्यापकता, स्वरूप र प्रकारहरूका साथै आप्रवासी तस्करीसमेत बढ्दो क्रममा रहेको निष्कर्ष निकालेको छ। यसविरुद्धका प्रतिकार्यका प्रयासहरू अझै पनि अत्यन्तै अपर्याप्त रहेका छन्।

अध्याय - १

◆ परिचय

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ अनुसार सन् २००० मा स्थापित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेको एक संवैधानिक निकाय हो। मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नु आयोगको मुख्य कर्तव्य रहेको छ (धारा २४९)। आयोगले विगतका रणनीतिक योजनाहरूमा जस्तै वर्तमान छैटौँ रणनीतिक योजना (२०२१-२६) मा पनि मानव बेचबिखन विरुद्धको कार्यलाई एक प्रमुख रणनीतिक प्राथमिकताको रूपमा राखेको छ। उक्त रणनीतिक योजनाले 'मानव बेचबिखन र आधुनिक दासत्वविरुद्धको अधिकारको अवस्था अनुगमन गर्ने कार्यक्रम तय गरेको छ (रा.मा.अ.आ., २०२१)। आफ्नो रणनीति हासिल गर्न आयोगले नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्थाको अनुसन्धान तथा अध्ययन र यसको उन्मूलनका लागि भइरहेका प्रयासहरूको अनुगमन गर्दै आएको छ। आयोगअन्तर्गत महिला तथा बालबालिका बेचबिखनसम्बन्धी विशेष समाधिषकको कार्यालय स्थापना भएपछि सन् २००५ देखि नै आयोगले मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रमाणमा आधारित वार्षिक वा द्विवार्षिक राष्ट्रिय प्रतिवेदन प्रकाशन गर्दै आएको छ। सन् २०१२ देखि बेचबिखनसम्बन्धी अध्ययन, अनुगमन र प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी सामूहिक अधिकार महाशाखाले सम्हाल्दै आएको छ।

प्रत्येक राष्ट्रिय प्रतिवेदनको सामान्य उद्देश्य मानव बेचबिखनको अवस्था पहिचान गर्ने, विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूले गरेका प्रयासहरूको अनुगमन गर्ने र बेचबिखन विरुद्धको कानून कार्यान्वयन तथा न्यायिक क्षेत्रको प्रतिकार्यको अवस्था समीक्षा गर्नु रहेको छ। यसका अतिरिक्त प्रत्येक राष्ट्रिय प्रतिवेदन कुनै निश्चित विषयमा केन्द्रित हुने गर्दछ। उदाहरणका लागि, सन् २००५ को पहिलो राष्ट्रिय प्रतिवेदन द्वन्द्व र मानव बेचबिखनबीचको सम्बन्धमा केन्द्रित रहेको थियो। सन् २०११ को राष्ट्रिय प्रतिवेदन ४ आर (4R) —उद्धार (Rescue), स्वदेश फिर्ती (Repatriation), पुनर्स्थापना (Rehabilitation) र पुनःएकीकरण (Reintegration) — सम्बन्धी नीतिहरूको अवस्थामा केन्द्रित रहेको थियो। सन् २०१८ को राष्ट्रिय प्रतिवेदनले वैदेशिक रोजगार र मानव बेचबिखनको अन्तरसम्बन्धको विश्लेषण गरेको थियो। सन् २०२२ मा प्रकाशित भएको यसअघिको प्रतिवेदनले कोभिड-१९ र मानव बेचबिखनलाई केन्द्रमा राखेको थियो। राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले सन् २०११ को राष्ट्रिय प्रतिवेदनदेखि यसले प्रकाशन गर्ने प्रतिवेदनको नाम 'नेपालमा मानव बेचबिखन, खास गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन' बाट परिवर्तन गरी 'नेपालमा मानव बेचबिखन' राखेको छ। यसरी यसले जुनसुकै व्यक्ति पनि बेचबिखन र दासत्वको शिकार हुनसक्छ भन्ने तथ्यलाई आत्मसात् गरेको छ र मानव बेचबिखनको कसुरले मानव अधिकारको उल्लङ्घन गर्छ भन्ने विश्वास राख्दछ।

१.१ यस राष्ट्रिय प्रतिवेदनको सन्दर्भ (२०७९/८०—२०८१/८२)

नेपालले मानव बेचबिखन र आप्रवासीहरूको तस्करी रोकथाम तथा नियन्त्रणमा निकै ठूला चुनौतीहरूको सामना गरिरहेको छ। नेपाल र भारतबीच खुला सिमाना रहेका कारण श्रम, अध्ययन, व्यापार र स्वास्थ्य उपचारका प्रयोजनका लागि मानिसहरूको आवतजावत सहज रूपमा हुने गरेको छ। नेपाल-भारत खुला सीमा नीतिका बाबजुद पनि विशेष गरी तराई र पहाडी क्षेत्रहरूमा थुप्रै अनौपचारिक र अनुगमन नगरिएका मार्गहरू पनि सक्रिय रहेका छन्। यस्ता मार्गहरूले, खास गरी सरकारी निगरानी कम भएका क्षेत्रहरूमा, मानव बेचबिखन र अनियमित आप्रवासनको जोखिम सिर्जना गरेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारले व्यक्तिगत र संस्थागत संयन्त्रमार्फत विश्वका १११ देशमा नागरिकहरूलाई रोजगारीका लागि जान अनुमति प्रदान गरेको छ (श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, २०७९)। साथै, उच्च शिक्षाका लागि हुने अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासन बढ्दो छ र युवाहरूको बहिर्गमन नेपालमा राजनीतिक कार्यसूची (एजेण्डा) बनेको छ (सुवेदी, २०२५)। यी परिघटनाहरूले वैदेशिक रोजगार र विदेशमा अध्ययनका क्षेत्रमा संलग्न प्रत्यक्ष र परोक्ष विभिन्न निजी तथा सरकारी सरोकारवालाहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि गराएको छ (राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, २०७९)। देशमा मानव बेचबिखनको अवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा अनुगमन गर्नका लागि यी सरोकारवालाहरूका गतिविधिहरू, विशेष गरी वैदेशिक रोजगार व्यवसाय, विदेशमा अध्ययन वा अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासनका सन्दर्भमा पहिचान गर्नु र बुझ्नु महत्त्वपूर्ण छ।

राष्ट्रिय र स्थानीयस्तरमा, विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी क्षेत्र वा राजमार्गका मुख्य केन्द्रहरूमा, पहाडबाट तराईमा र साना शहरी क्षेत्रहरूबाट महानगरपालिकाहरूमा हुने आन्तरिक बसाइँसराइ निकै तीव्र बनेको छ (राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय, २०८०)। ईटाभट्टा, गलैंचा तथा गार्मेन्ट कारखाना, मनोरञ्जन क्षेत्र, गेस्टहाउस, सीमापार अवैध गतिविधिमा बालबालिकाको संलग्नता, राजमार्गका मदिरा तथा अन्य पसलजस्ता विभिन्न अनौपचारिक श्रम क्षेत्रहरूको उदयले महिला तथा बालबालिकाको आन्तरिक बेचबिखन नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी अनुगमनको खाँचो बढ्दै गएको छ।

यसका साथै, सूचना प्रविधिको विकास र डिजिटल सामाजिक सञ्जाल एवम् साइबर गेमहरूको तीव्र विस्तारले मानव गतिशीलतालाई निकै प्रभावित पारेको छ (जोन्स, २०१४)। एकातिर, सूचना प्रविधिको विकासले यसको प्रयोगमा दखल राख्ने व्यक्तिहरूका लागि धेरै अवसरहरू ल्याएको छ। अर्कोतिर, यसले गरिबी, बेरोजगारी, अज्ञानता र अभावबाट प्रभावित तथा बेचबिखनको जोखिममा रहेका पिछडिएका, सीमान्तकृत र जोखिमपूर्ण जनसङ्ख्यामा प्रतिकूल परिणामहरू सिर्जना गरेको छ। यसले डीप-फेक (Deep-fake), जालसाजी, ठगी, अपराध र बेचबिखनजस्ता परिघटनाहरूमा वृद्धि गराएको छ। यी सबै उदीयमान प्रवृत्तिहरूले बेचबिखनको मात्रा, कार्यशैली (Modus Operandi) र उद्देश्य, बेचबिखनकर्ताहरूले प्रयोग गर्ने ट्रान्जिट बिन्दु र मार्गहरू, बेचबिखनका पीडितका प्रकारहरू (बालबालिका, पुरुष, महिला र लैङ्गिक तथा यौनिक

अल्पसङ्ख्यकसहित), बेचबिखन हुने गन्तव्य स्थान वा मुलुक, अपराधिक समूह वा बेचबिखनकर्ताहरूको प्रकृति र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरका विभिन्न निजी एवम् सरकारी सरोकारवालाहरूसँग उनीहरूको मिलोमतोलाई बुझ्न नयाँ उपायहरूको माग गरेका छन्।

१.२ उद्देश्य

यस अध्ययनको समग्र उद्देश्य नेपालमा मानव बेचबिखनको वर्तमान अवस्था र विगत तीन आर्थिक वर्षहरू (२०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२) मा यसको उन्मूलनका लागि गरिएका प्रयासहरू बुझ्नु रहेको छ। यसका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न रहेका छन्:

१. नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्था र उदीयमान प्रवृत्तिहरूको अध्ययन-विश्लेषण गर्ने।
२. बेचबिखन उन्मूलनका लागि गरिएका प्रयासहरूको समीक्षा गर्ने।
३. मानव बेचबिखनको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि गर्नुपर्ने कार्यका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई उपयुक्त र प्रमाणमा आधारित सिफारिस गर्ने।

१.३ राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयारीका लागि अवधारणागत संरचनात्मक आधार

मानव बेचबिखनको परिभाषा – यस प्रतिवेदनले सन् २००० को बहुराष्ट्रिय सङ्गठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिअन्तर्गत 'मानव बेचबिखन, खास गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन तथा ओसारपसारको रोकथाम, दमन तथा सजाय गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पूरक आलेख (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children)' (यसपछि 'मानव बेचबिखनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आलेख' भनिएको छ) मा उल्लिखित मानव बेचबिखनको परिभाषालाई प्रयोग गरेको छ। उक्त आलेखको धारा ३ मा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

(क) "मानव बेचबिखन" भन्नाले शोषणका उद्देश्यले कुनै व्यक्तिलाई धम्की वा बल प्रयोग वा अन्य प्रकारका जबरजस्ती, अपहरण, जालसाजी, छलछाम, शक्तिको दुरुपयोग वा असहाय अवस्थाको फाइदा उठाएर वा अर्को व्यक्तिमाथि नियन्त्रण भएको कुनै व्यक्तिको मञ्जुरी प्राप्त गर्नका लागि भुक्तानी वा लाभको लेनदेन गरी गरिने भर्ना, ओसारपसार, स्थानान्तरण, आश्रय वा प्राप्ति सम्झनु पर्दछ। शोषण भन्नाले न्यूनतम पनि अरूको वेश्यावृत्तिबाट हुने शोषण वा अन्य प्रकारका यौन शोषण, जबरजस्ती श्रम वा सेवा, दासत्व वा दासत्वजस्तै अभ्यास, बाँधा श्रम वा मानव अङ्ग निकाल्ने कार्यसमेतलाई जनाउँछ;

(ख) यस धाराको उपदफा (क) मा उल्लेख गरिएका कुनै पनि माध्यमहरू प्रयोग गरिएको अवस्थामा, उपदफा (क) मा उल्लिखित लक्षित शोषणका लागि मानव बेचबिखनमा परेका पीडितले दिएको मञ्जुरी असान्दर्भिक हुनेछ;

(ग) शोषणका उद्देश्यले कुनै बालबालिकालाई गरिने भर्ना, ओसारपसार, स्थानान्तरण, आश्रय वा प्राप्तिलाई यसै धाराको उपदफा (क) मा उल्लेख गरिएका कुनै पनि माध्यमहरू प्रयोग नभए तापनि "मानव बेचबिखन" मानिनेछ;

(घ) "बालबालिका" भन्नाले अठार वर्ष मुनिको कुनै पनि व्यक्तिलाई सम्झनु पर्दछ।

रोय (२०१७) जस्ता विभिन्न विद्वान्हरूले यस आलेखका विशेषताहरूको आलोचनात्मक विश्लेषण गर्दै यसले निम्न विषयहरूमा स्पष्टता प्रदान गरेको तर्क गरेका छन्:

- यसले महिला र बालबालिका मात्र नभई जोसुकै व्यक्ति पनि बेचबिखनमा पर्न सक्छन् भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको छ।
- मानव बेचबिखन यौन शोषणका लागि मात्र नभई श्रम र अन्य क्षेत्रका लागि पनि हुन्छ।
- यसले बल प्रयोग, जबरजस्ती वा छलछाम हुनै पर्ने कुरालाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ।
- अर्को व्यक्तिलाई शोषण र नियन्त्रण गर्ने मनसाय नै बेचबिखन अपराधको मुख्य पक्ष हो।

यसका अतिरिक्त, यस प्रतिवेदनले नेपालको मानव बेचबिखन विरुद्धको कानून: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मा समाविष्ट परिभाषालाई अङ्गीकार गरेको छ। उक्त ऐनको दफा ४ मा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

(१) कसैले पनि देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव बेचबिखन गरेको मानिनेछ:

१. कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने,
२. कुनै पनि प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने,
३. प्रचलित कानून बमोजिमबाहेक मानिसको अङ्ग झिक्ने वा निकाल्ने,
४. वेश्यागमन गर्ने।

(२) कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव ओसारपसार गरेको मानिनेछ:

(क) किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने,

(ख) वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै पनि प्रकारको ललाइफकाइ, प्रलोभन, झुक्यान, जालसाजी, छलछाम, बलप्रयोग, जबरजस्ती, अपहरण, बन्धक बनाउने, असहाय अवस्थाको फाइदा उठाउने, बेहोस पार्ने, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गर्ने वा अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डरत्रास देखाइ, धम्की दिई वा जबरजस्ती गरी कसैलाई निजको घर, वासस्थान वा नियन्त्रणमा रहेको व्यक्तिबाट छुट्याइ आफूसँग राख्ने वा कसैको जिम्मा लगाउने वा नेपालभित्र एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा आश्रय दिने,

(ग) प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा अनुचित आर्थिक लाभ वा अन्य फाइदा लिने उद्देश्यले कुनै नेपाली नागरिक, विदेशी वा आप्रवासी व्यक्तिलाई झुक्यानमा पारी नक्कली वा झुट्टा कागजात बनाइ विदेशमा वा निज बसोबास गरिरहेको देश वा स्थानबाहेक अन्य देशमा पठाउने र निज नागरिक वा स्थायी बासिन्दा नभएको देशमा गैरकानूनी रूपमा प्रवेश गराउने,

(घ) किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले कसैलाई नेपालको मार्ग (ट्रान्जिट) प्रयोग गरी अर्को मुलुकमा पठाउने वा कुनै मुलुकमा पठाउने उद्देश्यका लागि नेपाल ल्याउने।

प्रस्तुत राष्ट्रिय प्रतिवेदन मानव अधिकारमा आधारित अवधारणाको मर्मअनुरूप तयार पारिएको छ। यस अवधारणाले प्रभावित/पीडितका साथै पक्राउ परेका, आरोपित वा कसुरदार ठहरिएका व्यक्तिहरूलाग्यत सबैको मानव अधिकारको सर्वोच्चतालाई आत्मसात् गर्दछ। यसले प्रभावितहरू र जिम्मेवार निकाय (Duty Bearers) दुवैको सशक्तीकरणमा जोड दिन्छ। मानव बेचबिखनलाई केवल अपराधीकरण र कानून कार्यान्वयनको पाटोबाट मात्र हेर्ने परम्परागत

अवधारणाभन्दा भिन्न यस अवधारणाले पीडितको संरक्षण र अपराधीको अभियोजन दुवैलाई समेट्दछ (डेमेके, २०२४)। यस अवधारणाका मुख्य अवयवहरूमा: मानव बेचबिखनको अपराधीकरण र कानून कार्यान्वयनको परीक्षण गर्ने; बेचबिखनमा परेका पीडितहरूलाई अपराधीकरण नगरिने सुनिश्चित गर्ने; प्रभावितहरूलाई सहायता, क्षतिपूर्ति र साक्षी संरक्षण प्रदान गर्ने; उचित समीक्षा (Due Diligence) का साथ अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने; प्रभावितहरूको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने; शङ्कास्पद, आरोपित र कसुरदार ठहरिएका व्यक्तिको अधिकार संरक्षण गर्ने; सजायमा समानुपातिकता कायम गर्ने; मानव बेचबिखनसम्बन्धी भ्रष्टाचारलाई सम्बोधन गर्ने र आपसी सहयोग प्रवर्धन गर्ने रहेका छन्। यसका साथै, सरकारी र निजी दुवै क्षेत्रमा हुने मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित भ्रष्टाचारको खोजी तथा विश्लेषण गर्नु आवश्यक छ (यूएनओडीसी, २०११ र २०२१)। आप्रवासी तस्करी र मानव बेचबिखनको प्रक्रियामा भ्रष्टाचार हुनसक्ने कम्तीमा नौवटा सन्दर्भ/परिवेशहरू पहिचान गरिएका छन्: (१) भर्ना प्रक्रिया, (२) नक्कली कागजातको निर्माण तथा प्रयोग, (३) सीमा पार गर्ने गराउने कार्य, (४) ओसारपसार तथा यातायात प्रयोग, (५) विमानस्थलबाट हुने आवतजावत, (६) आवास, (७) कानून कार्यान्वयन तथा अनुसन्धान, (८) अभियोजन तथा अदालती कारबाही र (९) सेवा प्रदायकहरू (यूएनओडीसी, २०२१)।

१.४ अध्ययन विधि

१.४.१ वर्तमान तथ्याङ्क प्रणाली र यसमा रहेका कमजोरीको सिंहावलोकन

नेपालमा मानव बेचबिखनसम्बन्धी उच्च गुणस्तरीय तथ्याङ्कको उपलब्धतामा धेरै चुनौतीहरू रहेका छन्। पहिलो, मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथ्याङ्क राख्नका लागि एकीकृत तथ्याङ्क प्रणाली छैन। विभिन्न निकायहरूले फरक-फरकस्तरमा तथ्याङ्क सङ्कलन र व्यवस्थापन गर्छन्, जसले गर्दा तथ्याङ्क दोहोरिने र असङ्गत देखिने गरेका छन्। यो चुनौती नेपालमा मात्र सीमित छैन। अली (२०१०) का अनुसार, यूएनओडीसी, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन र अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासन सङ्गठन र संयुक्त राज्य अमेरिकाको सरकारजस्ता प्रमुख अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूबीच पनि मानव बेचबिखनका पीडितहरूको तथ्याङ्क सङ्कलनमा एकसुरता छैन। दोस्रो, श्रम शोषणका लागि बेचबिखनका घटनाहरू पहिचान गर्न आवधिक, प्रतिनिधिमूलक घरघुरी सर्वेक्षणको अभावका कारण राष्ट्रिय वा प्रादेशिक/स्थानीयस्तरमा बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीजस्ता सम्बन्धित घटनाहरूको वास्तविक परिमाण अनुमान गर्न सम्भव छैन। तेस्रो, सरकारी निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरूबीच तथ्याङ्क/सूचना आदानप्रदान गर्ने कुनै औपचारिक संयन्त्र छैन।

मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्क - मानव बेचबिखनकाविरुद्ध प्रचलित कानून कार्यान्वयन र फौजदारी न्याय प्रणालीको कार्य अध्ययन विश्लेषण गर्न पर्याप्त र खण्डीकृत तथ्याङ्कको अभाव रहेको छ। नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोले बेचबिखनका मुद्दाहरूको अभिलेख राख्ने गरेको छ र पीडित तथा कसुरदारहरूको केही खण्डीकृत तथ्याङ्क राख्ने गरेको छ। तथापि, यूएनओडीसी र आईओएमद्वारा संयुक्त रूपमा विकसित 'मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्कको अन्तर्राष्ट्रिय वर्गीकरण' (IC-TIP) मा आधारित सूचकअनुरूप हुने गरी तथ्याङ्क प्रणाली कायम गर्ने विषयमा कमजोरी रहेको छ। न्याय सम्पादनका लागि तथ्याङ्कका दुइटो स्रोतहरू रहेका

छन्: एउटा महान्यायाधिवक्ता कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन र अर्को सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन। महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले बेचबिखनका मुद्दाहरूको केही खण्डीकृत तथ्याङ्कसहितको वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने गरेको भए तापनि त्यो पर्याप्त छैन। यसले निम्न प्रकृतिका तथ्याङ्कहरू प्रदान गर्दछ:

- दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या (मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ द्वारा परिभाषित कसुरअनुसार सरकारी वकीलका प्रत्येक तहका कार्यालयहरू, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, उच्च र जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयहरूमा खण्डीकृत तरिकाले राखिएको)
- सङ्गठित अपराधको दाबी गरिएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या
- सरकारी वकील कार्यालयको प्रत्येक तहबाट फछ्यौट भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या
- सरकारी वकील कार्यालयको प्रत्येक तहमा कसुरदार ठहरिएका वा सफाइ पाएका मुद्दाहरूको सङ्ख्या
- सरकारी वकील कार्यालयको प्रत्येक तहमा विचाराधीन रहेका मानव बेचबिखन विरुद्धका मुद्दाहरूको सङ्ख्या

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदनमा निम्न प्रकृतिका तथ्याङ्कहरू उपलब्ध छैनन्:

- तिरेको जरिवाना र/वा कैद सजायको वर्ष सङ्ख्याअनुसार निर्णय भएका बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दाहरूको विवरण
- मानव बेचबिखनमा संलग्न सरकारी कर्मचारीहरूको कुनै पनि अभियोजन र सफाइ पाएकाको खण्डीकृत तथ्याङ्क
- पीडित सहायता, क्षतिपूर्ति र साक्षी संरक्षणको अवस्था

सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनले मानव बेचबिखनसम्बन्धी निम्न प्रकारका तथ्याङ्कहरू प्रदान गर्दछ:

- नेपालका प्रत्येक तहका (सर्वोच्च, उच्च र जिल्ला) अदालतहरूमा दर्ता भएका बेचबिखन विरुद्धका मुद्दाहरूको सङ्ख्या
- प्रत्येक तहका अदालतहरूमा फछ्यौट भएका र विचाराधीन रहेका बेचबिखन मुद्दाहरूको सङ्ख्या
- सर्वोच्च अदालतमा बेचबिखनका आरोपित भएर कैदमा रहेका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या (थुनुवा मुद्दाको सङ्ख्या)

सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनमा रहेका तथ्याङ्कसम्बन्धी कमजोरीहरू:

- फैसलाको अवस्थाअनुसार बेचबिखनका मुद्दाहरूको विवरण - सफाइ वा दोषी प्रमाणित
- तिरेको जरिवाना र/वा कैद सजायको वर्ष सङ्ख्याअनुसार बेचबिखन विरुद्धका मुद्दाका आदेशहरूको विवरण
- मानव बेचबिखनमा संलग्न सरकारी कर्मचारीहरूको कुनै पनि अभियोजन र सफाइ पाएकाको खण्डीकृत तथ्याङ्क

यस अध्ययनले नेपाल प्रहरीबाट प्राप्त प्रशासनिक तथ्याङ्कलाई मुख्य गरी अध्याय २ मा प्रस्तुत मानव बेचबिखनको अवस्था विश्लेषण गर्न र न्याय सम्पादनसम्बन्धी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा सर्वोच्च अदालतको तथ्याङ्कलाई अध्याय ६ मा द्वितीय स्रोतका रूपमा प्रयोग गरेको छ। यसका अतिरिक्त प्राथमिक तथ्याङ्क तल उल्लिखित विधिहरू अवलम्बन गरी सङ्कलन गरिएको छ।

१.४.२ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

अनुसन्धानको ढाँचा र तथ्याङ्कका स्रोत – यस अध्ययनले अन्तरक्षेदिय (Cross-sectional), वर्णनात्मक र व्याख्यात्मक अनुसन्धान ढाँचा अवलम्बन गरेको छ। अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै तथ्याङ्कहरू प्रयोग गरिएका छन्। प्राथमिक तथ्याङ्क परामर्श बैठक, पीडितका घटना अध्ययन र विभिन्न सरकारी निकाय, नेपालस्थित विदेशी नियोग र गैरसरकारी संस्थाहरूबाट तथ्याङ्क सङ्ग्रहमार्फत सङ्कलन गरिएको थियो। द्वितीय तथ्याङ्कका स्रोतहरूमा अनुसन्धान प्रतिवेदन, सर्वेक्षण, राष्ट्रिय जनगणना, विशेषज्ञबाट समीक्षा गरिएका जर्नलहरू (विशेष गरी विगत पाँच वर्षभित्र प्रकाशित भएका) र मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्कहरू समावेश गरिएको छ।

अनुसन्धान स्थल (साइट) र सर्वेक्षण/सूचनाका प्रकारहरू – कार्यशर्त नियमावलीमा प्रस्तुत रूपरेखाअनुसार, यस राष्ट्रिय प्रतिवेदनले बेचबिखनको अवस्थाको राष्ट्रिय परिदृश्य प्रतिनिधित्व गर्ने विभिन्न स्रोतहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई समेटेको छ। यसका लागि विभिन्न अनुसन्धान स्थल/अध्ययन स्थलहरू पहिचान गरी भ्रमणहरू गरिएको थियो।

प्रश्नावलीमार्फत सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था र विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन – सरोकारवाला सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था र विदेशस्थित नेपालका कूटनीतिक नियोगहरूबाट अर्धसंरचित प्रश्नावली प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो। प्रश्नावली सम्बन्धित संस्थाको भूमिकाका आधारमा तयार पारिएको थियो र यसले मानव बेचबिखनको सम्बोधनको सन्दर्भमा यस प्रतिवेदनको समीक्षा अवधि (अर्थात् आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२) मा उनीहरूले गरेका गतिविधिहरूलाई समेटेको थियो। विशेष गरी, प्रश्नावली बेचबिखन विरुद्धका कार्यका पाँच बृहत् प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू: रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन, क्षमता अभिवृद्धि र समन्वय, सहकार्य तथा सहयोगमा केन्द्रित रहेको थियो। यसले नेपालमा मानव बेचबिखनको प्रसार, प्रक्रिया र उदीयमान परिदृश्यहरूको जानकारीसमेतलाई समेटेको थियो। प्रश्नावली पठाइएका अधिकतर संस्थाहरूले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई जवाफ उपलब्ध गराएका थिए। समग्रमा १२ वटा सरकारी निकाय, १८ वटा विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोग तथा १७ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूले प्रश्नावली पूरा गरी आयोगमा पठाएका थिए र यसरी प्राप्त तथ्याङ्कलाई यस प्रतिवेदनमा विश्लेषण गरिएको छ। यी संस्थाहरूको नामावली अनुसूची १.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

राष्ट्रिय परामर्श बैठक – काठमाडौंमा विभिन्न प्रमुख सरोकारवालाहरूसँग तीनवटा राष्ट्रिय परामर्श बैठकहरू सम्पन्न गरिएका थिए। तीमध्ये दुईवटा प्रतिवेदन तयारीको चरणमा र अन्तिम बैठक अध्ययनका नतिजा तथा निष्कर्षबाट प्राप्त तथ्यहरूको औपचारिक पुष्ट्याङ्क गर्नका लागि आयोजना गरिएको थियो। पहिलो परामर्श बैठक सन् २०२५ मार्च २० मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको परिसरमा काठमाडौं उपत्यकाका गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग आयोजना गरिएको थियो। दोस्रो परामर्श बैठक सन् २०२५ मे २५ मा सरकारी अधिकारीहरूसँग गरिएको थियो। प्रत्येक परामर्श बैठकमा ४० देखि ४५ जनाको सहभागिता रहेको थियो। यी दुवै परामर्श बैठकहरूले राष्ट्रिय प्रतिवेदनले समेटनुपर्ने प्रमुख विषयगत क्षेत्रहरू र तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि अनुगमन गर्नुपर्ने संस्थाहरूका बारेको बुझाइमा सहजता थपेका थिए। प्रतिवेदनका

प्रारम्भिक नतिजाहरू सार्वजनिक र तथ्यहरूको औपचारिक पुष्ट्याङ्क गर्नका लागि सन् २०२५ नोभेम्बर ३ मा अन्तिम परामर्श बैठक आयोजना गरिएको थियो। यस परामर्श बैठकमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, कन्सुलर सेवा विभाग, नेपाल प्रहरी, गैरसरकारी संस्थाहरू र सञ्चार माध्यमलगायत सरकारी निकायका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको थियो। यी सबै परामर्श बैठकमा प्राप्त सुझावहरूलाई यो प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ।

प्रदेशस्तरीय परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफल – प्रदेशका प्रमुख सरोकारवालाहरू र पुनर्स्थापना गृहमा रहेका बेचबिखनबाट प्रभावित र/वा वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका व्यक्तिहरूसँग चारवटा प्रदेशस्तरीय परामर्श बैठकहरू आयोजना गरिएका थिए। यसका अतिरिक्त प्रत्येक प्रदेशमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग लक्षित समूह छलफल गरिएको थियो। विभिन्न प्रशासनिक र भौगोलिक क्षेत्रहरूबाट व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले प्रत्येक प्रदेशका विभिन्न स्थानहरूमा परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफलहरू आयोजना गरिएका थिए।

यी परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफलहरू भारत र तेस्रो मुलुकहरूमा मानिसहरूको आवतजावत बढी हुने प्रदेशहरूमा आयोजना गरिएका थिए। परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफल भिन्नभिन्न रूपमा सञ्चालन गरिएका थिए र यी दुईबीचको भिन्नता सहभागीहरूको संरचना र सत्रहरूको ढाँचाले निर्धारण गरेको थियो। परामर्श बैठकमा सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था, सञ्चार माध्यम र नागरिक समाजजस्ता विभिन्न समूहका सहभागीहरू रहेका थिए भने आधा दिनको छलफल भने कार्यशालाको ढाँचामा सञ्चालन गरिएको थियो। प्रत्येक परामर्श बैठक दुई सत्रहरूमा विभाजित थिए। पहिलो सत्रमा आमन्त्रित व्यक्तित्वहरूले प्रदेशको मानव बेचबिखनको अवस्था र यसको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि भइरहेका प्रयासहरूका बारेमा बताएका थिए। दोस्रो सत्रमा, विज्ञबाट नेपालमा बेचबिखनको अवस्थाबारे कार्यपत्र प्रस्तुत भई त्यसउपर सहभागीहरूलाई आफ्ना अनुभव र धारणाहरू राख्न आह्वान गरिएको थियो। सहभागीहरूलाई पाँच समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक समूहलाई निश्चित विषयहरू तोकिएको थियो।

- समूह क: जिल्ला/प्रदेशमा मानव बेचबिखनको अवस्थाको मूल्याङ्कन (प्रसार, प्रक्रिया र प्रकार, प्रयोजन र बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरू)।
- समूह ख: रोकथामसम्बन्धी गतिविधि, तिनको कार्यान्वयनको अवस्था र चुनौती।
- समूह ग: संरक्षणसम्बन्धी गतिविधि, तिनको कार्यान्वयनको अवस्था र चुनौती।
- समूह घ: अभियोजनसम्बन्धी गतिविधि, तिनको कार्यान्वयनको अवस्था र चुनौती।
- समूह ङ: क्षमता विकास, समन्वय, सहकार्य र सहयोगसम्बन्धी गतिविधि, तिनको कार्यान्वयनको अवस्था र चुनौती।

प्रत्येक समूहले तोकिएको विषयमा छलफल गरी प्रस्तुति दिएको थियो। अर्कोतर्फ, लक्षित समूह छलफलमा गैरसरकारी संस्था, सञ्चार माध्यम र नागरिक समाजबाट सीमित सङ्ख्यामा मात्र सहभागीहरू थिए र यस्तो छलफल बढीमा दुई घण्टासम्म चलेको थियो।

- कोशी प्रदेश – कोशी प्रदेशको राजधानी विराटनगरमा सन् २०२५ जुलाई

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

- २० मा परामर्श बैठक आयोजना गरिएको थियो। साथै, विभिन्न गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूसँग सन् २०२५ जुलाई १८ मा झापाको बिर्तामोडमा लक्षित समूह छलफल गरिएको थियो।
- मधेश प्रदेश – मधेश प्रदेशको राजधानी जनकपुरमा सन् २०२५ जुलाई २९ मा ५० भन्दा बढी सहभागीहरूसँग परामर्श बैठक सञ्चालन गरिएको थियो।
  - लुम्बिनी प्रदेश – लुम्बिनी प्रदेशको रूपन्देही जिल्लामा अवस्थित बुटवलमा सन् २०२५ अगस्त १२ मा परामर्श बैठक र सन् २०२५ अगस्त १३ मा नेपालगञ्जमा एउटा लक्षित समूह छलफल आयोजना गरिएको थियो।
  - सुदूरपश्चिम प्रदेश – सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनगढीमा सन् २०२५ सेप्टेम्बर ३ मा परामर्श बैठक आयोजना गरिएको थियो।

यी लक्षित समूह छलफलका अतिरिक्त विशेष समूहहरू एकल महिलाहरूसँग तीनवटा र लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूसँग एउटा गरी अन्य चारवटा छलफलहरू सञ्चालन गरिएका थिए। एकल महिलाहरूमा बेचबिखनप्रतिको जोखिमबारे जानकारी प्राप्त गर्न 'मानव अधिकारका लागि महिला, एकल महिला समूह (WHR)का' प्रतिनिधिहरूलाई अनुसन्धानमा सहभागी गराइएको थियो। उनीहरूसँगका छलफलहरू बुटवल, नेपालगञ्ज र धनगढीमा सम्पन्न भएका थिए, जसमा प्रत्येक समूहमा ६ देखि ८ जना सहभागी थिए। लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूसँगको छलफलका लागि यस क्षेत्रमा कार्यरत दुई गैरसरकारी संस्थाहरू: निल हिरा समाज र मितिनी नेपालका प्रतिनिधिहरूलाई सहभागी गराइएको थियो। उक्त छलफलमा सहभागीहरूले विशेष गरी 'ट्रान्सजेन्डर' (पारलैङ्गिक) व्यक्तिहरूमा रहेको बेचबिखनप्रतिको जोखिमका बारेमा जानकारी गराएका थिए।

नेपाल-भारत सीमा अवलोकन – नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रहरू, विशेष गरी वर्षेनि मानिसहरूको आवतजावत बढी हुने नाकाहरूको अवलोकन गरिएको थियो। यसको उद्देश्य ती नाकाहरूमा अपनाइएका सुरक्षाका उपायहरू र पीडितमैत्री सीमा व्यवस्थापनको अवस्था समीक्षा गर्नु रहेको थियो। प्रत्येक सीमानाकामा अध्ययन टोलीले सीमा निगरानी कक्षाका कर्मचारी र सीमा सुरक्षामा खटिएका प्रहरी कर्मचारीसँग अन्तर्वार्ता लिएको थियो। सीमा अनुगमनको मुख्य उद्देश्य सीमा निगरानी कक्ष र सीमा प्रहरीले अपनाएका रोकथामका उपायहरू बुझ्नु र व्यावसायिक यातायात क्षेत्र र होटलहरूजस्ता निजी क्षेत्रबाट हुनसक्ने बेचबिखनको जोखिमको समीक्षा गर्नु रहेको थियो।

कोशी प्रदेश – यस प्रदेशमा गलगलिया - भद्रपुर, काँकडभिट्टा र विराटनगर गरी तीनवटा सीमानाकाहरूको अवलोकन गरिएको थियो। सीमामा खटिएका नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका अतिरिक्त साना हातहरू, माइती नेपाल, नव अभियान नेपाल र साहसी महिला समूह आदि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो।

मधेश प्रदेश – यस प्रदेशमा वीरगञ्जका सीमानाकाहरू र जनकपुरको रेलवे स्टेशनको अवलोकन गरिएको थियो र सीमानाकामा रहेका गैरसरकारी संस्थाहरू (आफन्त नेपाल, माइती नेपाल, साना हातहरू र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र) र प्रहरीसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो।

लुम्बिनी प्रदेश – यस प्रदेशमा रूपन्देहीको भैरहवा र बाँकेको नेपालगञ्जका

सीमानाकाहरूको भ्रमण गरिएको थियो। भैरहवामा सीमा प्रहरीका अतिरिक्त आफन्त नेपाल, माइती नेपाल र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र आदि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। नेपालगञ्जमा आफन्त नेपाल, माइती नेपाल र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र आदि संस्थाका कर्मचारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो।

सुदूरपश्चिम प्रदेश – यस प्रदेशमा धनगढीको गौरीफेन्टा र महेन्द्रनगरको गड्डाचौकी गरी दुईवटा सीमानाकाहरूको अवलोकन गरिएको थियो। गौरीफेन्टामा आशिश सामाजिक सेवा नेपाल, माइती नेपाल, शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र श्री एञ्जल्स नेपाल आदि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। गड्डाचौकीमा सीमा प्रहरीका अतिरिक्त आफन्त नेपाल, आशिश सामाजिक सेवा नेपाल, माइती नेपाल, शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र श्री एञ्जल्स नेपाल आदि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो।

अस्थायी सुरक्षित आवास गृह (सेफ हाउस)/पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको अनुगमन – प्रत्येक प्रदेशमा गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित केही अस्थायी सुरक्षित आवास गृहको अवलोकन तथा अनुगमन गरिएको थियो। चारवटै प्रदेशका कुल १३ वटा सुरक्षित आवास गृह अनुगमन गरिएको थियो। अवलोकनको मुख्य उद्देश्य सुरक्षित आवास गृह (सेफ हाउस) सञ्चालनका न्यूनतम मापदण्डहरू पालना भए, नभएको परीक्षण गर्नु थियो। अवलोकनका क्रममा भवन, सुरक्षा व्यवस्था, कोठा, ओछ्यान, शौचालय, भान्सा र परिसरलगायतका भौतिक पूर्वाधारहरूको निरीक्षण गरिएको थियो। साथै, सुरक्षित आवास गृहका कर्मचारीहरू (संयोजक, वार्डेन, परामर्शदाता, भान्साका कर्मचारी र सुरक्षा गार्ड) र त्यहाँ बसोबास गरिरहेका प्रभावितहरूसँग अन्तर्क्रियासमेत गरिएको थियो।

- कोशी प्रदेश – काँकडभिट्टास्थित माइती नेपाल, विराटनगरस्थित शक्ति समूह, महिला पुनर्स्थापना केन्द्र (ओरेक) र पूर्वाञ्चल बाल सेवा आश्रमका सुरक्षित आवास गृहहरू (४)
- मधेश प्रदेश – धनुषास्थित शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र ओरेकका सुरक्षित आवास गृहहरू (२)
- लुम्बिनी प्रदेश – भैरहवास्थित माइती नेपाल र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका सुरक्षित आवास गृहहरू, नेपालगञ्जस्थित शक्ति समूह र माइती नेपालका सुरक्षित आवास गृहहरू (४)
- सुदूरपश्चिम प्रदेश – धनगढी उपमहानगरपालिका र साथी संस्थाद्वारा संयुक्त रूपमा

सञ्चालित सुरक्षित आवास गृह तथा महेन्द्रनगरस्थित शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र आफन्त नेपालका सुरक्षित आवास गृहहरू (३)

पीडित/प्रभावित/फर्किएका आप्रवासी श्रमिकहरू – मानव बेचबिखनको प्रक्रिया, स्वरूप र उद्धार एवम् स्वदेश फिर्ताको प्रक्रियालाई पीडितको दृष्टिकोणबाट बुझ्नका लागि व्यक्तिगत घटना विवरण तयार गरी सङ्कलन गरिएको थियो। उक्त क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा पीडितहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। अध्ययन टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा कुल १० जना बेचबिखनका पीडितहरूसँग अन्तर्वार्ता लिएको थियो भने गैरसरकारी संस्था र नेपाल प्रहरीले अभिलेखीकरण गरेका अन्य १७ वटा व्यक्तिगत घटना विवरणहरूको विश्लेषण पनि यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ।

अध्ययन टोलीले प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता लिएका घटनाहरू (१०) – अर्केस्ट्रा नृत्यका लागि बेचिएका तीनजना पीडितहरू (एकजना आफन्त नेपालको सुरक्षित आवास गृहमा र अर्का व्यक्ति शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको सुरक्षित आवास गृहमा) र भारतमा श्रम बेचबिखनमा परेका चारवटा घटनाहरू। अध्ययन टोलीले भारतको काश्मिरमा बेचिएका पीडितहरूसँग अन्तर्वार्ता लिन महोत्तरी जिल्लाको बर्दिबासस्थित मुसहर बस्तीको अनुगमन भ्रमण गरेको थियो। रोयाम नेपाल नामक स्थानीय गैरसरकारी संस्थाको सहयोगमा पीडित र उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूसँग लक्षित समूह छलफल गरिएको थियो। लुम्बिनी प्रदेशमा शक्ति समूहको सहयोगमा १७/१८ वर्षकी एक नाबालिकाको व्यक्तिगत घटना विवरण तयार पारिएको थियो। उनी बाँकेको कोहलपुरमा वेश्यावृत्तिका लागि आन्तरिक रूपमा बेचबिखनमा परेकी पीडित थिइन्। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा आफन्त नेपाल र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको सहयोगमा दुईवटा व्यक्तिगत घटना विवरण तयार पारिएका थिए। उनीहरू भारततर्फ बेचबिखनका लागि लैजाँदै गरिएका र सीमा क्षेत्रमा उद्धार गरिएका पीडितहरू थिए।

गैरसरकारी संस्था र नेपाल प्रहरीद्वारा प्रतिवेदन गरिएका घटनाहरू (१७) – धनुषामा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा तयार पारिएका ८ वटा घटना विवरण; जिल्ला प्रहरी कार्यालयले तयार गरेको प्रतिवेदनमा समेटिएका वीरगञ्जमा बेचिएका दुई भारतीय बालिकाका घटनाका विवरण; शक्ति समूह नेपालगञ्जले तयार गरेको प्रतिवेदनमा समेटिएका होटल/रेष्टुरेन्टमा आधारित (गैर-कोठीजन्य) वेश्यावृत्तिका लागि भारततर्फ बेचबिखन भएका दुईवटा घटना र कुवेतमा श्रम बेचबिखनमा परेका एक जना पीडितको घटनाका विवरण; साथी संस्था धनगढीले तयार गरेको प्रतिवेदनमा समेटिएका नक्कली विवाहका दुई जना पीडितका घटनाका विवरण; र मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति कैलालीका सदस्यले तयार गरेको प्रतिवेदनमा समेटिएका डिम्ब दानका लागि नयाँ दिल्ली पुर्याइएका २ जना किशोरकिशोरीहरूका घटनाका विवरणहरू।

चारवटै प्रदेशमा आयोजित परामर्श कार्यशालामा कुल १३७ भन्दा बढी व्यक्तिहरू (७० पुरुष र ६७ महिला) सहभागी भएका थिए। त्यसैगरी, कोशी, मधेश र लुम्बिनी प्रदेशमा कुल ४२ जना सहभागीहरूसँग तीनवटा लक्षित समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो। सर्वेक्षणका क्रममा, स्थलगत कार्यका बखत गैरसरकारी संस्था, सरकारी निकाय, सञ्चार माध्यम र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित प्रमुख जानकारहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। चारवटा प्रदेशहरूमा कुल ६५ जना प्रमुख जानकारहरूसँग अन्तर्वार्ता सम्पन्न गरिएको थियो (तालिका १.१)।

तालिका १.१: अनुसन्धानका सहभागीहरूको सङ्ख्याको सारांश

प्रदेश	परामर्श बैठक*			लक्षित समूह छलफल			प्रमुख जानकारहरूसँगको अन्तर्वार्ता		
	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा
कोशी प्रदेश	२१	१९	४०	६	८	१४	५	४	९
मधेश प्रदेश	१२	१८	३०	५	७	१२	७	११	१८
लुम्बिनी प्रदेश	१७	२०	३७	८	८	१६	४	७	११
सुदूरपश्चिम प्रदेश	२०	१०	३०				९	१८	२७
कुल	७०	६७	१३७	१९	२३	४२	२५	४०	६५

* द्रष्टव्य: परामर्श बैठकका सहभागीहरूमध्ये समूह कार्यमा सक्रिय सहभागीहरूलाई मात्र यहाँ समावेश गरिएको छ। पहिलो सत्रमा मात्र सहभागी भई दोस्रो सत्रको समूह कार्यमा अनुपस्थित रहेका व्यक्तिहरूलाई यस तथ्याङ्कमा समावेश गरिएको छैन। अध्ययनका सहभागीहरूको नामावलीका लागि अनुसूची १.२ हेर्नुहोला।

१.४.३ पुष्ट्याइँ

परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफलहरूबाट सङ्कलन गरिएको गुणात्मक तथ्याङ्कको वैधता सुनिश्चित गर्न बोलेका कुरा लेखेर टिपोट गर्ने र अन्तर्वार्ताको अडियो रेकर्डिङ गर्ने दुवै कार्य एकैसाथ गरिएको थियो। टिपोट गरिएको कुरालाई पछि अडियो रेकर्डिङको प्रलेखन (ट्रान्सक्रिप्शन) सँग मिलान गरिएको थियो र अनुसन्धान सहभागीहरूको प्रारम्भिक अर्थ परिवर्तन नहुने गरी अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गरिएको थियो। परामर्श बैठक र लक्षित समूह छलफलका क्रममा सहभागीहरूलाई आफ्ना दृष्टिकोणहरू प्रस्तुत गर्ने अवसर दिइएको थियो र कुनै पनि निश्चित उत्तर आउने (लिडिङ) प्रश्नहरू सोधिएका थिएनन्। त्रिआयामिक विधि (triangulation) प्रयोग गरी विभिन्न स्थानका विभिन्न सहभागीहरूलाई एउटै प्रश्न सोधेर तथ्याङ्कलाई थप परीक्षण गरिएको थियो।

परिमाणात्मक तथ्याङ्कका हकमा – मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी र महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालयबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा तथ्य तथ्याङ्कको औपचारिक पुष्ट्याइँ गरिएको थियो। अन्य सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था र कूटनीतिक नियोगहरूका कार्यालयहरूले आयोगलाई औपचारिक पत्रमार्फत तथ्याङ्क/जानकारी उपलब्ध गराएका थिए र ती तथ्याङ्कलाई मूल सङ्ख्या वा अर्थ परिवर्तन नहुने गरी सावधानीपूर्वक तालिकाबद्ध गरिएको थियो। मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोमा तथ्य तथ्याङ्कको औपचारिक पुष्ट्याइँका लागि अध्ययन टोलीले दुईपटक ब्यूरो कार्यालयको अनुगमन भ्रमणसमेत गरेको थियो।

१.४.४ अनुसन्धानको नैतिकता

विषयको संवेदनशीलताका कारण हाम्रो अध्ययनमा नैतिक पक्षहरूलाई प्राथमिक सरोकारका रूपमा लिइएको थियो। अनुसन्धानको प्रयोजनका बारेमा जानकारी गराएपछि मात्र सहभागीहरूबाट प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो। पीडित/प्रभावितहरूसँगको अन्तर्वार्ताका लागि सबैभन्दा पहिले उनीहरू बसोबास गरिरहेका सुरक्षित आवास गृह/पुनर्स्थापना केन्द्रबाट मौखिक अनुमति लिइएको थियो। त्यसपछि, पीडितको बेचबिखन र शोषणसम्बन्धी विवरण अभिलेखन गर्नुअघि निज पीडितबाट पुनः मौखिक मञ्जुरी लिइएको थियो।

अन्तर्वार्ताका क्रममा सहभागीहरूलाई उनीहरूको सहभागिता स्वैच्छिक रहेको र जुनसुकै समयमा जवाफ दिन रोक्न सक्ने कुराको जानकारी दिइएको थियो। किशोरी तथा महिला पीडितहरूसँगको अन्तर्वार्ता अध्ययन टोलीका महिला सदस्यद्वारा गरिएको थियो। यसो गर्नुको कारण धेरै अध्ययनहरूले जनसाङ्ख्यिकीय विशेषतामा समानता हुन मानिसहरूबीच सञ्चारको प्रभावकारी माध्यम हुनुपर्ने देखाएका छन् (वार्टन, २००४)। विश्लेषणका क्रममा पीडितहरूको वास्तविक नाम र ठेगानालाई गोप्य राखिएको छ। पीडित र गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूको केही तस्बिरहरू उनीहरूको अनुमतिमा खिचिएका थिए, तर पीडितको गोपनीयता कायम राख्नका लागि ती तस्बिरहरू प्रतिवेदनमा समावेश गरिएका छैनन्।

१.४.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण

परिमाणात्मक तथ्याङ्कलाई, विशेष गरी नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोबाट प्राप्त परिमाणात्मक तथ्याङ्कलाई परस्पर-तालिकीकरण (cross-tabulation) गरी विश्लेषण गरिएको थियो र गुणात्मक तथ्याङ्कको विषयगत विश्लेषण गरिएको थियो। गुणात्मक तथ्याङ्कलाई सुरुमा नेपालीमा उतार गरी अङ्ग्रेजीमा अनुवाद गरिएको थियो। त्यसपछि, ती सामग्रीहरूलाई पटकपटक अध्ययन गरी विषयगत सवालहरूको पहिचान गरिनुका साथै प्रतिवेदनमा सन्दर्भअनुसार व्याख्या गरिएको थियो।

१.५ अध्ययनका सीमितताहरू

यस अध्ययनका निम्न सीमितताहरू रहेका छन्:

- नेपालमा आप्रवासन र यस्तै प्रकारका गतिशीलतासम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिनिधिमूलक सर्वेक्षण नभएकाले आप्रवासी तस्करीसम्बन्धी यस प्रतिवेदनमा उपलब्ध गराइएका अनुमानहरू सम्भाव्यता नमूना विधिको सट्टा उचित अनुमानहरूमा आधारित छन्।
- तथ्याङ्कहरूमा दोहोरोपना हुन सक्छ, विशेष गरी उद्धार गरिएको सङ्ख्याको सन्दर्भमा। एउटै उद्धार कार्यमा धेरै संस्थाहरू संलग्न हुन सक्छन् र प्रत्येकले सोही उद्धारलाई आआफ्ना प्रतिवेदनमा छुट्टाछुट्टै रूपमा

- उल्लेख गरेको हुन सक्छ। यद्यपि, यो दोहोरोपना यस प्रतिवेदनमा पहिचान वा प्रमाणीकरण गर्न सकिएन।
- सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था र नेपालका कूटनीतिक नियोगहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई जस्ताको तस्तै प्रयोग गरिएको थियो र केही सीमित घटनाहरूमा मात्र तिनको तथ्य तथ्याङ्कको औपचारिक पुष्ट्याइँका लागि परामर्श बैठक आयोजना गरिएको थियो।
  - मानव बेचबिखनसम्बन्धी न्याय सम्पादनको विश्लेषणमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र सर्वोच्च अदालतबाट उपलब्ध गराइएका परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरूलाई मात्र विश्लेषण गरिएको छ र अदालतका मुद्दाहरू अर्थात् बेचबिखनसम्बन्धी निर्णयहरूको विश्लेषण यस प्रतिवेदनमा गरिएको छैन।

१.६ अध्ययनको संरचना

यो अध्ययन प्रतिवेदन सात खण्डमा विभाजित छ। अध्याय १ मा अध्ययनको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गरिएको छ भने यसका उद्देश्य, अवधारणागत संरचनात्मक आधार र अध्ययनमा प्रयोग गरिएका अनुसन्धान विधिहरूको पनि व्याख्या गरिएको छ। अध्याय २ मा विशेष गरी नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोद्वारा व्यवस्थित प्रशासनिक तथ्याङ्कका साथै अन्य स्रोत र स्थलगत सर्वेक्षणका तथ्याङ्कहरूका आधारमा नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ। यसमा नेपालमा बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरूका बारेमा छलफल गर्नुका साथै बेचबिखनका जोखिमहरूको चित्रण पनि गरिएको छ। अध्याय ३ मा हालैका वर्षहरूमा बढ्दो रूपमा देखिएको तर प्रायः ओझेलमा परेको आप्रवासी तस्करीको मुद्दालाई मुख्यतया विभिन्न सञ्चार माध्यमका तथ्याङ्कहरूका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ। यसले नेपालमा पछिल्ला वर्षहरूमा साल बसाली हुने आप्रवासी तस्करीको अनुमानित परिमाणसमेत प्रस्तुत गरेको छ। अध्याय ४ मा जोखिममा रहेका समुदायहरूलाई बेचबिखनका पीडितहरूको संरक्षण र सहायताको अवस्थाको समीक्षा गरिएको छ। यसले नेपालमा बेचबिखनका पीडित र प्रभावित व्यक्तिहरूको उद्धार, स्वदेश फिर्ता, पुनर्स्थापना र दिगो पुनःएकीकरणको वर्तमान अवस्थाको समालोचनात्मक समीक्षा गरेको छ। साथै, यो अध्यायले वैदेशिक रोजगारीमा रहेका श्रमिकहरूलाई बेचबिखन र शोषणबाट जोगाउन नेपाल सरकारका नीतिहरू र विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूको भूमिकाको पनि समीक्षा गरेको छ।

अध्याय ५ मा मानव बेचबिखन विरुद्धका वर्तमान नीतिहरूको अवस्था, प्रयास र आप्रवासन नीतिहरूको प्रभावको समालोचनात्मक समीक्षा गरिएको छ। त्यसै गरी, विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूद्वारा सञ्चालित रोकथाम र समन्वयका गतिविधिहरूको परीक्षण गर्नुका साथै अन्तर्देशीय बेचबिखन नियन्त्रणका सन्दर्भमा सीमा व्यवस्थापनको अवस्थाका सम्बन्धमा विश्लेषण पनि गरिएको छ। अध्याय ६ मा हालको कानूनी संरचना/संशोधन र कानून कार्यान्वयनका अभ्यासहरूको विश्लेषण गर्दै मानव बेचबिखन र यसका अवयवहरूलाई कसरी अपराधीकरण गरिएको छ भन्ने बारेमा समालोचनात्मक समीक्षा प्रस्तुत गरिएको छ। यसले मुद्दाहरूको किनारा (कसुर निरूपण) दर र विचाराधीन मुद्दाको सङ्ख्याजस्ता सीमित परिमाणात्मक सूचकहरूका आधारमा बेचबिखनका कसुरहरूमा भएका न्याय सम्पादन कार्यहरूसमेतको समीक्षा गर्दछ। पीडितको क्षतिपूर्ति र कानूनी उपचारसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्कको अभावका कारण यस क्षेत्रमा सीमित रूपमा मात्रै विश्लेषण गरिएको छ। अन्तिम अध्यायमा अध्ययनका प्रमुख नतिजाहरूलाई सारांशमा प्रस्तुत गर्दै निष्कर्ष र सिफारिसहरू प्रस्तुत गरिएको छ। सिफारिसहरू मानव बेचबिखन नियन्त्रणका चार प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू: रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन र बेचबिखन एवम् यस्तै प्रकारका गतिविधिसम्बन्धी उच्च गुणस्तरीय तथ्याङ्क सङ्कलन तथा व्यवस्थापनमा केन्द्रित रहेका छन्।

अध्याय - २

◆ नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्था

यस अध्यायको मुख्य उद्देश्य नेपालमा मानव बेचबिखनको प्रवृत्ति, स्वरूप र प्रवाहको विश्लेषण गर्नु रहेको छ। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागूऔषध तथा अपराध नियन्त्रण कार्यालय (UNODC) र अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासन सङ्गठन (IOM) द्वारा संयुक्त रूपमा विकास गरिएको र सन् २०२५ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय तथ्याङ्क आयोगमा स्वीकृतिका लागि पेश गरिएको 'मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्कको अन्तर्राष्ट्रिय वर्गीकरण' (IC-TIP) मा आधारित मानव बेचबिखनका छवटा मुख्य सूचकहरूको यस अध्यायमा विश्लेषण गरिएको छ।^३ यसर्थ, यस अध्यायमा प्रयोग गरिएका सूचकहरू अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा तुलनायोग्य रहेका छन्। ती सूचकहरूमा निम्न विषयहरू समावेश छन्: (१) कसुर/मुद्दा, (२) पीडित (लिङ्ग, उमेर र नागरिकता), (३) कसुरदार (लिङ्ग, उमेर र नागरिकता), (४) शोषणका स्वरूप, (५) पीडितहरूको उद्गमस्थल, र (६) पीडितहरूलाई लगिने गन्तव्य। मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथ्याङ्कहरू नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोबाट प्राप्त गरिएको थियो। यो नेपाल प्रहरीअन्तर्गतको एउटा विशिष्टिकृत एकाइ हो^३, जसले मानव बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दाहरूको अनुसन्धान, अभियोजन, बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको उद्धार र स्वदेश फिर्ताका साथै तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्दछ। यस ब्यूरोले देशभरका मानव बेचबिखन विरुद्धका मुद्दाहरूको दर्ता र अनुसन्धान गर्ने तथा अन्य २२५ वटा प्रहरी एकाइहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दछ। यसका अतिरिक्त यस अध्यायमा प्रदेशस्तरीय परामर्शसहितको स्थलगत अध्ययनमा आधारित मानव बेचबिखनको अवस्थाको विश्लेषणसमेत गरिएको छ। अन्तिम खण्डमा मानव बेचबिखनको जोखिमका तत्त्वहरूका बारेमा संश्लेषण गरिएको छ।

यो प्रतिवेदनमा बेचबिखनमा परेका व्यक्ति वा पीडितलाई जनाउन 'प्रभावित' शब्दको प्रयोग गरेको छ। 'प्रभावित' शब्दले उनीहरू सशक्त हुन सक्ने र निजहरूको आत्मनिर्णयको अधिकारलाई सुदृढ गर्न सकिने सक्रिय संवाहक/पात्र हुनु भन्ने अर्थ राख्दछ। यो मानव अधिकारमैत्री शब्दावली पनि हो। तथापि केही सन्दर्भहरूमा 'पीडित' वा 'बेचबिखनमा परेका व्यक्ति' भन्ने शब्दहरूलाई पनि पर्यायवाची शब्दका रूपमा पनि प्रयोग गरिएको छ। मानव बेचबिखनसम्बन्धी अन्य प्रतिवेदनहरूले पनि 'पीडित' (UNODC, २०२४), 'पीडित' वा 'प्रभावित' (अमेरिकी विदेश मन्त्रालय, २०२४) र 'बेचबिखनमा परेका व्यक्ति' (संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय शरणार्थीसम्बन्धी उच्चायुक्तको कार्यालय - UNHCR, मिति उल्लेख नभएको) जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरेका तथ्य पनि यहाँ मननयोग्य रहेको छ। नेपालको कानूनी प्रणालीमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अनुसार बेचबिखनमा परेका व्यक्तिलाई सामान्यतया 'पीडित' भनी परिभाषित गरिएको छ, जसमा पीडित भन्नाले 'बेचबिखन गरिएको, ओसारपसार गरिएको वा वेश्यावृत्तिमा लगाइएको व्यक्ति'लाई जनाउँछ।

२.१ मानव बेचबिखनका कसुर/मुद्दाहरूको सङ्ख्या

नेपालमा नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका कसुर वा मुद्दाहरूको सङ्ख्या वास्तविक घटनाहरूको अनुमानित सङ्ख्याका तुलनामा निकै कम देखिन्छ र दायर भएका सबै मुद्दाहरूमा अभियोजन (मुद्दा चलाउने कार्य) हुँदैन। यसबाहेक, दर्ता र अभियोजन भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्याको प्रवृत्तिमा पनि उतारचढाव देखिन्छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १६३ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दा दर्ता भएका थिए, जुन आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बढेर १७० पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १२५ मा झरेको थियो (तालिका २.१)। अभियोजन भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्यामा पनि यस्तै प्रवृत्ति देखिन्छ। मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो र देशभरका अन्य तोकिएका प्रहरी एकाइहरूमा दर्ता हुने गर्दछन्। तथ्याङ्कअनुसार, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २६ प्रतिशत, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३९ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ३० प्रतिशत मुद्दाहरू ब्यूरोमा दर्ता भएका थिए। यसले कम्तीमा २५ प्रतिशतदेखि बढीमा ८० प्रतिशत मुद्दाहरू नेपाल प्रहरीको विशेष एकाइमा दर्ता हुने गरेको देखाउँछ, जुन मानव बेचबिखनको अपराधलाई प्रभावकारी रूपमा अनुसन्धान गर्न प्रशिक्षित निकाय हो; भने बाँकी मुद्दाहरू देशभरका अन्य प्रहरी एकाइहरूमा दर्ता हुने गर्दछन्। यसमा मननयोग्य विषय भनेको अन्य प्रहरी एकाइहरू मानव बेचबिखनको अपराध अनुसन्धानमा ब्यूरो जतिकै विशिष्टिकृत नहुन सक्छन्, यद्यपि तथ्याङ्कले यसमा कुनै एकरूपता भने देखाउँदैन। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा अन्य प्रहरी एकाइहरूमा दर्ता भएका मुद्दाहरूको (६०%) तुलनामा ब्यूरोमा दर्ता भएका मुद्दाहरूको अभियोजन दर (८८%) निकै उच्च थियो। त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा पनि ब्यूरोको अभियोजन दर ८२ प्रतिशत रहँदा अन्य एकाइहरूको केवल ३४ प्रतिशत मात्र थियो। तर, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा भने ब्यूरोमा दर्ता भएका ७० प्रतिशत मुद्दाको तुलनामा अन्य प्रहरी एकाइहरूमा दर्ता भएका ८२ प्रतिशत मुद्दाहरूमा अभियोजनमा गएको देखिन्छ।

तालिका २.१: दर्ता र अभियोजन भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या, (आ.व. २०७९/८० — २०८१/८२)

विवरण	आ.व. २०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			आ.व. २०८१/८२		
	ब्यूरो	अन्य	जम्मा	ब्यूरो	अन्य	जम्मा	ब्यूरो	अन्य	जम्मा
जाहेरी दरखास्त र प्रहरी अनुसन्धान सङ्ख्या	४३ (२६.४)	१२० (७३.६)	१६३	६७ (३९.४)	१०३ (६०.६)	१७०	३७ (२९.६)	८८ (१०.४)	१२५
अभियोजन सङ्ख्या	३८	७२	११०	५४	३५	१३८	२६	७२	९८
अभियोजन प्रतिशत (%)	८८.४	६०.०	६७.५	८०.६	३४.०	८१.२	७०.३	८१.८	७८.४

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

कानूनी प्रक्रियाका लागि दर्ता हुने मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको न्यून सङ्ख्याका कारकका सम्बन्धमा गुणात्मक तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा विस्तृत अध्ययन गरिएको थियो। यसअन्तर्गत प्रदेशस्तरीय परामर्श, नेपाल प्रहरी तथा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूलगायतका सरोकारवालाहरूसँगको मुख्य जानकारीसँगको अन्तर्वार्ता र निजहरूबाट प्राप्त प्रश्नावलीका उत्तरहरूको विश्लेषण गरिएको छ। प्राप्त उत्तरहरूको विश्लेषणले मुद्दा दायर न्यून हुनुको कुनै एकल कारक नभई विभिन्न पक्षहरूको जटिल अन्तरसम्बन्ध रहेको देखिएको छ। यसमा व्यक्तिगत तह (स्वयं प्रभावित/पीडित), पारिवारिक तथा सामुदायिक तह र राज्यको तह (नियमनकारी वा सम्बोधन गर्ने निकायहरू) मा विद्यमान कारकहरू जिम्मेवार देखिएका छन्।

व्यक्तिगत तह: प्राप्त जानकारीअनुसार, प्रभावितहरू मुख्यतया: पुनःपीडित हुने डर, लाज, भय, अपट्यारो वा सामाजिक प्रतिष्ठाको चिन्ता र कानूनी प्रक्रियाबारे अनभिज्ञ रहनुका कारण जाहेरी दिन अनिच्छुक हुन्छन्। कतिपय अवस्थामा त प्रभावितहरूलाई आफू बेचबिखनमा परेको छु भन्ने कुराको समेत हेक्का हुँदैन। विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले पनि प्रभावितहरूले अक्सर प्रहरी वा अदालतबाट न्याय नपाउने विश्वास गर्ने उल्लेख गरेका थिए किनभने पीडितहरूलाई अधिकारीहरूले उनीहरूको मुद्दालाई पूर्ण रूपमा महत्त्व दिँदैनन् भन्ने लाग्छ। बरु, उनीहरूले प्रभावित/पीडितलाई नै दोष दिने प्रवृत्ति रहेको छ। यसका अतिरिक्त विगतमा भोगेका पीडाका कारण प्रभावितहरूको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य अवस्थाले उनीहरूलाई कानूनी कारबाही सुरु गर्न वा न्याय प्राप्तिका लागि अगाडि बढ्न गाह्रो बनाउन सक्छ। अन्त्यमा, जाहेरी दर्ता गरेपछि आफ्नो सुरक्षा र संरक्षणको सुनिश्चितता नहुने डर पनि प्रभावितहरूमा देखिन्छ। मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका प्रहरी अधिकारीहरूले प्रभावितहरू जाहेरी दिन किन इच्छुक हुँदैनन् भन्ने सन्दर्भमा एउटा उदाहरण दिएका थिए:

सन् २०२० मा कुवेतबाट एक २९ वर्षीया महिलाको स्वदेश फिर्ता गराइएको थियो। उनी यौन हिंसा र शारीरिक यातनाको शिकार भएकी थिइन्। उनको तल्लो पेटमा धेरै चोटहरू थिए। पीडकहरूले उनको तल्लो पेटमा कैयौं तिखा किलाहरू घुसाएका थिए र ती चोटहरू प्रष्ट देखिन्थे। ती नेपाल फिर्तीपछि पनि निको भएका थिएनन्। उनले धेरै सास्ती भोगेको पाइए तापनि उनी मुद्दा दायर गर्न इच्छुक थिइन्।

यसैगरी, माइती नेपालका अनुसार मुद्दा दायर नगर्नुको एउटा मुख्य कारण कसुरदारप्रति पीडितको 'आर्थिक परिभरता' हो, जसको परिणामस्वरूप अपराधीप्रति आघातजन्य सामीप्यता (ट्रमा बन्डिड) विकसित हुन पुग्दछ। पारिवारिक वा सामुदायिक तह: पीडितहरू अक्सर आफ्नो परिवार समाजबाट बहिष्कृत हुने वा सामाजिक लाञ्छना खेप्नुपर्ने डरले कसुरदारविरुद्ध मुद्दा दायर गर्न डराउँछन्। कतिपय अवस्थामा परिवारले पनि आफ्नो प्रतिष्ठा जोगाउन पीडितलाई मुद्दा दायर नगर्न दबाव दिने गर्दछन्। धेरैजसो घटनाहरूमा अपराधीहरू नजिकका नातेदार नै हुने भएकाले निजहरूविरुद्ध मुद्दा दायर गर्न थप कठिन हुने गर्दछ। यसका साथै परिवारको कमजोर आर्थिक अवस्था, पर्याप्त पारिवारिक सहयोगको अभाव र चेतनाको कमीजस्ता कुराहरू कसुरदारविरुद्ध मुद्दा दायर गर्ने सम्बन्धमा रहेका अन्य बाधा हुन्।

राज्यको तह: यस तहमा प्रहरीको अशोभनीय व्यवहार, कसुरदारहरूको प्रभाव, पर्याप्त प्रमाणको सङ्कलन र साक्षीको अभाव, कानूनी प्रणालीप्रतिको अविश्वास र जटिल कानूनी प्रक्रियाजस्ता विभिन्न पक्षहरू सतहमा देखिएका छन्। जानकारीहरूका अनुसार मानव बेचबिखन र वैदेशिक रोजगारीका मुद्दाहरूबीचको भिन्नता अस्पष्ट रहेको छ र दलाल वा बिचौलियाहरूबाट पैसा फिर्ता पाउने आशामा पीडितहरूले अक्सर मानव बेचबिखनको सट्टा 'ठगी'अन्तर्गत मुद्दा दायर गर्ने गर्दछन्। यसका अतिरिक्त धेरैजसो मानव बेचबिखनका अपराधहरू विदेशमा हुने गरेकाले मानव बेचबिखनको कानूनी संरचनाअन्तर्गत मुद्दा दर्ता गर्न पर्याप्त प्रमाणहरू जुटाउन कठिन हुने गर्दछ, जसले गर्दा प्रक्रिया थप जटिल बन्न पुगेको छ। यस क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरूका अनुसार पीडितहरूलाई प्रतिकूल वकपत्र (होस्टायल) गर्न अपराधीहरूले प्रलोभन देखाउने रकम कानूनी प्रक्रियाबाट प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिको रकमभन्दा निकै बढी हुने गर्दछ। यस्तै धारणा अनुसन्धानमा संलग्न ब्यूरोका प्रहरी अधिकारीहरूको पनि रहेको छ। यसबाहेक प्रभावित र निजको परिवारको समग्र जीवनयापनका लागि राज्यको तर्फबाट न्यून वा शून्य सहयोग रहेको छ। अन्त्यमा, सरोकारवालाहरूले सामाजिक सञ्जाल र डिजिटल माध्यमको प्रयोगबाट हुने अपराधहरूको पहिचान र अनुसन्धान गर्नु एउटा बढ्दो चुनौती रहेको उल्लेख गरेका छन्।

२.२ प्रभावितहरू (उमेर, लिङ्ग, जात/जातीय समूह र नागरिकता)

प्रभावितहरूको उमेर र लिङ्ग: मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा अभिलेख गरिएका प्रभावितहरूको सङ्ख्याले गत तीन वर्षमा घट्दो क्रम देखाएको छ। यो सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २३१ रहेकोमा, आ.व. २०८०/८१ मा घटेर २१६ र आ.व. २०८१/८२ मा थप घटेर १५१ पुगेको छ। आधार वर्ष (आ.व. २०७९/८०) को तुलनामा यो क्रमशः ७ र २१ प्रतिशतले गिरावट आएको हो। तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८० - २०८१/८२) औसत प्रभावितको सङ्ख्या २१० रहेको छ (तालिका २.२)।

तालिका २.२: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको उमेर समूह र लिङ्ग अनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८० - २०८१/८२)

उमेर/लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
वयस्क	१५०	६५.१	१४०	६४.८	१०४	५६.५	१३१	६२.४
महिला	१३३	५७.३	१२३	५६.९	९०	४८.९	११५	५४.८
पुरुष	१८	७.८	१७	७.९	१४	७.६	१६	७.६
बालबालिका	८१	३४.९	७६	३५.२	८०	४३.५	७९	३७.६
बालिका	८०	३४.५	७६	३५.२	७९	४२.९	७८	३७.१
बालक	१	०.४	०	०.०	१	०.५	१	०.५
जम्मा	२३२	१००.०	२१६	१००.०	१८४	१००.०	२१०	१००.०

द्रष्टव्य: प्रभावितहरूको सङ्ख्यामा ब्यूरो र अन्य प्रहरी कार्यालयहरू दुवैको तथ्याङ्क समावेश गरिएको छ।

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

पहिचान भएका मानव बेचबिखनका घटनाहरूमा कुल प्रभावितमध्ये बालबालिकाको हिस्सा ३८ प्रतिशत रहेको छ। सोही अवधिमा बालबालिकाको अनुपात आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३५ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बढेर ४३.५ प्रतिशत पुगेको थियो जसले बेचबिखनमा परेका कुल प्रभावितहरूमध्ये बालबालिकाको हिस्सा बढ्दो क्रममा रहेको सङ्केत गर्दछ। यसमा स्पष्ट भएर आएको तथ्य भनेको नेपालमा बालबालिका बेचबिखनको घटनालाई बालिका बेचबिखनका रूपमा चित्रण गर्न सकिने अवस्था हो किनभने आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८१/८२ मा बेचबिखनमा परेका कुल प्रभावितहरूमा बालकको सङ्ख्या प्रतिवर्ष मात्र १ जना रहेको छ। लिङ्गका आधारमा हेर्दा महिला (५४.८ प्रतिशत) र बालिका (३७ प्रतिशत) को हिस्सा पुरुष (७ प्रतिशत) र बालक (०.३ प्रतिशत) को तुलनामा निकै बढी छ। अध्ययन गरिएका तीनवटै आर्थिक वर्षहरूमा यो प्रवृत्तिको निरन्तरता देखिएको छ। अतः, प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा पुरुष र बालकहरू पनि बेचबिखनमा पर्ने गरे तापनि पीडितहरूमा बालिका र महिलाहरूको सङ्ख्या नै उच्च रहेको छ।

प्रभावितहरूको जात/जातीय समूह: तालिका २.३ ले नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको जात/जातीय समूहअनुसारको वितरण देखाउँछ। यहाँ उल्लिखित जात/जातीय समूहहरूले व्यापक रूपमा प्रचलित समाजशास्त्रीय वर्गीकरणहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्दछन्, जसमा ब्राह्मण/

क्षेत्री जस्ता गैरसीमान्तकृत समूह र जनजाति, दलित तथा मुस्लिमजस्ता सीमान्तकृत समूहहरू समावेश छन्।

तथ्याङ्कअनुसार मानव बेचबिखनको समस्या नेपाल सरकारद्वारा वर्गीकृत सीमान्तकृत र गैरसीमान्तकृत समूहहरूको सीमाइतर फैलिएको छ। यसको अर्थ, बेचबिखनका घटना व्यक्तिको जातीय वा जातीय स्थितिको दायराइतर छ। उदाहरणका लागि, तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) तथ्याङ्कलाई हेर्दा कुल प्रभावितमध्ये एक-चौथाइभन्दा बढी (२६ प्रतिशत) ब्राह्मण/क्षेत्री समूहका छन् जसलाई नेपालको सन्दर्भमा गैरसीमान्तकृत समुदाय मानिन्छ। यस तथ्याङ्कलाई यस अध्ययनको गुणात्मक निष्कर्षले पनि पुष्टि गर्दछ। उदाहरणका लागि, काँकडभिट्टामा कार्यरत 'नव अभियान' नामक गैरसरकारी संस्थाका सीमा सुरक्षा कर्मचारीहरू यस्तो तर्क गरेका थिए :

"पहिले प्रायः जनजाति र दलित समुदायका व्यक्तिहरू मानव बेचबिखनबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित हुने गर्दथे, तर आजभोलि प्रभावितका रूपमा क्षेत्री/ब्राह्मणहरूको सङ्ख्या पनि उल्लेख्य रूपमा बढेको छ।"

बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूमध्ये जनजाति ३९ प्रतिशत, दलित २१ प्रतिशत, मधेशी ११ प्रतिशत र मुस्लिम १ प्रतिशत रहेका छन्। नेपालको कुल

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

जनसङ्ख्यामा उनीहरूको हिस्सा र प्रभावितहरूको अनुपातलाई तुलना गर्दा, दलित समुदायको हिस्सा निकै बढी देखिन्छ। उनीहरूको कुल जनसङ्ख्या करिब १३ प्रतिशत मात्र छ। नेपालमा दलितहरू सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक र आर्थिक सबै क्षेत्रमा सीमान्तीकरण र वञ्चितीकरणमा परेका समूह हुन्। प्रभावितहरूमध्ये जनजातिको सङ्ख्या कुल जनसङ्ख्याको अनुपातमा केही बढी (३९% विरुद्ध ३७%) देखिएको छ भने मधेशी (११% विरुद्ध १७%) र मुस्लिम (१% विरुद्ध ५.५%) समुदायको सङ्ख्या उनीहरूको कुल जनसङ्ख्याको हिस्साको तुलनामा कम देखिएको छ। प्रभावितहरूमा केही विदेशी नागरिकसमेत रहेका छन्।

तालिका २.३: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको जात/जातीय समूहअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

जात/जातीय समूह	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
ब्राह्मण/क्षेत्री*	५९	२५.४	६८	३१.५	३६	१९.६	५४	२५.८
जनजाति	७९	३४.१	८१	३७.५	८७	४७.३	८२	३९.१
दलित	६२	२६.७	४०	१८.५	३०	१६.३	४४	२०.९
मधेशी	२७	११.६	१५	६.९	२५	१३.६	२२	१०.६
मुस्लिम	२	०.९	२	०.९	२	१.१	२	०.९
अन्य (नखुलेको)	१	०.४	७	३.२	२	१.१	३	१.६
भारतीय	१	०.४	३	१.४	२	१.१	२	०.९
युगाण्डा	१	०.४	०	०.०	०	०.०	०	०.२
जम्मा	२३२	१००.०	२१६	१००.०	१८४	१००.०	२११	१००.०

द्रष्टव्य: * यसमा ठकुरी र दशनामी जात समूहहरू पनि समावेश छन्।

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

प्रभावितहरूको नागरिकता: बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूमध्ये नेपाली, भारतीय र एक अफ्रिकी मुलुकका नागरिकहरू पनि रहेका थिए (तालिका २.४)। यद्यपि, प्रभावितहरूमध्ये बहुसङ्ख्यक (९९ प्रतिशत) नेपाली नागरिकहरू थिए। अध्ययन गरिएका तीनवटै आर्थिक वर्षमा कम्तीमा एक जना भारतीय नागरिक प्रभावितका रूपमा रहेको देखिएका छन् जसअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १ जना, आ.व. २०८०/८१ मा ३ जना र आ.व. २०८१/८२ मा २ जना भारतीय नागरिकहरू बेचबिखनमा परेका थिए। एक जना प्रभावित अफ्रिकी मुलुकका नागरिक रहेका छन्। मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका प्रहरी अधिकारीहरूका अनुसार यी विदेशी नागरिकहरूका लागि नेपाल बेचबिखनको गन्तव्य स्थल रहेको थियो।

तालिका २.४: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको नागरिकताअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

प्रभावितहरूको नागरिकता	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
नेपाली	२३०	९९.१	२१३	९८.६	१८२	९८.९	२०८	९८.९
भारतीय	१	०.४	३	१.४	२	१.१	२	०.९
एक अफ्रिकी मुलुक*	१	०.४	०	०.०	०	०.०	०	०.२
जम्मा	२३२	१००.०	२१६	१००.०	१८४	१००.०	२११	१००.०

द्रष्टव्य: * अफ्रिकी मुलुकका एक जना मात्र पीडित भएकाले, निजको गोपनीयता सुनिश्चित गर्न देशको नाम गोप्य राखिएको छ।

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

२.३ कसुरदारहरू (उमेर-लिङ्ग, जात/जातीय समूह र नागरिकता)

कसुरदारहरूको उमेर-लिङ्ग: तालिका २.५ ले तीन आर्थिक वर्ष (आ.व. २०७९/८० – २०८१/८२) को अवधिमा नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको उमेर समूह र लिङ्गअनुसारको वितरणलाई सङ्क्षेपीकरण गरेको छ। सबै आर्थिक वर्षको प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा कसुरदारहरूमा अधिकतर वयस्क रहेको देखिन्छ भने न्यून सङ्ख्यामा बाल कसुरदारहरू पनि रहेका छन्। तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८० - २०८१/८२) औसत कसुरदारको सङ्ख्या ३५१ रहेको छ, जसमध्ये ९८ प्रतिशत वयस्क र २ प्रतिशत बालबालिका रहेका छन्। लिङ्गका आधारमा हेर्दा, दुईतिहाइ (६७ प्रतिशत) कसुरदारहरू पुरुष रहेका छन् भने त्यसपछि क्रमशः महिला (३१ प्रतिशत), बालिका (१ प्रतिशत) र बालक (१ प्रतिशतभन्दा कम) रहेका छन्। अतः, यी तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा मुख्यतया पुरुषहरूको संलग्नता रहे तापनि बेचबिखनकर्ताका रूपमा महिलाहरूको संलग्नतासमेत उल्लेखनीय रहेको पुष्टि गर्दछ जहाँ प्रत्येक १० जना कसुरदारमध्ये करिब ३ जना महिला रहेका छन्।

तालिका २.५: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको उमेर-लिङ्ग अनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

कसुरदारहरूको उमेर-लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
वयस्क	३६४	९८.६	३४१	९८.६	३२६	९६.४	३४४	९७.९
महिला	१२६	३४.१	९६	२७.७	१०५	३१.१	१०९	३१.१
पुरुष	२३८	६४.५	२४५	७०.८	२२१	६५.४	२३५	६६.९
बालबालिका	५	१.४	५	१.४	१२	३.६	७	२.१
बालिका	३	०.८	२	०.६	७	२.१	४	१.१
बालक	२	०.५	३	०.९	५	१.५	३	०.९
जम्मा	३६९	१००.०	३४६	१००.०	३३८	१००.०	३५१	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

कसुरदारहरूको जात/जातीय समूह: तालिका २.६ ले नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको जात/जातीय समूहअनुसारको वितरण देखाउँछ। प्राप्त तथ्याङ्कले विदेशी नागरिकलगायत नेपालका सबै प्रमुख सामाजिक समूहबाट कसुरदारहरूको संलग्नता रहेको पुष्टि गर्दछ। तीमध्ये, कसुरदारहरूको सबैभन्दा उच्च अनुपात जनजाति (३५ प्रतिशत) समूहमा रहेको छ, त्यसपछि क्रमशः ब्राह्मण/क्षेत्री (२६.५ प्रतिशत), दलित (१४ प्रतिशत), मधेशी (९ प्रतिशत) र मुस्लिम (४ प्रतिशत) रहेका छन्। करिब ९ प्रतिशत कसुरदारहरू विदेशी नागरिक रहेका छन्। जात/जातीय समूहहरूमध्ये जनजाति समूहको समानुपातिक हिस्सा आ.व. २०७९/८० मा ३२ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०८१/८२ मा बढेर ४० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ जबकि अन्य जात/जातीय समूहको अनुपात कि त स्थिर रहेको छ वा घट्दो क्रममा देखिएको छ। विदेशी नागरिक कसुरदार भएको हकमा, उनीहरूको हिस्सा आ.व. २०७९/८० मा १० प्रतिशत रहेको थियो भने आ.व. २०८१/८२ मा सामान्य घटेर ८ प्रतिशत कायम भएको थियो।

तालिका २.६: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको जात/जातीय समूहअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

जात/जातीय समूह / राष्ट्रियता	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
ब्राह्मण/क्षेत्री	८९	२४.१	१०९	३१.५	८१	२४.०	९३	२६.५
जनजाति	११९	३२.२	१११	३२.१	१३६	४०.२	१२२	३४.८
दलित	६०	१६.३	४६	१३.३	४६	१३.६	५१	१४.४
मधेशी	४३	११.७	२३	६.६	३३	९.८	३३	९.४
मुस्लिम	१५	४.१	१८	५.२	११	३.३	१५	४.२
अन्य (खुलेको छैन)	७	१.९	१०	२.९	४	१.२	७	२.०
विदेशीहरू	३६	९.८	२९	८.४	२७	८.०	३१	८.८
जम्मा	३६९	१००.०	३४६	१००.०	३३८	१००.०	३५१	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

कसुरदारहरूको नागरिकता: मानव बेचबिखनको अपराधमा संलग्न कसुरदारहरू नेपाली, भारतीय, बङ्गलादेशी, पाकिस्तानी, चिनियाँ, अमेरिकी, युगाण्डा र मौरिससका नागरिकहरूलगायत विभिन्न राष्ट्रका रहेका पाइएका छन्। कुल कसुरदारहरूमध्ये १० जनामा ९ जना (९० प्रतिशत) नेपाली नागरिक छन् भने ७ प्रतिशत भारतीय नागरिक रहेका छन् जुन दोस्रो ठूलो सङ्ख्या हो र १.४ प्रतिशत चिनियाँ नागरिकहरू मानव बेचबिखन अपराधका तेस्रो ठूलो कसुरदार समूहका रूपमा रहेका छन्। अन्य राष्ट्रियताको हकमा, कसुरदारहरूको सङ्ख्या १ वा २ जना मात्र रहेको छ (तालिका २.७)।

तालिका २.७: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको नागरिकता अनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

कसुरदारहरूको नागरिकता	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको जम्मा	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
नेपाली	३३३	९०.२	३१७	९१.६	३११	९२.०	९६१	९१.३
भारतीय	२४	६.५	२४	६.९	२१	६.२	६९	६.६
बङ्गलादेशी	१	०.३	०	०.०	०	०.०	१	०.१
पाकिस्तानी	१	०.३	१	०.३	०	०.०	२	०.२
चिनियाँ	७	१.९	४	१.२	४	१.२	१५	१.४
अमेरिकी	१	०.३	०	०.०	०	०.०	१	०.१
युगाण्डाली	२	०.५	०	०.०	०	०.०	२	०.२
मौरिसस	०	०.०	०	०.०	२	०.६	२	०.२
जम्मा	३६९	१००.०	३४६	१००.०	३३८	१००.०	१०५३	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

कसुरदारहरूको स्थायी ठेगाना/उद्गम प्रदेश: तालिका २.८ ले नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको उद्गम प्रदेशअनुसारको वितरण देखाउँछ। तीन वर्षको औसत (आ.व. २०७९/८०–२०८१/८२) लाई आधार मान्दा, करिब एकचौथाइ (२४ प्रतिशत) कसुरदारहरू बागमती प्रदेशका रहेका छन्। यसपछि क्रमशः कोशी र लुम्बिनी प्रदेश (प्रत्येकमा १४ प्रतिशत), मधेश प्रदेश (११ प्रतिशत), गण्डकी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेश (प्रत्येकमा ९ प्रतिशत) रहेका छन् भने सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशबाट (६ प्रतिशत) रहेका छन्।

तालिका २.८: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको उद्गम प्रदेशअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

प्रदेश	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
कोशी प्रदेश	५७	१५.४	३६	१०.४	५१	१५.१	४८	१३.७
मधेश प्रदेश	४६	१२.५	३७	१०.७	३५	१०.४	३९	११.२
बागमती प्रदेश	८३	२२.५	७३	२१.१	९६	२८.४	८४	२३.९
गण्डकी प्रदेश	२९	७.९	३५	१०.१	३३	९.८	३२	९.२
लुम्बिनी प्रदेश	५५	१४.९	५५	१५.९	३६	१०.७	४९	१३.९
कर्णाली प्रदेश	२२	६.०	२८	८.१	११	३.३	२०	५.८
सुदूरपश्चिम प्रदेश	२४	६.५	२९	८.४	४०	११.८	३१	८.८
नखुलेको	१७	४.६	२४	६.९	९	२.७	१७	४.७
अन्य मुलुक	३६	९.८	२९	८.४	२७	८.०	३१	८.७
जम्मा	३६९	१००.०	३४६	१००.०	३३८	१००.०	३५१	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

कसुरदारहरूको उद्गम जिल्ला: वैदेशिक मुलुकहरूसहित नेपालका ७७ जिल्लाहरूमध्ये ७१ जिल्लाका व्यक्तिहरू मानव बेचबिखनको अपराधमा संलग्न रहेको पाइएको छ। तीन वर्षको औसत (आ.व. २०७९/८०–२०८१/८२) का आधारमा, १० वटा जिल्लामा २५ देखि ५६ जना कसुरदारहरू अभिलेख गरिएका छन्। १३ वटा जिल्लामा १५–२४ जना, १३ वटा जिल्लामा १०–१४ जना, १६ वटा जिल्लामा ५–९ जना र २१ वटा जिल्लामा १–४ जना कसुरदारहरू रहेका छन् (अनुसूची २.१)।

मानव बेचबिखनका कसुरदारहरूको स्थायी ठेगानाका आधारमा शीर्ष १० जिल्ला (घट्टो क्रममा) निम्न रहेका छन्: बाँके, नुवाकोट, धादिङ, सिन्धुपाल्चोक, उदयपुर, काभ्रे, कञ्चनपुर, मोरङ, सर्लाही र तनहुँ। यी १० जिल्लाले मात्रै कुल कसुरदारको एकतिहाइ हिस्सा ओगटेका छन् (तालिका २.९)। यहाँ उल्लेखनीय विषय भनेको यी जिल्लाहरू बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको सङ्ख्याका हिसाबले उच्च भएका जिल्लाहरू पनि हुन्।

तालिका २.९: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा संलग्न कसुरदारहरूको शीर्ष १० जिल्लाअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

क्र.सं.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको जम्मा	तीन वर्षको जम्मा प्रतिशत (%)
१	बाँके	२४	१३	१९	५६	५.३
२	नुवाकोट	२२	१३	१५	५०	४.७
३	धादिङ	१५	१०	९	३४	३.२
४	सिन्धुपाल्चोक	१०	५	१९	३४	३.२
५	उदयपुर	८	८	१६	३२	३.०
६	काभ्रे	११	७	११	२९	२.८
७	कञ्चनपुर	८	१४	७	२९	२.८
८	मोरङ	१९	४	४	२७	२.६
९	सर्लाही	९	१३	३	२५	२.४
१०	तनहुँ	६	९	१०	२५	२.४
जम्मा		१३२	९६	११३	३४१	३२.४
कुलको प्रतिशत (%)		३५.८	२७.७	३३.४	३२.४	
जिल्लाहरूको कुल सङ्ख्या		६२	५८	६१		
सङ्ख्या		३६९	३४६	३३८	१०५३	

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

तालिका २.१० ले तीन वर्षको औसत (आ.व. २०७९/८०–२०८१/८२) तथ्याङ्कका आधारमा प्रभावित र कसुरदारहरूको आवृत्तिगत वितरण देखाउँछ। यसको विश्लेषण गर्दा तीनवटा मुख्य प्रवृत्तिहरू देखा पर्छन्। पहिलो, ब्राह्मण/क्षेत्री जातीय समूहमा प्रभावित र कसुरदारहरूबीच निकट सम्बन्ध देखिन्छ। यसको अर्थ यस समूहमा प्रभावित र कसुरदार दुवैको अनुपात लगभग समान छ। दोस्रो, जनजाति, दलित र मधेशी समूहमा कसुरदारको तुलनामा प्रभावितहरूको अनुपात उच्च रहेको छ। अन्त्यमा, मुस्लिम र विदेशीहरूको हकमा प्रभावितहरूको तुलनामा कसुरदारहरूको अनुपात निकै माथि रहेको छ।

तालिका २.१०: जात/जातीय समूहअनुसार प्रभावित र कसुरदारहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध: तीन वर्षको औसत प्रतिशत (आ.व. २०७९/८०–२०८१/८२)

जात/जातीय समूह	प्रभावितहरू (%)	कसुरदारहरू (%)
ब्राह्मण/क्षेत्री	२५.८	२६.५
जनजाति	३९.१	३४.८
दलित	२०.९	१४.४
मधेशी	१०.६	९.४
मुस्लिम	०.९	४.२
अन्य (नखुलेको)	१.६	२.०
विदेशीहरू	१.१	८.८
जम्मा	१००.०	१००.०

स्रोत: तालिका २.३ र तालिका २.६

२.४ शोषणका स्वरूपहरू

यस खण्डमा बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूविरुद्ध हुने विभिन्न स्वरूपका शोषणहरूबारे बताइएको छ (तालिका २.११)। तीन वर्षको औसत तथ्याङ्कअनुसार, ४१ प्रतिशत प्रभावितहरू 'वेश्यावृत्ति'मा संलग्न गराउनका लागि बेचबिखनमा परेका थिए भने एकतिहाइ 'यौन शोषण-मानव ओसारपसार' का लागि, १२ प्रतिशत 'श्रम शोषण-मानव ओसारपसार' का लागि, ७ प्रतिशत 'यौन शोषण-मानव बेचबिखन' का लागि र ५ प्रतिशत 'श्रम शोषण-मानव ओसारपसार' का लागि बेचबिखनमा परेका थिए।^४ साथै, सानो अनुपातमा उनीहरू मानव अङ्ग निकाल्नका लागि (०.५ प्रतिशत) र मानव तस्करी (१.५ प्रतिशत) का लागि समेत बेचबिखन भएको पाइएको छ।

तथ्याङ्कले 'वेश्यावृत्ति'का लागि बेचबिखनमा पर्ने प्रभावितहरूको हिस्सा बढ्दो क्रममा रहेको देखाउँछ। उदाहरणका लागि, सन् २०७९/८० मा कुल प्रभावितमध्ये ३८ प्रतिशत वेश्यावृत्तिका लागि बेचबिखनमा परेका थिए, जुन आ.व. २०८०/८१ मा बढेर ४२ प्रतिशत पुग्यो र आ.व. २०८१/८२ मा ४४ प्रतिशत पुगेको छ। अर्कोतर्फ, यौन शोषण-मानव ओसारपसारका लागि बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको हिस्सा आ.व. २०७९/८० मा ३४ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०८१/८२ मा सामान्य रूपमा घटेर ३१ प्रतिशत कायम भएको छ। यौन शोषण र श्रम शोषणको सन्दर्भमा भने वृद्धि वा गिरावटको कुनै स्पष्ट स्वरूप देखिएको छैन।

यद्यपि, स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षणका क्रममा मानव बेचबिखनका केही उदीयमान स्वरूपहरूबारे बाहिर आएका थिए, जसमा अपराधिक क्रियाकलापहरूमा बाध्यकारी संलग्नता (जस्तै: साइबर ठगी र जालसाजीपूर्ण नेटवर्क स्किमहरूमा), सांस्कृतिक कार्यक्रम (जस्तै: "अर्केस्ट्रा" नृत्य) र जबरजस्ती विवाहका लागि हुने बेचबिखन समावेश छन्। तर, नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोबाट प्राप्त परिमाणात्मक तथ्याङ्कमा भने शोषणका यी स्वरूपहरू देखिएका छैनन्।

तालिका २.११: शोषणका स्वरूपहरूका आधारमा प्रभावितहरूको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

शोषणका स्वरूपहरू	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको जम्मा	
	सं.	%	सं.	%	सं.	%	सं.	%
यौन शोषण-मानव बेचबिखन	२०	८.६	१२	५.६	१५	८.२	४७	७.४
श्रम शोषण-मानव बेचबिखन	२८	१२.१	२८	१३.०	१८	९.८	७४	११.७
मानव अङ्ग निष्कासन/बिक्री	१	०.४	०	०.०	२	१.१	३	०.५
जबरजस्ती विवाह	०	०.०	०	०.०	०	०.०	०	०.०
अपराधिक क्रियाकलापमा बाध्यकारी संलग्नता	०	०.०	०	०.०	०	०.०	०	०.०
बाध्यकारी भिख माग्ने कार्य	०	०.०	०	०.०	०	०.०	०	०.०
वेश्यावृत्ति	८८	३७.९	९१	४२.१	८१	४४.०	२६०	४१.१
वेश्यागमन	०	०.०	०	०.०	०	०.०	०	०.०
मानव तस्करी	०	०.०	०	०.०	७	३.८	७	१.१
यौन शोषण-मानव ओसारपसार	७९	३४.१	७१	३२.९	५७	३१.०	२०७	३२.८
श्रम शोषण-मानव ओसारपसार	१६	६.९	१४	६.५	४	२.२	३४	५.४
जम्मा	२३२	१००.०	२१६	१००.०	१८४	१००.०	६३२	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्मको अवधिमा मिगौला झिकिएका तीन जना प्रभावितहरूको मात्र आधिकारिक रूपमा प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको भए तापनि नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो सन् २०२५ अगस्टमा मिगौला झिकने र बिक्री गर्ने कार्यमा संलग्न एक ठूलो आपराधिक गिरोहलाई नियन्त्रणमा लिन सफल भएको थियो। प्राप्त प्रमाणहरूको विश्लेषणले विगत ६ वा ७ वर्षमा एउटै सञ्जालद्वारा १०० भन्दा बढी व्यक्तिहरूलाई मिगौला झिकन र बिक्री गर्नका लागि भारतका विभिन्न शहरहरूमा पुर्याइएको हुन सक्ने सङ्केत गर्दछ। सन् २०२५ सेप्टेम्बर १ मा, नेपाली राष्ट्रिय दैनिक 'नयाँ पत्रिका'ले^५ ब्यूरोका प्रमुख प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षक र अन्य प्रहरी अधिकारीहरूसँगको संवादलाई उद्धृत गर्दै नेपाली नागरिकहरूलाई भारततर्फ तस्करी गरिएकोबारे समाचार प्रकाशित गरेको थियो। उक्त समाचारको अंश यस प्रकार रहेको छ:

आपराधिक गिरोहको नाइके नेपाली नागरिक भए पनि विगत सात वर्षदेखि नयाँ दिल्लीमा बसोबास गर्दै आएका थिए। उनले मिगौला प्रत्यारोपणका लागि २५ जना नेपाली नागरिकलाई बिक्री गरेको तथ्य नेपाल प्रहरीसमक्ष स्वीकार गरिसकेका छन्। भारतमा आफ्ना आपराधिक गतिविधिहरू सहज रूपमा सञ्चालन गर्न उनले भारतीय आधार कार्ड लिएका थिए। उनले भारतमा आकर्षक रोजगारीको प्रलोभन देखाई पीडितहरूलाई फकाउने गर्दथे। पीडितलाई नयाँ दिल्ली पुर्याएपछि गिरोहको नाइकेले करिब एक महिनासम्म होटलमा आवासको व्यवस्था गर्ने गर्दथे। त्यो बसाइको क्रममा उनले करिब रु. ६,००,००० (छ लाख) को रकम दिने प्रलोभन देखाइ पीडितलाई मिगौला बिक्री गर्न मनाउने प्रयास गर्दथे। यदि पीडितले अस्वीकार गरेमा उनले ज्यान मार्ने धम्की दिने गर्दथे। पीडित मिगौला बिक्री गर्न सहमत भएपछि होटलबाट अस्पतालसम्म लैजाँदा पीडितले होटलबाट अस्पतालको स्थान तथा दिशाको पहिचान गर्न नसक्नु भनेर उनले कालो कपडाले पीडितका दुवै आँखा छोप्ने गरी बाँधेर ट्याक्सीमा राखी शहरका विभिन्न स्थान घुमाउँदै अस्पताल पुर्याउने गर्दथे। अस्पतालमा पीडितलाई बेहोस पारेर मिगौला निकालिन्थ्यो र स्वास्थ्यलाभका लागि पाँच दिन वा सोभन्दा बढी समय अस्पतालमा भर्ना गरेर राख्ने गरिन्थ्यो। त्यसपछि पीडितका आँखा पुनः छोपेर होटलमा फर्काइने गरिन्थ्यो। (नेपाल प्रहरीको उद्धारण, नयाँ पत्रिका, पृष्ठ ३)

दुर्भाग्यवश प्रहरी अनुसन्धानबाट गिरोहका एक जना सदस्य स्वयं मिगौला झिकिएका पीडित रहेको तथ्य खुल्न आएको छ। गिरोहको नाइकेबाट आफ्नो रकम प्राप्त गर्नका लागि उनी गिरोहको सदस्य बनेका थिए। नाइकेले उनलाई अन्य व्यक्तिहरूको खोजी गरी मिगौला बिक्री गराउन बाध्य बनाएका थिए। मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका अनुसार सन् २०२५ को अगस्ट महिनाको अन्त्यसम्ममा पाँच जना पीडितले ब्यूरोमा उजुरी दर्ता गराइसकेका थिए। अपराधीहरूलाई नियन्त्रणमा लिन ब्यूरोले २५ दिनको विशेष अपरेसन सञ्चालन गरेको थियो।

२.५ प्रभावितहरूको उद्गम स्थल

तालिका २.१२ ले नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दाहरूमा उद्धार गरिएका प्रभावितहरूको सङ्ख्या उद्गम प्रदेश अनुसार देखाउँछ। तथ्याङ्कअनुसार, बेचबिखनका प्रभावितहरू नेपालका सबै सातै प्रदेशबाट रहेका छन्। तथापि, सबैभन्दा बढी हिस्सा बागमती प्रदेशबाट (२८ प्रतिशत) रहेको छ, त्यसपछि कोशी प्रदेश (१६ प्रतिशत), लुम्बिनी प्रदेश (१४ प्रतिशत), गण्डकी प्रदेश (१० प्रतिशत), सुदूरपश्चिम प्रदेश (९.५ प्रतिशत) रहेका छन् भने सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशबाट (९ प्रतिशत) रहेको छ। तीन आर्थिक वर्षको तुलना गर्दा कोशी प्रदेश र बागमती प्रदेशमा बेचबिखनका प्रभावितहरूको हिस्सामा उतारचढाव देखिए तापनि बाँकी पाँचै प्रदेशमा भने यस्तो हिस्सामा वृद्धि भएको देखिन्छ। यो प्रवृत्ति विशेष गरी सुदूरपश्चिम प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशमा उल्लेखनीय रूपमा देखिन्छ। उदाहरणका लागि, सुदूरपश्चिम प्रदेशमा बेचबिखनका प्रभावितहरूको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ९ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १३ प्रतिशत पुगेको छ। त्यस्तै, लुम्बिनी प्रदेशमा उक्त हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १७ प्रतिशतमा वृद्धि भएको छ।

तालिका २.१२: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको उद्गम/स्थायी प्रदेशअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

प्रदेश	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको जम्मा	
	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
कोशी प्रदेश	४५	१९.४	२८	१३.०	२६	१४.१	९९	१५.७
मधेश प्रदेश	२४	१०.३	२४	११.१	२२	१२.०	७०	११.१
बागमती प्रदेश	६७	२८.९	६४	२९.६	४७	२५.५	१७८	२८.२
गण्डकी प्रदेश	२१	९.१	२३	१०.६	२०	१०.९	६४	१०.१
लुम्बिनी प्रदेश	३१	१३.४	२८	१३.०	३२	१७.४	९१	१४.४
कर्णाली प्रदेश	२२	९.५	२४	११.१	१०	५.४	५६	८.९
सुदूरपश्चिम प्रदेश	१७	७.३	१९	८.८	२४	१३.०	६०	९.५
नखुलेको	३	१.३	३	१.४				
भारत	१	०.४	३	१.४	१	०.५	७	१.१
अफ्रिका	१	०.४	०	०.०	२	१.१	६	०.९
जम्मा	२३२	१००.०	२१६	१००.०	०	०.०	१	०.२
कोशी प्रदेश	४५	१९.४	२८	१३.०	१८४	१००.०	६३२	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

प्रभावितहरूको उद्गम जिल्ला: बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरू नेपालका ७७ मध्ये ७० जिल्लाका रहेका छन्। यद्यपि, जिल्लागत आधारमा यसमा ठूलो भिन्नता देखिएको छ (अनुसूची २.२)। तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८०–२०८१/८२) कुल तथ्याङ्कअनुसार, ६ वटा जिल्लामा २० देखि ३९ जना प्रभावितहरू रहेका छन्; १७ वटा जिल्लामा १० देखि १९ जना; २१ वटा जिल्लामा ६ देखि ९ जना र २६ वटा जिल्लामा १ देखि ४ जना प्रभावितहरू रहेका छन्।

बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको उद्गमका आधारमा शीर्ष १० जिल्लाहरू (अवरोही क्रममा) यस प्रकार छन्: नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, उदयपुर, बाँके, गोरखा, कैलाली, काभ्रे, मकवानपुर, मोरङ र धादिङ (तालिका २.१३)। औसतमा यी जिल्लाहरूले मात्र कुल प्रभावितको ३६ प्रतिशत हिस्सा ओगटेका छन्। यसमा मननयोग्य विषय भनेको आ.व. २०७९/८० मा यी १० जिल्लाको हिस्सा ४२ प्रतिशत रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ र २०८१/८२ मा यो क्रमशः ३० प्रतिशत र ३४ प्रतिशत रहेको थियो। साथै गोरखा जिल्लाबाहेक अन्य सबै जिल्लाहरूलाई तत्कालीन महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय (हालको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय) ले सन् १९९० को दशकको अन्त्यतिर नै मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका जिल्लाका रूपमा पहिचान गरेको थियो (महिला तथा बालिका बेचबिखनसम्बन्धी राष्ट्रिय समाधिषकको कार्यालय-राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, २००८ र सुवेदी, २००९)।

तालिका २.१३: नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा प्रभावितहरूको शीर्ष १० उद्गम जिल्लाअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

क्र.सं.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको जम्मा	तीन वर्षको जम्मा प्रतिशत
१	नुवाकोट	१८	९	१२	३९	६.२
२	सिन्धुपाल्चोक	९	१०	९	२८	४.४
३	उदयपुर	८	१०	९	२७	४.३
४	बाँके	९	५	६	२०	३.२
५	गोरखा	१३	५	२	२०	३.२
६	कैलाली	६	४	१०	२०	३.२
७	काभ्रे	९	८	२	१९	३.०
८	मकवानपुर	६	५	७	१८	२.८
९	मोरङ	१३	३	२	१८	२.८
१०	धादिङ	७	६	४	१७	२.७
जम्मा		९८	६५	६३	२२६	३५.८
कुलको प्रतिशत		४२.२	३०.१	३४.२	३५.८	
जिल्लाहरूको सङ्ख्या		५३	५५	६१		
प्रभावितहरूको सङ्ख्या		२३२	२१६	१८४	६३२	

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

२.६ बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको गन्तव्य मुलुकहरू

तीन आर्थिक वर्षको तथ्याङ्कलाई तुलना गर्दा, मानव बेचबिखनका गन्तव्य मुलुकहरूको विस्तारमा वृद्धि भएको पाइएको छ जसले गर्दा प्रभावितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता र कसुरदारहरूलाई कानूनी कठघरामा ल्याउने कार्य थप जटिल बन्दै गएको छ। उदाहरणका लागि, गन्तव्य मुलुकहरूको सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १२ रहेकोमा, आ.व. २०८०/८१ मा बढेर २८ पुगेको थियो भने आ.व. २०८१/८२ मा घटेर २३ मुलुक कायम भएको छ (तालिका २.१४)। प्रभावितहरूको तीन वर्षको कुल तथ्याङ्कलाई आधार मान्दा, शीर्ष १० गन्तव्य मुलुकहरू यस प्रकार छन्: कुवेत (४५.९%), भारत (१२.९%), ओमान (१०.१%), दुबई (७.८%), इराक (६.२%), म्यानमार (४.५%), कम्बोडिया (२.१%), लाओस (१.५%), दक्षिण अफ्रिका (०.९%) र इथियोपिया (०.७%)।

तालिका २.१४: बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरू पुगेको गन्तव्य मुलुकअनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०—२०८१/८२)

क्र. सं.	गन्तव्य मुलुक	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको जम्मा	
		सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत	सं.	प्रतिशत
१	कुवेत	५१	३२.३	११०	३६.४	२८६	५५.६	४४७	४५.९
२	भारत	३५	२२.२	६	२.०	८३	१६.१	१२४	१२.७
३	ओमान	२२	१३.९	२४	७.९	५२	१०.१	९८	१०.१
४	दुबई	१३	८.२	४८	१५.९	१५	२.९	७६	७.८
५	इराक	१२	७.६	३३	१०.९	१५	२.९	६०	६.२
६	म्यानमार	७	४.४	२२	७.३	१५	२.९	४४	४.५
७	कम्बोडिया	७	४.४	२	०.७	११	२.१	२०	२.१
८	लाओस	५	३.२	८	२.६	२	०.४	१५	१.५
९	दक्षिण अफ्रिका	१	०.६	९	३.०	५	१.०	१५	१.५
१०	इथियोपिया	-	०.०	३	१.०	४	०.८	७	०.७
११	चीन	२	१.३	२	०.७	२	०.४	६	०.६
१२	थाइल्याण्ड	-	०.०	६	२.०	-	०.०	६	०.६
१३	भुटान	-	०.०	२	०.७	२	०.४	४	०.४
१४	माल्दिभ्स	-	०.०	२	०.७	२	०.४	४	०.४
१५	मौरिसस	-	०.०	१	०.३	३	०.६	४	०.४
१६	ग्रीस	-	०.०	४	१.३	-	०.०	४	०.४
१७	जोर्डन	-	०.०	२	०.७	२	०.४	४	०.४
१८	भियतनाम	-	०.०	-	०.०	४	०.८	४	०.४
१९	इन्डोनेसिया	-	०.०	३	१.०	-	०.०	३	०.३
२०	मलेशिया	-	०.०	२	०.७	१	०.२	३	०.३
२१	ब्रुनाई	-	०.०	३	१.०	-	०.०	३	०.३
२२	टर्की	-	०.०	-	०.०	३	०.६	३	०.३
२३	सिरिया	२	१.३	-	०.०	-	०.०	२	०.२
२४	हङकङ	-	०.०	१	०.३	१	०.२	२	०.२
२५	साउदी अरब	-	०.०	२	०.७	-	०.०	२	०.२
२६	तान्जानिया	-	०.०	२	०.७	-	०.०	२	०.२
२७	रुस	-	०.०	१	०.३	१	०.२	२	०.२
२८	उज्बेकिस्तान	-	०.०	-	०.०	२	०.४	२	०.२
२९	श्रीलङ्का	-	०.०	-	०.०	२	०.४	२	०.२
३०	अन्य अफ्रिकी मुलुक र एक खाडी मुलुक*	१		४	०.०	१	०.२	६	०.६
	कुल प्रभावित सङ्ख्या	१५८		३०२	१००.०	५१४		९७४	१००.०
	गन्तव्य मुलुकको सङ्ख्या	१२		२८		२३			

द्रष्टव्य: * तीन वर्षको अवधिमा एक जना मात्र प्रभावितको उद्धार गरिएको गन्तव्य मुलुकहरूको नाम पीडितहरूको गोपनीयता कायम राख्नका लागि एकमुष्ट राखिएको छ ।

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५ (पत्राचारमार्फत प्राप्त) ।

तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) कुल प्रभावितहरूको सङ्ख्यालाई आधार मानी गन्तव्य मुलुकहरूलाई क्षेत्रीय आधारमा पुनःवर्गीकरण गर्दा नेपाली नागरिकहरू बेचबिखन हुने पाँचवटा स्पष्ट भौगोलिक क्षेत्रहरू देखा पर्दछन् । कुल ९७४ जना प्रभावितहरूमध्ये सबैभन्दा उच्च हिस्सा मध्यपूर्व एसिया (६१ प्रतिशत) मा बेचबिखन भएको देखिन्छ । यसपछि क्रमशः दक्षिण एसिया (२४ प्रतिशत), दक्षिण-पूर्वी एसिया र चीन (११ प्रतिशत), अफ्रिकी मुलुकहरू (३ प्रतिशत) र युरोप/रुस तथा मध्य एसिया (१ प्रतिशत) रहेका छन् (तालिका २.१५) । मध्यपूर्व एसियाली मुलुकहरू विशेष गरी महिलाहरूलाई घरेलु काममा लगाउनका लागि गरिने बेचबिखनको मुख्य गन्तव्यका रूपमा देखा परेका छन् । अध्ययनअनुसार उनीहरूलाई (१) त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट भिजिट भिसा प्रयोग गरी वा (२) भारतको बाटो हुँदै भिजिट भिसा प्रयोग गरी पठाइने गरेको पाइएको छ । उनीहरूले नक्कली भ्रमण कागजात, श्रम स्वीकृति र बैंक स्टेटमेन्ट प्रयोग गर्ने गरेको र उनीहरूलाई राम्रो आमदानी, सजिलो काम, निःशुल्क भिसा र निःशुल्क टिकटको मुख्य प्रलोभन देखाइने गरिएको व्यापक रूपमा प्रतिवेदनहरूमा समावेश गरिएको छ ।

मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका प्रहरी अधिकारीहरूलाई यति ठूलो सङ्ख्यामा प्रभावितहरूको स्वदेश फिर्ता हुनुको कारणबारे सोधिएको प्रश्नमा

उनीहरूले कुवेतमा मात्र ५० देखि ६० हजारको हाराहारीमा नेपाली महिला घरेलु कामदारहरू रहेको जानकारी दिए । नेपाल सरकारले कुवेतलगायत खाडी सहयोग परिषद्का मुलुकहरूमा घरेलु कामदार पठाउन प्रतिबन्ध लगाएका हुनाले उनीहरूमध्ये अधिकतर भिजिट भिसाको प्रयोग गरी अवैध माध्यमबाट त्यहाँ पुगेका थिए । महिलाहरू अन्ततः कुवेती घरपरिवारहरूमा न्यून पारिश्रमिक र काम गर्ने समय अत्यधिक रहेकोलगायत शोषणयुक्त श्रममा फस्न पुगेका थिए भने कतिपयले शारीरिक र यौन हिंसा पनि भोग्नु परेको थियो ।

नेपाली नागरिकहरूलाई हवाई मार्गमार्फत कुवेत, इराक, सिरिया र ओमान पठाउनका लागि दुबई शहर प्रमुख ट्रान्जिटका रूपमा देखा परेको छ । प्रभावित/ पीडितहरूलाई नेपालबाट सिधै हवाई मार्गमार्फत दुबई पुर्याइन्छ वा नेपालबाट सडक तथा रेल मार्ग प्रयोग गरी भारत र त्यसपछि भारतबाट दुबई पुर्याउने गरिएको पाइएको छ । नेपाल सरकारले खाडी सहयोग परिषद्का मुलुकहरूमा महिलाहरूलाई घरेलु कामदारका रूपमा जान प्रतिबन्ध लगाएकाले मध्यपूर्वका एसियाली मुलुकहरूमा घरेलु कामका लागि भर्ना गरिएका धेरै महिलाहरूलाई भारतको बाटो भएर पठाउने गरिन्छ ।

युरोपको सन्दर्भमा, बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूलाई आकर्षक रोजगारीको अवसर र 'सेन्जेन' (Schengen) मुलुकहरूको भिसा मिलाइदिने प्रलोभन देखाएर लोभ्याइने गरिएको छ । 'सेन्जेन क्षेत्र' भन्नाले कुनै पनि आन्तरिक सीमा नियन्त्रण नभएका २७ युरोपेली मुलुकहरूको समूहलाई बुझिन्छ । आप्रवासीहरूलाई विभिन्न गोष्ठी, कार्यशाला, खेलकुद, सांस्कृतिक कार्यक्रम र व्यापारिक कार्यक्रमहरूमा सहभागी गराउने जस्ता विभिन्न प्रपञ्चहरू रची तस्करी गर्ने गरिएको पाइएको छ ।

तालिका २.१५: क्षेत्रीय आधारमा बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको वितरण, तीन आर्थिक वर्ष (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) को कुल सङ्ख्या

क्षेत्र	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
मध्यपूर्व एसिया	५९२	६०.८
दक्षिण एसिया	२३२	२३.८
दक्षिणपूर्वी एसिया र चीन	१०६	१०.९
अफ्रिकी मुलुकहरू	३३	३.४
युरोप/रुस/मध्यएसिया	११	१.१
जम्मा	९७४	१००.०

स्रोत: तालिका २.१४ मा आधारित ।

भारत मानव बेचबिखनको गन्तव्य र ट्रान्जिट मार्ग दुवैका रूपमा देखा परेको छ ।

मधेश प्रदेशमा आयोजित प्रदेशस्तरीय परामर्शका क्रममा नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली दूतावासमा पनि ६ महिना काम गर्नुभएका मधेश प्रदेश प्रहरी कार्यालयका प्रहरी नायब महानिरीक्षकले आफ्ना अनुभवहरू यसरी राख्नुभएको थियो:

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली दूतावासमा दैनिक ६० देखि ७० वटा उजुरीहरू प्राप्त हुने गर्दथ्यो, जसमध्ये ९० प्रतिशत उजुरीहरू मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित हुन्थे । नेपाल र भारतबीच चल्ने सार्वजनिक बसका धेरै सञ्जालका कारण स्थलगत यातायातको निगरानी गर्नु पनि चुनौतीपूर्ण बनेको थियो । महिला र बालबालिकाहरूलाई स्वास्थ्य परीक्षण, आफन्त भेटघाट वा अन्य बहाना पारी यिनै सार्वजनिक बसहरूमार्फत ओसारपसार गर्ने गरिन्छ । दलालहरूको एउटा ठूलो सञ्जाल छ । यसमा दलालहरूका विभिन्न तहहरू हुन्छन्: गाउँ वा शहरबाट पीडितको खोजी गर्ने, जिल्ला वा नेपालभित्रै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पुर्याउने, सीमा नाका पार गराउने, सीमाको अर्कोतर्फ पीडितलाई बुझ्ने, भारतभित्र एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा ओसारपसार गर्ने, र ट्रान्जिट बिन्दु वा गन्तव्यहरूमा पीडितलाई बुझ्ने तथा लुकाएर राख्ने कार्यका लागि छुट्टाछुट्टै तहका दलालहरू सक्रिय हुन्छन् ।

गन्तव्य मुलुकका रूपमा हेर्दा, पछिल्ला वर्षहरूमा भारतका शहरहरूमा नाबालिका बेचबिखन भइरहेको पर्याप्त प्रमाणहरू भेटिएका छन् । बाँके जिल्लास्थित शक्ति समूहबाट उद्धृत रीमाको घटनाले यस्ता अवस्थाहरू रहेको कुरा उजागर गर्दछ ।

व्यक्तिगत घटना २.१: भारतको एक शहरमा यौनकार्यका लागि बेचबिखनमा परेकी एक नाबालिका

रीमा (नाम परिवर्तन) बेचबिखन पीडित हुँदा मात्र उनी १६ वर्षकी थिइन् । उनको परिवार गरिब थियो र ज्याला मजदूरीमा निर्भर थियो । यसैबीच उनको पिताको मृत्यु भयो र परिवारको आर्थिक भार थाम्ने जिम्मेवारी उनकी आमाको काँधमा आयो । आफ्नी आमा र भाइबहिनीलाई सहयोग गर्न रीमा जागिरको खोजीमा थिइन् । उनलाई उनको प्रेमीले भारतमा राम्रो जागिर खोजिदिने भन्दै प्रलोभन देखाए । विश्वास गरेर उनी प्रेमीको साथ लागिन् तर प्रेमीले उनलाई नेपालगञ्ज हुँदै लगेर भारतको सीमावर्ती शहर रुपेडियामा भारतीय रूपैयाँ २० हजारमा बेचिदिए । त्यहाँबाट उनलाई नेपालगञ्जबाट ५६ किलोमिटर टाढा रहेको अर्को शहर बहराइच पुर्याइयो । त्यहाँ दलालले उनलाई बन्धक बनाएर जबरजस्ती वेश्यावृत्ति व्यवसायमा लगायो । एक महिनापछि, रीमाले आफ्नो ग्राहक रक्सीको मातमा रहेको बेला चलाखीपूर्वक उसको मोबाइल फोन लिएर नेपालमा आफ्नी आमालाई फोन गरिन् र आफू अष्टेरो अवस्थामा रहेको जानकारी दिइन् । त्यसपछि, उनकी आमाले प्रहरीमा उजुरी दिइन् र प्रहरी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा रीमाको उद्धार गरियो । हाल उनी शक्ति समूहको संरक्षणमा छिन् र पढ्दैछिन् ।

स्रोत: यो घटना बाँकेस्थित शक्ति समूहको अभिलेखबाट लिइएको हो ।

२.७ मानव बेचबिखनका नयाँ कार्यशैली

यस अध्ययनका क्रममा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई मानव बेचबिखनका कुनै नयाँ तरिकाहरू (modus operandi) फेला परेका छन् कि भनी सोधिएको थियो । सबै संस्थाले एकै स्वरमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सामाजिक सञ्जालको व्यापक दुरुपयोग गरी जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई बेचबिखनको जालमा पार्ने गरिएको जानकारी दिएका छन् । बक्स २.१ मा मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीका उदीयमान नयाँ तरिकाहरू र यसलाई रोक्न प्रभावकारी साइबर निगरानी प्रणाली, डिजिटल साक्षरता र सामाजिक सञ्जालको सुरक्षित प्रयोगसम्बन्धी जनचेतनाको आवश्यकतालाई चित्रण गर्न केही संस्थाहरूले दिएको जानकारी प्रस्तुत गरिएको छ ।

बक्स २.१: मानव बेचबिखनका नयाँ तरिकाका बारेमा गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रतिक्रिया

गैरसरकारी संस्था	दिएको जानकारी
माइती नेपाल	<ul style="list-style-type: none"> ◆ सामाजिक सञ्जाल र अनलाइन प्लेटफर्ममार्फत युवा महिलालाई वैदेशिक रोजगारी, विवाह वा मोडलिङको प्रलोभन देखाउने । ◆ नक्कली आइडी र डिजिटल माध्यमको प्रयोग गरी पीडितको विश्वास जित्ने । ◆ अनलाइन ब्ल्याकमेलिङ र डिजिटल बेचबिखनको प्रवृत्तिमा वृद्धि । ◆ वैदेशिक रोजगार व्यवसायी र एजेन्टहरूद्वारा पीडितका कागजातहरूको दुरुपयोग ।
नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिस्ट नेटवर्क (निमजिन)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ फेसबुक, इन्स्टाग्राम, भाइबर, टिकटक र एक्स (ट्विटर) जस्ता सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोग । ◆ इमो, ह्याट्सएप र विच्याटजस्ता मोबाइल एपमा समूहहरू बनाइ आकर्षक रोजगारी वा उच्च शिक्षाको अवसरसम्बन्धी सन्देश पठाएर युवा, किशोरकिशोरी र बालबालिकालाई आकर्षित गर्ने । ◆ इन्टरनेट र अनलाइन प्लेटफर्मको दुरुपयोग– विभिन्न विज्ञापन, वेबसाइट र प्लेटफर्महरूमा झुटा र लोभलाग्दा अवसरहरू पोस्ट गर्ने ।

गैरसरकारी संस्था	दिएको जानकारी
आवाज सुर्खेत	<ul style="list-style-type: none"> ◆ मानव तस्करहरूले फेसबुक, इन्स्टाग्राम, टिकटक र विच्याट प्रयोग गरी युवाहरूलाई आकर्षक जागिर, वैदेशिक अध्ययन, मोडलिङ र विवाहको प्रस्ताव राख्ने । ◆ नक्कली प्रोफाइल पोस्ट गरेर विश्वास जित्ने । ◆ वैदेशिक रोजगारीका लागि अनलाइन फारम भराउने । ◆ कम्पनीहरूको नक्कली विज्ञापन र वेबसाइटहरू पोस्ट गर्ने । ◆ प्रभावितका तस्बिरहरू प्रयोग गरी वा अश्लील सामग्री बनाइ बल्याकमेल गर्ने ।
आशा नेपाल	<ul style="list-style-type: none"> ◆ फेसबुक, इन्स्टाग्राम र टिकटकजस्ता सामाजिक सञ्जालमार्फत जागिर वा अवसरका बारेमा झुटा दाबी गर्ने । ◆ अनलाइन 'डेटिङ' सेवाहरूको प्रयोग गरी पीडितको विश्वास जित्ने र अन्त्यमा बेचबिखनको जालमा पार्ने । ◆ मोडलिङ, नृत्य वा घरेलु कामको नक्कली विज्ञापन पोस्ट गर्ने । ◆ वैदेशिक रोजगारीको बहानामा नक्कली ट्राभल एजेन्सी सञ्चालन गर्ने ।

स्रोत: विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले दिएको जानकारीबाट सङ्ग्रहित ।

धनगढी उपमहानगर र साथी संस्थाद्वारा संयुक्त रूपमा सञ्चालित सुरक्षित आवास गृहका संयोजक (यस अध्ययनको एक प्रमुख जानकार) ले टिकटकको प्रयोग गरी कसरी एक किशोरीलाई मानव तस्करले फकाएको रहेछ भन्ने कुरा बताएका छन् ।

टीका (परिवर्तित नाम) कैलाली जिल्लाको भजनी नगरपालिकाकी बासिन्दा हुन् । उनी गाउँकै विद्यालयमा कक्षा ८ मा पढ्दै थिइन् । अहिले उनी १४ वा १५ वर्षकी भइन् । उनी थारू समुदायकी हुन् । टिकटक हेर्ने क्रममा उनको कञ्चनपुर जिल्लाकी एक करिब ४२ वर्षीया महिलासँग सम्पर्क हुन पुग्यो । ती महिलाले भारतको बैंगलोरमा काम गरिरहेको भनिएका आफ्ना छोराको तस्बिर देखाएर छोरासँग विवाह गरिदिने भनी ती किशोरीलाई फकाइन् । टिकटकमार्फत केही दिनको सम्पर्कपछि ती महिला किशोरी पढ्ने विद्यालयमै पुगिन् र उनलाई आफ्नो कञ्चनपुरस्थित घरमा लिएर गइन्, जहाँ उनीहरू तीन दिनसम्म बसे । त्यसपछि उनीहरू महिलाको छोराले काम गरिरहेको भनिएको भारतको बैंगलोर शहरतर्फ लागे । गौरीफेन्टा नाकामा, सीमामा खटिएका कर्मचारीहरूले पीडितलाई रोके र ती महिलालाई भारतमा बेच्ने उद्देश्यले नाबालिगको ओसारपसार गरेको आरोपमा नियन्त्रणमा लिइयो ।

सीमा पार गर्ने चलाखीपूर्ण तरिकाहरू

सीमावर्ती क्षेत्रमा परामर्शकर्ताका रूपमा काम गर्ने प्रमुख जानकारहरूले प्रभावित व्यक्ति/पीडितहरूलाई सीमा पार गराउन दलालहरूले प्रयोग गर्ने विभिन्न छलछामका उपायहरूका बारेमा जानकारी गराएका छन् । उदाहरणका लागि, झापा जिल्लामा माइती नेपालकी सीमामा काम गर्ने एक कर्मचारीले कमजोर अवस्थाका महिला र बालबालिकालाई सीमा पार गराउन दलालहरूले कसरी फरकफरक रणनीतिहरू अपनाउँछन् भन्नेबारे बताएकी छिन्:

"महिलाहरूलाई दाउरा खोज्न हिँडेको भन्ने बहाना बनाउन लगाएर नदीको बाटो पठाइन्छ । गत वर्ष भारतको सीमा सुरक्षा बलले यस्ता महिलाहरूलाई रोकेको थियो । मेची नदीको किनारमा दुवैतर्फका मानिसहरूका लागि साझा दाहसंस्कार स्थल छ । दलालहरूले अन्त्येष्टि संस्कारको पनि फाइदा उठाउँछन् । उनीहरू जोखिममा रहेका महिला तथा बालबालिकालाई मलामीका रूपमा पठाएर सीमा पार गराउँछन् । कहिलेकाहीँ महिलाहरूलाई बाख्रा गोठाला भएको बहानामा पनि ओसारपसार गर्ने गरिन्छ ।"

माइती नेपाल झापाका संयोजकले काँकडभिट्टाको सीमा क्षेत्रमा आफ्नो लामो समयको अनुभव सुनाउँदै दलालहरूले भारतमा आयोजना हुने धार्मिक सम्मेलन तथा कार्यक्रमहरूको कसरी दुरुपयोग गर्छन् भन्नेबारे आफ्नो तर्क राखेका छन्:

"आजकल, भारतमा हुने धार्मिक सम्मेलन र कार्यक्रमहरूमा भाग लिने नाममा नेपाल-भारत सिमानाका मानिसहरूको ठूलो मात्रामा आवतजावत भइरहेको हुन्छ । भारतमा हुने धार्मिक समारोहका सहभागीको बहानामा युवतीहरूलाई बेचबिखन गर्ने खतरा छ । बेचबिखनकर्ताहरूले यस्ता धार्मिक कार्यक्रमहरूको सजिलै दुरुपयोग गर्न सक्छन् । प्रमाणहरूले देखाएअनुसार भारतबाट मानिसहरू नेपाल आउँछन् र ठूला तथा महँगा अपार्टमेन्टहरू भाडामा लिएर बस्छन् । यीमध्ये धेरैजसो युवायुवती

हुन्छन्। उनीहरू नेपाली भाषा राम्ररी बोल्न सक्छन् तर उनीहरूको लवज भारतीय हुन्छ। उनीहरूले नेपाली महिला तथा किशोरीहरूलाई सजिलै फकाउन सक्छन्।"

त्यसैगरी, नेपालको सुदूरपश्चिममा पर्ने गड्डाचौकी नाकामा प्रहरी कर्मचारीहरूले दलालहरूले साइकल चढेर किशोरीहरूलाई सीमा पार गराउने रणनीति पनि प्रयोग गर्ने गरेको बताएका थिए। यदि कोही साइकल चढेर सीमा पार गर्छ भने, त्यस नाकामा उसलाई स्थानीय बासिन्दा र नियमित आउजाउ गर्ने व्यक्ति मानिन्छ।

२.८ मानव बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरू

दक्षिणपूर्वी एसियाली देशहरूमा साइबर दासत्वका लागि हुने बेचबिखन: दक्षिणपूर्वी एसियाली मुलुकहरूमा साइबर दासत्वमा संलग्न गराउने उद्देश्यले नेपाली युवाहरूको मानव बेचबिखन भइरहेको तथ्य नेपाल प्रहरीका अधिकारी तथा अन्य सरोकारवालाहरूले जानकारी गराएका छन्। यसमा विशेष गरी कम्प्युटर र अङ्ग्रेजी भाषामा राम्रो दखल भएका शिक्षित युवाहरूलाई मुख्य लक्ष्य बनाइएको पाइएको छ। मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका कर्मचारीहरूका अनुसार नेपाली युवाहरूलाई प्रलोभनमा पारी दक्षिणपूर्वी एसियाका म्यानमार, कम्बोडिया र लाओसका अवैध रूपमा सञ्चालनमा रहेका चिनियाँ साइबर कम्पनीहरूमा पुर्याइने गरिन्छ। त्यहाँ पुगेपछि उनीहरूलाई जालझेलमा पारेर नियन्त्रणमा राखी दासत्वपूर्ण अवस्थामा राखिन्छ र मुख्यतः अमेरिकी नागरिकहरूलाई लक्षित गर्दै अनलाइन ठगी कार्यमा संलग्न हुन बाध्य पारिन्छ।

म्यानमार, कम्बोडिया र लाओसजस्ता दक्षिणपूर्वी एसियाली मुलुकतर्फ मानव बेचबिखनका लागि थाइल्याण्ड मुख्य ट्रान्जिट मार्गका रूपमा देखा परेको छ। प्राप्त विवरणअनुसार पीडितहरूलाई नेपालबाट दुबई र दुबईबाट थाइल्याण्ड पुर्याइने गरिएको छ। अर्को वैकल्पिक मार्गको रूपमा नेपाल-भारत हुँदै थाइल्याण्ड पनि प्रयोग भइरहेको छ।

भारतमा सञ्चालित ठगीपूर्ण नेटवर्क योजनाहरूमा हुने मानव बेचबिखन – विगत केही समयदेखि नेपाली नागरिकहरूलाई व्यवसायको प्रलोभन देखाइ भारतमा हुने नेटवर्क मार्केटिङका नाममा ठगी र बेचबिखन गर्ने कार्य बढ्दो छ। सीमा निगरानी कक्षमा कार्यरत गैर-सरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूका अनुसार कोशी प्रदेश, मधेश प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशमा यस्ता घटनाहरू देखिएका छन्। उदाहरणका लागि, पर्सा जिल्लामा माइती नेपालका सीमा कर्मचारीहरूले जाली नेटवर्क योजना एक उदीयमान क्षेत्रको रूपमा रहेको र यसमा ठूलो सङ्ख्यामा युवा तथा युवतीहरूलाई भारतको पटना र बोधगयाजस्ता शहरहरूमा लैजाने गरिएको बताएका छन्।

पीडितहरूलाई यस्ता ठगी नेटवर्क योजनाहरूमा मानिसहरूलाई फसाउन एक हप्ताको तालिम दिने गरिन्छ। उनीहरूको मोबाइल फोन खोसिन्छ र तालिम पूरा भएपछि पीडितहरूलाई थप सदस्यहरू भर्ना गर्न दबाव र धम्की दिइन्छ, जसले शोषणको एक अन्तहीन चक्र सिर्जना गर्छ। नेटवर्क व्यवसायका लागि हुने यो ठूलो बाह्य प्रवाहलाई केन्द्रमा राख्दै सन् २०२४ मा मानव बेचबिखन विरुद्धको पर्सा जिल्ला समितिले नेटवर्क व्यवसायका लागि जाने मानिसहरूलाई रोक्ने निर्णय गरेको थियो तर यो निर्णय प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन भने सकेन। केही जिल्लाहरूमा (उदाहरणका लागि पर्सा) एउटै परिवारका पाँच जनाभन्दा बढी सदस्यहरू यस्तो ठगी नेटवर्कमा संलग्न रहेको पाइएको छ।

डिम्ब दानका लागि किशोरी तथा युवतीहरूको बेचबिखन- कैलालीमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू (शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, माइती नेपाल र जिल्ला मानव बेचबिखन नियन्त्रण समितिका सदस्यहरू) सँगको लक्षित समूह छलफलका क्रममा अवैध रूपमा डिम्ब निकाल्न र बिक्री गर्नका लागि नयाँ दिल्लीतर्फ किशोरीहरूको ओसारपसारमा वृद्धि भएको पाइएको छ। उनीहरूले देहायको घटना उल्लेख गरेका छन्:

गाउँकै एक महिलाले घोडाघोडी नगरपालिकाका दुई किशोरीहरूलाई प्रलोभनमा पारी डिम्ब दानका लागि नयाँ दिल्ली पुर्याएकी थिइन्। थारू समुदायका ती किशोरीहरू १७ वा १८ वर्ष उमेरका थिए। महिलाको महिनावारी भएको ७ देखि ११ दिनभित्र डिम्ब निकाल्न सकिने बताइन्छ। डिम्ब दान गरेबापत ती किशोरीहरूलाई हरेक पटक भारतीय रूपैयाँ ३० हजार दिने गरिएको जानकारी प्राप्त भएको छ।

डिम्ब दानका लागि हुने यस्तो बेचबिखनका सम्बन्धमा सेती प्रादेशिक अस्पताल धनगढी र लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पताल बुटवलस्थित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रका स्वास्थ्यकर्मीहरूले समेत पुष्टि गरेका छन्।

नेपालतर्फ भारतीय बालिकाहरूको बेचबिखन र आन्तरिक बेचबिखनमा वृद्धि-स्थलगत अध्ययनका क्रममा नेपालबाट भारततर्फ महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन मात्र नभई भारतबाट समेत नेपालतर्फ बेचबिखन हुने प्रवृत्ति देखा परेको बताइएको छ। विशेष गरी नेपालका सीमावर्ती शहरहरूमा डान्स बार, क्याबिन रेस्टुरेन्ट, स्पा तथा मसाज पार्लर र क्यासिनोजस्ता वयस्क मनोरञ्जनका क्षेत्रहरूको विस्तारसँगै यो क्रम बढेको छ। उदाहरणका लागि, जिल्ला प्रहरी कार्यालय पर्साका प्रहरी वरिष्ठ उपरीक्षकले वीरगञ्जको सन्दर्भमा निम्न तथ्य जानकारी गराएका थिए:

गत वर्ष वीरगञ्जको एक होटलबाट दुई जना भारतीय नाबालिग बालिकाहरूको उद्धार गरिएको थियो। उनीहरूलाई जबरजस्ती वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराइएको थियो। सो कार्यमा संलग्न कसुरदारहरू: होटल सञ्चालक र उनकी पत्नीलाई नियन्त्रणमा लिई वेश्यावृत्तिका लागि बालिकाहरूको बेचबिखन गरेको अभियोगमा मुद्दा चलाइएको छ। बालिकाहरूलाई वेश्यावृत्तिमा राख्ने चारवटा होटलहरू पनि बन्द गरिएका छन्। वीरगञ्ज शहर र आसपासका क्षेत्रमा मसाज पार्लर, क्याबिन र डान्स रेस्टुरेन्टहरू वृद्धि भइरहेका छन् र यहाँका ग्राहकहरू नेपाली र भारतीय दुवै देशका पुरुषहरू रहेका छन्।

नेपालगञ्जमा आयोजित लक्षित समूह छलफलका क्रममा एक मानव अधिकारकर्मीले नेपालगञ्ज शहर कसरी मुख्य रूपमा भारतीय ग्राहकहरूका लागि मनोरञ्जन स्थलका रूपमा विकसित भइरहेको छ र यस क्षेत्रमा बालिकाहरूको बेचबिखनको जोखिम कसरी बढेको छ भन्नेबारे जानकारी

गराएका छन्:

द्वन्द्वकाल [सन् १९९६-२००६] देखि नै नेपालगञ्ज र वरपरका क्षेत्रमा होटल, रेस्टुरेन्ट, दोहोरी साँझ र मसाज पार्लरहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको छ । यसबाहेक यहाँ नौवटा क्यासिनोहरू छन्, जसमध्ये सातवटा हाल सञ्चालनमा रहेका छन् । यी क्यासिनोका ग्राहकहरू अधिकतर भारतीय नागरिक हुन् । तर यस क्षेत्रमा कार्यरत महिला तथा बालबालिकाको कार्यअवस्थाका बारेमा हामीलाई वास्तविक जानकारी छैन ।

यस क्षेत्रगत अध्ययनका क्रममा नाबालिग बालिकाहरूको आन्तरिक बेचबिखन र उनीहरूलाई जबरजस्ती वेश्यावृत्तिमा लगाइएका पर्याप्त पुष्ट्याइहरू फेला परेका छन् । बाँके जिल्लामा एक गैरसरकारी संस्थाको सहयोगमा अन्तर्वार्ता लिइएकी निना (नाम परिवर्तन) को घटना (व्यक्तिगत घटना २.२) यसको एक उदाहरण हो ।

व्यक्तिगत घटना २.२: बाँके जिल्लाको होटेलमा नाबालिकालाई जबरजस्ती वेश्यावृत्तिमा लगाइएको घटना

१७ वर्षीया निना (नाम परिवर्तन) दुर्गम पहाडी जिल्लाकी गरिब परिवारकी छोरी थिइन् । परिवारको जीविका चलाउन गाह्रो भएपछि उनले घर छोडेर काम खोज्ने निर्णय गरिन् । उनी बाँके जिल्लाको एउटा शहरमा बस्न आइन्, जहाँ उनका आफन्तहरू पनि काम गर्थे । त्यहाँ एउटा होटेलमा गएर होटल सञ्चालिकासँग काम पाइन्छ कि भनेर सोधिन् र होटल साहुनीले 'पाइन्छ' भनिन् । साहुनीले भनिन्, "हेर नानी, तिमीले भाँडा माइने, टेबल र कोठा सफा गर्ने काम गर्नुपर्छ ।"

निना भन्छिन् : काम पाएकोमा म निकै खुसी थिएँ । पहिलो ३-४ दिन त सबै राम्रोसँग भयो । तर त्यसपछि साहुनीले मलाई होटेलमा आउने ग्राहकहरूलाई यौनानन्द दिन जबरजस्ती गर्न थालिन् । मैले एक-दुई दिन त मानिँ, तर साहुनीले निरन्तर दबाव दिइरहिन्, र "तँ यस्तो ठाउँमा छस्, मारिदिन्छु वा अपहरण गर्छु" भनेर धम्की दिन थालिन् । यसबेलासम्म मेरा मामामाझू गाउँ फर्किसक्नुभएको थियो र त्यहाँ मेरो चिनजानका कोही पनि थिएन । अन्त्यमा म बाध्य भएँ । होटलकी साहुनीले मेरो मोबाइल फोन र तामाको सिक्री खोसेर राखिन् र त्यसपछि मलाई यौन कार्य गर्न जबरजस्ती पठाइन् । त्यो होटलमा मैले हरेक दिन ५ देखि १५/१६ जना ग्राहकलाई सेवा दिनुपर्थ्यो । धेरैजसो समय ग्राहकहरू रक्सीले मातेका हुन्थे, र उनीहरू यौनानन्द लिन मलाई पिट्थे र सिगरेटको टुटाले मेरो शरीर पोल्दिन्थे । मैले ग्राहकलाई भनेजस्तो सेवा दिन सकिँ भने साहुनीले मलाई जबरजस्ती रक्सी पिउन लगाउँथिन्, चुरोट खान लगाउँथिन् । साहुनीले ग्राहकलाई सेवा दिन अरू होटलहरूमा पनि पठाउँथिन् ।

एक दिन, साहुनीले मलाई अर्को होटलमा ग्राहकहरूलाई सेवा दिन जान आदेश दिइन् । त्यो होटलमा त्यो रात म भएको ठाउँमा तीन जना ग्राहक आए, र तीन जना ग्राहकको होटल बिल १५ हजार रूपैयाँ थियो, अनि रक्सी र मासु खाएको ६ हजार रूपैयाँ । कहिलेकाहीँ राम्रो कमाइ हुँदाखेरि साहुनीले मलाई प्रतिरात ५०० रूपैयाँ दिन्थिन् । त्यो दिन मेरो पेट एकदमै दुख्यो; दुखाइ सहनै सकिँ । म झन्डै झन्डै बेहोसजस्तो भएँ, अनि उनीहरूले मलाई होटलबाट बोकेर बाहिर निकाले र सडकको छेउमा फालिदिए । त्यो मध्यरात थियो ।

म रोइरहेँ; सडकमा सुतिरहेँ । करिब २५ देखि ३० वर्षका एउटा मान्छे मोटरसाइकल

आइरहेको थियो र मेरो नजिक रोकियो । उसले के भयो, किन बाटोमा सुतेको, किन रोइरहेको भनेर सोध्यो । सुरुमा त उसलाई देखेर मलाई डर लाग्यो । यो मान्छेले पनि मलाई फेरि होटलमा लगेर अघि अरू ग्राहकहरूले मलाई गरेको जस्तै गर्छ होला भन्ने भयो । तर उसले मदेखि नडराउ, म तिमीलाई केही पनि गर्दिँ भन्यो । उसले मसँग हिँड, म उपचारका लागि अस्पताल लैजान्छु भन्यो । मलाई एकदमै दुखिरहेकाले म उसको मोटरसाइकल पछाडि बसेर जाने निधो गरेँ । उसले मलाई अस्पतालमा पुर्यायो ।

अस्पतालमा मलाई सलाइन पानीको इन्जेक्सन दिइयो । मेरो उपचार गरियो । भोलिपल्ट बिहान उसले मलाई कहाँ जान्छ्यौ, तिम्ना आफन्त को-को छन् भनेर सोध्यो । मलाई थाहा भएको त्यही होटल मात्रै थियो जहाँ म काम गर्थेँ, र मैले उसलाई त्यो होटलको ठेगाना बताएँ । त्यो मान्छेले मलाई होटलमा पुर्याएर छोडिदियो ।

मलाई देखेर साहुनी मसँग एकदमै रिसाइन् । मसँग बोल्दा पनि बोलिन् । म त्यो दिनभरि सुतेँ । उनले मलाई भोक लागेको छ, छैन, बिरामी छस् कि भनेर पनि सोधिन् । भोलिपल्ट बिहान मैले त्यही होटलमा म जस्तै काम गर्ने एक जना साथीलाई यो घटना सुनाएँ । साहुनीले मलाई बिरामीको नाटक गरेकी भनिन् । त्यसपछि म बिरामी नै भए पनि फेरि ग्राहकलाई मज्जा दिने काममा लागेँ । अहिले म यो सेफ हाउसमा बसिरहेकी छु । मेरो जीवनलाई नर्क बनाइदिने त्यो महिलालाई कडा सजाय होस् भन्ने मेरो इच्छा छ । म निको भएपछि घर फर्केर मेरा आमाबाबुलाई काममा सहयोग गर्न चाहन्छु ।

सांस्कृतिक कार्यक्रम (अर्केस्ट्रा नृत्य) को बहानामा बालिकाहरूको भारतमा बेचबिखन- मधेश प्रदेशको धनुषा जिल्लाका प्रमुख जानकारहरूका अनुसार किशोरी तथा युवतीहरूलाई अर्केस्ट्रा नृत्यमा संलग्न गराउने प्रयोजनले भारतको बिहार राज्यअन्तर्गत भागलपुर, चम्पारण, राजनगरलगायतका स्थानहरूमा लगिने गरिएको छ । यस्ता अर्केस्ट्रा नृत्य कार्यक्रमहरू धार्मिक अनुष्ठान, विवाह समारोह, जन्मोत्सव तथा विभिन्न जमघटको अवसरमा आयोजना गरिन्छ । प्राप्त जानकारीअनुसार अभिभावकहरूलाई प्रायः गलत आश्वासन दिई वा दबाबमा पारेर, अग्रिम रकम दिने प्रलोभनमा छोरीहरूलाई नृत्य प्रस्तुतिका लागि पठाउन सहमत गराइन्छ । सामान्यतया बालिकाहरूलाई वर्षमा करिब छ महिनासम्म यस्ता कार्यमा संलग्न गराइन्छ । धनुषा र महोत्तरी जिल्लाका भारतसँग सीमा जोडिएका क्षेत्रका बासिन्दाहरू यस्ता घटनाबाट विशेष रूपमा प्रभावित हुने गरेका छन् । दास, पासवान र ठाकुर समुदायहरू यसबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित समूहका रूपमा पहिचान भएका छन् । धार्मिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा जानकारहरूले हालै देखिएको एउटा परिवर्तनतर्फ ध्यानकर्षण गराएका छन् । पहिले सांस्कृतिक तथा धार्मिक मान्यताका कारण मुस्लिम समुदायकी बालिका अर्केस्ट्रा नृत्यमा संलग्न नहुने गरे तापनि हाल उनीहरूलाई पनि यस्ता कार्यक्रमका लागि लगिने गरिएको छ । धेरैजसो अवस्थामा उनीहरूको धार्मिक पहिचान लुकाउन हिन्दू नाम बनाउने गरेको पाइन्छ ।

अर्केस्ट्रा नृत्य हुने स्थानहरूमा काम गर्ने र बसोबासको अवस्थाबारे सोधपुछ गर्दा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरू (शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र/धनुषा) ले अर्केस्ट्राबाट फर्किएका महिला र बालिकासँग गरिएको छलफलका आधारमा दिएको जानकारीअनुसार महिला र बालिका ती स्थानमा पुगेपछि शोषणमा पर्ने गरेका छन् । उनीहरूलाई रातभर अर्धनम्र अवस्थामा नाच बाध्य पारिन्छ । नृत्य

हेर्ने दर्शकहरू प्रायः पुरुष मात्र हुने र उनीहरू प्रायः मदिरा सेवन गरी बालिकाहरूलाई यौन वस्तुजस्तै व्यवहार गर्दै दुर्व्यवहार, अपमान र गालीगलौज गर्ने गरेका हुन्छन्। उनीहरूलाई सुरक्षित बसोबासको व्यवस्था तथा पोषणयुक्त खानासमेत उपलब्ध गराइँदैन। उनीहरूको बसोबास र दैनिक जीवन पूर्ण रूपमा “मालिक” को नियन्त्रणमा रहन्छ। महिनावारी भएका बेला वा बिरामी अवस्थामा समेत बालिकाहरूलाई नृत्य गर्न बाध्य पारिने गरिएको छ। सुनिताको घटनाले अर्केस्ट्रा नृत्यका लागि गरिने भर्ती प्रक्रियामा मानव बेचबिखनका स्पष्ट तत्त्वहरू रहेको उजागर गर्दछ।

घटना विवरण २.३ : अर्केस्ट्रा नृत्यमा बेचबिखनमा परेकी एक प्रभावित व्यक्ति

एक युवती हाल जनकपुरस्थित आफन्त नेपालको सुरक्षित आवास गृहमा रहेकी छन्। उनी गत वर्ष भारतमा अर्केस्ट्रा नृत्यका लागि मानव बेचबिखनमा परेकी थिइन्। उनको भनाइ यस प्रकार छः

मेरो सानै उमेरमा गाउँकै एक युवकसँग विवाह भएको थियो। दुर्भाग्य, विवाह भएको केही समयपछि मेरो श्रीमानले आत्महत्या गर्नुभयो। त्यसपछि परिवार चलाउन निकै समस्या भयो। अनि म जनकपुरको एउटा होटलमा सरसफाइ गर्ने काम गर्न थालें। सो होटलमा एकजना युवक ग्राहकको रूपमा आउँथ्यो। उसले मलाई भारतमा राम्रो काम मिलाइदिने र महिनाको भारतीय रूपैयाँ १२ हजार देखि १५,००० सम्म तलब हुने आश्वासन दियो। मैले उसको कुरा विश्वास गरें। तर भारत पुगेपछि उसले मलाई अर्केस्ट्रा नृत्य गर्ने व्यक्तिको मालिकको घरमा बेचिदियो। अर्केस्ट्रामा मलाई रातभर नाच बाध्य पारिन्थ्यो र ग्राहकहरूले गालीगलौज तथा दुर्व्यवहार गर्थे। त्यो काम अत्यन्तै कठिन र पीडादायी थियो। मैले मालिकसँग नेपाल फर्कनका लागि अनुरोध गरें। तर उसले मलाई भारतीय रूपैयाँ २० हजारमा किनेको भन्दै काम गर्नुपर्ने भन्यो। उल्टै मालिकले मलाई जबरजस्ती रक्सी खान लगाउने र नाच दबाव दिने गर्थ्यो। यसरी मैले त्यहाँ तीन महिनाभन्दा बढी समय बिताएँ। अन्ततः एक दिन भाग्यले एक गैरसरकारी संस्था र भारतीय प्रहरीको सहयोगमा मेरो उद्धार भयो र मलाई नेपाल फर्काइयो। हाल म यस सुरक्षित आवास गृहमा बसिरहेकी छु र दोषी व्यक्तिविरुद्ध मुद्दा दर्ता गरिसकेको छु।

भारतमा श्रम शोषणका लागि पुरुषहरूको बेचबिखन- मधेश प्रदेशमा गरिएको प्रदेशस्तरीय परामर्शका क्रममा भारतमा श्रम शोषणका लागि हुने मानव बेचबिखनका घटनाहरू व्यापक रूपमा जानकारीमा आएको छ। यहाँ महोत्तरी, सर्लाही र सप्तरी जिल्लाका ४५ जना पुरुषहरूको घटना प्रस्तुत गरिएको छ, जसलाई सेप्टेम्बर २०२३ मा भारतको कश्मिरमा श्रम शोषणका लागि बेचबिखन गरिएको थियो। अध्ययन टोलीले महोत्तरी जिल्लाका पीडितहरूको एक बस्तीमा पुगी उनीहरूसँग र पीडितहरूको उद्धारमा सहयोग गर्ने स्थानीय गैरसरकारी संस्था रोया नेपालसँग अन्तरक्रियासमेत गरेको थियो।

घटना अध्ययन २.४: भारतमा श्रम शोषणका लागि मधेश प्रदेशका पुरुषहरूको बेचबिखन

भारतको बिहार राज्यका चार जना पुरुषहरू महोत्तरी जिल्लाको बन्दीपुर आए। उनीहरूले बन्दीपुरस्थित एक मुसहर बस्तीमा सम्पर्क बनाए। मुसहर समुदायमा रहेको चरम गरिबी र बेरोजगारीको फाइदा उठाउँदै ती दलालहरूले उनीहरूको

विश्वास जिते। दलालहरूले भारतको कश्मिरमा सडक निर्माणको काममा दैनिक ८ घण्टा काम गरेबापत भारतीय रूपैयाँ १,००० दिने आश्वासन दिए। साथै, उनीहरूले राम्रो बसोबासको सुविधा दिने वाचा पनि गरे। जान इच्छुक हुनेहरूलाई उनीहरूले ६,००० देखि ७,००० रूपैयाँसम्म पेस्कीसमेत दिए। यही प्रलोभनमा पारेर दलालहरूले सो बस्तीका १४ जना पुरुषहरूलाई जालमा पारे। उनीहरूले ती व्यक्तिका आफन्तमार्फत सर्लाही र सप्तरी जिल्लाका अन्य पुरुषहरूसँग पनि सम्पर्क बढाए। यसरी जम्मा ४५ जना पुरुषहरूलाई सप्तरी जिल्लाको भागलपुर नाका हुँदै भारतको बिहार पुर्याइयो। त्यहाँबाट उनीहरूलाई सार्वजनिक बसमा राखेर भारतको कश्मिर पुर्याइएको थियो।

एकजना पीडितले बताएअनुसार, उनीहरूलाई नेपालमा भनिएअनुसारको काममा लगाइएको थिएन। उनीहरूले सात तले घर निर्माणका लागि निकै लामो समयसम्म काम गर्नुपर्थ्यो। उनीहरूको बस्ने ठाउँ बाखा वा गाईबस्तुको गोठ जस्तै दयनीय थियो, जहाँ १२ देखि १३ जना पुरुषहरूलाई राखिने गर्दथ्यो। अर्का २७ वर्षीय पीडितले त्यहाँको काम र बसाइ अवस्थाको वर्णन यसरी गरेका थिएः

हामीलाई बिहान काममा लगिन्थ्यो र लैजाँदाखेरि हामी कहाँ जाँदैछौं भनेर बाटो देख्न नदिनका लागि हाम्रा आँखा कपडाले बाँधिदिन्थे। उनीहरूले हामीलाई दिनभरि आराम गर्ने समय पनि नदिई जबरजस्ती काम गराउँथे। राति उनीहरूले हामीलाई कोठाबाट छानेर छुट्टै लैजान्थे र आफ्नो शरीर मालिश गर्न लगाउँथे।

उनीहरूले हामीलाई रडले पनि हिकार्थे, जसले गर्दा शरीरमा रडको डाम बस्थ्यो। हामीलाई कुहिएको र फालिएको खानेकुरा खान दिइन्थ्यो। हामीलाई कोठामा बाहिरबाट ताल्चा लगाएर थुनिन्थ्यो। कहिलेकाहीँ नेपालमा रहेका परिवारको फोन उठाउन दिइन्थ्यो, तर त्यहाँको काम र बसाइको अवस्थाबारे केही भन्न पाइँदैनथ्यो। यदि नेपालमा कामको अवस्थाबारे भनेमा हाम्रो हातखुट्टा काटेर भिखारी बनाइदिने धम्की दिइन्थ्यो। हामीलाई बाहिर ननिस्कन पनि धम्की दिइएको थियो।

यसरी पीडितहरूलाई करिब तीन महिनासम्म जबरजस्ती श्रममा लगाइयो। एक दिन एकजना पीडित कोठाबाट भाग्न सफल भए र जसोतसो नेपालको आफ्नो गाउँसम्म आइपुगे। उनले त्यहाँको अवस्थाबारे आफ्नो परिवार र समुदायलाई बताए। त्यतिबेला महोत्तरीस्थित गैरसरकारी संस्था रोयामा नेपालले मुसहर बस्तीमा आधारभूत वस्तुस्थिति सर्वेक्षण गरिरहेको थियो। रोयामा नेपालकी जिल्ला संयोजकका अनुसार उनले यस अवस्थाबारे सम्बन्धित क्षेत्रका सांसद, स्थानीय सरकारी अधिकारी र अन्य सामाजिक अभियन्ताहरूलाई जानकारी गराउन नेतृत्वदायी भूमिका खेलिन्। सो क्रममा ७ वा ८ जना कामदारहरूसँग नेपाली परिचयपत्र नभएको पाइयो। उनीहरूका लागि बन्दीपुर नगरपालिकाको वडा कार्यालयबाट परिचयपत्र बनाइयो। अन्ततः, मुसहर समुदायका करिब ४५/४६ वर्षका बिस्सु सदाको नेतृत्वमा ८ जना पुरुषहरूको उद्धार टोली तयार भयो। उनीहरू नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली दूतावास पुगे। दूतावासलाई उक्त घटनाबारे पहिले नै जानकारी गराइसकिएको थियो। मुसहर पुरुषहरूको उद्धार टोली भारतस्थित गैरसरकारी संस्था किन इण्डिया र दूतावासका कर्मचारीहरू सम्मिलित उद्धार टोली कश्मिर पुग्यो। टोलीले कश्मिरको सम्बन्धित प्रहरी चौकीमा घटनाबारे जानकारी दियो। राति उद्धार गर्दा कामदारहरू डरले जथाभावी भाग्न सक्ने र घाइते हुन सक्ने जोखिमलाई ध्यानमा राख्दै टोलीले राति उद्धार नगर्ने निर्णय गर्यो। सोमबार बिहान सबै उद्धार कार्य सञ्चालन गरियो। उद्धार टोलीले

कामदारहरूलाई थुनेर राखिएको कोठाको ताल्चा फुटाए र उनीहरू सबैको उद्धार गरी नेपाल फिर्ता ल्याइयो ।

चीनमा नक्कली विवाह गरी युवतीहरूको बेचबिखन- सञ्चार माध्यमहरूले 'अध्यागमन विभाग र मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोलाई उद्धृत गर्दै जनाएअनुसार, १५ नोभेम्बर २०२५ मा अध्यागमन विभागको टोलीले काठमाडौंमा अवैध म्यारिज ब्यूरो सञ्चालन गरेको आरोपमा चार जना चिनियाँ नागरिकलाई पक्राउ गर्यो । अभियुक्तहरूमध्ये तीन पुरुष र एक महिला थिए जो लामो समयदेखि विभिन्न भिसामा नेपालमा बस्दै आएका थिए । प्रहरीले यी चार चिनियाँ नागरिकसँगै अन्य १४ जना नेपालीलाई पनि पक्राउ गरेको थियो । पक्राउ परेका अभियुक्तहरूले दुर्गम र गरिबीले आक्रान्त क्षेत्रका युवतीहरूलाई चीनमा राम्रो भविष्यको प्रलोभन देखाइ फसाउने गरेको पाइएको थियो । प्राप्त जानकारीअनुसार पीडितहरूलाई चीनमा पुर्याएर 'वेश्यावृत्ति'मा संलग्न गराउने गरिएको छ । सन् २०१९ देखि यताका ६ वर्षको अवधिमा मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोले बेइजिङस्थित नेपाली दूतावाससँगको समन्वयमा चीनमा कष्टकर अवस्थामा रहेका छ जना नेपाली महिलाहरूको उद्धार गरेको छ । यद्यपि, काठमाडौंमा यो विवाहको सञ्जाल (र्याकेट) कसरी सञ्चालन भइरहेको छ, युवतीहरूलाई फसाउने शैली कस्तो छ, अन्य निजी तथा सरकारी क्षेत्रसँग यसको साँठगाँठ (nexus) कस्तो छ र यसबाट हुने आर्थिक लाभको विषयमा थप विस्तृत अनुसन्धानको आवश्यकता देखिन्छ ।

धार्मिक अध्ययनको नाममा बालबालिकाको भारततर्फ मानव बेचबिखन- धार्मिक अध्ययनको बहानामा बालबालिकालाई भारत लैजाने गरेको तथ्य फेला परेको छ । विशेष गरी "लामा अध्ययन"का नाममा बालबालिकालाई लैजाने गरिएको देखिएको छ । लामा अध्ययन भनेको बौद्ध धर्मसँग सम्बन्धित आध्यात्मिक अभ्यास र प्रशिक्षण दिने अध्ययन प्रक्रिया हो ।

झापा जिल्लाको बिर्तामोडमा गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा गरिएको समूह छलफलका क्रममा आफन्त नेपालका एक कर्मचारीले निम्न तथ्य प्रस्तुत गरेका थिए:

हाल नेपालका पहाडी क्षेत्रहरूबाट अत्यन्तै कम उमेरका (१० वर्षभन्दा कम उमेरका) बालबालिकालाई "लामा अध्ययन"का लागि भारत लैजाने प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा रहेको छ । यस्ता बालबालिकालाई भारतको सिक्किम, कालिम्पोङ तथा दक्षिण भारतको बैंगलोर शहरसम्म पुर्याइने गरिएको छ । दलालहरूले स्थानीय तहबाट सिफारिस पत्रसमेत ल्याउने गरेको पाइन्छ, जसका कारण बालबालिकालाई भारत लैजान सहज हुने गरेको छ । रामेछाप, दोलखा र ओखलढुङ्गा जिल्लाका सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकालाई सामान्य पोशाकमै काँकडभिट्टा नाकासम्म ल्याइने र सीमा पार गर्न सहज बनाउने उद्देश्यले सीमा नजिक पुगेपछि उनीहरूको पोशाक लामा भेषमा परिवर्तन गरिने गरेको तथ्य पनि फेला परेको छ ।

यसै गरी धार्मिक शिक्षाको बहानामा बालबालिकाको शोषण तथा भारतमा मानव बेचबिखन हुने गरेका घटनाहरू पश्चिम नेपालमा पनि देखिएका छन् । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा माइती नेपालको नेपालगञ्ज शाखाले मुगु जिल्लाबाट ल्याइएका १२ जना बालबालिकालाई भारत पठाइँदै गरेको अवस्थामा उद्धार गरेको थियो । ती घटनामा दलालहरूले अभिभावकको सहमति पत्र बोकेको पाइएको थियो,

जसले जबरजस्ती, दबाब वा गलत सूचनाका आधारमा सहमति लिइएको हुन सक्ने गम्भीर शङ्का उत्पन्न गरेको छ । यस्तै प्रकृतिका अन्य घटनाहरू पनि अर्को सीमानाकामा देखिएका छन्, जहाँ बालबालिकालाई हिमाञ्चल प्रदेशतर्फ लैजाँदै गर्दा सम्बन्धित निकायहरूले रोकेका थिए । यी सबै घटनाहरूले बालबालिकाको अन्तर्देशीय आवागमन व्यापक र सङ्गठित रूपमा भइरहेको सङ्केत गर्दछ, जसबाट अन्य नाका र मार्गहरू प्रयोग गरी यसअघि नै यस्ता घटनाहरू घटिसकेको हुन सक्ने सम्भावना प्रबल देखिन्छ ।

२.९ मानव बेचबिखनको अवस्था: प्रदेशस्तरीय परामर्शबाट प्राप्त नतिजाहरू

प्रदेशस्तरीय परामर्शका क्रममा सहभागीहरूलाई आफ्ना जिल्ला, प्रदेश वा कार्यक्षेत्रमा मानव बेचबिखनको विद्यमान अवस्थाबारे विश्लेषण गर्न आग्रह गरिएको थियो । सहभागीहरूलाई पूर्ण सत्रमा प्रस्तुति तयार गर्न सहज होस् भन्ने उद्देश्यले एक रुजूसूची (Check-list) प्रदान गरिएको थियो । उक्त रुजूसूचीमा मानव बेचबिखनको व्यापकता, प्रक्रिया, प्रकार, प्रयोजन, पीडितको विवरण, कसुरदारको विवरण, श्रमिक भर्ना गर्ने निकायहरू र आन्तरिक बेचबिखनको अवस्थाजस्ता खुला प्रश्नहरू समावेश थिए । बक्स २.२ मा चारवटै प्रदेशमा गरिएका परामर्शबाट प्राप्त मुख्य नतिजाहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

मानव बेचबिखनको व्यापकता- चारवटै प्रदेशमा सञ्चालित परामर्शका क्रममा सहभागीहरूले आफ्नो जिल्ला वा प्रदेशबाट हुने मानव बेचबिखनको निश्चित सङ्ख्यात्मक तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको जानकारी दिए । कुनै पनि सरकारी निकाय वा गैरसरकारी संस्थाले यस्तो यकिन तथ्याङ्क उपलब्ध नगराएका कारण अनुमान लगाउन कठिन भएको उनीहरूको भनाइ थियो । यद्यपि, सहभागीहरूले मानव बेचबिखनको अवस्था निकै भयावह र उच्च रहेको जानकारी गराएका छन् । उनीहरूले विशेष गरी गरिब, दलित, सीमान्तकृत समुदाय र अन्य पिछडिएका वर्गहरूलाई बेचबिखनको सबैभन्दा उच्च जोखिममा रहेका समूहका रूपमा पहिचान गरेका छन् ।

मानव बेचबिखनको तरिका- सबै सहभागीहरूको साझा धारणाअनुसार वर्तमान समयमा सामाजिक सञ्जालको प्रयोग, प्रलोभन, नक्कली विवाह, प्रेम विवाह, आर्थिक आश्वासन र कतिपय अवस्थामा जबरजस्ती गरिने उपायहरू नै मानव बेचबिखनका मुख्य तरिकाहरू हुन् ।

मानव बेचबिखनका प्रकारहरू- चारवटै प्रदेशमा गरिएका परामर्शहरूमा मुख्यतया तीन प्रकारका मानव बेचबिखन हुने गरेको जानकारी गराइएको छ: आन्तरिक बेचबिखन (देशभित्रै), भारततर्फ हुने अन्तर्देशीय वा सीमापार बेचबिखन, र भारतबाहेकका अन्य तेस्रो मुलुकतर्फ हुने बहुराष्ट्रिय/सीमापार बेचबिखन ।

मानव बेचबिखनको प्रयोजन- सहभागीहरूका अनुसार मानव बेचबिखन केवल यौन शोषणका लागि मात्र नभई श्रम शोषण, नेटवर्क व्यवसाय (नेटवर्किङ), विवाह र मिगौलाको अवैध निष्कासनसमेतका लागि हुने गरेको पाइएको छ ।

पीडितहरूको विवरण- पीडितहरूमा प्रायः किशोरी र महिलाहरू बढी छन्, तर श्रम शोषणका लागि पुरुष र बालकहरूसमेत बेचबिखनमा पर्ने गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको उमेर समूह

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

प्रदेशअनुसार फरकफरक पाइए पनि, अधिकतर सहभागीहरूका अनुसार १२ देखि २५ वर्ष उमेर समूहका व्यक्तिहरू बेचबिखनको सबैभन्दा उच्च जोखिममा रहेका छन्।

कसुरदारहरूको विवरण- कोशी प्रदेशको परामर्शका क्रममा सहभागीहरूले कसुर वा अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरू सबै जातजाति र जातीय समूहबाट आउने गरेको जानकारी दिए। यसमा महिला र पुरुष दुवै संलग्न छन् र उनीहरूको उमेर सामान्यतया २० देखि ६० वर्षकोबीचमा रहेको पाइएको छ। अन्य प्रदेशहरूमा गरिएका परामर्शहरूमा पनि यस्तै किसिमको प्रवृत्ति देखिएको थियो।

वैदेशिक रोजगारीका लागि श्रमिक भर्नामा संलग्न निकायहरू- स्थलगत परामर्शहरूको क्रममा दलालहरूको बहुतहगत र व्यापक सञ्जाल रहेको तथ्य उजागर भएका छन्। वैदेशिक रोजगारीका लागि अधिकतर श्रमिक भर्ना औपचारिक प्रक्रियाभन्दा पनि अनौपचारिक माध्यम अर्थात् एजेन्टहरू (बिचौलिया) मार्फत हुने गरेको पाइएको छ।

आन्तरिक बेचबिखनको अवस्था- प्रदेशस्तरीय परामर्शहरूले आन्तरिक बेचबिखनको बढ्दो प्रवृत्तिको सङ्केत गरेका छन्। मुख्य गरी किशोरी र महिलाहरू होटेल, रेस्टुरेन्ट, डान्स बार, खाजा घर, स्पा र पार्लरहरूमा व्यापारिक यौन शोषणका लागि आन्तरिक बेचबिखनमा पर्ने गरेका छन्। विशेष गरी उदीयमान शहरी क्षेत्र, मुख्य राजमार्ग र सीमा क्षेत्रहरूमा यो अवस्था बढी देखिएको छ।

बक्स २.२: प्रदेशअनुसार मानव बेचबिखनको अवस्थाको सारसङ्क्षेप

क्र. सं.	प्रश्नहरू	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
१	बेचबिखनको व्यापकता	आ.व. २०२४/२५ मा विराटनगरको रानी नाकाबाट ४९७ महिला तथा बालबालिकाको उद्धार गरिएको। महिला: २७६ (५५.५%) बालिका: १७७ (३५.६%) बालक: ४४ (८.९%)	सबैभन्दा प्रभावित जिल्ला: महोत्तरी र धनुषा नगरपालिका: जनकपुर उपमहानगरपालिका समुदाय: दलित, सीमान्तकृत र गरिब	प्रभावित जिल्ला: गुल्मी, रूपन्देही, दाङ, रोल्पा, नवलपरासी पश्चिम, कपिलवस्तु र पाल्पा नगरपालिका: बुटवल, सैनामैना, रेसुङ्गा, मुसिकोट, शीतगंगा र राप्ती सोनारी गाउँपालिका	सीमापार बेचबिखन (कैलाली): भजनी, टीकापुर, गोदावरी, घोडाघोडी र कैलारी गाउँपालिका आन्तरिक बेचबिखन: धनगढी उपमहानगरपालिका
२	बेचबिखनको प्रक्रिया	सामाजिक सञ्जाल (फेसबुक, ट्वाइट्सएप), फोन, आफन्त, साथीभाइ र प्रत्यक्ष भेटघाट	झुटा आश्वासन, इन्टरनेट, सामाजिक सञ्जाल, प्रलोभन र जबरजस्ती	सामाजिक सञ्जालको बढ्दो प्रयोग, प्रेम विवाह, र रोजगारीको प्रलोभन	विवाह, आर्थिक प्रलोभन र सामाजिक सञ्जाल
३	बेचबिखनको प्रक्रिया	सीमापार बेचबिखन र वैदेशिक रोजगारीका नाममा हुने बेचबिखन	आन्तरिक (६०%): होटल र घरमा व्यावसायिक यौन शोषण सीमापार (४०%): जयनगर र खुला नाकाका विभिन्न अवैध बिन्दुहरू	सीमापार र आन्तरिक बेचबिखन	आन्तरिक (होटल, रेष्टुरेन्ट, मसाज पार्लर) सीमापार (भारत र वैदेशिक रोजगारीका लागि अन्य देश)
४	बेचबिखनको प्रक्रिया	जबरजस्ती श्रम, यौन शोषण र विवाहका लागि बेचबिखन	यौन शोषण, श्रम शोषण, नेटवर्क व्यवसाय र विवाह	यौन शोषण, श्रम शोषण, विवाह र धर्मपुत्र/धर्मपुत्री (Adoption)	यौन शोषण, श्रम शोषण, जबरजस्ती विवाह, अवैध रूपमा मिर्गौलाको झिकने कार्य, र किशोरीहरूको डिम्ब दानका लागि नयाँ दिल्ली पुर्याउने
५	पीडितहरूको विवरण	युवा समूह (१५-२२ वर्ष) विवाहका लागि मधेशी मूलका बालिकाहरू आदिवासी महिला (२५-४० वर्ष)	महिला, बालिका र बालक विशेष गरी किशोरकिशोरी (१४-१८ वर्ष) दलित, सीमान्तकृत, मुस्लिम, गरिब र अशिक्षित	महिला र बालबालिका उमेर समूह: १२ देखि २५ वर्ष जातजाति: जनजाति, दलित, मधेशी र गरिब	महिला, किशोरी र यौनिक अल्पसङ्ख्यक उमेर: १५-४० वर्ष अत्यन्त गरिब र पिछडिएका समूह
६	कसुरदारहरूको विवरण	तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको; तर कसुरदारहरूबीचको सम्बन्ध विच्छेद भएको पाइएको	चिनजानका व्यक्तिहरू	महिला र पुरुष (दलित, ब्राह्मण, क्षेत्री)	महिला र पुरुष (उमेर २०-६० वर्ष)
७	वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न निकाय	तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको	-	दलालहरूको ठूलो सञ्जाल; मेनपावर कम्पनी, कन्सल्टेन्सी र ट्राभल एजेन्सीहरू संलग्न	केही संस्थाहरू भए तापनि अधिकतर भर्ना प्रक्रिया जिल्लाका एजेन्टहरूमार्फत अनौपचारिक रूपमा हुने गरेको
८	आन्तरिक बेचबिखनको अवस्था	होटल र अनौपचारिक क्षेत्रमा जबरजस्ती श्रमका लागि बेचबिखन (विराटनगरको एउटा गैरसरकारी संस्थाका अनुसार होटलबाट २२, २५ र ३० वर्षका महिलाको उद्धार गरिएको) कारण: रोजगारीको खोजी, देखासिखी र प्रलोभन	डान्स बार, रेष्टुरेन्ट, मसाज सेन्टर, घर र लजहरू	सडकछेउ र शहरी क्षेत्रमा रहेका होटल, रेष्टुरेन्ट, डान्स बार, खाजा घर, स्पा, पार्लरहरू, दोहोरी साँझ	डान्स बार, रेष्टुरेन्ट, मसाज पार्लर, खाजा घर र ब्युटी पार्लर मनोरञ्जन क्षेत्रमा लगाउने प्रलोभन, देखासिकी र साथीभाइको दबाब (धनगढीमा रहेका यस्ता क्षेत्रबाट बालिकाहरूको उद्धार गरिएका र कसुरदारहरूविरुद्ध अभियोजन गरिएका उदाहरणहरू पाइएको)

स्रोत: प्रदेशस्तरीय परामर्शहरू, २०२५।

२.१० मानव बेचबिखनको जोखिमको नक्साङ्कन

मानव बेचबिखनको जोखिमको विश्लेषण गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण माध्यम भनेको सीमा सुरक्षा बल र गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सीमानाकामा रोकिएका तथा उद्धार गरिएका व्यक्तिहरूको पृष्ठभूमि र विशेषताहरूको अध्ययन गर्नु हो।

२.१०.१ सशस्त्र प्रहरी बल नेपालद्वारा सिमानामा रोकिएका तथा उद्धार गरिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू

सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले देशभर सीमा निगरानी चौकीहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। सशस्त्र प्रहरीको मुख्य भूमिकाहरूमध्येको एक सीमा सुरक्षा कायम गर्नु हो। सीमा गस्ती र निगरानीका क्रममा सशस्त्र प्रहरी बलले बेचबिखन वा शोषणको उच्च जोखिममा देखिएका व्यक्तिहरूलाई नियन्त्रणमा लिई सोधपुछ गर्ने गर्दछ। यसमा स्मरणीय कुरा के छ भने सशस्त्र प्रहरीद्वारा प्रस्तुत तथ्याङ्कले नेपालका सीमा क्षेत्रमा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको कुल सङ्ख्याको एउटा हिस्सालाई मात्र प्रतिनिधित्व गर्दछ, किनभने देशभरका विभिन्न सीमानाकाहरूमा धेरै गैरसरकारी संस्थाहरूले पनि यस्ता कार्यहरू गर्दै आएका छन्। सशस्त्र प्रहरी र गैरसरकारी संस्थाहरूले कतिपय अवस्थामा संयुक्त रूपमा वा कतिपय अवस्थामा (विशेष नाकामा गैरसरकारी संस्थाको उपस्थितिमा) छुट्टाछुट्टै कार्य गर्ने हुनाले यी दुवै निकायको तथ्याङ्कमा केही दोहोरोपन हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ।

सशस्त्र प्रहरी बल नेपालको तथ्याङ्कले सीमामा रोकिएका र उद्धार गरिएका जोखिमपूर्ण व्यक्तिहरूको सङ्ख्यामा बढ्दो प्रवृत्ति रहेको देखाउँछ। यो सङ्ख्या आ.व. २०७९/८० मा ८५ रहेकोमा आ.व. २०८१/८२ मा बढेर १५२ पुगेको छ। पछिल्लो तीन आर्थिक वर्षको औसत सङ्ख्या करिब १३० जना रहेको छ। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा रोकिएका व्यक्तिहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा बालिकाहरू (४९%) को रहेको छ, त्यसपछि महिलाहरू (४६%) रहेका छन् भने केही सङ्ख्यामा पुरुष (३.८%) र बालकहरू (१.५%) रहेका छन्। अतः तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनको सबैभन्दा उच्च जोखिममा बालिकाहरू र महिलाहरू रहेको देखाउँछ, यद्यपि पुरुष र बालकहरूको जोखिमलाई पनि उपेक्षा गर्न सकिँदैन।

तालिका २.१६: नेपाल-भारतका विभिन्न सीमा नाकामा सशस्त्र प्रहरी बलद्वारा रोकिएका र फर्काइएका बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको उमेर र लिङ्गानुसारको विवरण (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२)

आर्थिक वर्ष	कुल सङ्ख्या	बालबालिका (१८ वर्ष मुनि)			वयस्क (१८ वर्ष र सोभन्दा माथि)		
		बालिका	बालक	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
२०७९/८०	८५	३२	१	३३	५२	१	५३
२०८०/८१	१५२	७५	२	७७	६३	१२	७५
२०८१/८२	१५२	८४	२	८६	६४	१	६५
तीन वर्षको औसत	१३०	६४	२	६६	६०	४	६४
प्रतिशत (%)	१००.०	४९.२	१.६	५०.८	४६.२	३.८	४९.२

द्रष्टव्य: आ.व. २०२२/२३, २०२३/२४ र २०२४/२५ ले क्रमशः नेपाली पात्रोअनुसारका आर्थिक वर्षहरू २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ लाई जनाउँदछ।
स्रोत: सशस्त्र प्रहरी बल, २०२५

सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले दिएको जानकारीअनुसार पछिल्लो तीन आर्थिक वर्षहरूमा (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२ मा) नेपाल र तिब्बत-चीन सीमानाकाहरूमा मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका कुनै पनि व्यक्तिहरू भेटिएका छैनन्। तसर्थ, यहाँ उल्लिखित तथ्याङ्कले नेपाल र भारतबीचका सीमानाकाहरूमा गरिएको निगरानीलाई मात्र जनाउँछ। कम्तीमा पाँच जना जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू भेटिएका मुख्य सीमानाकाहरूको विवरण बक्स २.३ मा सङ्क्षेपमा दिइएको छ। तथ्याङ्कलाई हेर्दा मानव बेचबिखनको जोखिम नेपाल र भारतबीचका साना-ठूला, आधिकारिक वा अनौपचारिक सबै प्रकारका सीमानाकाहरूमा फैलिएको देखिन्छ। यी नाकाहरू पूर्वदेखि पश्चिमसम्म छरिएका छन्।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १५ वटा जिल्लाका २७ वटा सीमानाकाहरूमा बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू भेटिएका थिए। तीमध्ये भद्रपुर (कोशी प्रदेश), वीरगञ्ज, जलेश्वर र हरिपुर (मधेश प्रदेश), डुडुवा बाँके (लुम्बिनी प्रदेश) र गड्डाचौकी (सुदूरपश्चिम प्रदेश) मुख्य नाकाहरू थिए जहाँबाट पाँच जनाभन्दा बढी जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू भेटिएका थिए। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सशस्त्र प्रहरी बलले १९ वटा जिल्लाका ४१ वटा सीमानाकाहरूबाट जोखिममा रहेका

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

व्यक्तिहरूलाई रोकेको थियो, जुन मुख्यतया पूर्वी तराईदेखि पश्चिमी तराईसम्म फैलिएका थिए। त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १८ वटा जिल्लाका ३४ वटा सीमानाकाहरूबाट यस्ता व्यक्तिहरू भेटिएका थिए। (प्रत्येक सीमानाकाको नाम र बेचबिखन जोखिममा रहेको भेटिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्याको विस्तृत विवरणका लागि कृपया अनुसूची २.३ हेर्नुहोस्)।

बक्स २.३: नेपाल र भारतबीचका सीमानाकाको सङ्ख्या, प्रभावित जिल्ला र कम्तीमा पाँच जना जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू रोकिएका मुख्य नाकाहरूको विवरण (आ.व. २०७९/८०—२०८१/८२)

आर्थिक वर्ष	सीमानाकाको सङ्ख्या	कुल प्रभावित जिल्ला	कम्तीमा ५ जना व्यक्ति रोकिएका मुख्य सीमानाकाहरू (सङ्ख्या सहित)
२०७९/८०	२७	१५	भद्रपुर (९), वीरगञ्ज (१६), जलेश्वर (१५), हरिपुर (७), डुडुवा-बाँके (६), र गड्डाचौकी (६)
२०८०/८१	४१	१९	गौरीगञ्ज-झापा (६), मेचीनगर-झापा (९), कोशी (७), गौर-रौतहट (७), मलङ्गवा (५०), सिराहा विनयी त्रिवेणी (१४), गुलरिया (७), भीमदत्त (११), पुनर्वास (१०), र कैलारी (७)
२०८१/८२	३४	१८	नगराइन-धनुषा (८), गौर (४२), मलङ्गवा (१२), माडी (९), नेपालगञ्ज (८), भीमदत्त (१२), दोधारा चाँदनी (५), र भजनी (१०)

स्रोत: सशस्त्र प्रहरी बल, २०२५

सीमाना रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा नेपाल र भारतबीचका धेरैजसो सीमानाकाहरू अत्यन्त संवेदनशील र खुला देखिन्छन्। नेपाल र भारतबीचको खुला सिमानाले भारततर्फ हुने सीमापार बेचबिखन र भारतलाई ट्रान्जिट बनाएर तेस्रो मुलुकतर्फ हुने मानव बेचबिखन नियन्त्रण गर्ने कार्यमा ठूलो चुनौती खडा गरेको छ।

२.१०.२ माइती नेपाल नेपालगञ्जको तथ्याङ्क अनुसार रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू (सन् २०२२—२०२४)

माइती नेपाल, नेपालगञ्जले नेपालगञ्ज-रूपेडिहा सीमानाकामा सन् २०२२ मा ५३९ जना, सन् २०२३ मा ५०९ जना र सन् २०२४ मा ५३३ जना जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई रोकी सोधपुछ गरेको छ (तालिका २.१८)। सन् २०२२ देखि २०२४ सम्मको तीन वर्षको औसत सङ्ख्या ५४५ हुन आउँछ। रोकिएका व्यक्तिहरू उमेर र लिङ्गका आधारमा फरकफरक पाइएका छन्। कुल सङ्ख्यामध्ये ४० प्रतिशत बालबालिका रहेका छन् भने बाँकी ६० प्रतिशत वयस्कहरू रहेका छन्। लिङ्गका आधारमा ३ प्रतिशत मात्र बालकहरू छन् भने महिला ६० प्रतिशत र बालिकाहरू ३७ प्रतिशत रहेका छन्।

यो तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनको जोखिम र जातीय-भाषिक रूपमा पछाडि पारिएको अवस्थाबीच सीधा सम्बन्ध मात्र नरहेको देखाएको छ। उदाहरणका लागि, रोकिएका व्यक्तिमध्ये सबैभन्दा बढी हिस्सा (४०%) ब्राह्मण/क्षेत्री समूहको रहेको छ भने दलित समुदायको हिस्सा ३५ प्रतिशत रहेको छ। नेपालमा दलित समुदाय सबैभन्दा सीमान्तकृत समूह हो र राष्ट्रियस्तरमा उनीहरूको जनसङ्ख्याको हिस्सा करिब १३ प्रतिशत रहेकोमा यो सङ्ख्या निकै उच्च हो। त्यसै गरी, जनजाति र आदिवासी समूहको हिस्सा क्रमशः २४ प्रतिशत र २ प्रतिशत रहेको छ, जुन उनीहरूको राष्ट्रिय जनसङ्ख्या (३७ प्रतिशतभन्दा बढी) को तुलनामा न्यून प्रतिनिधित्व हो।

तालिका २.१७: माइती नेपालद्वारा नेपालगञ्ज-रुपेडिहा सीमानाकामा रोकिएका व्यक्तिहरूको जनसाङ्ख्यिकीय विशेषताहरू, २०२२-२०२४ (सङ्ख्यामा)

विवरण	वर्ष			तीन वर्षको औसत	
	२०२२	२०२३	२०२४	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
उमेर र लिङ्ग					
बालबालिका	२२५	१९८	२३८	२२०	४०.४
बालिकाहरू	२१०	१८२	२१६	२०३	३७.४
बालकहरू	१५	१६	२२	१७	३.१
वयस्क	३०४	३११	३६०	३२५	५९.६
महिलाहरू	३०४	३११	३६०	३२५	५९.६
पुरुषहरू	०	०	०	०	०.०
जातीय/भाषिक समूह					
ब्राह्मण/क्षेत्री	२०७	२०५	२३७	२१६	३९.६
जनजाति	१३०	१३०	१२६	१२९	२३.७
दलित	१८४	१६२	२२४	१९०	३४.९
आदिवासी समूह	८	१२	११	१०	१.८
जम्मा	५२९	५०९	५९८	५४५	१००.०

स्रोत: माइती नेपाल, नेपालगञ्ज, २०२५।

सन् २०२२ देखि २०२४ सम्मको तीन वर्षको अवधिमा माइती नेपाल, नेपालगञ्जले नेपालका ६१ जिल्लाबाट आएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई सीमामा रोकि सोधपुछ गरेको छ (हे. अनुसूची २.४)। यस तीन वर्षको अवधिमा कुल १५,१५७ महिला तथा बालबालिकाहरूलाई सिमानामा रोकिएको थियो। तीमध्ये सबैभन्दा धेरै व्यक्तिहरू आएका शीर्ष १० जिल्ला यस प्रकार छन्: बाँके (१६.८%), सुर्खेत (१२.५%), दाङ (११.६%), बर्दिया (११.०%), जाजरकोट (८.०%), दैलेख (७.०%), सल्यान (६.१%), रुकुम (४.८%), रोल्पा (३.०%) र कैलाली (२.८%)। यी १० जिल्लाले मात्र तीन वर्षको अवधिमा रोकिएका कुल व्यक्तिहरूको ८४ प्रतिशत हिस्सा ओगटेका छन्।

बाँके, सुर्खेत र बर्दिया जिल्लाका लागि नगरपालिका/गाउँपालिकाअनुसारको खण्डीकृत तथ्याङ्क पनि उपलब्ध छ (अनुसूची २.५)। सो तथ्याङ्कअनुसार बाँके जिल्लामा आठवटा स्थानीय तहमा जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू भेटिएका छन्, जसमा कोहलपुर, बैजनाथ, राप्तीसोनारी, खजुरा, नेपालगञ्ज, डुडुवा, जानकी र नरैनापुर रहेका छन् (यी नामहरू रोकिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्याको घट्टो क्रमानुसार राखिएका हुन्)। बर्दिया जिल्लामा आठवटा स्थानीय तहबाट जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू आएको पाइएको छ, जसमा बढैयाताल, बाँसगढी, मधुवन, बारबर्दिया, गुलरिया, गेरुवा, राजापुर र ठाकुरबाबा रहेका छन्। त्यसैगरी, सुर्खेत जिल्लामा नौवटा स्थानीय तहबाट जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू आएको देखिएको छ। ती स्थानीय तहहरूमा भेरीगङ्गा, लेकबेसी, गुर्भाकोट, वीरेन्द्रनगर, सिम्ता, चिङ्गाड, चौकुने, पञ्चपुरी र बराहताल रहेका छन्।

२.१०.३ शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रूपन्देही र कञ्चनपुरमा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्तिहरू

तालिका २.१८ ले रूपन्देही र कञ्चनपुर जिल्लाका सीमानाकाहरूमा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रोकिएका व्यक्तिहरूको विवरण देखाउँछ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रूपन्देहीको बेलहिया नाका र बुटवल बसपार्कबाट कुल २७९ जना तथा कञ्चनपुर जिल्लाबाट २४६ जना महिला तथा बालबालिकालाई रोकिएका थिए। रूपन्देही जिल्लामा रोकिएका व्यक्तिहरूमध्ये करिब एकचौथाइ १८ वर्षमुनिका बालबालिका थिए, जसमा १० वर्षमुनिका बालबालिकाको हिस्सा २.५ प्रतिशत रहेको थियो। उमेर समूहका आधारमा सबैभन्दा बढी हिस्सा १८ देखि २५ वर्ष उमेरका युवतीहरूको (४५.५%) रहेको छ, त्यसपछि २६ देखि ३० वर्ष उमेरका महिला (१८%) र ३० वर्ष वा सोभन्दा माथिका महिलाको हिस्सा १३ प्रतिशत रहेको छ। रोकिएका व्यक्तिहरूको उमेरगत संरचनालाई हेर्दा कञ्चनपुर र रूपन्देही जिल्लाबीच केही भिन्नता देखिन्छ। रूपन्देहीको तुलनामा कञ्चनपुर जिल्लामा किशोरकिशोरी र युवतीहरू बढी सङ्ख्यामा रोकिएका थिए। यसविपरित, कञ्चनपुरको तुलनामा रूपन्देही जिल्लामा रोकिएका वयस्क महिलाहरूको सङ्ख्या बढी पाइएको छ।

तालिका २.१८: उमेर समूहअनुसार शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रूपन्देही (बेलहिया नाका र बुटवल बसपार्क) र कञ्चनपुर (गड्डाचौकी, ब्रह्मदेव र अन्य) मा रोकिएका महिला तथा बालबालिकाको विवरण, २०८०/८१ (२०२३/२४)

उमेर समूह	शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र रूपन्देही जिल्ला		शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, कञ्चनपुर जिल्ला	
	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
१० वर्षमुनि	७	२.५	१६	६.५
११-१५ वर्ष	२२	७.९	४०	१६.३
१६-१७ वर्ष	३७	१३.३	४०	१६.३
१८-२५ वर्ष	१२७	४५.५	११५	४६.७
२६-३० वर्ष	५०	१७.९	१९	७.७
३० वर्षमाथि	३६	१२.९	१६	६.५
जम्मा	२७९	१००.०	२४६	१००.०

स्रोत: शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०८०/८१ रूपन्देही जिल्ला र वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०८०/८१ कञ्चनपुर जिल्ला।

मानव बेचबिखनमा संलग्न दलालहरूले सुरक्षा निकाय वा संस्थाहरूको निगरानीबाट बच्न कसरी लामो मार्ग प्रयोग गर्छन् भन्ने कुरा तथ्याङ्कले स्पष्ट पार्छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बेलहिया नाका र बुटवल बसपार्कमा रोकिएका महिला तथा बालबालिकाहरू नेपालका ७७ मध्ये कम्तीमा ४२ जिल्लाका थिए (अनुसूची २.६)। अर्को उदाहरणको रूपमा, पूर्वी तराई र पहाडी क्षेत्रका जिल्लाहरूजस्तै मोरङ, पाँचथर, झापा, सुनसरी र खोटाङका महिला तथा बालबालिकाहरू आफ्नो नजिकको सीमानाका छोडेर निकै टाढाको बेलहिया नाकासम्म पुगेका थिए। यति हुँदाहुँदै पनि, रोकिएका व्यक्तिहरूमध्ये अधिकतर व्यक्तिहरू भने सीमा नजिककै जिल्लाका थिए। जसमा मुख्य पाँच जिल्लाहरू: रूपन्देही (४९ जना), नवलपरासी (३३ जना), गुल्मी (१६ जना), पाल्पा (१६ जना) र चितवन (१५ जना) रहेका छन्।

शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको तथ्याङ्कले आमाबाबु दुवै नभएका बालबालिका तथा युवाहरू बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको तथ्यलाई पनि पुष्टि गर्दछ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रूपन्देहीको बेलहिया र बुटवल बसपार्कमा ७,७१५ जनालाई सुरक्षित आवागमन/प्रवासनसम्बन्धी परामर्श दिइएको थियो। तीमध्ये ११.४ प्रतिशतको बुबा जीवित थिएनन्, २.७ प्रतिशतले आमा गुमाएका थिए भने २.८ प्रतिशतका आमा र बुबा दुवै जीवित थिएनन्।

२.१०.४ जनकपुरमा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रोकिएका किशोरीहरूको जोखिम नक्साङ्कन

धनुषास्थित शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा सीमानाकाका रोकिएका किशोरी तथा महिलाहरूको जोखिमपूर्ण अवस्थाको विश्लेषण गर्न केही प्रतिनिधि घटनाहरूको अध्ययन गरिएको छ। यी किशोरी तथा महिलाहरूलाई भारतका विभिन्न स्थानमा 'अर्केस्ट्रा नाच' मा संलग्न गराइ श्रम तथा यौन शोषण गर्ने प्रयोजनले सीमापार गराउन लागिएको थियो। प्राप्त तथ्याङ्कले उनीहरूलाई बेचबिखनको जोखिममा धकेल्ने कारकहरूमा झुटा आश्वासनहरू र प्रलोभनमा पार्ने विधिहरूका सम्बन्धमा विस्तृत जानकारी प्रदान गर्दछ।

बक्स २.४ मा धनुषामा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा उद्धार गरिएका आठ जना किशोरी तथा महिलाहरूको संक्षिप्त विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। जसमध्ये चार जनालाई सन् २०२१ अगस्तमा र अन्य चार जनालाई २७ अप्रिल २०२३ मा भारत लैजानबाट रोकिएको थियो। जातीय/भाषिक समूहको आधारमा सात जना आदिवासी जनजाति र एक जना दलित समुदायका थिए। उमेर समूहका आधारमा, बेचबिखनका लागि लैजाँदै गर्दाको समयमा ६ जना किशोर (१६ र १७ वर्ष) थिए भने २ जना वयस्क (२० र २२ वर्ष) थिए। वैवाहिक स्थितिको आधारमा दुई जना विवाहित र अन्य अविवाहित थिए।

तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा जोखिमपूर्ण अवस्थाका सम्बन्धमा दुईवटा मुख्य निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ: पहिलो, उनीहरूको पारिवारिक विखण्डनको अवस्था र दोस्रो, उनीहरूको गरिबी तथा वञ्चितकरणको स्थिति। यी नै जोखिममा धकेल्ने मुख्य कारकहरू हुन्, जसले उनीहरूलाई घर छोड्न बाध्य बनाएका थिए। पारिवारिक विखण्डनको अवस्था बहुआयामिक प्रकृतिको देखिएको छ, जस्तै: आमाबाबु दुवै नभएका (घटना १), आमाबाबुबीच सम्बन्धविच्छेद भएको (घटना ६), आमा र बुबाबीच निरन्तर झगडा हुने गरेको (घटना २), र आमा अर्कै पुरुषसँग भागेर सन्तानलाई एकलै छोडेको (घटना ४)। अर्को बाध्यकारी कारक किशोरी तथा महिलाहरू हुर्किएको जटिल वञ्चितकरणको अवस्था हो। यसअन्तर्गत परिवारमा कमाउने उमेरका सदस्य कोही पनि नभएको (घटना १), ठूलो परिवार तर कमाउने सदस्य एकजना मात्र भएको (घटना २, ३), सडक व्यापारबाट अत्यन्त न्यून आमदानी हुने गरेको (घटना ५), र आश्रित बालबालिका हुनुका साथै श्रीमान् लामो समयदेखि बिरामी रहेको (घटना ७) जस्ता परिस्थितिहरू पनि रहेका छन्।

बक्स २.४: शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र धनुषाद्वारा रोकिएका किशोरी तथा महिलाहरूको संक्षिप्त विवरण

घटना सङ्ख्या	जाति/जातीयता	उमेर	पारिवारिक अवस्था	उद्गम स्थान	शंकास्पद दलाल	भनिएको गन्तव्य स्थान
१	आदिवासी/जनजाति	१८	आमा र बुबा दुवैको मृत्यु भएको	लेटाड, मोरङ	एक पुरुष मित्र (प्रेमी)	दरभङ्गा, बिहार (होटलमा काम गर्न)
२	आदिवासी/जनजाति	२४	आमा र बुबा दुवैको मृत्यु भएको	निजगढ, बारा	एक टाढाको नातेदार र एक भारतीय नागरिक	बासोपट्टी, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)
३	आदिवासी/जनजाति	१८	आमा र बुबा दुवै जीवित	निजगढ, बारा	एक टाढाको नातेदार (भिनाजु) र एक भारतीय नागरिक	बासोपट्टी, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)
४	आदिवासी/जनजाति	१८	आमा र बुबा दुवै जीवित	मोरङ	सिराहाका एक पुरुष (हाल जनकपुरको होटलमा सहकर्मी)	दरभङ्गा, बिहार (होटलमा काम गर्न)
५	आदिवासी/जनजाति	१९	आमा र बुबा दुवै जीवित	भक्तपुर	सिराहाका एक पुरुष	जयनगर, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)
६	आदिवासी/जनजाति	१८	दुई वर्षअघि आमा-बुबाको सम्बन्धविच्छेद भएको	बागलुङ	काठमाडौंमा चिनजान भएका ससुरीका एक पुरुष	जयनगर, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)
७	आदिवासी/जनजाति	३०	विवाहित महिला	सिन्धुपाल्चोक	काठमाडौंमा चिनजान भएका ससुरीका एक पुरुष	जयनगर, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)
८	दलित	१९	सौतेनी बुबासँग हुर्किएको	सिन्धुली	एक वर्षअघि विवाह गरेको श्रीमान्	जयनगर, बिहार (अर्केस्ट्रा डान्सरका रूपमा)

स्रोत: शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, धनुषाको घटना विवरणहरूमा आधारित, २०२५।

दलालहरूद्वारा किशोरी तथा महिलाहरूलाई प्रलोभनमा पार्ने विधि:

दलालहरूले किशोरी तथा महिलाहरूलाई कसरी जालमा पार्छन् भन्ने सन्दर्भमा गरिएको अध्ययनले दलालहरूको कम्तीमा तीनवटा तह सक्रिय रहेको देखाएको छ।

१. पहिलो तह (प्रारम्भिक चरण): यस चरणमा पीडितहरू आफ्नै नजिकका नातेदार वा साथीसङ्गीमाफत सम्पर्कमा आउने गर्दछन्।

२. दोस्रो तह (बिचौलिया): पहिलो तहका ती मध्यस्थकर्तामाफत पीडितहरूलाई दोस्रो तहका दलालहरूसँग जोडिन्छ, जो प्रायः नेपाली नागरिक नै हुने गर्दछन्।

३. तेस्रो तह (मुख्य योजनाकार): अन्तिम तथा तेस्रो तहमा प्रायः भारतीय नागरिक संलग्न हुने गरेका छन्, जसले पीडितलाई अत्यन्त आकर्षक रोजगारी वा अवसरको प्रलोभन देखाइ सीमापार गराउने अन्तिम योजना बुन्दछन् (बक्स २.५)।

बक्स २.५: किशोरी तथा महिलाहरूलाई प्रलोभनमा पार्ने रणनीति र दलालहरूको संलग्नताको संक्षिप्त विवरण

घटना सङ्ख्या	विवरण
घटना १	पीडित बालिकाको छिमेकी (फुपूको घरमा पाहुना आएकी एक युवती) ले करिब एक महिनासम्म सँगै बसेर मित्रता गाँसेको र पछि जनकपुरमा राम्रो काम पाउने प्रलोभन देखाइ त्यहाँ पुऱ्याएको ।
घटना २	छिमेकी दिदीमार्फत भारतको बासोपट्टी बस्ने एक अपरिचित व्यक्तिसँग एक वर्षसम्म फोन सम्पर्क स्थापित गरी विश्वासमा पारेको ।
घटना ३	फुपूको छोरीले आफू भारतको जयनगरमा नाचन जान लागेको र त्यहाँ दैनिक २ हजार भारतीय रूपैयाँ कमाइ हुने प्रलोभन देखाइ पीडित बालिकालाई जालमा पारेको ।
घटना ४	पीडितभन्दा ७-८ वर्ष जेठो होटलकै एक सहकर्मी पुरुषले भारतको दरभङ्गास्थित होटलमा राम्रो पारिश्रमिक पाइने आश्वासन दिएको ।
घटना ५	म्युजिक भिडियो निर्माताका रूपमा चिनिएका अर्को जिल्लाका एक पुरुषसँग एक वर्षदेखि चिनजान र सम्पर्कमा रहेको ।
घटना ६	प्रभावित महिलासँगै कोठाभाडा गरेर बस्ने अर्की महिलामार्फत चार महिनादेखि प्रभावित महिलासँग सम्पर्कमा आएका ससरी जिल्लाका एक जना पुरुष
घटना ७	तीन महिनाअघि काठमाडौँमा सम्पर्कमा आएका एक अपरिचित पुरुषको प्रलोभनमा परेको ।
घटना ८	अर्को जिल्लाको एक पुरुषसँग एक वर्षअघि विवाह भएको र आफ्नै श्रीमान्ले प्रलोभनमा पारी लैजान लागेको ।"

स्रोत: शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, धनुषाको घटना विवरणहरूमा आधारित, २०२५ ।

आफ्नै श्रीमान् कसरी बिचौलियाका रूपमा संलग्न हुन पुगे भन्ने घटनाको संक्षिप्त विवरण यस प्रकार छ:

एक युवती आफ्नी आमा र सौतेनी बुबाको छत्रछायामा हुर्किएकी थिइन् । उनको जीवनको दुःखद अध्याय १२ वर्षको उमेरबाट सुरु भयो, जब उनकी आमाले अर्कै पुरुषसँग दोस्रो विवाह गरिन् । यस कारण उनले विद्यालयको पढाइ छोड्नुपर्यो र घरधन्दासमा सीमित हुनुपर्यो । पछि उनका सौतेनी बुबाले अर्की महिलासँग विवाह गरे । सौतेनी आमाबाट हुने शारीरिक तथा मानसिक हिंसा सहन नसकी उनले घर छोड्ने निर्णय गरिन् । उनी अर्को जिल्लामा रहेकी आफ्नी फुपूको घरमा गइन् । सोही गाउँमा बस्ने क्रममा उनको एक युवासँग चिनजान भयो । ती युवाले उनलाई प्रगाढ प्रेम गरेको र उनीबिना बाँच्न नसक्ने भनी विश्वास दिलाए । अन्ततः उनीहरूबीच अन्तरजातिय प्रेम विवाह भयो ।

उनका श्रीमान्ले उनलाई सार्वजनिक समारोहका साथै विवाह उत्सवहरूमा विभिन्न नृत्य प्रस्तुतिहरूमा संलग्न गराउन थाले । सो क्रममा बढी पैसा कमाउने मनसायले उनका श्रीमान्ले उनलाई ग्राहकहरूका सामु अङ्ग प्रदर्शन गर्नसमेत दबाव दिने गर्दथे । उनले रातभरि नाच्नुपर्थ्यो । यसै क्रममा सिराहामा नृत्य प्रशिक्षण केन्द्र सञ्चालन गर्ने एक बिचौलियाले उनका श्रीमानलाई सम्पर्क गरे । उनका श्रीमान्ले उनलाई भारतको बिहारमा 'अर्केस्ट्रा' नर्तकीको रूपमा राम्रो काम र पैसा पाउने प्रलोभन देखाए । तत्पश्चात् उनीहरू घरबाट निस्केर जनकपुर रेलवे स्टेशन पुगे ।

स्टेशनमा सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले उनीहरूको गन्तव्यबारे सोधपुछ गर्दा उनीहरूले सन्तोषजनक जवाफ दिन सकेनन् । साथमा रहेका पुरुषले उनलाई

मानव बेचबिखनको प्रयोजनले लैजान लागेको हुन सक्ने आशङ्कामा सशस्त्र प्रहरीले उक्त विषयलाई स्टेशनमा रहेको शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको निगरानी कक्षमा जिम्मा लगायो । केन्द्रका कर्मचारीहरूले उनीहरूको सम्बन्धबारे सोधपुछ गर्दा सुरुमा उनीहरूले आफूहरू दाजुबहिनी भएको बताए । सम्बन्ध प्रमाणीकरणका लागि परिवारका सदस्यहरूको मोबाइल नम्बर माग्दा उनीहरूले परिवारसँग मोबाइल नभएको जवाफ दिए । यस प्रकारको शङ्कास्पद व्यवहारका कारण उनी मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको ठहर गर्दै २७ अप्रिल २०२५ मा उनको उद्धार गरियो । हाल उनी शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको सुरक्षित आवासगृहमा आश्रय लिएर बसिरहेकी छिन् ।

स्रोत: शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, धनुषा, २०२५

पर्साका प्रमुख जिल्ला अधिकारी लगायतका सरकारी कर्मचारीहरूअनुसार पारिवारिक गरिबीका कारण समाजमा मानव बेचबिखनको जोखिम उच्च रहेको छ । उनीहरूले उद्धार गरिएका बालिकाहरूका दुई प्रतिनिधि उदाहरणहरू यसरी प्रस्तुत गरेका थिए:

१. एक १८ वर्षीया युवतीलाई भारतको अर्केस्ट्रामा बेचबिखन गरिएको थियो । पीडितको चार वर्षको एक सन्तान रहेको र उनका श्रीमान्को गत वर्ष आत्महत्या भएको पाइएको छ ।

२. वीरगञ्जको एक होटलबाट वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराइएको आरोपमा एक १७/१८ वर्षीया किशोरीलाई सोही प्रकृतिको कसुरमा तीन पटक उद्धार गरिएको थियो ।

मधेश प्रदेशमा विशेष गरी सीमान्तकृत दलित परिवारहरूमा बाल बेचबिखनको जोखिम अत्यन्त उच्च रहेको प्रतिवेदनहरूले देखाएका छन् । यसको मुख्य कारक

उनीहरूको चरम आर्थिक विपन्नता, अज्ञानता र ठूलो परिवार हुन्। धनुषास्थित सुरक्षित आप्रवासन परियोजना (सामी) का संयोजकले दलित समुदायका अभिभावकहरूसँगको अन्तर्क्रियाका आधारमा आफ्नो अनुभवलाई यसरी बताएका थिए:

मधेश प्रदेशमा मुसहर र डोमजस्ता दलित समुदायका धेरै परिवारहरू आफ्ना बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनुको सट्टा भारतमा श्रमका लागि पठाउन रुचाउँछन्। बालबालिकालाई विद्यालय नपठाई श्रममा लगाउनुको कारण सोधदा अभिभावकहरूले आफ्नो परिवार ठूलो भएको र गरिबीका कारण जीविकोपार्जनको अन्य विकल्प नभएको जवाफ दिने गर्दछन्। जीवनस्तर सुधार्ने आशामा उनीहरूले आफ्ना बालबालिकालाई भारतका इँटाभट्टामा काम लगाउन बिचौलियाहरूको हातमा सुम्पन्छन्। तर, धेरैजसो बालबालिका बाटोमै वा कार्यस्थलमा पुगेपछि बेचबिखनको जालमा पर्ने गरेका छन्।

सीमा निगरानी कक्षमा कार्यरत एक गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिको भनाइले पनि यस तथ्यलाई पुष्टि गरेको छ। उदाहरणका लागि, नव अभियान नामक गैरसरकारी संस्थाका सीमा निगरानीमा खटिएका कर्मचारीका अनुसार गत वर्ष काँकडभिट्टा नाकाबाट चार जना बालबालिकालाई उद्धार गरिएको थियो। ११ देखि १४ वर्ष उमेर समूहका ती बालबालिकाहरूलाई भारतको हरियाणा राज्यस्थित इँटाभट्टामा काममा लगाउनका लागि लैजाँदै गरिएको थियो। उनीहरू पूर्वी तराईको सीमान्तकृत आदिवासी जनजाति उराँव समुदायका थिए। सीमामा खटिएका कर्मचारीहरूले टेलिफोनमार्फत उनीहरूका अभिभावकहरूसँग सोधपुछ गर्दा अभिभावकहरूले आफ्नै मन्जुरीमा बालबालिकालाई कामका लागि भारत पठाएको स्वीकार गरे। उनीहरूले घरमा धेरै सन्तान भएको र गरिबीका कारण विद्यालय पठाउन नसक्नेसमेत जानकारी दिए।

२.१०.५. यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ+) हरूमा बेचबिखनको जोखिम

नेपालको राष्ट्रिय जनगणना २०७८ ले नेपालमा २,९२८ जना यौनिक अल्पसङ्ख्यक व्यक्तिहरू रहेको देखाउँछ। यद्यपि, परिवारका सदस्यहरूले समलिंगी (पुरुष र महिला), ट्रान्सजेंडर (बाइसेक्सुअल), पारलैङ्गिक (ट्रान्सजेन्डर), अन्तरलिंगी (इन्टरसेक्स) र क्वयेर (एजजीबीटीआईक्यू+) पहिचान भएका व्यक्तिहरूको विवरण टिपाउन नचाहने तथ्यलाई हेर्दा यो सङ्ख्या वास्तविकभन्दा कम हो।

प्रतिवेदन लेखनको क्रममा बेचबिखनको जोखिमका पक्षहरू बुझ्नका लागि LGBTIQ+ व्यक्तिहरूको हक अधिकार संरक्षणमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरू ब्लु डाइमन्ड सोसाइटी र मितिनी नेपालका प्रतिनिधिहरूसँग एक सामूहिक छलफल आयोजना गरिएको थियो। छलफलका सहभागीहरूले यौनिक अभिमुखीकरण र पहिचानको सङ्कटक कारण यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकहरू कसरी बेचबिखन, यौन शोषण र श्रम शोषणको उच्च जोखिममा छन् भन्ने कुरा उठाएका थिए। उनीहरूले आफूहरू सामाजिक रूपमा बहिष्कृत भएको, सेवा प्रवाहमा विभेद भोगेको र परिवारबाट समेत तिरस्कृत भएको महसूस गर्ने गरेको बताएका थिए। सरकारी कार्यालयहरूमा पनि उनीहरूको पहिचानलाई मान्यता नदिइएको र आफ्नै पहिचान उल्लेख गरेर बैक खाता खोल्नसमेत नसक्ने अवस्था रहेको उनीहरूको भनाइ थियो। परिवार र

समुदायबाट परित्यक्त भएका कारण उनीहरू स्रोतसाधनविहीन अवस्थामा समुदायबाट टाढा जान बाध्य हुन्छन्, जसले गर्दा उनीहरूमा यौन शोषण र बेचबिखनको जोखिम बढेर गएको छ।

यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकहरूको हक अधिकारका लागि कार्यरत मितिनी नेपालले यस्ता आरोपहरूसँग सम्बन्धित तीनवटा घटना र ती पारलैङ्गिक व्यक्तिहरूलाई संरक्षण गर्ने मितिनी नेपालले कसरी सहजीकरण गर्यो भन्ने विवरण प्रस्तुत गरेको छ:

घटना १: आफूलाई समलिंगी महिलाका रूपमा चिनाउन चाहने रूपन्देही जिल्लाका एक युवती, कञ्चनपुर जिल्लाका एक पारलैङ्गिक पुरुष (चन्द्र) सँग प्रेम सम्बन्धमा परिन्। उनीहरू घरबाट भागेर काठमाडौं आए। युवतीका परिवारले चन्द्रलाई मानव बेचबिखनको आरोप लगाउँदै मुद्दा दायर गरे। मितिनी नेपालले युवतीलाई परिवारमा फिर्ता पठाई यो विवाद समाधान गर्न सहजीकरण गरेको थियो।

घटना २: काभ्रे जिल्लाका दुई युवतीहरू, माया र मिता (नाम परिवर्तन) समलिंगी थिए। उनीहरू आफ्नो घरबाट भागेर दुई दिनसम्म पनि फर्किनन्। मायाको परिवारलाई उनको सम्बन्ध मितसँग रहेको जानकारी थियो, जसलाई उनीहरूले 'हिजडा' (न पुरुष र न महिला) भन्दै आक्रोश व्यक्त गरे। मायालाई कुटपिट समेत गरियो। मायाका परिवारले काठमाडौं प्रहरीमा मितारिबद्ध मानव बेचबिखनको आरोपमा मुद्दासमेत दायर गरे।

घटना ३: सम्झना र जेसिका समलिंगी हुन्। उनीहरू विगत दुई वर्षदेखि काठमाडौंमा सँगै बस्दै आएका थिए। जब सम्झनाको परिवारले उनीहरूको सम्बन्धको बारेमा थाहा पाए, तब उनलाई कुटपिट गरियो र सर्लाही जिल्लास्थित घर फर्काइयो। गाउँमा पनि सम्झनाले परिवारबाट शारीरिक यातना र तिरस्कार सहनुपर्यो, जसका कारण उनले घर छोड्ने निर्णय गरिन्। उनी हेटौँडा पुगिन् जहाँ उनको भेट जेसिकासँग भयो र त्यहाँबाट उनीहरू पुनः काठमाडौं आए। यसैबीच, सम्झनाको परिवारले सर्लाही जिल्लाको एक वडा प्रहरी कार्यालयमा जेसिकारिबद्ध मानव बेचबिखनको आरोपमा मुद्दा दायर गरे।

स्रोत: मितिनी नेपाल (पत्राचारमार्फत प्राप्त), २०२५

२.११ बेचबिखनको अन्तरसम्बन्ध: नेपालमा हराएका बालबालिका तथा महिला

'बालबालिका हराउनु' भन्ने घटनालाई सामान्यतया बालबालिका हराएको अर्थमा मात्र बुझ्ने गरिएको छ। तर, नेपाल बाहिरका अध्ययनहरूले हराएका अधिकतर बालबालिकाहरू मानव बेचबिखनको जोखिममा पर्ने गरेको देखाउँछन् (नायर र सेन, २००४)। नायर र सेनका अनुसार भारतमा यदि कुनै हराएको बालक वा बालिका तीन महिनासम्म पनि फेला नपरेमा उक्त घटनालाई बाल बेचबिखनअन्तर्गत दर्ता गरिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा पनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगद्वारा प्रकाशित नेपालमा मानव बेचबिखनसम्बन्धी अघिल्ला राष्ट्रिय प्रतिवेदनहरूले हराएका बालबालिका तथा महिलाहरूलाई बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको जनसङ्ख्याका रूपमा मानेका छन् (रा.मा.अ.आ., २००८; २०१२; र २०१९)। तसर्थ, यहाँ नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा नेपालमा हराएका

बालबालिका तथा महिलाहरूको अवस्थाको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ। तालिका २.१९ ले विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८० देखि २०८१/८२) सम्म हराएका बालबालिका तथा महिलाहरूको सङ्ख्या र फेला नपरेको दरलाई संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएको विवरणका आधारमा तीन वर्षको औसतमा ११ हजार ७४८ जना बालबालिका तथा महिलाहरू हराएको देखिन्छ, जसमध्ये २ हजार ६८३ जना (७३८ बालबालिका र १ हजार ९४५ महिला) अझै फेला परेका छैनन्। बालबालिका तथा महिलाहरूको समग्र फेला नपरेको दर २३% रहेको छ, जसको अर्थ नेपाल प्रहरीमा उजुरी गरिएका कुल हराएका महिला र बालबालिकाहरूमध्ये झन्डै एकचौथाइ फेला पर्दैनन्। बालबालिकाको (१२%) तुलनामा महिलाहरू फेला नपरेको दर उच्च (३६%) रहेको छ। तथ्याङ्कले फेला नपरेको दर बढ्दो क्रममा रहेकोसमेत देखाउँछ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २२% रहेको यो दर २०८१/८२ सम्म आइपुग्दा २४% पुगेको छ। यो वृद्धिदर विशेष गरी महिलाहरूको हकमा बढी देखिन्छ, जहाँ आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३३% रहेको फेला नपरेको दर आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा बढेर झन्डै ४०% पुगेको छ।

तालिका २.१९: हराएका बालबालिका तथा महिलाहरूको विवरण र फेला नपरेको दर, नेपाल (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२)

हराएका बालबालिका तथा महिलाको सङ्ख्या			फेला नपरेका (अझै हराइरहेका) बालबालिका तथा महिलाको सङ्ख्या			फेला नपरेको दर (प्रतिशतमा)			
वर्ष	बालबालिका	महिला	कुल	बालबालिका	महिला	कुल	बालबालिका	महिला	कुल
२०७९/८०	५,८२६	५,४२५	११,२५१	६७६	१७७०	२४४६	११.६	३२.६	२१.७
२०८०/८१	६,५९१	५,८६४	१२,४५५	७६०	२०६९	२८२९	११.५	३५.३	२२.७
२०८१/८२	६,४९३	५,०४५	११,५३८	७७९	१९९५	२७७४	१२.०	३९.५	२४.०
तीन वर्षको औसत	६,३०३	५,४४५	११,७४८	७३८	१९४५	२६८३	११.७	३५.८	२२.८

स्रोत: महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी।

नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएको तीन वर्षको (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२) औसत तथ्याङ्कले हराएका बालबालिका तथा महिलाहरूको निवेदनमध्ये सबैभन्दा बढी मधेश प्रदेशबाट (२०%) रहेको देखाउँछ। यसपछि लुम्बिनी प्रदेश (१६.५%), काठमाडौं उपत्यका (१६%), कोशी प्रदेश (१५%), गण्डकी प्रदेश (९%), सुदूरपश्चिम र बागमती प्रदेश (प्रत्येक ८%) रहेका छन्। यो वितरण बालबालिका र महिला दुवैको हकमा झन्डै समान रहेको छ।

यसका अतिरिक्त मधेश प्रदेशमा समग्र फेला नपरेको दर अत्यन्त उच्च रहेको छ। यसले हराएको भनी दर्ता भएका १० जना बालबालिका तथा महिलाहरूमध्ये झन्डै ४ जना अझै फेला नपरेको सङ्केत गर्दछ। फेला नपरेको दर लुम्बिनी प्रदेशमा (२२%), काठमाडौं उपत्यकामा (१६%) र कर्णाली प्रदेशमा (८%) रहेको देखिन्छ। अर्कोतर्फ, सुदूरपश्चिम, बागमती र गण्डकी प्रदेशमा यो दर ५% भन्दा कम रहेको छ। बालबालिका र महिला दुवैको सन्दर्भमा यो अवस्था समान देखिन्छ (तालिका २.२०)।

तालिका २.२०: हराएका बालबालिका तथा महिलाहरूको प्रदेशगत वितरण र फेला नपरेको दर (प्रतिशतमा) (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ गरी तीन वर्षको औसत)

प्रदेश	हराएका			फेला नपरेका		
	बालबालिका	महिला	कुल	बालबालिका	महिला	कुल
काठमाडौं उपत्यका	१४.९	१८.२	१६.४	११.५	१७.५	१५.८
कोशी प्रदेश	१३.७	१६.७	१५.१	१२.६	२.६	५.३
मधेश प्रदेश	२२.२	१८.४	२०.४	४१.१	३६.८	३८.०
बागमती प्रदेश	७.२	८.६	७.८	३.२	१.७	२.१
गण्डकी प्रदेश	७.७	११.२	९.३	४.६	३.८	४.०
लुम्बिनी प्रदेश	१८.८	१३.८	१६.५	१७.२	२३.९	२२.०
कर्णाली प्रदेश	६.०	७.७	६.८	४.२	१०.१	८.४
सुदूरपश्चिम प्रदेश	९.७	५.४	७.७	५.६	३.९	४.३
कुल	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०
सङ्ख्या	६,३०३	५,४४५	११,७४८	७३८	१,९४५	२,६८३

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी (पत्राचारमार्फत प्राप्त) । (अनुसूची २.७)

हराएका बालबालिकाहरूको उद्गम जिल्लासम्बन्धी तथ्याङ्कले यो घटना देशभरि नै व्याप्त रहेको देखाउँछ, यद्यपि जिल्लागत रूपमा यसको सङ्ख्यामा निकै भिन्नता रहेको छ । तीन वर्षको कुल तथ्याङ्क (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२) अनुसार नेपालका ७७ जिल्लामध्ये ७० जिल्लाबाट बालबालिका हराएको निवेदन दर्ता भएको छ (अनुसूची २.८) । नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्कअनुसार तीनवटा जिल्लामा ५० देखि १३८ जनासम्म, १८ वटा जिल्लामा १० देखि ४९ जनासम्म, ९ वटा जिल्लामा ५ देखि ९ जनासम्म र ४० वटा जिल्लामा १ देखि ४ जनासम्म बालबालिका हराएको निवेदन दर्ता भएका छन् ।

हराएर हालसम्म पनि फेला नपरेका बालबालिकाहरूको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेका प्रमुख १० जिल्लाहरूमा काठमाडौं (सङ्ख्या १३८), पर्सा (सङ्ख्या ८०), रूपन्देही (सङ्ख्या ५०), सिराहा (सङ्ख्या ४९), धनुषा (सङ्ख्या ३८), सप्तरी (सङ्ख्या ३७), बारा (सङ्ख्या ३७), मोरङ (सङ्ख्या ३६), सर्लाही (सङ्ख्या ३१) र झापा (सङ्ख्या २८) रहेका छन् । यी जिल्लाहरूमा फेला नपरेको दर प्रतिशतमा मोरङको १४% देखि सप्तरीको २८.५% र पर्साको ४३% सम्म रहेको देखिन्छ । अन्य जिल्लाहरूको फेला नपरेको दर न्यूनतम र अधिकतम सीमाकोबीचमा रहेका छन् ।

अध्याय - ३

◆ आप्रवासीहरूको तस्करी

बहुराष्ट्रिय सङ्गठित अपराधविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धि २००० अन्तर्गतको स्थल, जल तथा आकाशमार्गबाट आप्रवासीहरूको तस्करीविरुद्धको पूरक आलेखले आप्रवासी तस्करीलाई यसरी परिभाषित गरेको छ: "कुनै व्यक्ति जुन पक्ष राष्ट्रको नागरिक वा स्थायी बासिन्दा होइन, सो राष्ट्रमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा आर्थिक वा अन्य भौतिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले उक्त व्यक्तिको गैरकानूनी प्रवेश गराउने कार्य नै आप्रवासी तस्करी हो" (धारा ३.क)। यस आलेखले गैरकानूनी प्रवेशलाई "गन्तव्य राष्ट्रमा कानूनी प्रवेशका लागि आवश्यक शर्तहरू पूरा नगरी सीमा पार गर्ने कार्य" भनी थप स्पष्ट पारेको छ (धारा ३.ख)। नेपालको सन्दर्भमा, आप्रवासी तस्करीलाई छुट्टै फौजदारी कसुरको रूपमा स्थापित गर्ने कुनै विशिष्ट कानून बनिसकेको छैन। यद्यपि, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४ (पहिलो संशोधन) को दफा २(ग) ले मानव तस्करीसँग सम्बन्धित देहायका कार्यहरूलाई मानव ओसारपसारको कसुर मानेको छ:

"प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा गैरकानूनी लाभ लिने वा नाफा कमाउने उद्देश्यले, खराब नियत राखी, कीर्ते कागजात तयार गरी वा झुक्यानमा पारी कुनै पनि नेपाली नागरिक, विदेशी वा आप्रवासी व्यक्तिलाई कुनै विदेशी मुलुकमा लैजाने वा सो व्यक्ति बसोबास गरिरहेको मुलुकबाहेक अन्य मुलुकमा गैरकानूनी प्रवेश गराउने कार्य।"

नेपालमा आप्रवासी तस्करीका कसुरहरूको बढ्दो अवस्थालाई नागरिक समाजले बुझेको विधिको शासनको समग्र स्थितिको बृहत्तर दृष्टिकोणबाट बुझ्न आवश्यक छ। ९ मे २०२५ (२०८२ वैशाख २६) मा राष्ट्रिय कानून दिवस मनाउने क्रममा पूर्वन्यायाधीश फोरमले नेपालका सबै राज्य संयन्त्रहरू शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्त कायम राख्न कसरी असफल भएका छन् र कसरी बिचौलियाहरू राज्य संयन्त्रलाई नियन्त्रण गर्न सक्षम भएका छन् भन्ने सम्बन्धमा सचेत गराएको थियो। उनीहरूको विज्ञप्तिमा उल्लेख भएअनुसार:

कार्यपालिका (सरकार) दिनानुदिन निरङ्कुश शासन पद्धतितर्फ उन्मुख हुँदै गएको छ। व्यवस्थापिका (संसद्) उदासीन बन्दै गएको छ र सरकारलाई जवाफदेही बनाउन सकेको छैन र न्यायपालिका (अदालत) प्रायः निष्पक्ष न्यायिक सुनुवाइको सिद्धान्त सुनिश्चित गर्न असफल भएको छ। ... धेरै फौजदारी अनुसन्धान, पक्राउ र अभियोजनहरू तोकिएको कानूनी प्रक्रियाबिना नै सञ्चालन भइरहेका छन् ... र ... इतिहासले नेपालमा विधिको शासनको व्यावहारिक पक्ष कसरी कमजोर हुँदै गएको छ भन्ने देखाउँदछ।^१

विशेष गरी सन् २०२३ को सुरुवातमै नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरणको खुलासा, सन् २०२५ अप्रिल-मेको भिजिट भिसा प्रकरण, र जनवरी २०२५ पछि संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट ठूलो सङ्ख्यामा नेपाली नागरिकहरूको देशनिकाला भएपछि नेपालमा आप्रवासी तस्करी एक गम्भीर चिन्ताको विषय बनेको छ। यसका अतिरिक्त भारतलाई ट्रान्जिट बनाएर गरिने आप्रवासी तस्करी विश्वभरि नै अनियमित आवागमनको प्रमुख ट्रान्जिट मार्गको रूपमा उदाएको छ।

३.१ नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण २०२३

नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण भन्नाले मोटो रकम लिएर नेपाली नागरिकहरूलाई नक्कली भुटानी शरणार्थीको रूपमा कीर्ते पहिचान खडा गरी संयुक्त राज्य अमेरिका तस्करी गर्ने उद्देश्यले अवैध रूपमा तयार पारिएको घटनालाई बुझाउँछ। यो प्रकरण राजनीतिकर्मी र कर्मचारीतन्त्रसहितको बिचौलियाहरूको जालोले सञ्चालन गरेको थियो। यो घटना ८ मे २०२३ मा सार्वजनिक भयो, जब 'रिपब्लिक वाच' दैनिक पत्रिकाले दाङ जिल्लाका ६० जना व्यक्तिहरूलाई भुटानी शरणार्थीको^१ आवरणमा अमेरिका पठाइने प्रलोभन देखाइ झुक्यानमा पारिएको समाचार सम्प्रेषण गरेको थियो। यद्यपि, बिचौलियाहरू लामो समयसम्म उनीहरूको भुटानी शरणार्थीको पहिचान स्थापित गर्न असफल भएका थिए। भुटानी शरणार्थीहरू सन् १९९० को दशकको सुरुवातदेखि नै नेपालमा शरण लिइरहेका छन् र तेस्रो मुलुक पुनर्बास योजनाअन्तर्गत सन् २००७ देखि उनीहरूलाई अमेरिकामा पुनर्बास गराउँदै आइएको थियो।

प्रहरी अनुसन्धानका आधारमा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय काठमाडौंले २४ मे २०२५ मा ३० जना अभियुक्तहरूविरुद्ध काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्‍यो। उनीहरूमाथि ठगी, सङ्गठित अपराध, सरकारी कागजात कीर्ते, राज्यविरुद्धको कसुर र एकीकृत कसुर गरी पाँचवटा अभियोगहरू लगाइएको थियो। अभियुक्तहरूको सूचीमा अति विशिष्ट व्यक्तिहरूदेखि गिरोहका मुख्य नाइके, सहयोगी र बिचौलियाहरूसम्म संलग्न रहेका थिए (बक्स ३.१)।

बक्स ३.१ नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरणका अभियुक्त: अतिविशिष्ट व्यक्तिदेखि बिचौलियासम्म

अभियुक्त		अभियुक्त	
१	पूर्व उपप्रधान तथा ऊर्जामन्त्री (टोपबहादुर रायमाझी)	७	भुटानी शरणार्थी नेता (टेकनाथ रिजाल)
२	पूर्व गृहमन्त्री (बालकृष्ण खाँण)	८	पूर्व परराष्ट्रमन्त्री सुजाता कोइरालाका स्वकीय सचिव (केशव दुलाल)
३	पूर्व गृहसचिव (टेकनारायण पाण्डे)	९	गिरोहका मुख्य योजनाकार (सानु भण्डारी)
४	पूर्व गृहमन्त्री रामबहादुर थापाका सुरक्षा सल्लाहकार (इन्द्रजित राई)	१०	गिरोहका नाइके (टङ्ककुमार गुरुङ)
५	पूर्व गृहमन्त्री बालकृष्ण खाँणका प्रमुख स्वकीय सचिव (नेरेन्द्र केसी)	११	गिरोहका मुख्य योजनाकार केशव दुलालका सहयोगी (सागर राई)
६	पूर्व उपप्रधानमन्त्री तथा ऊर्जामन्त्रीका छोरा (सन्दीप रायमाझी)		अन्य २० जना बिचौलिया

स्रोत: अन्नपूर्ण पोस्ट (२५ मे २०२३), '३० अभियुक्त, ५ कसुर: नक्कली शरणार्थी प्रकरणमा भीआईपीदेखि बिचौलियाविरुद्ध मुद्दा दर्ता', पृष्ठ १-२।

भुटानी शरणार्थीको नक्कली परिचय दिनका लागि ८७५ जना नेपाली नागरिकको नाम अनुसूचीमा समावेश गरिएको पाइएको छ। उक्त अनुसूची गृह मन्त्रालयले भुटानी शरणार्थी समस्याको स्थायी समाधान गर्ने उद्देश्यले तयार पारेको थियो। विभिन्न स्रोतका अनुसार नेपाली नागरिकलाई भुटानी शरणार्थीको आवरणमा संयुक्त राज्य अमेरिका पठाउनका लागि गिरोहले प्रतिव्यक्ति न्यूनतम २० लाखदेखि अधिकतम ५० लाख रूपैयाँसम्म सङ्कलन गरेको थियो। यद्यपि, यो प्रकरण सार्वजनिक हुनुअघि भुटानी शरणार्थीको आवरणमा कति नेपाली नागरिकको तस्करी गरियो भन्ने कुरा अझै अज्ञात छ।

यो प्रकरणको खुलासा र अभियुक्तहरूको पक्राउपश्चात् कानूनका विज्ञहरूबीच एउटा महत्वपूर्ण कानूनी बहस सिर्जना भएको छ। यस बहसको मुख्य विषय थियो नक्कली भुटानी शरणार्थी बनी संयुक्त राज्य अमेरिका जानका लागि रकम बुझाउने व्यक्तिहरूलाई 'पीडित' मान्ने कि अपराधको 'मतियार'?'^{१०} केही विज्ञहरूको तर्कअनुसार नेपाली नागरिकता त्याग्न तयार भई भुटानी शरणार्थीको पहिचान अपनाउन खोज्नु आफैँमा एक अपराध हो, त्यसैले उनीहरूलाई यस मुद्दामा पीडित मान्न सकिँदैन। अर्कोतर्फ, अन्य विज्ञहरू भने यसलाई प्रत्येक घटनाको प्रकृति हेरी अनुसन्धान गरिनुपर्ने तर्क गर्छन्, अर्थात् ती व्यक्तिहरूले स्वेच्छाले त्यसो गरेका हुन् वा तस्करहरूको झुटा आश्वासन र जालसाजीमा परी झुक्किएका हुन् भन्ने कुरा खुल्नुपर्छ। पछिल्लो तर्कअनुसार, जो व्यक्तिहरू झुक्कियानमा परेका थिए, उनीहरूलाई पीडित मान्नुपर्छ र उनीहरूमाथि अपराध गरेको कसुरको अभियोग लगाइनु हुँदैन।

यसै कारणले गर्दा हालसम्म मुख्य अभियुक्तहरूलाई मात्र पक्राउ गरी मुद्दा चलाइएको छ। सन् २०२५ को मध्यसम्ममा पूर्व उपप्रधानमन्त्री र पूर्व गृहसचिवलगायतका धेरै मुख्य अभियुक्तहरू कारागार चलान भइसकेका छन्। यद्यपि, तत्कालीन गृहमन्त्री र केही बिचौलियाहरूले भने सफाई पाएका छन्।

३.२ भिजिट भिसा प्रकरण, २०२५

यस प्रकरणमा बिचौलिया, राजनीतिज्ञ र कर्मचारीतन्त्रको जालो प्रयोग गरी नक्कली यात्रा कागजात (ट्राभल डकुमेन्ट) र भिजिट भिसाको माध्यमबाट नेपाली तथा भारतीय नागरिकहरूलाई खाडी मुलुक, युरोप र अन्य देशहरूमा तस्करी गरिएको पाइएको छ। गन्तव्य मुलुकका आधारमा प्रत्येक तस्करी गरिने व्यक्तिबाट न्यूनतम रू. ३० हजारदेखि अधिकतम रू. ३ लाखसम्म घुस लिइएको प्रतिवेदनले देखाएको छ। खाडी मुलुकको तुलनामा युरोपेली मुलुकहरूमा गरिने तस्करीका लागि बढी रकम असुल गरिएको थियो भने खाडी मुलुकहरूमा भिजिट भिसामा श्रमका लागि जाने पुरुषहरूको तुलनामा घरेलु कामदारका रूपमा पठाइने महिलाहरूबाट बढी घुस लिइएको पाइएको छ।

गृह मन्त्रालयले २०८० माघ १० मा भिजिट भिसासम्बन्धी छ बुँदे कार्यविधि जारी गरेको थियो। उक्त कार्यविधिमा भिजिट भिसामा यात्रा गर्नका लागि केही अनिवार्य व्यवस्थाहरू— न्यूनतम ५०० अमेरिकी डलर साथमा हुनुपर्ने, दुईतर्फी हवाई टिकट र होटलमा बस्ने पुष्टि लगायत रहेका छन्।^{११}

यिनै अनिवार्य प्रावधानहरूको फाइदा उठाउँदै आप्रवासी तस्करहरूले ट्राभल एजेन्सी, म्यानपावर एजेन्सी, त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको अध्यागमन विभाग र गृहमन्त्रीको सचिवालयसम्मको सञ्जाल बनाई कामदारहरूलाई 'सेटिङ' मा पठाउन सुरु गरे। नेपाली सन्दर्भमा प्रायः प्रयोग हुने 'सेटिङ' शब्दले नेपाल र भारतबाट आप्रवासी तस्करी गर्ने गैरकानूनी कार्यलाई सहज बनाउन सरकारी कर्मचारी, प्रहरी, निजी क्षेत्र र बिचौलियाहरूबीचको मिलेमतो वा सम्बन्धलाई जनाउँछ। अध्यागमन विभागको अभिलेखअनुसार त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा 'सेटिङ' अन्तर्गत आएका व्यक्तिहरूले अध्यागमनबाट अनुमति पाएका थिए, जबकि 'सेटिङ'मा नआएकाहरूलाई नक्कली यात्रा कागजात बनाएको वा भिजिट भिसामा यात्रा गर्न आवश्यक पर्याप्त प्रमाणहरू नभएको भन्दै विमानस्थलबाटै फर्काइएको थियो।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २०८२ जेठ ८ मा त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलस्थित अध्यागमन कार्यालयमा छापा मारेपछि यो प्रकरण सार्वजनिक भएको हो। आयोगको टोलीले विमानस्थल अध्यागमन कार्यालयका प्रमुखलाई पक्राउ गर्यो र यो प्रकरणको सम्बन्ध तत्कालीन गृह मन्त्रालय र उहाँको

सचिवालयसँग जोडिएको देखियो । त्यसपश्चात्, प्रतिनिधि सभाका विपक्षी दलहरूले गृहमन्त्रीको राजीनामा र यस प्रकरणको छानबिनका लागि छुट्टै संसदीय समिति गठनको माग गर्दै संसद्का बैठकहरू अवरुद्ध गर्न थाले । यद्यपि, सत्तारूढ दलहरू नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (एमाले) र नेपाली कांग्रेसले यो मुद्दा संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबिन गरिरहेको भन्दै छुट्टै संसदीय समिति गठन गर्न आवश्यक नरहेको तर्क गर्दै विपक्षी दलहरूको मागलाई अस्वीकार गरे । साथै, गृहमन्त्रीमातहतका सरकारी कर्मचारीले गरेका कुनै पनि गल्तीको कानूनी दायित्व गृहमन्त्रीमा नहुने तर्क गर्दै राजीनामाको मागसमेत खारेज गरियो ।

यसका अतिरिक्त मानव तस्करीको यो जालो नेपालका अदालतहरूसम्म फैलिएको देखिन्छ । २०८० माघ १८ मा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय काठमाडौंले नेपाली नागरिकहरूलाई अवैध रूपमा विदेश पठाउने कार्यमा संलग्न रहेको भन्दै ९ जना अध्यागमन अधिकृतसहित २२ जना विरुद्ध ठगी र सङ्गठित अपराधको मुद्दा दायर गरेको थियो । मुद्दा दर्ता भएको १० महिनापछि, २९ २०८१ मङ्सिर १४ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतले फैसला सुनाउँदै केवल तीन जना बिचौलियालाई मात्र दोषी ठहर गर्यो भने अध्यागमन अधिकृतहरूसहित अन्य सबै अभियुक्तहरूलाई सफाइ दिइयो । अदालतले आफ्नो फैसलामा "यस मुद्दामा कुनै पनि पीडित पक्ष नरहेको र कर्मचारीहरूले भिजिट भिसामा मानिसहरूलाई विदेश पठाउनका लागि घुस लिएको कुनै प्रमाण फेला नपरेको" उल्लेख गरेको छ । यस फैसलाका सम्बन्धमा २०८२ जेठ २० को 'कान्तिपुर दैनिक'ले^{१३} टिप्पणी गर्दै समाचार प्रकाशित गरेको थियो, जसमा भनिएको छ:

अदालतले एक जना अध्यागमन अधिकृतले एक ट्राभल एजेन्सीका सञ्चालकबाट घुस लिँदै गर्दा रङ्गेहात पक्राउ परेको प्रमाणलाई नजरअन्दाज गरेको छ । अनुसन्धानका क्रममा ती अध्यागमन अधिकृतले कसरी 'सेटिङ्ग'लाइन खुल्छ र रकम असुलिन्छ भन्ने तथ्य प्रहरीलाई बयानमै खुलाएका थिए । उनैले ट्राभल एजेन्सी सञ्चालकसँग पुरुषको प्रतिव्यक्ति १० देखि १५ हजार र महिलाको ४० देखि ५० हजारसम्म लिई एकपटकमा १० देखि २० जना र कहिलेकाहीँ १ सयदेखि १ सय ५० जनासम्मको समूहलाई पठाउन मिलेमतो हुने गरेको तथ्य बयानमै स्विकारेका थिए । यसमा अरू आठ जना अधिकृतले पनि सेटिङ्ग काम गर्ने गरेको तथ्य खुलाएका थिए । यसका लागि अध्यागमन डेस्कमा रहेको भिजिट भिसा सहजिकरण समिति मार्फत काम हुने गरेको र यो काम गराएबापत प्रत्येक अधिकृतलाई दैनिक ५० हजार रूपैयाँसम्म हात लाग्ने गरेको स्वयम् ती अधिकृतले नै स्विकारेका थिए (कान्तिपुर दैनिक) ।

३.३ आप्रवासी तस्करीको अनुमानित अवस्था

नेपालमा आप्रवासी तस्करीको व्यापकता मापन गर्नका लागि कुनै राष्ट्रियस्तरको घरधुरी सर्वेक्षण, जनगणनाको तथ्याङ्क वा सरकारी सेवा तथ्याङ्क उपलब्ध नभएकाले अध्ययन टोलीले परोक्ष विधिको प्रयोग गरी यसको अनुमान गर्ने प्रयास गरेको छ । यसका लागि भिजिट भिसामा यात्रा गर्ने नेपालीहरूको सङ्ख्या र आपराधिक सञ्जालको 'सेटिङ' मार्फत विदेश पठाइएकाहरूको सम्भावित अनुपातलाई आधार मानिएको छ । भिजिट भिसामा विदेश जाने नेपाली नागरिकहरूको वार्षिक सङ्ख्या अध्यागमन विभागबाट प्राप्त गरिएको हो, जुन कान्तिपुर दैनिकमा (२६ मे २०२५) प्रकाशित भएको थियो । भिजिट भिसावाहकहरू आपराधिक सञ्जालको 'सेटिङ' मार्फत तस्करी भएको हुनसक्ने सम्भाव्यताको अनुमान भिजिट भिसा प्रकरणको अनुसन्धानमा संलग्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अधिकारीहरूका साथै वैदेशिक रोजगार, सुरक्षा र परराष्ट्र मामिलाका विज्ञहरूको रायका आधारमा गरिएको हो । अख्तियारका अधिकारीहरूले विगत साढे तीन वर्ष (२०२२ देखि मे २०२५ सम्म) को अवधिमा भिजिट भिसामा जानेमध्ये ७० प्रतिशतभन्दा बढी व्यक्तिहरू त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट तस्करी^{१३} भई बाहिरिएको दाबी गरेका छन् । अन्य वैदेशिक रोजगार तथा सुरक्षा विज्ञहरू भने सन् २०२५ को पहिलो ६ महिना (जनवरी-जून) मा मात्रै भिजिट भिसामा जानेमध्ये आधाभन्दा बढी व्यक्तिहरूको तस्करी भएको हुनसक्ने विश्वास गर्छन् । ५० प्रतिशतदेखि ७० प्रतिशतको यो दायरालाई मध्यनजर गर्दै हामीले यसको औसत बिन्दु अर्थात् ६० प्रतिशतलाई विगत साढे तीन वर्षमा भिजिट भिसामार्फत विदेश तस्करी भएकाहरूको अनुमानित सम्भाव्यताको रूपमा प्रयोग गरेका छौं ।

तालिका ३.१: त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट 'सेटिड' मार्फत भिजिट भिसामा तस्करी भएका नेपाली नागरिकहरूको अनुमानित सङ्ख्या, (२०२२ देखि मे २०२५ सम्म)

वर्ष	भिजिट भिसामा यात्रा गर्ने नेपाली नागरिकको सङ्ख्या	तस्करीको सञ्जालमार्फत यात्रा गर्ने वार्षिक अनुमानित सङ्ख्या			
		न्यूनतम (५०%)	अधिकतम (७०%)	औसत (६०%)	दैनिक प्रवाह
२०२२	१७७,३१०	८८,६५५	१२४,११७	१०६,३८६	२९९
२०२३	२०४,५३५	१०२,२६८	१४३,१७५	१२२,७२२	३३६
२०२४	२७६,६२४	१३८,३१२	१९३,६३७	१६५,९७५	४५५
२०२५ (मे १ सम्म)	९६,५३८	४८,२६९	६७,५७७	५७,९२३	१५९
तीन वर्षको औसत (२०२२-२५)	२२६,५०४	११३,२५२	१५८,५५३	१३५,९०३	३७२

स्रोत: कान्तिपुर दैनिक (२६ मे २०२५), 'सेटिडमा नपरेपछि ४१ महिनामा २० हजार यात्रु अध्यागमनबाटै फिर्ता' र नयाँ पत्रिका दैनिक (२६ मे २०२५), 'आधाभन्दा धेरै सेटिडमा पठाइएको आकलन' मा आधारित।

तथ्याङ्कले देखाएअनुसार सन् २०२२ देखि २०२५ को पहिलो त्रैमासिक अवधिसम्म काठमाडौँस्थित त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट वार्षिक रूपमा करिब १ लाख ३६ हजार नेपाली नागरिकहरूको विदेश तस्करी भएको छ। यसका अतिरिक्त तस्करी हुने व्यक्तिहरूको सङ्ख्या प्रत्येक वर्ष बढ्दै गएको देखिन्छ, जुन सन् २०२२ मा १ लाख ६ हजार रहेकोमा सन् २०२३ मा १ लाख २३ हजार र सन् २०२४ मा १ लाख ६६ हजारसम्म पुगेको छ। दैनिक रूपमा औसत ३७२ जना बाहिरिने गरेको अनुमान छ, जसमा सन् २०२४ मा सबैभन्दा बढी दैनिक ४५५ जना र सन् २०२५ को पहिलो त्रैमासिकमा दैनिक झन्डै १६० जना रहेका छन्।

भारतीय नागरिकहरूको तस्करी

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो अनुसन्धानको पहिलो चरण (जुनदेखि अगस्त २०२५ सम्म) सम्पन्न गरेपछि, भारतीय नागरिकहरूको समेत तस्करी भइरहेको उल्लेख गरेको छ।^{१४} यहाँ स्मरणीय कुरा के छ भने नेपालबाट तेस्रो मुलुक उडान गर्ने भारतीय नागरिकहरूका लागि काठमाडौँस्थित भारतीय दूतावासबाट 'स्वीकृतिको प्रमाणपत्र' (एनओसी) लिनु अनिवार्य हुन्छ। अनुसन्धानका क्रममा अख्तियारले (क) त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट तेस्रो मुलुक उडान गर्ने भारतीय नागरिकहरूको अध्यागमन विभागको तथ्याङ्क र (ख) काठमाडौँस्थित भारतीय दूतावासबाट जारी भएका स्वीकृतिको प्रमाणपत्रको तथ्याङ्कबीच तुलना गरेको थियो। सो क्रममा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को आठ महिनाको अवधिमा ५,००० भन्दा बढी भारतीय नागरिकहरूले भारतीय दूतावासबाट स्वीकृतिको प्रमाणपत्र नलिइकनै त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट उडान भरेको फेला परेको थियो। अनुसन्धानले देखाएअनुसार, उनीहरूबाट प्रतिव्यक्ति १,००० देखि ३,००० अमेरिकी डलर बराबरको रकम लिएर विदेश पठाइएको थियो। विज्ञहरूका अनुसार नेपालको विमानस्थलबाट विदेश उडेका केही भारतीय नागरिकहरू भारतबाट भागेका अपराधी हुन सक्छन्। साथै, के पनि भनिएको छ भने आफ्नै देशको विमानस्थलबाट नभई तेस्रो मुलुकको विमानस्थलबाट उडेर आएमा अमेरिका तथा क्यानडामा शरणको दाबी गर्न अपेक्षाकृत रूपमा सहज हुने गर्दछ।

३.४ संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट नेपाली नागरिकहरूको देशनिकाला

विगत तीन वर्षको अवधिमा संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट नेपाल देशनिकाला गरिएका नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या तालिका ३.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ। प्राप्त तथ्याङ्कले अमेरिकाबाट देशनिकाला हुने नेपालीहरूको सङ्ख्या पछिल्ला चार वर्षमा उल्लेख्य रूपमा बढेको देखाउँदछ, जुन सन् २०२२ मा मात्र ६ जना रहेकोमा सन् २०२४ मा १३९ र सन् २०२५ को जनवरीदेखि जुनसम्ममा ३९६ जना पुगेको छ। यी चार वर्षमा देशनिकाला गरिएका कुल ३९६ जनामध्ये २२ जना महिला र बाँकी ३६८ जना पुरुष रहेका छन्।

तालिका ३.२: संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट देशनिकाला गरिएका नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या, (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्म)

वर्ष	पुरुष	महिला	जम्मा
२०२२	६	०	६
२०२३	१९	०	१९
२०२४	१२९	१०	१३९
२०२५ (जनवरीदेखि सेप्टेम्बर)	३६८	२२	३९६

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

तालिका ३.३ ले सन् २०२५ को जनवरीदेखि सेप्टेम्बरसम्ममा अमेरिकाबाट देशनिकाला गरिएका व्यक्तिहरूको प्रमुख १० उद्गम जिल्लालाई देखाउँछ। देशनिकाला हुनेहरूको सङ्ख्याको घट्दो क्रमका आधारमा ती जिल्लाहरू: दाङ, रुकुम पश्चिम, रुकुम पूर्व, पर्वत, सिन्धुपाल्चोक, म्याग्दी, बागलुङ, काठमाडौं, रोल्पा र सल्यान रहेका छन्। देशनिकाला भएका कुल व्यक्तिहरूमध्ये झन्डै ७८% यी १० जिल्लाका मात्रै रहेका छन्। यीमध्ये पनि ५२% देशनिकाला भएका व्यक्तिहरू सुरुका तीन जिल्ला अर्थात् दाङ, रुकुम पश्चिम र रुकुम पूर्वका रहेका छन्। यी तीन जिल्लाका साथै पश्चिमी नेपालका रोल्पा र सल्यान जिल्लाहरू माओवादी सशस्त्र द्वन्द्व (सन् १९९६-२००५) बाट नराप्रारी प्रभावित भएका क्षेत्रहरू हुन्।

तालिका ३.३: सन् २०२५ को जनवरीदेखि सेप्टेम्बरसम्म संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट देशनिकाला गरिएका व्यक्तिहरूको प्रमुख १० उद्गम जिल्ला

क्र.सं.	जिल्ला	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सञ्चित प्रतिशत (%)
१	दाङ	१०४	२६.३	-
२	रुकुम (पश्चिम)	६७	१६.९	४३.२
३	रुकुम (पूर्व)	३६	९.१	५२.३
४	पर्वत	२१	५.३	५७.६
५	सिन्धुपाल्चोक	१६	४.०	६१.६
६	म्याग्दी	१५	३.८	६५.४
७	बागलुङ	१४	३.५	६८.९
८	काठमाडौं	१४	३.५	७२.४
९	रोल्पा	११	२.८	७५.२
१०	सल्यान	१०	३.५	७७.७
	अन्य जिल्लाहरू	८८	२२.२	९९.९
	कुल	३९६	१००.०	

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

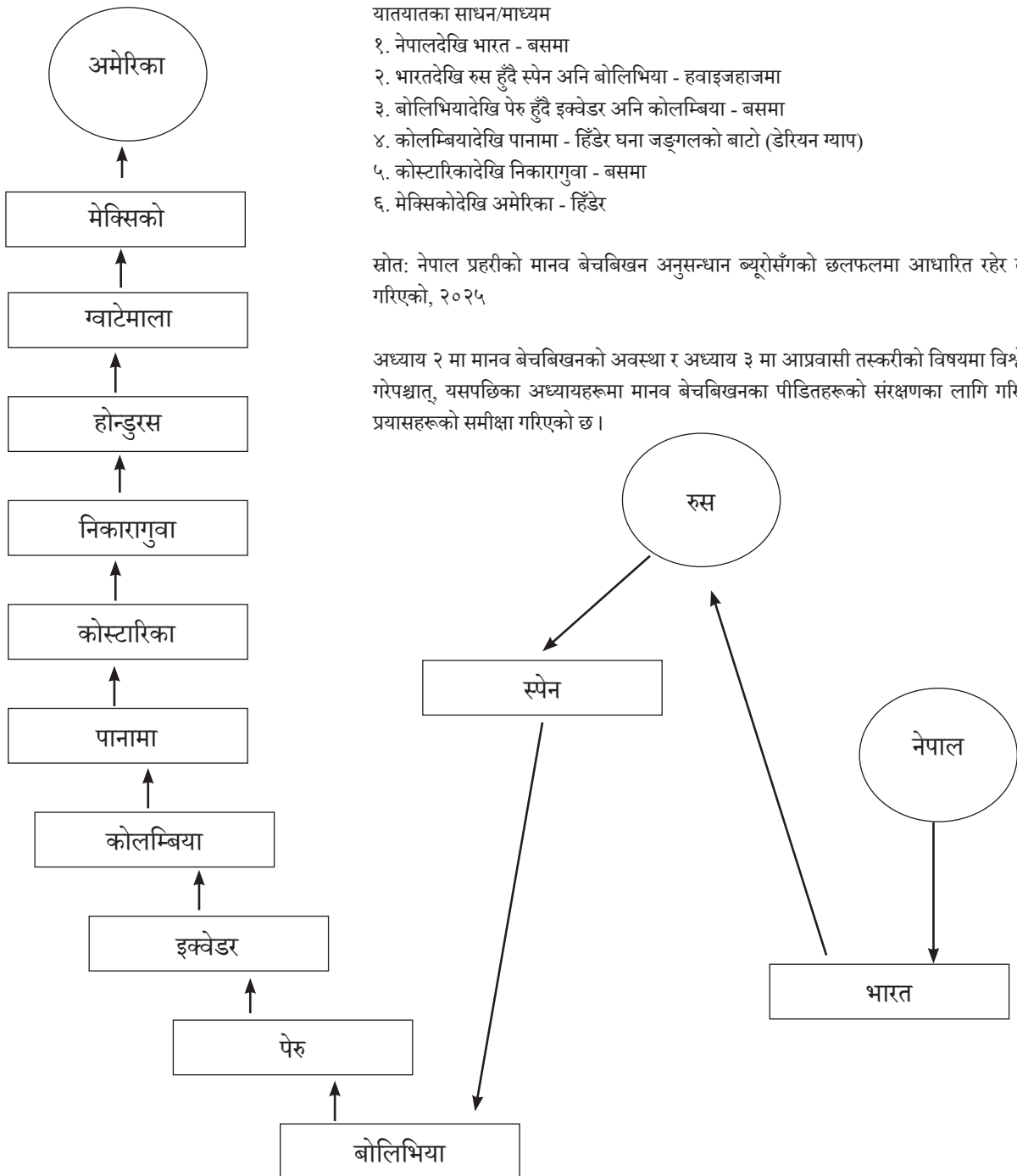
चित्र ३.१ ले नेपालबाट संयुक्त राज्य अमेरिकासम्म पुग्न सामान्यतया प्रयोग गरिने अवैध मार्गहरूलाई देखाउँछ। यो मार्ग सीधा, छोटो वा सुरक्षित नभई अत्यन्त घुमाउरो, लामो र खतरनाक छ। यस मार्गमा पर्ने प्रत्येक देश पार गरी अर्को देशमा प्रवेश गर्नका लागि दिनौं वा हप्तौं समय व्यतित गर्नुपर्ने हुन्छ। एक देशबाट अर्को देशमा जानका लागि बस, ट्रकदेखि विमान र डुङ्गासम्मका विभिन्न यातायातका साधनहरू प्रयोग गरिन्छ। प्रतिवेदनहरूका अनुसार यात्रीहरूले कोलम्बिया र पानामाको बीचमा पर्ने घना जङ्गलमा कतिपय अवस्थामा दशौं किलोमिटर पैदल यात्रासमेत गर्नुपर्ने हुन्छ।

यस मार्गलाई नेपालमा 'डंकी रुट'को रूपमा चिनिन्छ। अल जजीराका प्रख्यात स्तम्भकार बेलन फर्नान्डेजले आफ्नो पुस्तक 'द डारिएन ग्याप: अ रिपोर्टर्स जर्नी थ्रु द डेडली क्रस रोड्स अफ अमेरिकास' (२०२५) मा यो मार्ग कति घातक र खतरनाक छ भन्ने कुरा चित्रण गरेकी छिन्, जुन ठाडो पहाड, घना वर्षा हुने वन, दलदल र बाढी प्रभावित क्षेत्रहरू हुँदै फैलिएको छ। 'डारिएन ग्याप' पानामा र कोलम्बियाको बीचमा पर्दछ। यो मार्ग सशस्त्र समूहहरूको नियन्त्रणमा रहेको छ र यसलाई पार गर्न

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

१० दिनभन्दा बढी समय लाग्दछ । पत्रकार फर्नान्डेजले यस यात्राका क्रममा ठाडा पहाड र नदीहरूमा भेटिएका शवहरू, जीवनसाथीबाट छुट्टिएका मानिसहरू, दुवै अभिभावकको मृत्युका कारण अलपत्र परेका बालबालिकाका साथै सशस्त्र समूहहरूबाट हुने हत्या, बलात्कार र लुटपाटका घटनाहरूलाई समेटेकी छिन् । नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोसँग अमेरिकाको तस्करी मार्गमा ज्यान गुमाएका वा बेपत्ता भएका नेपाली नागरिकहरूको उपलब्ध तथ्याङ्कका बारेमा सोधपुछ गरिएको थियो । यसबारे निश्चित सङ्ख्यात्मक तथ्याङ्क उपलब्ध हुन नसके तापनि उक्त मार्गमा धेरै नेपालीहरूले ज्यान गुमाएको र कतिपय बेपत्ता भएको कुरालाई ब्यूरोले पुष्टि गरेको छ ।

चित्र ३.१ आप्रवासीको तस्करीका लागि प्रयोग हुने प्रमुख मार्ग: नेपालदेखि अमेरिका

३.५ रुसी सेनामा भर्तीका लागि नेपाली युवाहरूको तस्करी

रुस नेपाली नागरिकहरूको तस्करीका लागि एउटा गन्तव्य मुलुकका रूपमा देखा परेको छ। प्रतिवेदनअनुसार, भर्ती हुने व्यक्तिहरूलाई निम्न प्रलोभनहरू दिने वाचा गरिएको थियो: (१) मासिक ३,००,००० रुबल तलब, (२) रुसी सेनामा एक वर्ष सेवा गरेपछि रुसी नागरिकता तथा राहदानी, (३) एक वर्षको सेवा पूरा भएपछि युद्धमा थप खटाइबाट छुट, र (४) एक वर्षको सम्झौता अवधि^{१५} पूरा गरेपछि तीस लाख रुबल अनुदान। यी प्रलोभनहरूले नेपालभित्र वा विदेशमा बेरोजगार रहेका वा न्यून पारिश्रमिकमा कार्यरत नेपाली पुरुषहरूलाई विशेष रूपमा आकर्षित गरेको देखिन्छ।

माग र आपूर्तिको यस गतिशीलतालाई दुरुपयोग गर्दै बिचौलियाहरूले रुसी सेनामा सैन्य भर्तीका लागि नेपाली युवाहरूलाई रुसतर्फ तस्करी गर्ने गतिविधि तीव्र बनाएका छन्। यस क्रममा प्रतिव्यक्ति नेपाली रूपैयाँ ७ लाख सम्म^{१६} रकम बिचौलियाले शुल्कका रूपमा लिएको पाइएको छ। स्रोतहरूका अनुसार^{१७} अधिकांश भर्ती सन् २०२३ को अगस्ट र सेप्टेम्बर महिनाबीचमा सम्पन्न भएको थियो। उपलब्ध तथ्याङ्कले नेपाली नागरिकहरू नेपालबाट प्रत्यक्ष रूपमा मात्र नभई मलेसिया, दुबई र कतारजस्ता विदेशी मुलुकहरूबाट पनि तस्करी गरिएको देखाउँछ, जसले अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठित तस्करी सञ्जालको संलग्नता सङ्केत गर्दछ।

तस्करी गरिएका आप्रवासीहरूमा पूर्वनेपाली सेना, पूर्वप्रहरीका कर्मचारीहरू तथा सर्वसाधारण नागरिकहरूसमेत रहेका थिए। नेपाली नागरिकहरूलाई रुसी सेनामा भर्ती गर्ने प्रक्रिया हेर्दा यसमा मानव तस्करीका तत्त्वहरू मात्र नभई कार्यको प्रकृति र कार्यावस्थाको समीक्षा गर्दा मानव बेचबिखनका तत्त्वहरूसमेत समावेश भएको देखिन्छ। धेरै व्यक्तिहरूलाई सेनाका ब्यारेकमा सरसफाइकर्मीको रूपमा रोजगारी दिने वाचा गरिए तापनि वास्तविकतामा उनीहरूलाई पर्याप्त सैन्य तालिम नदिई अग्रपङ्क्तिको युद्ध क्षेत्रमा खटाइएको थियो। उनीहरूलाई भूगोलसम्बन्धी कुनै जानकारी नदिई अपरिचित भूभागमा पठाइएको र लामो समयसम्म बड्कर खनेर त्यसमै लुकी बस्न बाध्य पारिएको बताइएको छ। यस क्रममा धेरैजना मारिएका, घाइते भएका वा युक्रेनी सुरक्षा निकायहरूद्वारा बन्धक बनाइएका घटनाहरू पनि सतहमा आएका छन्। रुसी सेनामा भर्तीका लागि कति नेपाली नागरिकहरू रुसतर्फ तस्करी गरिएका थिए भन्ने सम्बन्धमा आधिकारिक तथ्याङ्क उपलब्ध छैन। तथापि, विभिन्न कूटनीतिक विज्ञहरूले सञ्चारमाध्यममार्फत व्यक्त गरेका मतअनुसार सन् २०२३ को अन्त्यसम्म रुसी सेनामा भर्तीका लागि १,५०० भन्दा बढी नेपाली नागरिकहरू तस्करी गरिएको अनुमान गरिएको छ।

सन् २०२३ नोभेम्बर १८ मा नेपाल सरकारले कूटनीतिक नोटमार्फत रुसी सरकारलाई औपचारिक रूपमा नेपाली नागरिकहरूलाई रुसी सेनामा भर्ती नगर्न तथा पहिल्यै भर्ती भइसकेका छन् भने उनीहरूलाई नेपाल फर्कन दिन अनुरोध गरेको थियो। उक्त अनुरोधलाई रुसी सरकारले स्वीकार गरेको देखिन्छ र त्यसपछि नेपाली नागरिकहरूसँग गरिएको एक वर्षे करार नवीकरण गरिएको छैन। यसका परिणामस्वरूप, ती व्यक्तिहरूमा उनीहरूलाई वाचा गरिएको तीस लाख रुबल अनुदान वा वाचा गरिएको रुसी नागरिकता प्राप्त नगर्ने हो कि भन्ने चिन्ता उत्पन्न भएको छ। तस्करी गरिएका नेपाली युवामध्ये एक जनाले गुनासो व्यक्त गर्दै भनेका छन्:

“हामी केवल तलब हेरेर रुसी सेनामा संलग्न भएका थिएौं। एक वर्ष बाँच सक्यौं भने भविष्य उज्यालो हुन्छ भन्ने सोचेर हामी युद्धमा होमिएका थियौं। अहिले करार नवीकरण भएको छैन। राहदानी बनाउने प्रक्रिया पनि जटिल छ। युद्धमा लड्नेहरूलाई खाली हात फर्काइँदै छ।” (कान्तिपुर दैनिक, ६ जनवरी २०२५, पृ. ९)

अध्याय - ४

◆ मानव बेचबिखनका पीडितहरूको संरक्षण तथा सहायता

यस अध्यायले मानव बेचबिखनका पीडित वा जोखिममा रहेका जनसङ्ख्याको संरक्षण र सहायताको अवस्थाको विश्लेषण गर्दछ। यो अध्याय सूचनाका तीन प्रकारका स्रोतहरूमा आधारित छ: नेपालका विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरूसहितका सरकारी स्रोत, गैरसरकारी संस्था र स्थलगत सर्वेक्षणका नतिजाहरू (परामर्श बैठक, लक्षित समूह/सामूहिक छलफल, प्रमुख जानकारहरूसँगको अन्तर्वार्ता र पीडितहरूका घटना विवरणहरू)। मानव बेचबिखनसम्बन्धी आलेखले राज्यलाई पीडितको उद्गम मुलुक, ट्रान्जिट र गन्तव्य मुलुकहरूमा सहायता र संरक्षण प्रदान गर्न तथा उनीहरूको स्वदेश फिर्ताको प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न बाध्यकारी बनाउँछ।

४.१ उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता

हाल नेपालमा मानव बेचबिखनका पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताका लागि कुनै स्तरीकृत कार्यविधि छैन। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण राष्ट्रिय समितिअनुसार सो कार्यविधिको मस्यौदा तयार भइसकेको र मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृतिको पर्खाइमा रहेको छ। यही नीतिगत रिक्तताका कारण संयुक्त राज्य अमेरिकाको 'ट्राफिकिङ इन पर्सन्स' प्रतिवेदन २०२४ र २०२५ ले नेपाललाई दोस्रो श्रेणीको निगरानी सूची (Tier 2 Watch List) मा राखेको छ (यसको विस्तृत विवरण अध्याय ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ)।

स्तरीकृत कार्यविधिको अभावमा मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको उद्धार कार्य कसरी गरिन्छ भनी गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूलाई सोधिएको थियो। उनीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४, वैदेशिक रोजगार ऐन २०६४ र अन्य सान्दर्भिक प्रावधानहरूको पालना गर्ने गरेको र उद्धारका क्रममा सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने गरेको जानकारी दिएका थिए। व्यवहारमा बालबालिकाहरूको उद्धारका लागि उनीहरू भारतको बाल कल्याण समिति र नेपालको राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषदसँग समन्वय गर्दछन् भने वयस्कहरूको उद्धारका लागि नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोसँग समन्वय गर्ने गर्दछन्।

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा (आ.व. २०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्म) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण राष्ट्रिय समितिको नेतृत्वमा थोरै सङ्ख्यामा बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको उद्धार गरिएको छ। उदाहरणका लागि, आ.व. २०७९/८० मा ओमानबाट एक महिला र उनका जुम्ल्याहा शिशुहरूको उद्धार गरिएको थियो। ती पीडित महिला अवैध रूपमा बसोबास गरी घरेलु कामदारका रूपमा कार्यरत रहँदा यौन वा श्रम शोषणमा परेकी थिइन्। त्यसै गरी आ.व. २०८१/८२ मा भारतको कश्मिरबाट जम्मा २८ जना पुरुषहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता गरिएको थियो। उनीहरूलाई श्रम शोषणका लागि बेचबिखन गरिएको थियो (यी घटनाहरू अध्याय २ मा चर्चा गरिएका श्रम बेचबिखनका पीडितहरूकै हुन सक्छन्)।

नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा पनि यस अवधिमा बेचबिखनमा परेका तुलनात्मक रूपमा न्यून सङ्ख्याका पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता भएको देखिन्छ (हे. तालिका ४.१)। उदाहरणका लागि, ब्यूरोले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विदेशबाट १५२ जना पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता गरेको थियो भने आ.व. २०८०/८१ मा ३७४ जना र आ.व. २०८१/८२ मा ५५६ जनाको उद्धार गरिएको थियो। यी उद्धार गरिएकाहरूमा महिला, पुरुष, बालिका र बालकहरू रहेका छन्।^{१८}

तीन वर्षको औसत (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) लाई आधार मान्दा उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता गरिएका पीडितहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा महिलाको (७१%) रहेको छ, त्यसपछि पुरुष (१५%), बालिका (११.५%) र सबैभन्दा न्यून सङ्ख्यामा बालक (२.६%) रहेका छन्। यस तथ्याङ्कले बेचबिखनमा पर्नेहरूको ठूलो सङ्ख्या महिला रहे तापनि पुरुषहरूको बेचबिखनसमेत उल्लेख्य रूपमा भइरहेको सङ्केत गर्दछ। यसका अतिरिक्त उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता गरिएका कुल पीडितहरूमध्ये वयस्कहरूको हिस्सा ८६% र बालबालिकाहरूको हिस्सा १४% रहेको छ। सरसर्ती हेर्दा यसबाट वयस्क बेचबिखनको तुलनामा बाल बेचबिखन निकै कम रहेको जस्तो देखिन सक्छ। तर यो पूर्ण सत्य नहुन सक्छ किनभने यस तथ्याङ्कमा विदेशबाट गरिएका उद्धार र स्वदेश फिर्तालाई मात्र समेटिएको छ र यसले आन्तरिक बेचबिखनसँग सम्बन्धित उद्धारका तथ्याङ्कहरूलाई समावेश गरेको छैन। आन्तरिक बेचबिखनका पीडितहरूमध्ये अधिकतर बालबालिका, विशेष गरी किशोरी बालिकाहरू रहेका छन्।

तालिका ४.१: उमेर समूह र लिङ्गका आधारमा उद्धार तथा स्वदेश फिर्ती गरिएका मानव बेचबिखनका पीडितहरूको वितरण, (२०७९/८०-२०८१/८२)

उमेर/लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
वयस्क	११८	७७.६	२९९	९२.३	४७८	८६.०	२९८	८५.९
महिला	१०७	७०.४	२२६	६९.८	४०३	७२.५	२४५	७०.६
पुरुष	११	७.२	७३	२२.५	७५	१३.५	५३	१५.३
बालबालिका	३४	२२.४	२५	७.७	८८	१५.८	४९	१४.१
बालिका	१७	११.२	२१	६.५	८२	१४.७	४०	११.५
बालक	१७	११.२	४	१.२	६	१.१	९	२.६
कुल	१५२	१००.०	३२४	१००.०	५५६	१००.०	३४७	१००.०

स्रोत: मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी, २०२५

दृष्टव्य: आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को तथ्याङ्क ११ महिनाको अवधिको हो।

मानव बेचबिखनविरुद्धमा कार्य गरिरहेका गैरसरकारी संस्थाहरूलाई प्रश्नावली पठाएर उनीहरूले नेपाल प्रहरी वा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँगको समन्वयमा वा स्वतन्त्र रूपमा उद्धार गरेका बेचबिखनमा परेका वा प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्याबारे सोधिएको थियो। सन् २०२५ सेप्टेम्बरको अन्त्यसम्ममा कुल १७ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रश्नावली भरी पठाएका थिए। तीमध्ये, यस अवधिमा नेपालका सातवटा गैरसरकारी संस्थाहरू र नयाँ दिल्लीस्थित 'किन इन्डिया'^{१३} मात्र बेचबिखनमा परेका वा प्रभावित व्यक्तिहरूको उद्धार कार्यमा संलग्न रहेको पाइएको छ।

तालिका ४.२ ले उल्लिखित गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा उद्धार गरिएका बेचबिखनका पीडितहरूको कुल सङ्ख्यालाई उमेर र लिङ्गका आधारमा खण्डित तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेको छ। विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्म) को औसत तथ्याङ्कअनुसार, बेचबिखनमा परेका वा प्रभावित व्यक्तिहरूको वार्षिक उद्धार सङ्ख्या १,८७५ रहेको छ। यद्यपि, वार्षिक उद्धारको सङ्ख्या क्रमशः बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ: जुन आ.व. २०७९/८० मा १,६७३ रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ मा १,७७८ र आ.व. २०८१/८२ मा २,१७१ पुगेको छ। उद्धार गरिएकाहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा वयस्क महिलाको (५०%) रहेको छ र त्यसपछि १८ वर्षमुनिका बालिका (३९%) रहेका छन्। त्यसैगरी, बालकहरूको हिस्सा २% र पुरुषहरूको हिस्सा १% रहेको पाइएको छ।

तालिका ४.२: गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा उद्धार गरिएका बेचबिखनका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको उमेर र लिङ्ग अनुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

प्रभावितको उमेर-लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
बालिका	७९७	४७.६	६५६	३६.९	७१९	३३.१	७२४	३८.६
महिला	७५१	४४.९	८७८	४९.४	११७५	५४.१	९३५	४९.९
बालक	२४	१.४	६८	३.८	३३	१.५	४२	२.२
पुरुष	३	०.२	३१	१.७	२८	१.३	२९	१.१
खुल्न नसकेको*	९८	५.९	१४५	८.२	२१६	९.१९	१५२	८.१
कुल	१,६७३	१००.०	१,७७८	१००.०	२,१७१	१००.०	१,८७४	१००.०

द्रष्टव्यः उद्धारसम्बन्धी यस तथाङ्कमा वैदेशिक र आन्तरिक दुवै प्रकारका उद्धारहरू समावेश छन्। विश्वास नेपाल र शक्ति समूहले दुवै क्षेत्रको तथाङ्क उपलब्ध गराएका छन् भने अन्य संस्थाहरूले वैदेशिक उद्धारको मात्र विवरण दिएका छन्। *किन इन्डियाबाट उद्धार गरिएका पीडितहरूको उमेर र लिङ्गअनुसारको विस्तृत तथाङ्क उपलब्ध नभएकाले 'खुल्ल नसकेको' अन्तर्गत राखिएको हो।

स्रोत: विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त तथाङ्कको सँगालो, २०२५ (हे. अनुसूची ४.१)।

४.२ पुनर्स्थापना सेवा

मानव बेचबिखनबाट प्रभावित तथा पीडितहरूका लागि सुरक्षित र पर्याप्त आवास उपलब्ध गराउन गैरसरकारी संस्थाहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन्। उनीहरूले पुनर्स्थापना केन्द्र तथा अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरू स्थापना गरी पीडितहरूका लागि भोजन, आवास, प्राथमिक स्वास्थ्योपचार र मनोसामाजिक परामर्श सेवाहरू प्रदान गर्दै आएका छन्। यी केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरू 'मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावितहरूको हेरचाह तथा संरक्षणका लागि सुरक्षित आवासगृह सञ्चालन कार्यविधि, २०६८' बमोजिम सञ्चालित छन्। यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले देहायका गैरसरकारी संस्थाहरूलाई वार्षिक वित्तीय अनुदान समेत उपलब्ध गराएको छ:

- श्री एन्जल्स नेपाल, कास्की;
- साथी संस्था, बाँके;
- आवाज, सुर्खेत;
- शक्ति समूह, सिन्धुपाल्चोक; र
- एबीसी नेपाल, काठमाडौं।

यी पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरू मुख्यतया नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रका साथै प्रमुख शहरहरू र मानव बेचबिखनको उच्च जोखिम रहेका जिल्ला तथा स्थानहरूमा सञ्चालनमा रहेका छन्। केही गैरसरकारी संस्थाहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्र निकै बृहत् रहेको जानकारी दिएका छन्। उदाहरणका लागि, आफन्त नेपालले नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रमा ११ वटा सुरक्षित आवासगृहहरू सञ्चालन गरिरहेको जनाएको छ^{१०} भने माइती नेपालले विभिन्न शहर तथा स्थानहरूमा ३ वटा पुनर्स्थापना केन्द्र र १५ वटा अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। त्यसैगरी शक्ति समूहले ५ वटा, शुभ अवसर ग्राम नेपालले ३ वटा र साथी संस्था, छोरी, आवाज सुर्खेत र महिला संरक्षण केन्द्रले एकैकवटा सुरक्षित आवासगृह सञ्चालन गरिरहेका छन् (हे. अनुसूची ४.२)।

४.२.१ पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरूमा आश्रित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या

पुनर्स्थापना केन्द्र र सुरक्षित आवासगृहहरू सञ्चालन गरिरहेका १२ वटा प्रमुख गैरसरकारी संस्थाहरूको तथाङ्कका आधारमा नेपालमा वार्षिक रूपमा करिब २,००० जना बेचबिखनका पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूले पुनर्स्थापना सेवा प्राप्त गर्ने गरेको अनुमान गरिएको छ (तालिका ४.३ र अनुसूची ४.३ हेर्नुहोस्)। यी केन्द्रहरूमा आश्रय लिने पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या समयसँगै बढ्दै गएको देखिन्छ जुन आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १,५७४ रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ मा १,७६७ र आ.व. २०८१/८२ सम्म आइपुग्दा २,०४१ पुगेको छ।

तीन वर्षको औसत तथाङ्कलाई आधार मान्दा सुरक्षित आवासगृहमा बस्नेहरूमध्ये १८ वर्षमुनिका बालिकाहरूको हिस्सा सबैभन्दा बढी (५१ प्रतिशत) रहेको छ भने त्यसपछि वयस्क महिलाहरू (४७.५ प्रतिशत) रहेका छन्। पुनर्स्थापना केन्द्र र सुरक्षित आवासगृहहरूमा बस्ने कुल व्यक्तिहरूमध्ये पीडितमा आश्रित बालबालिकाहरूको सङ्ख्या करिब १ प्रतिशत रहेको छ। यस तथाङ्कले यी केन्द्रहरूले बेचबिखनका पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूलाई मात्र नभई उनीहरूमा आश्रित बालबालिकाहरूलाई समेत संरक्षण सेवा प्रदान गरिरहेको सङ्केत गर्दछ। यसले बालबालिकाहरूका लागि थप आधारभूत सुविधाहरू र विशेष हेरचाहको आवश्यकता रहेको आँल्याउँछ, जुन पीडितहरूलाई आवश्यक पर्ने सेवाभन्दा भिन्न हुन सक्छ। धनगढी उपमहानगरपालिका र साथी संस्थाद्वारा संयुक्त रूपमा धनगढीमा सञ्चालित सुरक्षित आवासगृहको उदाहरणले पनि यस कुरालाई स्पष्ट पार्दछ।

तालिका ४.३: गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा पुनर्स्थापना सेवा प्रदान गरिएका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको उमेर र लिङ्गानुसारको वितरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

उमेर-लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षको औसत	
	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत	सङ्ख्या	प्रतिशत
बालिका	८२५	५२.४	७१६	४०.५	१२१५	५९.५	९१९	५१.२
महिला	७१५	४५.४	१,०२८	५८.२	८११	३९.७	८५१	४७.५
बालक	३	०.२	०	०.०	१	०.०	१	०.१
प्रभावित व्यक्तिमा आश्रित बालबालिका	३१	२.०	२३	१.३	१४	०.७	२३	१.३
कुल	१,५७४	१००.०	१,७६७	१००.०	२०४१	१००.०	१९९४	१००.०

स्रोत: राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रश्नावली भरी पठाउने ११ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कको सँगालो (विस्तृत विवरणका लागि कृपया अनुसूची ४.३ हेर्नुहोस्)।

सुरक्षित आवासगृहका संयोजकका अनुसार:

धनगढी उपमहानगरपालिकाले मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूलाई लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावितहरूका लागि एक सुरक्षित आवासगृह स्थापना गरेको छ। यो सुरक्षित आवासगृह साथी संस्था नामक गैरसरकारी संस्थासँगको सहकार्यमा सञ्चालित छ। उक्त संस्थालाई संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या कोष नेपालले वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउँदै आएको छ। उपमहानगरपालिकाले तीन जना कर्मचारीको तलबको व्यवस्था गरेको छ भने सुरक्षित आवासगृहको समग्र व्यवस्थापन साथी संस्थाले नै गर्दै आएको छ। नगरपालिका र साथी संस्थाबीचको यो सम्झौता सन् २०२६ जुन महिनासम्मका लागि मान्य रहेको छ।

यो सुरक्षित आवासगृहले पीडितहरूलाई ३० देखि ४५ दिनसम्म संरक्षण सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यद्यपि, केही विशेष परिस्थितिमा पीडितहरूलाई १० महिनाभन्दा बढी समयसम्म आश्रय र संरक्षण सेवा आवश्यक पर्ने गरेको सुरक्षित आवासगृहका संयोजकले जानकारी दिएका छन्। संयोजकका अनुसार प्रभावित व्यक्तिका शिशुहरूको हेरचाह गर्नु एक प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखिएको छ। यस अध्ययनको समयमा सुरक्षित आवासगृहमा लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित व्यक्तिहरूका चार जना शिशुहरू आश्रित थिए। यो अवस्था विशेष गरी चुनौतीपूर्ण किन छ भने पीडितहरू स्वयम् नाबालिका छन् र उनीहरू अक्सर आफ्ना शिशुहरूको उचित हेरचाह गर्न असमर्थ हुन्छन्।

४.२.२ स्वास्थ्य अवस्थाको मूल्याङ्कन

पुनर्स्थापना केन्द्र वा सुरक्षित आवासगृहहरूमा विगत १२ महिनादेखि आश्रय लिइरहेका पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य अवस्थाबारे गैरसरकारी संस्थाहरूलाई सोधिएको थियो। सर्वेक्षणमा सहभागी सबै १२ वटा गैरसरकारी संस्थाले आफ्ना केन्द्रमा रहेका प्रभावित व्यक्तिहरूमा विभिन्न स्वास्थ्य समस्याहरू रहेको जानकारी दिएका छन्।

आफन्त नेपालको सुरक्षित आवासगृहमा बसेकामध्ये ४० प्रतिशतभन्दा बढीमा कम्तीमा एउटा शारीरिक स्वास्थ्य समस्या रहेको, ५ प्रतिशतमा मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या रहेको र अन्य ३ प्रतिशतमा यौनजन्य सङ्क्रमण वा

एचआईभी जस्ता सरुवा रोगहरू रहेको पाइएको छ। साथी संस्था बाँकेका अनुसार विगत १२ महिनामा यसको पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका झन्डै सबै प्रभावित व्यक्तिहरूले शारीरिक, मानसिक वा सङ्क्रामक रोगमध्ये कम्तीमा कुनै एक प्रकारको स्वास्थ्य समस्या अनुभव गरेका थिए। शुभ अवसर ग्राम नेपालले आफ्नो सुरक्षित आवासगृहमा रहेका प्रभावित व्यक्तिहरूमा यौनजन्य सङ्क्रमण, एचआईभी र क्षयरोगका घटनाहरू रहेको बताएको थियो। हेट्टोडास्थित महिला संरक्षण केन्द्रले पनि आफ्नो आश्रयस्थलमा रहेका पीडितहरूमा शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरू रहेको जनाएको थियो। महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयलाई प्रतिवेदन बुझाउने गरेका पाँचवटा गैरसरकारी संस्थाहरूको तथ्याङ्कअनुसार, विगत १२ महिनामा ती संस्थाका संरचनाभित्र बस्ने कुल २१६ पीडितहरूमध्ये ६.५ प्रतिशतमा शारीरिक स्वास्थ्य समस्या, ११ प्रतिशतमा मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या र कम्तीमा १ प्रतिशतमा यौनजन्य सङ्क्रमण, एचआईभी वा क्षयरोगजस्ता सङ्क्रामक रोगहरू देखिएका थिए।

४.२.३ शारीरिक वा यौन हिंसा

पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा संरक्षण प्राप्त गर्नुअघि बेचबिखनका पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूले कुन हदसम्म शारीरिक वा यौन हिंसा, अथवा दुवै प्रकारका हिंसा भोगेका थिए भन्ने मूल्याङ्कन गर्न थप तथ्याङ्कहरू उपलब्ध भएका छन्।

तालिका ४.४: पुनर्स्थापना केन्द्रमा संरक्षण प्राप्त गर्नुअघि शारीरिक, यौन वा दुवै प्रकारका हिंसाबाट पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूको वितरण

क्र.सं.	विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	१५४	१६८	२१६	५३८
२	शारीरिक हिंसाका पीडित (सङ्ख्या)	१७	१९	३१	६७
	प्रतिशत (%)	११.०	११.३	१४.४	१२.५
३	यौन हिंसाका पीडित (सङ्ख्या)	५४	४४	५१	१४९
	प्रतिशत (%)	३५.१	२६.२	२३.६	२७.७
४	शारीरिक र यौन दुवै हिंसाका पीडित (सङ्ख्या)	१६	१९	१४	४९
	प्रतिशत (%)	१०.४	११.३	६.५	९.१

स्रोत: महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, २०२५

मन्त्रालयद्वारा सहयोग प्राप्त पाँचवटा गैरसरकारी संस्थाहरूमार्फत महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा बसेका आश्रय लिने पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको उल्लेखनीय सङ्ख्याले बेचबिखनमा पर्दा वा फसेको अवस्थामा शारीरिक हिंसा, यौन हिंसा वा दुवै प्रकारका हिंसा भोगेको प्रतिवेदन दिएका छन् (तालिका ४.४)। विगत तीन वर्षमा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा राखिएका कुल पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूमध्ये १२.५% ले शारीरिक हिंसा, २८% ले यौन हिंसा र ९% ले दुवै प्रकारका हिंसाको भोगेका थिए।

उल्लेखनीय कुरा के छ भने, केही गैरसरकारी संस्थाहरूले आफ्नो आश्रयस्थलमा आउनुअघि यौन हिंसाको भोगेका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको अनुपात अत्यन्त उच्च रहेको जानकारी दिएका छन्। उदाहरणका लागि, शक्ति समूहका अनुसार हाल सुरक्षित आवासगृहमा राखिएका कम्तीमा चार जनामध्ये तीन जना पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूले यौन हिंसा भोगेका छन्।^{२९} यसविपरीत, आफन्त नेपालले भने यौन हिंसा भोगेका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको अनुपात तुलनात्मक रूपमा कम रहेको प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेको छ। आ.व. २०७९/८० मा सहयोग प्राप्त १५८ जना पीडितमध्ये २१ जना (१३%), आ.व. २०८०/८१ मा १६३ जनामध्ये २५ जना (१५%), र आ.व. २०८१/८२ मा २१० जनामध्ये २५ जना (१२%) ले यौन हिंसाको भोगेको पाइएको छ (अनुसूची ४.४ हेर्नुहोस्)।

यी नतिजाहरूले शारीरिक र/वा यौन हिंसा भोगेका पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिहरूको पुनर्स्थापनाका लागि एक बृहत्तर संरक्षण प्याकेज आवश्यक रहेको देखाउँछन्। यस्तो प्याकेजमा उनीहरूले भोगेका गहिरो आघात (ट्रमा), अवसाद (डिप्रेसन) र चिन्ता (एन्जाइटी) लाई सम्बोधन गर्न दीर्घकालीन मनोवैज्ञानिक परामर्श, उचित क्षतिपूर्तिमा पहुँच र न्यायमा समयमै पहुँचजस्ता विषयहरू समावेश हुनुपर्दछ।

४.२.४ पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरूमा आधारभूत सेवाहरूको मूल्याङ्कन

पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा उपलब्ध गराइने आधारभूत संरक्षण प्याकेज वा सेवाहरूको कार्यान्वयनको अवस्थालाई बक्स ४.१ मा संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयका अनुसार मन्त्रालयबाट वित्तीय अनुदान प्राप्त गर्ने पाँचवटा गैरसरकारी संस्थाहरूले पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिहरूका लागि विभिन्न संरक्षणका उपायहरू कार्यान्वयन गरेका छन्। गैरसरकारी संस्थाहरूको जवाफ र प्राप्त तथ्यहरूका आधारमा प्रत्येक सेवा वा प्याकेजको सन्तुष्टिस्तरलाई पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा उपलब्ध देहायका तीन तत्त्वहरूको उपस्थिति वा अनुपस्थितिका आधारमा मूल्याङ्कन गरिएको थियो: (अ) उपलब्धता, (आ) सबै पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूको नियमित र समयमै पहुँच, र (इ) सेवाको गुणस्तर। सन्तुष्टिको 'उच्चस्तर' भन्नाले त्यस्तो अवस्थालाई बुझिन्छ जहाँ गैरसरकारी संस्थाहरूले सबै सेवा प्रदान गरेका हुन्छन्, सबै पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूले सो सेवा प्राप्त गर्छन् र सेवाले तोकिएको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्दछ। त्यसैगरी, 'मध्यमस्तर' भन्नाले त्यस्तो अवस्थालाई बुझिन्छ जहाँ गैरसरकारी संस्थाहरू उल्लिखित तीनवटा तत्त्वहरू (उपलब्धता, पहुँच वा गुणस्तर) मध्ये कम्तीमा दुईवटा तत्त्वहरू पूरा गर्न सक्षम भएका हुँदैनन्।

बक्स ४.९: पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा उपलब्ध विभिन्न आधारभूत प्याकेज/सेवाहरूको कार्यान्वयनको अवस्था

सेवा/प्याकेजका प्रकार	कार्यान्वयन (हो)	सन्तुष्टिस्तर	सेवा/प्याकेजका प्रकार
१	पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको अभिलेख दुरुस्त राख्ने	✓	उच्च
२	पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने	✓	उच्च
३	पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत गोपनीयता सुनिश्चित गर्ने	✓	उच्च
४	पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूका लागि पर्याप्त खाना र आवासको व्यवस्था गर्ने	✓	मध्यम
५	पीडित/प्रभावित व्यक्तिका लागि नियमित स्वास्थ्य जाँच सेवा उपलब्ध गराउने	✓	मध्यम
६	पीडित/प्रभावित व्यक्तिका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवाको व्यवस्था गर्ने	✓	मध्यम
७	पीडित/प्रभावित व्यक्तिलाई शिक्षा/तालिम प्रदान गर्ने	✓	न्यून
८	पीडित/प्रभावित व्यक्तिका लागि दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको आपूर्ति गर्ने	✓	मध्यम
९	पीडित/प्रभावित व्यक्तिलाई रोजगारमूलक तालिम प्रदान गर्ने	✓	न्यून

स्रोत: महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सम्बन्धित गैरसरकारी संस्थाहरूको जवाफ र पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूको स्थलगत निरीक्षणका आधारमा तयार पारिएको।

सन्तुष्टिको 'न्यूनस्तर' भन्नाले त्यस्तो अवस्थालाई बुझिन्छ जहाँ अध्ययनमा समेटिएका कुनै पनि गैरसरकारी संस्थाहरूले आवश्यक प्याकेज वा सेवाका तत्त्वहरू उपलब्ध गराएका हुँदैनन्।

अभिलेख व्यवस्थापन: पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूले पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको नाम, उमेर, लिङ्ग, शिक्षा र स्वास्थ्य अवस्थालगायतका व्यक्तिगत विवरणहरू भर्ना फारममा दुरुस्त राख्ने गरेका छन्। उनीहरूले मनोसामाजिक परामर्शका अभिलेखहरू राख्ने र प्रत्येक प्रभावित व्यक्तिको घटना विवरण (केस स्टोरी) तयार गर्ने गर्दछन्। सबै गैरसरकारी संस्थाहरूले पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको यस्ता अभिलेखहरू व्यवस्थित रूपमा राखेका छन्।

सुरक्षाको सुनिश्चितता: पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूले विभिन्न उपायहरूमार्फत सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने गरेका छन्, जसमा छुट्टै आवास सुविधा, सुरक्षा गार्डको व्यवस्था, भवनको परिसरवरिपरि सुरक्षा पर्खाल, वार्डन र केही गैरसरकारी संस्थाहरूमा सिसीटिभी क्यामेराको पनि व्यवस्था रहेका छन्। कतिपय केन्द्रहरूमा पूर्वसावधानीका रूपमा कोठाभित्र वाल फ्यान जडान नगरिएको र कोठाभित्रबाट चुकल नलगाइने जस्ता व्यवस्थाहरूसमेत गरिएको पाइएको छ। आवश्यकताअनुसार केन्द्रहरूले स्थानीय प्रहरी र मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिसँग समन्वयसमेत गर्न सक्दछन्। यदि कुनै पीडित वा प्रभावित व्यक्तिले कुनै कारणवश केन्द्रबाहिर जानुपरेमा कर्मचारीलाई साथमा पठाउने र सम्बन्धित निकायलाई जानकारी गराउने गरिन्छ। अन्तर्वार्ता लिइएका प्रमुख जानकारहरू (गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी वा सुरक्षाकर्मी) कसैले पनि पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूको गम्भीर दुर्घटना, चोटपटक, मृत्यु वा भागभाग भएको घटना जानकारी नगराएकाले पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको समग्र सुरक्षा स्तरलाई उच्च सन्तोषजनक मान्न सकिन्छ।

व्यक्तिगत गोपनीयताको कायम: गोपनीयता सुनिश्चित गर्नका लागि सबै गैरसरकारी संस्थाहरूले प्रभावित/पीडितको व्यक्तिगत पहिचान खुलासा नगर्ने गरेको जानकारी दिएका छन्। व्यक्तिगत अभिलेखहरूलाई कोड नम्बरका आधारमा राखिन्छ। घटना विवरणहरूमा नाम परिवर्तन गरी पीडितको पहिचानलाई अज्ञात राखिन्छ, र फाइलहरू तोकिएका कर्मचारीहरूले मात्र व्यवस्थापन गर्ने गरी सुरक्षित रूपमा भण्डारण गर्ने गरिन्छ। केही पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूले आचारसंहितामा हस्ताक्षर गराउनुका साथै पीडित/प्रभावित व्यक्ति, कर्मचारी र आगन्तुकहरूलाई संस्थाको गोपनीयतासम्बन्धी मापदण्डका बारेमा अभिमुखीकरणसमेत प्रदान गर्ने गर्दछन्।

पर्याप्त भोजन र आवासको सुनिश्चितता: मानव बेचबिखनबाट पीडित/प्रभावितहरूको हेरचाह तथा संरक्षणका लागि पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन निर्देशिका, २०६८' बमोजिम पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूलाई पोषिलो र सन्तुलित भोजन, लत्ताकपडा र आवासका लागि ओछ्यानको व्यवस्था गरिएको जानकारी प्राप्त भएको छ।

नियमित स्वास्थ्य जाँचको सुनिश्चितता: पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा नियमित स्वास्थ्य जाँचको व्यवस्था रहेको छ, जुन कतिपय अवस्थामा सरकारी स्वास्थ्य निकायहरूसँगको समन्वयमा हुने गर्दछ। उनीहरूले पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको मनोसामाजिक हेरचाहलाई समेत प्राथमिकता दिएका छन्। यसका लागि केही केन्द्रहरूले मनोसामाजिक परामर्शदाताहरू नै नियुक्त गरेका छन्। आवश्यकताअनुसार, गम्भीर मानसिक स्वास्थ्य अवस्था भएका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूलाई विशेषज्ञ मनोसामाजिक सेवा प्रदायकहरूाँ प्रेषण गर्ने गरिएको छ। शिक्षा र रोजगारीको सुनिश्चितता: शिक्षा र रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्थाका सम्बन्धमा, केन्द्रहरूले व्यक्तिगत आवश्यकता र उपलब्ध बजेटका आधारमा यी सेवाहरू प्रदान गर्ने गर्दछन्। फलस्वरूप, यस क्षेत्रमा कार्यान्वयनको स्तर न्यून र कमजोर रहेको मान्न सकिन्छ।

यी सेवाहरूका अतिरिक्त, पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूले पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूका लागि थप सेवा र क्षमता विकासका कार्यक्रमहरूसमेत सञ्चालन गर्ने गरेका छन् । उदाहरणका लागि, आशा नेपालले पुस्तकालय, अध्ययन कक्ष, खेलकुद मैदान र योगकक्षको सुविधा उपलब्ध गराउँदै आएको जानकारी दिएको छ ।

पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूको अनुगमन

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयका अनुसार, न्यूनतम मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका (२०६५) बमोजिम केन्द्र/आवास सञ्चालनका लागि आवश्यक न्यूनतम मापदण्डहरू कायम भए/नभएको सुनिश्चित गर्न मन्त्रालयले नियमित रूपमा पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरू, विशेष गरी सरकारी अनुदान प्राप्त गर्नेहरूको अनुगमन गर्दै आएको छ । मन्त्रालयले अनुगमनका क्रममा विभिन्न समस्या पहिचान गरेको र ती समस्या सम्बोधनका लागि देहायका सिफारिसहरू गरेको छः

- मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति र स्थानीय समितिहरूसँगको समन्वय र सहकार्यलाई सुदृढ बनाउने ।
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रणसम्बन्धी गतिविधिहरू जिल्ला समिति र स्थानीय समितिहरूसँगको समन्वयमा नियमित रूपमा सञ्चालन गर्ने ।
- मानव बेचबिखन विरुद्धका सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने र पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको प्रभावकारी पारिवारिक पुनःएकीकरणका लागि उनीहरूका परिवारलाई परामर्श सेवा प्रदान गर्ने ।
- पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूलाई रोजगारमूलक सीप विकास तालिम प्रदान गर्ने र उनीहरूलाई रोजगारी वा स्वरोजगारका गतिविधिहरूमा संलग्न गराउने ।
- केन्द्रमा रहेका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूलाई नियमित रूपमा तालिम, अभिमुखीकरण र विभिन्न कार्यक्रमहरूमा सहभागी गराई उनीहरूको आत्मनिर्भरतालाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको कानूनी प्रक्रिया र न्यायमा पहुँच सहज बनाउन सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउने ।

बालक तथा पुरुषका लागि पुनर्स्थापना केन्द्रहरू

पुरुष तथा बालकहरूसमेत मानव बेचबिखनको पीडित हुने गरेको तथ्यलाई मध्यनजर गर्दै गैरसरकारी संस्थाहरू र महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयलाई पुरुषहरूका लागि मात्र लक्षित विशेष केन्द्रहरू स्थापना गर्ने सम्बन्धमा प्रश्न गरिएको थियो । मन्त्रालयले देशमा बालकहरूका लागि पुनर्स्थापना केन्द्रहरू स्थापना भइसकेका भए तापनि वयस्क पुरुषहरूका लागि छुट्टै पुनर्स्थापना केन्द्रहरू स्थापना हुन बाँकी रहेको जानकारी दिएको छ । यस प्रश्नमा १७ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा जवाफ पेश गरेका छन् । धेरैजसो संस्थाहरूले पुरुषहरूका लागि सुरक्षित आवासगृहको आवश्यकता रहेको स्वीकार गरे तापनि उनीहरूको ध्यान महिला र बालबालिकाहरूका लागि केन्द्र सञ्चालन गर्नमा केन्द्रित रहेकाले पुरुषका लागि केन्द्र स्थापना गर्न नसकिएको उल्लेख गरेका छन् । शुभ अवसर ग्राम नेपालका अनुसार रूपन्देही जिल्लालगायत अन्य जिल्लाहरूमा पनि पुरुष लक्षित पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

४.३ दिगो पुनर्मिलन तथा पुनःएकीकरण प्रक्रिया

पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको परिवार र समुदायमा दिगो रूपमा पुनःएकीकरण गराउनु वा उनीहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन सहयोग गर्नु बृहत् संरक्षण प्याकेजको एउटा प्रमुख सम्भाग हो । पीडितले आर्थिक स्थिरता, मनोसामाजिक कल्याण प्राप्त गरेपछि र पुनःबेचबिखनको जोखिम नभएको अवस्थामा मात्र दिगो पुनःएकीकरण हासिल भएको मानिन्छ । यद्यपि, यो दिगो प्रक्रिया सेवा प्रदायकहरूका लागि अक्सर चुनौतीपूर्ण हुने गरेको छ र गैरसरकारी संस्थाहरूसँग गरिएको सर्वेक्षणले यस्ता धेरै कठिनाइहरूलाई उजागर गरेको छ । पीडितको अनिच्छा: धेरैजसो अवस्थामा पीडितहरू आफ्नो परिवारमा फर्कन वा समुदायमा पुनर्मिलन हुन इच्छुक नै हुँदैनन् । विशेष गरी जब पीडक छिमेकी वा नातेदार नै हुन्छ, तब यस्तो अवस्था बढी देखिन्छ । पीडित घर फर्केपछि परिवार स्तब्ध हुन सक्छ र आघातको अवस्थामा रहन सक्छ । पीडित र परिवार दुवैले गहिरो मनोसामाजिक चोट भोगेका हुनाले उनीहरूबीच विश्वास पुनः कायम हुन लामो समय लाग्न सक्छ ।

- परिवारको अस्वीकृति/हिचकिचाहट: सामाजिक प्रतिष्ठा र इज्जतको डरले परिवारले पीडितलाई स्वीकार गर्न हिचकिचाउने वा गैरसरकारी संस्थाहरूसँग सम्पर्क गर्नबाट टाढिने गर्दछन् । कतिपय अवस्थामा, यदि पीडितमा मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या देखिएको छ भने, निज आफ्नो परिवारको ठेगाना वा सम्पर्क जानकारी उपलब्ध गराउन असमर्थ हुन सक्छन्, जसले गर्दा पुनर्मिलन प्रक्रिया थप जटिल बन्दछ ।
- सुरक्षा र गोपनीयताको अभाव: पुनःएकीकरण/पुनर्मिलनपश्चात् पनि पीडित पुनः हिंसा वा विभेदको शिकार हुने जोखिम रहन्छ । त्यसैले, पुनःएकीकरण प्रक्रियाका क्रममा निजको सुरक्षा, व्यक्तिगत गोपनीयता र नाम तथा विवरणहरू खुलासा नगर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु एक प्रमुख चुनौती बन्ने गरेको छ ।
- सांस्कृतिक तथा सामाजिक विभेद: बेचबिखनमा परेको कारणले गर्दा समाजले पीडितलाई नै दोषी देख्ने र निजको पारिवारिक वा सामुदायिक पुनःएकीकरणमा अवरोध पुर्याउने गर्दछ । साथी संस्था बाँकेका अनुसार, अन्तरजातीय विवाह वा बहुविवाहसँग जोडिएका घटनाहरूमा पुनर्मिलन/पुनःएकीकरण प्रक्रिया झनै कठिन हुने गर्दछ ।
- झन्झटिलो प्रशासनिक तथा कानूनी प्रक्रिया: यदि पीडितसँग नागरिकताजस्ता कानूनी पहिचानका कागजातहरू छैनन् भने वा यदि पीडित विदेशी नागरिक हुन् र निजको कागजात जारी गर्न वा प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने भएमा पुनर्मिलन प्रक्रिया निकै लामो समयसम्म लम्बिन सक्छ ।

माइती नेपालजस्ता गैरसरकारी संस्थाहरूले चुनौतीका बावजूद प्रभावित/पीडितहरूको मनोसामाजिक परामर्श, पारिवारिक परामर्श, कानूनी सहायता र सामुदायिक सचेतनाका कार्यक्रमहरूजस्ता विभिन्न रणनीतिहरूमार्फत दिगो पुनर्मिलन/पुनःएकीकरणका लागि निरन्तर कार्य गरिरहेको जानकारी दिएका छन् ।

गैरसरकारी संस्थाहरूको सर्वेक्षणका क्रममा, सबै संस्थालाई यस सन्दर्भ अवधिको आफ्नो वार्षिक पुनःएकीकरणसम्बन्धी तथ्याङ्क उपलब्ध गराउन

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

अनुरोध गरिएको थियो। नौवटा गैरसरकारी संस्थाहरूले यस अवधिमा पुनःएकीकरणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरेको प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेका छन् (तालिका ४.५ र अनुसूची ४.५ हेर्नुहोस्)।^{१३} तीन वर्षको औसत तथ्याङ्कका आधारमा, वार्षिक २,००० भन्दा बढी (करिब २,००८ जना) पीडितहरूले पुनःएकीकरण सेवा प्राप्त गरेका छन्। यसमा १८ वर्षमुनिका बालिका र वयस्क महिलाहरूको अनुपात लगभग बराबर रहेको छ। पुनःएकीकरणसम्बन्धी तथ्याङ्कलाई हेर्दा, झन्डै सबै प्रभावितहरूलाई उनीहरूको परिवारमा पुनःएकीकरण गराइएको देखिन्छ भने अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा मात्र व्यक्तिहरू स्वरोजगार भएका वा गैरसरकारी संस्थाहरूमा कर्मचारी वा स्वयंसेवकका रूपमा आबद्ध भएका छन्। उदाहरणका लागि, बहुसङ्ख्यक (९८ प्रतिशत) पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरू परिवारमा पुनःएकीकरण भएका छन् भने १ प्रतिशतभन्दा कम स्वरोजगार भएका र करिब १ प्रतिशत संस्थाहरूमा कर्मचारी वा स्वयंसेवकका रूपमा कार्यरत रहेका छन्।

तालिका ४.५: गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा पुनर्मिलन तथा पुनःएकीकरण सेवा प्रदान गरिएका बेचबिखनका पीडित/प्रभावित व्यक्तिहरूको वितरण, (आ.व. २०७९/८० – २०८१/८२)

विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको औसत	
				सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
पुनःएकीकरण गराइएको कुल सङ्ख्या	१,७५५	२,०१६	२,२५३	२,००८	१००.०
बालिका	९६१	८७४	१,१२२	९८६	४९.१
महिला	७९४	१,१४२	१,१२७	१,०२१	५०.८
पुनःएकीकरणका प्रकारहरू					
परिवारसँगको पुनःएकीकरण	१,६९४	२,०१४	२,२०८	१,९७२	९८.२
समुदायसँगको पुनःएकीकरण	१	०	०	०	०.०
स्वरोजगार	२५	०	०	८	०.४
संस्थाभित्रै आबद्ध (कर्मचारी/स्वयंसेवक)	३५	२	४५	२७	१.३
विवरण नखुलेको	३५	२	४५	२७	१.३

स्रोत: प्रश्नावली सर्वेक्षणमा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त जवाफहरूको सँगालो (विस्तृत विवरणका लागि कृपया अनुसूची ४.५ हेर्नुहोस्)।

४.४ मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिको संरक्षणमा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको भूमिका

देशमा महिला तथा बालिकाहरूविरुद्ध हुने लैङ्गिक हिंसाका घटनाहरूलाई सम्बोधन गर्न स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयअन्तर्गत सन् २०१० मा अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो (जोशी र अन्य, २०२३)। यस केन्द्रको मुख्य कार्यादेश मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूलाई एकीकृत तथा बृहत् सेवाहरू प्रदान गर्नु रहेको छ।

यस अध्ययनका लागि झापा, मोरङ, धनुषा, पर्सा, रूपन्देही, बाँके, कैलाली र कञ्चनपुर जिल्लाका विभिन्न प्रादेशिक तथा जिल्ला अस्पतालहरूमा रहेका निश्चित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रहरूमा गरिएको अवलोकनमार्फत बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको संरक्षणमा यी केन्द्रहरूको भूमिकाको परीक्षण गरिएको थियो।

अध्ययनका नतिजाहरूअनुसार केही एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रहरूले लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूको तथ्याङ्कलाई प्रकृतिका आधारमा वर्गीकरण गरी राख्ने गरेका छन् भने कतिपयले त्यसो नगरेको देखिएको थियो। झापा जिल्ला अस्पतालस्थित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र एकाइले हिंसाको प्रकृतिअनुसार पीडितहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने गरेको छ। उक्त केन्द्रको पाँच वर्षको तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा त्यहाँबाट सेवा प्राप्त गर्ने बेचबिखन प्रभावितहरूको सङ्ख्यामा क्रमिक हास आएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा १७२ जना लैङ्गिक हिंसा पीडितमध्ये ९ जना बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरू थिए। सन् २०७७/७८ मा १६५ जना पीडितमध्ये ४ जना बेचबिखन प्रभावित रहेका थिए। सन् २०७८/७९ मा १६६ जना पीडितमध्ये ३ जना र सन् २०७९/८० मा १८२ जना पीडितमध्ये केवल १ जना मात्र बेचबिखनमा परेका व्यक्ति थिए। त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १४७ जना लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूले एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रबाट सेवा प्राप्त गरेकोमा कोही पनि बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरू थिएनन्।

वीरगञ्जस्थित नारायणी अस्पतालमा कार्यरत अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रका कर्मचारीहरूका अनुसार उक्त केन्द्रमा प्रेषित गरिएका पीडितहरूमध्ये वार्षिक ५ देखि ७ जना मानव बेचबिखनबाट प्रभावित व्यक्ति हुने गरेका छन्। प्राप्त हुने अधिकतर मुद्दाहरू जबरजस्ती करणीसँग सम्बन्धित छन्। तीमध्ये अधिकतर पीडितहरू नाबालिका छन् र पीडकहरू प्रायः आफन्त वा चिनजानकै व्यक्तिहरू हुने गर्दछन्। यसै कारणले गर्दा पीडितका आमाहरूसमेत उजुरी दर्ता गर्न प्रायः अनिच्छुक हुने गरेको पाइन्छ। फलस्वरूप, हिंसाका धेरै घटनाहरू औपचारिक न्याय प्रणालीमा प्रवेश गर्न पाउँदैनन् जसले गर्दा पीडितहरू न्यायबाट वञ्चित हुन्छन् र धेरैमा अवसाद (डिप्रेसन) को समस्या आउने हुने गर्दछ। साथै, जबरजस्ती करणीका कारण जन्मिएका शिशुहरूको हेरचाहका लागि उक्त केन्द्रमा पर्याप्त पूर्वाधार र दक्ष जनशक्तिसमेतको अभाव रहेको छ।

बुटवलस्थित लुम्बिनी प्रादेशिक अस्पतालको अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रका कर्मचारीहरूका अनुसार उक्त केन्द्रमा मनोसामाजिक

परामर्श र स्वास्थ्य परीक्षणका लागि महिला तथा पुरुष दुवै गरी ठूलो सङ्ख्यामा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरू आउने गरेका छन्। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा यस केन्द्रले ६०८ जना लैङ्गिक हिंसा पीडितहरू (५५९ महिला र ४९ पुरुष) लाई सेवा प्रदान गरेको थियो। केन्द्रको तथ्याङ्क अभिलेखको अध्ययन गर्दा मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूका लागि छुट्टै विधा वा वर्गीकरण राखिएको पाइएन; बरु उनीहरूलाई यौनजन्य वा भावनात्मक हिंसाजस्ता शीर्षकहरूअन्तर्गत दर्ता गर्ने गरिएको छ। यद्यपि, कर्मचारीहरूका अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा केही बेचबिखन प्रभावितहरूले सेवा प्राप्त गरेका थिए। जसमध्ये एउटा घटनामा केन्द्रको सहयोगपछि सकारात्मक परिणाम देखिएको थियो भने अर्को एक दुखद घटनामा केन्द्रबाट सेवा प्राप्त गर्दागर्दै पनि पीडितले आत्महत्या गरेकी थिइन्। यस आत्महत्याको घटनाले मानव बेचबिखनका पीडितहरूको जीवन रक्षाका लागि विद्यमान एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रले गर्दै आएका कार्यहरू पर्याप्त नहुन सक्ने तथ्यलाई उजागर गरेको छ।

घटना १: माल्टाबाट उद्धार गरिएकी एक महिलाले अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्राप्त गरेकी थिइन्। यौनजन्य हिंसाबाट पीडित ती महिला त्यहाँ ५ महिना बिताएर नेपाल फर्किएकी थिइन्। नेपाल आगमनको समयमा उनी अवसाद (डिप्रेसन) सँग जुधिरहेकी थिइन्। उनी दुईपटक केन्द्र पुगेकी थिइन् जसअन्तर्गत पहिलोपटक सात दिन र दोस्रोपटक पाँच दिन अस्पतालमा भर्ना भई उपचार गराएकी थिइन्। पछिल्लो समय गरिएको फलोअपबाट हेर्दा उनको स्वास्थ्य अवस्थामा उल्लेखनीय सुधार भएको देखिएको छ।

घटना २: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा उक्त एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रले ३ देखि ४ जना मानव बेचबिखनबाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई सेवा प्रदान गरेको थियो। तीमध्ये एकजना ३० वर्ष हाराहारीको उमेरकी महिला थिइन्, जो घरेलु कामको सिलसिलामा कुवेत पुगेकी थिइन् र त्यहाँ उनी बेचबिखनमा परेको विवरण प्राप्त भएको थियो। उद्धारपश्चात् उपचारका लागि उनलाई एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रमा ल्याइएको थियो र केन्द्रमा उनले चारदेखि पाँच दिनसम्म बसेर उपचार गराएकी थिइन्। यद्यपि, घर फर्किएपछि उनले आत्महत्या गरेको जानकारी केन्द्रका कर्मचारीहरूले प्राप्त गरेका थिए।

धनगढीस्थित सेती प्रादेशिक अस्पतालका अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रका स्वास्थ्यकर्मीहरूका अनुसार उक्त केन्द्र दुईजना किशोरीहरूलाई परामर्श सेवा प्रदान गरेको थियो जसलाई डिम्ब दानका लागि नयाँ दिल्लीतर्फ लैजाँदै गरिएको अवस्थामा उद्धार गरी त्यहाँ ल्याइएको थियो। सामान्यतया १८ देखि ३० वर्ष उमेर समूहका किशोरी तथा महिलाहरूलाई डिम्ब दान प्रयोजनका लागि भारत लगिने गरिएको पाइएको छ। यद्यपि, उक्त केन्द्रले लैङ्गिक हिंसाको तथ्याङ्क राख्दा मानव बेचबिखनका लागि छुट्टै उपशीर्षक कायम गरेको छैन।

अध्ययनका क्रममा धेरैजसो एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रहरूमा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूका लागि छुट्टै शय्या वा कक्षको अभाव रहेको पाइएको छ जसले गर्दा पीडितहरूको गोपनीयता कायम राख्न कठिनाई भइरहेको देखिन्छ।

४.५ वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका उपायहरू

नेपाल सरकारले नेपाली आप्रवासी श्रमिकहरूका प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरूसँग विभिन्न समझदारी पत्र तथा श्रम सम्झौताहरूमा हस्ताक्षर गरेको छ। आधारभूत श्रम अधिकारको सुनिश्चितता गर्नुका अतिरिक्त, यी संयन्त्रहरूको उद्देश्य श्रमिकहरूलाई मानव बेचबिखन र शोषणबाट जोगाउनु रहेको छ। श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयअनुसार नेपालले नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका लागि सन् २०२२ अगस्टमा संयुक्त अधिराज्य (बेलायत), २०२३ अक्टोबर ६ मा रोमानिया र २०२३ अक्टोबर १० मा जर्मनीसँग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ। यी समझदारी पत्र तथा श्रम सम्झौता र यसअघि अन्य गन्तव्य मुलुकहरूसँग गरिएका सम्झौताहरूको मुख्य लक्ष्य वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र श्रमिकका अधिकारप्रति मर्यादित बनाउनु हो। यस्ता सम्झौताहरू आप्रवासी श्रमिकहरूको मानव अधिकारको रक्षा गर्न र श्रम आप्रवासनका अभ्यासहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनद्वारा निर्धारित अन्तर्राष्ट्रिय श्रम मापदण्डअनुरूप बनाउन तर्जुमा गरिएका हुन्।

यी सम्झौताभित्र व्यवस्था गरिएका प्रमुख प्रावधानहरू यस प्रकार रहेका छन्:

१. कानूनी संरक्षणको सुनिश्चितता— यसलाई सहयोग पुर्याउन रोजगारी सम्झौता (श्रम करार) अनिवार्य गरिएको छ। यी सम्झौताहरूमा कामको प्रकार, पारिश्रमिक, कार्य समय, बिदाको सुविधा, बीमा र अन्य शर्तहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएका हुन्छन्। यदि कुनै पनि प्रावधानको उल्लङ्घन भएमा श्रमिकहरूसँग न्याय प्राप्तिका लागि कानूनी उपचार खोज्न पाउने अधिकार रहन्छ। उदाहरणका लागि, मलेसिया सरकारसँग सन् २०१८ मा भएको 'जी टु जी प्लस' समझदारी पत्रले नेपाली श्रमिकहरूको न्यूनतम पारिश्रमिक, आवासको मापदण्ड र अन्य सेवा तथा सुविधाहरू निर्धारण गरेको छ।

२. समान व्यवहार र भेदभावविरुद्धको संरक्षण— सम्झौताका प्रावधानहरूले जाति, लिङ्ग, धर्म वा राष्ट्रियताका आधारमा श्रमिकहरूमाथि कुनै पनि प्रकारको भेदभाव गरिने छैन भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेका छन्। यसमा महिला श्रमिकहरूको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न विशेष उपायहरू समेत समावेश गरिएका छन्, जस्तै: यौनजन्य शोषणविरुद्धको संरक्षण, सुरक्षित आवासको व्यवस्था र आपतकालीन हेलपलाइन सेवाको सुनिश्चितता।

३. पारदर्शी र शोषणमुक्त छनोट प्रक्रिया— श्रमिकहरूको भर्ना तथा छनोट प्रक्रिया केवल स्वीकृत र इजाजतपत्रप्राप्त म्यानपावर कम्पनीहरूमार्फत मात्र गरिनुपर्ने व्यवस्था छ। यसमा आर्थिक शोषणलाई निषेध गरिएको छ र धेरै समझदारी पत्रहरूमा श्रमिकहरूलाई भर्ना शुल्कको भारबाट मुक्त राख्न "शून्य लागत"को नीति समावेश गरिएको छ।

४. सामाजिक सुरक्षा र बीमा—सम्झौताका प्रावधानहरूले रोजगारदाताले अनिवार्य रूपमा दुर्घटना र जीवन बीमालगायत अन्य संरक्षणका उपायहरू उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेका छन्। केही समझदारी पत्रहरूमा श्रमिकको मृत्यु भएको खण्डमा क्षतिपूर्तिको व्यवस्थासमेत समावेश गरिएको छ।

५. उजुरी व्यवस्थापन संयन्त्र— उजुरी दर्ता, मध्यस्थता र उद्धार प्रक्रियालाई सम्बन्धित देशमा रहेका नेपाली राजदूतावास र/वा श्रम सहचारीमार्फत सहजीकरण गर्ने प्रावधानहरू रहेका छन्। साथै, यी समझदारी पत्रहरूले दुवै देशका प्रतिनिधि सम्मिलित संयुक्त समिति वा संयुक्त कार्य समूहमार्फत अनुगमन संयन्त्रको स्थापना गरेका छन्। उदाहरणका लागि, संयुक्त अरब इमिरेट्स (युएई)

सँग सन् २०२१ मा भएको समझदारी पत्रमा श्रमिकका समस्याहरू सम्बोधन र समाधान गर्न एक संयुक्त समिति गठन गर्ने प्रावधान रहेको छ।

६. मानव बेचबिखनविरुद्ध विशेष प्रावधानहरू— यी उपायहरूमा श्रमिकहरूको यात्रालाई नियमन गर्ने, दुई देशबीच सूचना आदानप्रदानमा सहजीकरण गर्ने र आप्रवासीहरूको गैरकानूनी ओसारपसारको जोखिममा रहेका क्षेत्र वा एजेन्सीहरूको अनुगमन गर्ने कार्यहरू समावेश छन्। समझदारीपत्रहरूमा आवश्यक परेको खण्डमा श्रमिकहरूको सुरक्षित उद्धार तथा स्वदेश फिर्तासम्बन्धी प्रावधानहरूसमेत समावेश गरिएका छन्।

श्रम सहचारी— श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयका अनुसार, नेपालले निम्न आठ देशहरू—संयुक्त अरब इमिरेट्स, साउदी अरब, कुवेत, बहराइन, कतार, मलेसिया, दक्षिण कोरिया र ओमानमा श्रम सहचारी नियुक्त गरेको छ। श्रम सहचारीहरूले वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूलाई सहजीकरण र सहयोग प्रदान गर्दछन्। यसमा समस्यामा परेका वा सम्पर्कविहीन भएका अवस्थामा सहायता गर्ने, उद्धार समन्वय गर्ने, शव स्वदेश फिर्ता गर्ने र श्रमिकहरूका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नेजस्ता कार्यहरू समावेश छन्।

४.६ नेपाली श्रमिकको संरक्षणमा विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूको भूमिका

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले परराष्ट्र मन्त्रालयमार्फत विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूलाई यस अध्ययनअन्तर्गत अर्ध-संरचित प्रश्नावली पठाएको थियो। उक्त प्रश्नावलीमा मुख्यतया निम्न आठवटा क्षेत्रहरूमा केन्द्रित भई विवरण माग गरिएको थियो:

(अ) गन्तव्य मुलुकमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिक वा श्रमिकहरूको अनुमानित सङ्ख्या,

(आ) मानव बेचबिखनमा परेका नेपालीहरूका लागि गन्तव्य मुलुकमा अस्थायी आवासीय अनुमति उपलब्ध गराउने व्यवस्था भए/नभएको,

(इ) मानव बेचबिखनको कसुरमा आरोपित वा दोषी ठहरिएका व्यक्तिहरूको भिसा रद्द गरिने प्रावधान भए/नभएको,

(ई) नेपाली श्रमिक वा बेचबिखनका पीडितहरूको न्यायमा पहुँचको अवस्था,

(उ) भिसाको अवधि समाप्त भएपछि गैरकानूनी रूपमा प्रवेश गरेका वा बसोबास गरेका कारण गन्तव्य मुलुकका कारागार वा हिरासत केन्द्रहरूमा रहेका, वा यातना भोगिरहेका नेपाली श्रमिकहरूको सङ्ख्या,

(ऊ) सन्दर्भ अवधिमा नेपाल सरकार र गन्तव्य मुलुकबीच सम्पन्न भएका सुपुर्दगी सन्धिहरू,

(ए) आप्रवासीहरूको गैरकानूनी ओसारपसार (तस्करी) र मानव बेचबिखनमा निजी व्यावसायिक क्षेत्रको संलग्नता हुनसक्ने सम्भाव्यता सम्बन्धमा गरिएको अनुगमन र

(ऐ) मानव बेचबिखनमा संलग्न प्राकृतिक व्यक्ति वा कानूनसम्मत खडा भएका निकाय/संस्थाविरुद्ध चालिएका कानूनी कारबाहीका प्रमाणहरू।

विदेशस्थित प्रश्नावली पठाइएका कूटनीतिक नियोगहरूमध्ये थोरैले मात्र सोधिएका सबै प्रश्नहरूको जवाफ उपलब्ध गराएका छन्। सबै प्रश्नको जवाफ उपलब्ध गराउँदासमेत उनीहरूले प्रायः सान्दर्भिक तथ्याङ्क वा जानकारी

उपलब्ध नभएको उल्लेख गरेका छन् । फलस्वरूप, विदेशमा रहेका नेपाली श्रमिकहरू मानव बेचबिखन र शोषणबाट कसरी संरक्षित छन् भन्ने कुरा बुझ्ने हाम्रो क्षमता सीमित बनेको छ ।

नेपाली राजदूतावास, लण्डन, संयुक्त अधिराज्य (यूके): दूतावासको प्रतिवेदनअनुसार संयुक्त अधिराज्यमा अनियमित अवस्थामा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका वा भिसाको अवधि समाप्त भएपछि पनि बसिरहेका नेपालीहरूको तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । व्यक्तिको गोपनीयताको कारणले संयुक्त अधिराज्य सरकारले यस्तो जानकारी उपलब्ध गराउँदैन । त्यसै गरी, बेचबिखनका पीडितहरूलाई अस्थायी आवासीय अनुमति दिइन्छ वा दिइँदैन भन्ने विषयमा, र मानव बेचबिखनमा संलग्न संदिग्ध व्यक्तिहरूको भिसा रद्द गरिन्छ वा गरिँदैन भन्ने सम्बन्धमा समेत दूतावाससँग कुनै तथ्याङ्क छैन । बेचबिखनका पीडितहरूका लागि कानूनी उपचारको सन्दर्भमा भने संयुक्त अधिराज्यले न्याय प्रणालीमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घका लागि नेपालको स्थायी नियोग, जेनेभा – नियोगको प्रतिवेदनअनुसार यसको क्षेत्राधिकारभित्र स्विट्जरल्याण्डमा करिब १,००० र इटालीमा करिब २,५०० नेपाली नागरिकहरू बसोबास गरिरहेका छन् । यद्यपि, अनियमित अवस्थामा (गैरकानूनी रूपमा) बसोबास गरिरहेका नेपालीहरूको सङ्ख्या न्यून हुन सक्ने अनुमान रहे तापनि नियोगसँग यसको यकिन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । सन्दर्भ अवधिमा यी देशहरूमा नेपाली नागरिकहरू मानव बेचबिखनमा परेको कुनै प्रमाण फेला परेको छैन ।

नेपाली राजदूतावास, वाशिङ्गटन डी.सी. – संयुक्त राज्य अमेरिकामा अनियमित अवस्थामा (गैरकानूनी रूपमा) बसोबास गरिरहेका नेपालीहरूको सङ्ख्याबारे कुनै प्रमाणित तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको दूतावासले जनाएको छ । यद्यपि, अमेरिकास्थित नेपाली समुदाय (डायस्पोरा) लाई उद्धृत गर्दै दूतावासले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा करिब ५,००० नेपाली नागरिकहरू गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेको अनुमान गरेको थियो । यो सङ्ख्या बढेर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ७,००० र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ९,००० पुगेको अनुमान गरिएको छ । यीमध्ये धेरै व्यक्तिहरू मेक्सिकोको 'डङ्की मार्ग' हुँदै अवैध रूपमा अमेरिका छिरेको विवरण प्राप्त भएको छ ।

दूतावासको प्रतिवेदनअनुसार अमेरिकी अदालतबाट गैरकानूनी गतिविधिमा दोषी ठहर भई नेपाल फिर्ता पठाइएका नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या सन् २०२३ मा ३५, सन् २०२४ मा ६८ र सन् २०२५ मा २२० रहेको छ । यसका साथै अमेरिकामा मानव बेचबिखनमा परेका नेपाली पीडितहरू वा बेचबिखनको कसुरमा दोषी ठहरिएका नेपाली मूलका व्यक्तिहरूको बारेमा दूतावाससँग कुनै तथ्याङ्क छैन । नेपाल सरकार र अमेरिकी सरकारबीच हालसम्म कुनै सुपुर्दगी सन्धि नभए तापनि मानव बेचबिखनका अपराधहरूलाई सम्बोधन गर्न अमेरिकामा कडा कानूनी ढाँचा रहेको र त्यस्ता अपराधमा दोषी ठहरिएका वा शङ्कास्पद व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको स्वदेश फिर्ता पठाउने गरिएको कुरामा दूतावासले जोड दिएको छ ।

नेपाली राजदूतावास, टोकियो, जापान – राजदूतावासको प्रतिवेदनअनुसार हाल जापानमा करिब २ लाख ७० हजार नेपाली नागरिकहरू बसोबास गरिरहेका छन् । यद्यपि, गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपालीहरूको सङ्ख्याबारे

दूतावाससँग कुनै प्रमाणित तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ६ जना नेपाली नागरिकहरूलाई देशनिकाला गरिएको दूतावासले जनाएको छ । दूतावासका अनुसार नेपाली नागरिकहरू विद्यार्थी भिसा, कार्यसम्बन्धी भिसा, विद्यार्थी तथा कामदारका आश्रित (डिपेन्डेन्ट) भिसा र शरणार्थीका रूपमा दिएको निवेदन विचाराधीन रहेको अवस्थामा जारी गरिने अस्थायी भिसालगायतका विभिन्न श्रेणीमा जापान प्रवेश गर्ने गर्दछन् । जापानमा एक व्यक्तिले बढीमा तीन पटकसम्म शरणार्थीका रूपमा मान्यता पाउन आवेदन दिन सक्ने व्यवस्था छ । यदि तेस्रो पटक पनि आवेदन अस्वीकृत भएमा उक्त व्यक्तिलाई देशनिकाला गर्न सकिन्छ, अन्यथा उनीहरूलाई जापानमा रहन अनुमति दिइन्छ । यसका साथै दूतावासले आफूकहाँ प्राप्त हुने धेरैजसो उजुरीहरू स्वयं नेपाली नागरिकहरूबाटै हुने गरेका ठगी वा जालसाजीका घटनाहरूसँग सम्बन्धित रहेको जानकारीसमेत दिएको छ ।

राजदूतावासले काठमाडौँस्थित वैदेशिक रोजगार विभागबाट श्रम स्वीकृति लिई दक्ष श्रमिक भिसा र स्नातक तहको भिसा श्रेणीमा जापान आउने नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्यामा हालैका वर्षहरूमा वृद्धि भएको उल्लेख गरेको छ । यद्यपि यीमध्ये धेरै आप्रवासीहरू ठगी तथा जालसाजीको शिकार हुने गरेको र नेपालमा रहँदा प्रतिबद्धता गरिएअनुसारको काम नपाउने गरेको विवरण प्राप्त भएको छ । तसर्थ, यी भिसा श्रेणीहरूअन्तर्गत श्रमिक पठाउने कार्यमा संलग्न म्यानपावर कम्पनी र एजेन्टहरूको सूक्ष्म अनुगमनका साथै श्रम स्वीकृति जारी गर्ने निकाय, वैदेशिक रोजगार विभागले अझ प्रभावकारी र बलियो निगरानी गर्नुपर्ने आवश्यकतामा राजदूतावासले जोड दिएको छ ।

नेपाली राजदूतावास, नयाँ दिल्ली – यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा भारतमा बेचबिखनमा परेका नेपाली नागरिकहरूको सम्बन्धमा राजदूतावासले कुनै पनि तथ्याङ्क उपलब्ध गराएको छैन । राजदूतावासले मानव बेचबिखन उन्मूलन कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको र यस समस्यालाई सम्बोधन गर्न नेपाल तथा भारतका सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वयमा कार्य गरिरहेको जानकारी दिएको छ ।

नेपाली राजदूतावास, मस्को – राजदूतावासले रुसमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिकहरूको अनुमानित विवरण उपलब्ध गराएको छ । यद्यपि, वास्तविक सङ्ख्याको तुलनामा यो तथ्याङ्क निकै कम रहेको कुरामा दूतावासले उल्लेख गरेको छ किनभने सन् २०२२ फेब्रुअरीमा युक्रेन र रुसबीच युद्ध सुरु भएपछि (अध्याय ३ मा चर्चा गरिएअनुसार) धेरै नेपाली युवाहरूलाई रुसी सेनामा भर्ना गराउनका लागि अवैध रूपमा रुस भित्र्याइएको छ । राजदूतावासका अनुसार, रुसमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गर्ने नेपाली नागरिकहरूको अनुमानित सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३५०, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३०० र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा १२० रहेको छ । यी तीन आर्थिक वर्षहरूमा अनुमानित कुल ७७० व्यक्तिहरूमध्ये ६१० (७९ प्रतिशत) पुरुष र १६० (२१ प्रतिशत) महिला रहेका छन् । यसबाहेक, सर्वेक्षणमा सोधिएका अन्य प्रश्नहरूको सम्बन्धमा कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नरहेको राजदूतावासले जानकारी दिएको छ ।

नेपाली राजदूतावास, मनामा, बहराइन अधिराज्य – राजदूतावासले बहराइन अधिराज्यमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिकहरूको अनुमानित विवरण उपलब्ध गराएको छ । त्यहाँको श्रम बजार नियमन निकाय

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

(Labour Market Regulatory Authority) को तथ्याङ्कलाई उद्धृत गर्दै राजदूतावासले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा करिब ४७४ जना, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १५० जना र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १५० जना नेपाली नागरिकहरू अनियमित अवस्थामा रहेको (गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेको) जानकारी दिएको छ। दूतावासका अनुसार बहराइन सरकारले बेचबिखनका पीडितहरूलाई कानूनी उपचार प्रदान गर्न उक्त निकायअन्तर्गत मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति र राष्ट्रिय मानव बेचबिखन हटलाइन (९९५) जस्ता प्रभावकारी संस्थागत संयन्त्रहरू स्थापना गरेको छ। यी संयन्त्रहरूमा बेचबिखनबाट प्रभावित हुन सक्ने बहराइनस्थित कुनै पनि नेपाली श्रमिक वा नागरिकको पहुँच रहेको छ।

नेपाली राजदूतावास, कुवेत – नेपाल सरकारबाट श्रम स्वीकृति नलिई घरेलु कामको सिलसिलामा कुवेत पुग्ने नेपाली महिलाहरूको सङ्ख्या बढ्दो क्रममा रहेको राजदूतावासले उल्लेख गरेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्मको तीन वर्षको अवधिमा राजदूतावासले कुल १,६०७ जना महिलाहरूको उद्धार गरेको छ। जसअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २१७ जना, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३६९ जना र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १,०२१ जना महिलाहरूलाई उद्धार गरी सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) सेवा प्रदान गरिएको छ।

राजदूतावासले नेपाल सरकारबाट श्रम स्वीकृति नलिई धेरै महिलाहरू घरेलु श्रमिकका रूपमा कुवेत पुग्ने गरेको तथ्यलाई उल्लेख गर्दै यस्तो अवस्थामा रहेका श्रमिकले रोजगारदाता (स्पान्सर) को घर छोडेमा, निजलाई पक्राउ गरी देशनिकाला गर्न सकिने र देशनिकाला गर्नुअघि एक महिनासम्म प्रहरी हिरासतमा राख्न सकिने प्रावधान रहेको छ। राजदूतावासअनुसार श्रम स्वीकृतिविना कुवेतमा घरेलु श्रमिकका रूपमा कार्यरत कम्तीमा एक नेपाली महिला कारागार चलान भएको घटना फेला परेको छ। यसका अतिरिक्त घरेलु श्रमिकहरूले आफ्ना रोजगारदाताहरूबाट शारीरिक वा मानसिक यातना तथा दुर्व्यवहार भोग्नुपरेको भनी उजुरीहरू गर्ने गरेका छन्। यद्यपि, यस्ता घटनाहरूको सम्बन्धमा कुनै यकिन तथ्याङ्क भने उपलब्ध हुन सकेन।

राजदूतावासले समस्यामा परेका महिला घरेलु श्रमिकहरूको उद्धार र सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) सेवा सञ्चालनका लागि उपलब्ध बजेटसम्बन्धी जानकारी प्रदान गरेको छ। उक्त तथ्याङ्कले कुवेतमा नेपाली महिला घरेलु श्रमिकहरूले भोग्नुपरेका समस्याहरूको तुलनामा राजदूतावासलाई विनियोजन गरिएको बजेट अत्यन्तै न्यून रहेको देखाउँछ (तालिका ४.६)। तीन आर्थिक वर्षको औसतलाई हेर्दा वार्षिक बजेट करिब २२ लाख रूपैयाँ रहेको छ जुन लगभग १५,६०० अमेरिकी डलर (२२ अक्टोबर २०२५ को विनिमय दर १ डलर = १४०.८४ रूपैयाँका आधारमा) बराबर हुन्छ। तथ्याङ्कको आधारमा विश्लेषण गर्दा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा विनियोजित लगभग सम्पूर्ण बजेट खर्च भएको छ र ती सबै खर्चहरू 'सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) सञ्चालन' शीर्षकअन्तर्गत भएका छन्। तर यसमा उद्धार, स्वदेश फिर्ता वा कानूनी सहायताका शीर्षकहरूमा कुनै पनि खर्च भएको उल्लेख गरिएको छैन।

तालिका ४.६ कुवेतमा समस्यामा परेका महिला घरेलु श्रमिकको उद्धार र राहत प्याकेजका लागि विनियोजित बजेटको सारांश (नेपाली रूपैयाँमा)

आर्थिक वर्ष)	कुल बजेट	कुल खर्च	खर्च प्रतिशत (%)
२०७९/८० (२०२२/२३)	१,४५०,०००	१,४१०,८७९.७७	९७.३
२०८०/८१ (२०२३/२४)	२,४४०,०००	२,४११,१४८.२९	९८.८
२०८१/८२ (२०२४/२५)	२,७००,०००	२,७३२,२५२.००	१०१.२
तीन वर्षको औसत	२,१९६,६६७	२,१८४,७६०	९९.५

स्रोत: नेपाली राजदूतावास, कुवेत राज्य, २०२५।

राजदूतावासले कुवेत सरकारका सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी समस्यामा परेका नेपाली नागरिकहरूलाई उद्धार सेवा प्रदान गर्दै आएको छ। उद्धार प्रक्रियामा गैरसरकारी संस्थाहरू वा निजी क्षेत्र संलग्न नरहेको दूतावासले जनाएको छ। यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा नेपाल सरकार र कुवेत वा इराक सरकारबीच कुनै पनि श्रम सम्झौता वा समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर नभएको जानकारी प्राप्त भएको छ। राजदूतावासअनुसार यस विषयमा मुख्य चुनौतीहरू निम्न बमोजिम रहेका छन्:

- श्रम स्वीकृति नलिई वैदेशिक रोजगारीका लागि कुवेत जाने महिला घरेलु श्रमिकहरूको सङ्ख्या बढ्दो क्रममा छ। यो प्रवृत्ति इराकको हकमा अझ बढी भयावह देखिएको छ।
- कुवेतमा निजी घरहरूमा कार्यरत घरेलु श्रमिकहरूको उद्धार कार्य अत्यन्तै कठिन छ। कुवेती कानूनअनुसार अदालतको आदेशविना राजदूतावास वा प्रहरीलगायत कुनै पनि निकायलाई कसैको निजी घरमा छापा मार्ने वा प्रवेश गर्ने अधिकार हुँदैन।
- इराकमा नेपालको कुनै पनि कूटनीतिक नियोग वा सरकारी प्रतिनिधि नभएको र कुवेत तथा इराकबीच व्यक्तिहरूलाई ओसारपसार गर्ने कार्यमा रहेका कानूनी एवम् व्यवस्थापकीय जटिलताका कारण नेपाल सरकारबाट श्रम स्वीकृति नलिई इराक पुगेका वा त्यहाँ तस्करी वा बेचबिखनमा परेका नेपाली नागरिकहरूको उद्धार गर्न कठिन भइरहेको छ।
- उद्धार गरिएका पीडितहरू प्रायः संलग्न एजेन्टहरू (व्यक्ति वा कम्पनी) विरुद्ध उजुरी दर्ता गर्न अनिच्छुक हुने गरेका छन्। यसले गर्दा पीडकहरूलाई कानूनी प्रक्रियाको दायरामा ल्याउन चुनौतीपूर्ण बनेको छ।

यद्यपि, कुवेत र इराक सरकारसँग मानव बेचबिखन रोकथाम र नियन्त्रणका लागि कानूनी ढाँचा एवम् संस्थागत संयन्त्रहरू रहेको राजदूतावासले जानकारी दिएको छ। कुवेत संयुक्त राष्ट्रसङ्घको मानव बेचबिखन तथा अरूको वेश्यावृत्तिबाट हुने शोषण दमनसम्बन्धी महासन्धिको पक्ष राष्ट्र हो। यसले न्याय मन्त्रालयअन्तर्गत मानव बेचबिखन तथा आप्रवासी तस्करीविरुद्धको स्थायी राष्ट्रिय समिति स्थापना गरेको छ र यो देश मध्यपूर्वमा मानव बेचबिखन नियन्त्रणसम्बन्धी सरकारी मञ्च सदस्यसमेत रहेको छ। राजदूतावासबाट प्राप्त जानकारीअनुसार इराकमा मानव बेचबिखन विरुद्धको कानून (२०१२) र संस्थागत रूपमा मानव बेचबिखन विरुद्धको केन्द्रीय समिति क्रियाशील रहेका छन्। यस्ता मानव अधिकार र मानव बेचबिखन विरुद्धका संस्थाहरूको उपस्थितिले (विशेष गरी

कुवेतमा) ती देशहरूमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको सुरक्षालाई थप सुदृढ बनाउन समन्वय र सहकार्य गर्ने अवसर सिर्जना गरेको छ।

नेपाली राजदूतावास, क्वालालम्पुर, मलेसिया- राजदूतावासअनुसार मलेसियामा ठूलो सङ्ख्यामा नेपाली श्रमिकहरू गैरकानूनी अवस्थामा बसोबास गरिरहेका छन् (तालिका ४.७)। कम्पनी भिसा (कलिट भिसा) मार्फत मलेसिया प्रवेश गरी आफ्नै अग्रसरतामा रोजगारदाता परिवर्तन गर्ने श्रमिकहरू कागजातविहीन हुने गरेका छन्। धेरैजसो श्रमिकहरूलाई नेपालमा प्रतिबद्धता गरिएअनुसारको काम उपलब्ध नगराउने हुनाले उनीहरूले प्रायः कम्पनी परिवर्तन गर्ने गर्दछन् जसका कारण उनीहरूको कानूनी हैसियत समाप्त हुन्छ। तीन वर्षको औसत तथ्याङ्कका आधारमा मलेसियामा प्रतिवर्ष करिब ३३ हजार ७०० नेपाली श्रमिकहरू अनियमित (गैरकानूनी बसोबास) अवस्थामा रहेको अनुमान गरिएको छ। यो सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सबैभन्दा उच्च ४० हजार रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा घटेर ३५ हजार र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा थप घटेर २६ हजार पुगेको छ। यसरी अनियमित अवस्थामा रहेनेहरूमा लगभग सबै पुरुष रहेका छन्। दूतावासको अनुमानअनुसार केवल ५०० को हाराहारीमा मात्र महिला श्रमिकहरू यस्तो अवस्थामा छन्। यसका साथै मलेसिया सरकारको आप्रवासी स्वदेश फिर्ती कार्यक्रमअन्तर्गत सन् २०२४ मार्चदेखि २०२५ डिसेम्बरसम्ममा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका कुल ८ हजार ९७३ जना नेपाली नागरिकहरू जनही ५०० मलेसियन रिङ्गिट जरिवाना तिरेर स्वदेश फर्किएका छन्। तीमध्ये ७९५ जना (आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३७९ र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ४१६ जना) राजदूतावासको समन्वयमा नेपाल फर्किएका हुन्।

तालिका ४.७ मलेसियामा गैरकानूनी हैसियतमा रहेका, स्वदेश फिर्ती भएका र आममाफी पाएका नेपाली श्रमिकहरूको सङ्ख्या

आर्थिक वर्ष	गैरकानूनी बसोबास गर्ने श्रमिकको अनुमानित सङ्ख्या	जरिवाना तिरेर नेपाल फर्किएका श्रमिकको सङ्ख्या	आममाफी पाई नेपाल फर्किएका श्रमिकको सङ्ख्या
२०७९/८०	४०,०००		१,४७८
२०८०/८१	३५,०००		६७९
२०८१/८२	२६,०००	८,९७३	९१६
तीन वर्षको औसत	३३,६६७		१,०२४

नोट: गैरकानूनी बसोबास गर्ने नेपाली श्रमिकमध्ये अधिकतर पुरुष थिए र महिलाको सङ्ख्या नगण्य थियो।

स्रोत: नेपाली राजदूतावास, क्वालालम्पुर, मलेसिया, २०२५।

मलेसिया सरकारले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका १,४७८ जना नेपाली श्रमिकहरूलाई आममाफी प्रदान गरेको थियो। त्यसै गरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ६७९ जना र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ९१६ जनाले यस्तो सुविधा प्राप्त गरेका थिए। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा आममाफी पाउने ६७९ नेपाली श्रमिकमध्ये ३७९ जना राजदूतावासको समन्वयमा नेपाल फर्किएका थिए भने बाँकी ३०० जना आफ्नै व्यक्तिगत व्यवस्थापनमा फर्किएका थिए। त्यसै गरी, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा आममाफी पाएका कुल ९१६ नेपाली श्रमिकमध्ये ४१६ जना राजदूतावासको सहयोगमा र बाँकी ५०० जना आफ्नै पहलमा स्वदेश फर्किएका थिए। मलेसिया सरकारले श्रम विभागमार्फत एक औपचारिक उजुरी व्यवस्थापन संयन्त्र स्थापना गरेको छ। श्रम स्वीकृति लिएर र आधिकारिक भर्ना प्रक्रियामार्फत मलेसिया प्रवेश गरेका श्रमिकहरूले सम्झौताबमोजिमको रोजगारी, तोकिएको पारिश्रमिक, दैनिक काम गर्ने समय र आवासको सुविधा नपाएमा उजुरी दर्ता गर्न सक्ने व्यवस्था छ। यद्यपि, श्रम स्वीकृतिविना मलेसिया पुगेका श्रमिकहरू र सम्भावित बेचबिखनका पीडितहरूका लागि भने यस्तो उजुरी संयन्त्र प्रयोग गर्ने अवसर अत्यन्तै न्यून रहेको राजदूतावासले उल्लेख गरेको छ।

राजदूतावासले जनाएअनुसार एकजना नेपाली नागरिक आप्रवासी तस्करीको अभियोगमा इन्डोनेसियामा पक्राउ परेका छन् र हाल उनी प्रहरी अनुसन्धानको दायरामा रहेका छन्। यसका अतिरिक्त, मलेसिया, इन्डोनेसिया, फिलिपिन्स र ब्रुनाईसँग नेपालको कुनै सुपुर्दगी सन्धि नभएको र हालसम्म यी देशहरूबाट कुनै पनि सुपुर्दगीका घटनाहरू नभएको राजदूतावासले पठाएको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।

नेपाली राजदूतावास, इस्लामावाद- राजदूतावासले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने टर्की र उज्बेकिस्तानजस्ता मुलुकहरूमा केही सङ्ख्यामा नेपाली श्रमिकहरू रहेको जानकारी दिएको छ। टर्कीमा मात्रै धेरै हजारको सङ्ख्यामा नेपाली श्रमिकहरू हुन सक्ने दूतावासको अनुमान छ। यसका साथै इरान तथा अन्य मुलुकका सिपिड कम्पनीहरूमा रोजगारीको प्रलोभन देखाई नेपाली श्रमिकहरूलाई पाकिस्तान पुर्याइएको प्रमाणहरू भेटिएकोसमेत दूतावासले उल्लेख गरेको छ; यद्यपि तीमध्ये धेरैजसो श्रमिकहरू हाल पाकिस्तानमा अलपत्र

परेका छन्।

राजदूतावासले उज्बेकिस्तान, ताजिकिस्तान, तुर्कमेनिस्तान र किर्गिज गणतन्त्रजस्ता मध्यएसियाली मुलुकहरूमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कुनै औपचारिक संयन्त्र नभएको जानकारी दिएको छ। तसर्थ, यी मुलुकहरूमा तस्करी वा बेचबिखनमा परेका हुन सक्ने नेपाली श्रमिकहरूको सङ्ख्या अनुमान गर्न सम्भव छैन। यद्यपि, राजदूतावासले यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा जारी गरेका यात्रा अनुमति पत्र (ट्राभल डकुमेन्ट) सम्बन्धी तथ्याङ्क उपलब्ध गराएको छ (तालिका ४.८)।

राजदूतावासले काठमाडौँस्थित कन्सुलर सेवा विभागको अनलाइन प्रणालीमार्फत यात्रा अनुमतिपत्रका लागि अनुरोध प्राप्त गर्ने गर्दछ। सोहीबमोजिम राजदूतावासले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा २० जना (१६ पुरुष र ४ महिला), आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३५ जना (२१ पुरुष र १४ महिला) र आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १५ जना (१० पुरुष र ५ महिला) लाई यात्रा अनुमति पत्र जारी गरेको थियो। राजदूतावासका अनुसार यस्ता अधिकतर अनुरोधहरू टर्कीबाट प्राप्त भएका थिए, जसमा प्रायः टर्कीको मार्ग हुँदै अवैध रूपमा ग्रीस वा संयुक्त राज्य अमेरिका जान प्रयास गर्ने र सो क्रममा पक्राउ परी हिरासतमा रहेका नेपाली नागरिकहरू संलग्न थिए।

राजदूतावासले गैरआवासीय नेपाली सङ्घसँगको समन्वयमा यात्रा अनुमति पत्र जारी गरिएको जानकारीसमेत दिएको छ। दूतावासले टर्की, उज्बेकिस्तान र किर्गिज गणतन्त्रमा नेपालको अवैतनिक वाणिज्य महादूतावास स्थापना गर्न परराष्ट्र मन्त्रालयलाई सिफारिससमेत गरेको छ।

तालिका ४.८ इस्लामावादस्थित नेपाली राजदूतावास जारी गरिएको यात्रा अनुमति पत्रको सङ्ख्या

आर्थिक वर्ष	पुरुष	महिला	कुल
२०७९/८० (२०२२/२३)	१०	५	१५
२०८०/८१ (२०२३/२४)	२१	१४	३५
२०८१/८२ (२०२४/२५)	१६	४	२०

स्रोत: नेपाली राजदूतावास, इस्लामावाद, २०२५।

नेपाली राजदूतावास, कायरो- राजदूतावासले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका मुलुकहरूमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिक वा श्रमिकहरूको कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नरहेको जनाएको छ। त्यसै गरी, ती मुलुकहरूमा नेपाली नागरिकहरूको तस्करी वा बेचबिखनको अवस्था मापन गर्ने कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको र यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा कुनै पनि नेपाली नागरिक बेचबिखन वा तस्करीको अभियोगमा आरोपित भएको अभिलेख फेला नपरेकोसमेत दूतावासले जानकारी दिएको छ।

नेपाली राजदूतावास, ब्रसेल्स, बेल्जियम- राजदूतावासले बेल्जियममा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गर्ने नेपाली नागरिक वा श्रमिकहरू हुन नसक्ने कुरा उल्लेख गरेको छ, किनभने बेल्जियम सरकारले गैरकानूनी रूपमा बस्ने व्यक्तिहरूलाई रोजगारीको अवसर प्रदान गर्दैन। दूतावासले थप जानकारी दिँदै यस अध्ययनले लिएको सन्दर्भ अवधिमा आप्रवासी तस्करी वा सोसँग सम्बन्धित सजायका कुनै पनि घटनाहरू नभएको उल्लेख गरेको छ।

नेपाली महावाणिज्य दूतावास, जेद्दा, साउदी अरब अधिराज्य- यस महावाणिज्य दूतावासको क्षेत्राधिकारभित्र पश्चिम साउदी अरबका सातवटा प्रान्तहरू पर्दछन्। ती प्रान्तहरूमा अनियमित (गैरकानूनी) अवस्थामा बसोबास गरिरहेका नेपाली श्रमिकहरूको सङ्ख्याबारे कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको महावाणिज्य दूतावासको कार्यालयले जनाएको छ। यद्यपि, साउदी सरकारले गैरकानूनी गतिविधिमा संलग्न भएको वा कागजातविहीन भएको आधारमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल ४३९ जना नेपाली नागरिकहरूलाई देशनिकाला गरेको जानकारी दिएको छ। त्यसै गरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो सङ्ख्या ३८५ रहेको थियो। महावाणिज्य दूतावासले साउदी अरबमा मानव बेचबिखनमा परेका नेपाली पीडितहरूलाई अस्थायी आवासीय अनुमति प्रदान गर्ने कुनै प्रावधान नरहेकोसमेत स्पष्ट पारेको छ। यद्यपि, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा गैरकानूनी गतिविधिमा संलग्न भएको आरोपमा पक्राउ परेका आठ जना नेपाली नागरिकहरूले आममाफी प्राप्त गरेका थिए। साउदी अरबको जटिल र खर्चिलो कानूनी प्रणाली, भाषाको अवरोध र धेरै नेपाली श्रमिकहरूमा रहेको न्यून शिक्षा तथा सचेतनाको स्तरका कारण बेचबिखनमा परेका वा प्रभावित व्यक्तिहरूको न्यायमा पहुँच अझै पनि सीमित रहेको कुरालाई महावाणिज्य दूतावासले विशेष रूपमा उल्लेख गरेको छ।

नेपाली महावाणिज्य दूतावास, कोलकाता, भारत- महावाणिज्य दूतावासले भारतमा मानव बेचबिखनमा संलग्न व्यक्ति वा कानूनसम्मत खडा भएका निकायहरूविरुद्ध चालिएका कानूनी कारबाहीका सम्बन्धमा आफूसँग कुनै

तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको जानकारी दिएको छ। यस्तो जानकारी नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली राजदूतावासबाट प्राप्त हुन सक्ने तर्फ पनि यस कार्यालयले सङ्केत गरेको थियो।

नेपाली महावाणिज्य दूतावास, ल्हासा, तिब्बत, चीन- महावाणिज्य दूतावासले चीनमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिकहरूको सङ्ख्या र मानव बेचबिखनका पीडित नेपाली नागरिकहरूका सम्बन्धमा आफूसँग कुनै पनि तथ्याङ्क वा जानकारी उपलब्ध नभएको उल्लेख गरेको छ।

नेपाली राजदूतावास, ब्रासिलिया, ब्राजिल - राजदूतावासले पठाएको जानकारीअनुसार यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा ब्राजिलमा चारजना नेपाली नागरिकहरू गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका थिए (आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा एक जना, २०८०/८१ मा दुई जना र २०८१/८२ मा एक जना)। ती सबै आममाफी पाएर नेपाल फर्किसकेका छन्। राजदूतावासले ब्राजिल र चिलीमा मानव बेचबिखनलाई गम्भीर अपराधको रूपमा लिइने र दुवै देशमा प्रभावकारी कानूनी संरचना रहेको कुरा उल्लेख गरेको छ। साथै, मानव बेचबिखनमा व्यावसायिक प्रतिष्ठान वा निजी क्षेत्रका पक्षहरूको संलग्नताका सम्बन्धमा कुनै पनि उजुरी दर्ता नभएको दूतावासले जनाएको छ।

नेपाली महावाणिज्य दूतावास, ग्वान्झाउ, जनवादी गणतन्त्र चीन- महावाणिज्य दूतावाससँग चीनमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गरिरहेका नेपाली नागरिकहरू वा मानव बेचबिखनका पीडित नेपाली नागरिकहरूका सम्बन्धमा कुनै तथ्याङ्क उपलब्ध नरहेको जनाएको छ। स्थलगत अध्ययनका क्रममा अन्तर्वाता लिइएका गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधि र प्रहरीले विवाहका नाममा युवा महिलाहरूको बेचबिखन हुने गरेका घटनाहरू बढ्दै गएको सङ्केत गरे तापनि महावाणिज्य दूतावासले यस विषयमा राजदूतावासबाट कुनै पनि प्रशासनिक तथ्याङ्क प्राप्त नभएको उल्लेख गरेको छ।

नेपाली महावाणिज्य दूतावास, हङकङ- महावाणिज्य दूतावासले आई.एस.एस. (ISS) नामक गैरसरकारी संस्थालाई उद्भूत गर्दै हङकङमा करिब ३०० जना नेपाली नागरिकहरू अनियमित स्थितिमा (गैरकानूनी रूपमा) बसोबास गरिरहेको जानकारी दिएको छ। यद्यपि, मानव बेचबिखनमा परेका पीडितहरूको सङ्ख्याको सम्बन्धमा भने कुनै तथ्याङ्क प्राप्त नभएको उल्लेख गरेको छ।

४.७ संरक्षणसम्बन्धी क्रियाकलाप: प्रदेशस्तरीय परामर्शहरूबाट प्राप्त नतिजा

बक्स ४.२ ले संरक्षणसम्बन्धी क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन अवस्थाबारे प्रदेशस्तरीय परामर्शहरूबाट प्राप्त नतिजाहरूलाई संक्षिप्त रूपमा प्रस्तुत गरेको छ।

पीडितको पहिचानका सम्बन्धमा— संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयको मानव अधिकार तथा मानव बेचबिखनसम्बन्धी सिफारिस गरिएको निर्देशिकाअनुसार बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको छिटो र सही पहिचान प्रभावकारी रोकथामका लागि एउटा पूर्वशर्त हो । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि उक्त निर्देशिकाले प्रहरी, सीमा सुरक्षा, अध्यागमन अधिकारी र अन्य सम्बन्धित निकायहरूका लागि उपयुक्त तालिमका साथै संस्थाहरूबीचको सुदृढ समन्वयमा जोड दिन सिफारिस गरेको छ ।

यस सन्दर्भमा, प्रदेशस्तरीय परामर्शका सहभागीहरूलाई उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताको आवश्यकता भएका पीडितहरूको पहिचान कसरी गरिन्छ भनी सोधिएको थियो । कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले "कानूनी जटिलता, लामो प्रक्रिया, अस्पष्टता, दुई देशबीचको कानूनी प्रक्रिया र बुझाइमा एकरूपताको अभाव तथा प्रभावकारी समन्वय नहुँदा पीडितको पहिचान र स्वदेश फिर्तामा समस्या रहेको" कुरा उल्लेख गरेका थिए । मधेश प्रदेशका सहभागीहरूले पीडितहरूको पहिचान प्रायः परिवारका सदस्यहरू र कहिलेकाहीँ सामाजिक सञ्जालमार्फत हुने गरेको जानकारी दिएका थिए । लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले जोखिमपूर्ण अवस्थाबारे न्यून सचेतनाका कारण पीडितहरू स्वयम् बाहिर आउन हिचकिचाउने गरेको विचार व्यक्त गरेका थिए । त्यसै गरी, सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले पीडित स्वयम्ले जानकारी नदिएसम्म वा अभिभावकले उजुरी नगरेसम्म पहिचान गर्न अत्यन्त कठिन हुने र यसका लागि कुनै प्रभावकारी संयन्त्र विद्यमान नरहेको कुरा बताएका थिए ।

वैदेशिक मुलुकबाट पीडितको उद्धार तथा स्वदेश फिर्तामा सरकारी सहयोग सम्बन्धमा — सबै प्रदेशस्तरीय परामर्शहरूमा सहभागीहरूले मानव बेचबिखनका पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताका लागि संरचनागत र कानूनी संयन्त्रहरू स्थापना गरिएको भए तापनि तिनको कार्यान्वयन फितलो र समस्याग्रस्त रहेको जानकारी दिए । मधेश प्रदेशका सहभागीहरूले पीडितका परिवारले प्रायः स्वदेश फिर्ताको खर्च आफैँ व्यहोनुपर्दा यसले पहिल्यै जोखिममा रहेका घरपरिवारमा थप आर्थिक भार पर्ने गरेको उल्लेख गरेका थिए ।

सुरक्षित स्वदेश फिर्ता र परिवार/समुदायमा पुनर्मिलन/पुनःएकीकरण सम्बन्धमा— चारवटै प्रदेशका सहभागीहरूले थोरै सङ्ख्यामा मात्र प्रभावित व्यक्तिहरू आफ्नो समुदायमा खुला रूपमा फर्कने गरेको बताएका थिए । परिवारको अविश्वास, भविष्यको अनिश्चितता र मानसिक तनावका कारण विशेष गरी बेचबिखनमा परेका महिलाहरूका लागि पुनर्स्थापना अत्यन्त कठिन हुने गरेको छ । सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले सुरक्षित फिर्ताको अवस्था प्रायः सन्तोषजनक नहुने बताएका थिए र यसका कारक समाजले स्वीकार्ने दर न्यून हुनु र परिवारबाट पनि प्रभावितहरूले सहयोग नपाउनु रहेको उल्लेख गरेका थिए ।

अधिकारमा आधारित पुनःएकीकरण र संरक्षणको अवस्था सम्बन्धमा— यस प्रश्नको जवाफमा सहभागीहरूले पीडितहरूको अधिकारमा आधारित पुनःएकीकरण र संरक्षण सुनिश्चित गर्न सरकारको भूमिका निकै सीमित रहेको, तर गैरसरकारी संस्थाहरूको योगदान प्रशंसनीय रहेको जानकारी दिएका थिए । छलफलका क्रममा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र, सुरक्षित आप्रवासन (सामी) परियोजना र अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिकालाई विशेष रूपमा उल्लेख गरिएको थियो । सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले (सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) बाट भएका राम्रा अभ्यासहरूको उदाहरण दिँदै पीडितहरूको सफल

पुनःएकीकरण भएका प्रमाणहरू प्रस्तुत गरेका थिए जसमा सुरक्षित आवासगृहमा बसेपछि पीडितहरूको विवाह भएका उदाहरणहरूसमेत रहेका छन् ।

बहुराष्ट्रिय मानव बेचबिखनमा परेका पुरुष पीडितका लागि पुनर्स्थापना सेवाको उपलब्धता सम्बन्धमा— सबै प्रदेशका परामर्शहरूमा सहभागीहरूले पुरुष बेचबिखनका पीडितहरूलाई लक्षित गरी कुनै पनि पुनर्स्थापना सेवाहरू उपलब्ध नरहेको बताएका थिए । कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले पुरुषहरू बढ्दो रूपमा उच्च जोखिमयुक्त र खतरनाक क्षेत्रहरू, जस्तै युद्धसँग सम्बन्धित कार्यमा भर्ती र रासायनिक पदार्थ उत्पादन कम्पनीहरूमा रोजगारीका लागि बेचबिखन भइरहेको विषयलाई उजागर गरेका थिए । उनीहरूले पुरुष पीडितहरूका लागि तत्काल पुनर्स्थापनासँग सम्बन्धित सेवाहरू स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिएका थिए । लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले "पुरुषहरू सामान्यतया आफूलाई बेचबिखनमा परेको प्रभावित व्यक्तिका रूपमा चिनाउन वा उजुरी गर्न कम इच्छुक हुने" तथ्य औँल्याएका थिए । अन्य प्रदेशहरूमा पनि यस्तै चिन्ताहरू व्यक्त गरिएका थिए, जहाँ सहभागीहरूले बेचबिखनमा परेका पुरुषहरूका लागि समेत सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिएका थिए ।

पीडित/प्रभावित व्यक्तिको संरक्षणमा रहेका चुनौतीहरू सम्बन्धमा— प्रत्येक प्रदेशका सहभागीहरूले संरक्षणका सवालमा रहेका विभिन्न चुनौतीहरूका बारेमा जानकारी गराएका थिए जसमा पीडितको पहिचानमा समस्या, विदेशबाट पीडितहरूको उद्धारमा हुने जटिलता, असुरक्षित मार्गबाट हुने अदक्ष कामदारहरूको वैदेशिक आप्रवासन र बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको संरक्षणमा राज्यको सीमित तथा निष्प्रभावी भूमिका रहेका छन् । यसका साथै, क्षतिपूर्ति भुक्तानीमा हुने ढिलाइ, उजुरी गर्न पीडितको अनिच्छा वा प्रतिकूल (होस्टायल) व्यवहार, पीडितहरूको गोपनीयता कायम राख्न हुने चुनौती र दीर्घकालीन सुरक्षित आवासगृह सुविधाहरूको अभावलाई पनि प्रमुख चुनौतीका रूपमा औँल्याइएको छ । कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले मानव बेचबिखनको तरिका निरन्तर परिवर्तन भइरहेको र राज्यले ती परिवर्तनशील स्वरूपहरूलाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त संयन्त्रको विकास वा प्रयोग गर्न नसकेको कुरासमेत उल्लेख गरेका थिए ।

बक्स ४.२: जिल्ला/प्रदेशमा संरक्षणसम्बन्धी क्रियाकलाप र कार्यान्वयन अवस्थाको सङ्क्षिप्त परिदृश्य

क्र.सं.	प्रश्न	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
१	उद्धार र नेपाल फिर्ता गर्नुपर्ने व्यक्तिहरूको पहिचान कसरी गरिन्छ?	पीडित पहिचानमा समस्या; स्वदेश फिर्ताको कानूनी प्रक्रिया लामो र अस्पष्ट रहेको; दुई देशबीचको कानूनी प्रक्रिया र बुझाइमा एकरूपताको अभाव तथा कमजोर समन्वयले स्वदेश फिर्तामा गम्भीर बाधा उत्पन्न गरेको।	पीडितहरूको पहिचान परिवारका सदस्यहरू र कहिलेकाहीँ सामाजिक सञ्जालमार्फत हुने गरेको।	पीडितहरू स्वयम् बाहिर आउन नचाहने; जोखिमपूर्ण अवस्था पहिचान गर्न पीडित स्वयम्मा सचेतनाको कमी; स्वदेश फिर्ताको कानूनी प्रक्रिया र संयन्त्रमा समस्या रहेको।	पहिचान सहज छैन – पीडित स्वयम् वा अभिभावकले उजुरी नगरेसम्म पहिचान गर्न कठिन; पीडित पहिचानका लागि कुनै निश्चित संयन्त्र नभएको।
२	विदेशबाट पीडितको उद्धार र स्वदेश फिर्ताका लागि सरकारी सहयोगको अवस्था कस्तो छ?	विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूलाई थप सक्रिय बनाई समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्ने; पीडितको पहिचान, उद्धार, राहत र फिर्ताका लागि नागरिक समाजसँगको समन्वय बढाइएको।	उद्धार र फिर्ताका लागि प्रवासी नेपाली समन्वय समिति, वैदेशिक रोजगार बोर्ड र कन्सुलर सेवा विभाग संलग्न रहेको पाइएको; धेरैजसो अवस्थामा परिवारले नै पैसा पठाउनुपर्ने बाध्यता; सामी कार्यक्रममार्फत पनि फिर्ता कार्य भइरहेको।	तत्काल गर्नुपर्ने उद्धारका लागि सम्बन्धित निकायहरू (जिल्ला प्रशासन, प्रहरी र स्थानीय सरकार) बीच समन्वय हुने गरे तापनि योजनाबद्ध कार्यक्रमहरू अपेक्षित रूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेको।	नेपाली राजदूतावास र श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयमार्फत उद्धार हुने गरेको।
३	सुरक्षित स्वदेश फिर्ता, समुदायमा फिर्ता र परिवारसँगको पुनर्मिलनको अवस्था के छ?	समाजले अझै पनि नकारात्मक दृष्टिकोणले हेर्ने भएकाले पीडित र प्रभावित व्यक्तिहरू खुला रूपमा फर्कन सक्दैनन्; समुदायले सहजै स्वीकार नगर्ने हुँदा थोरै मात्र समुदायमा फर्कने गरेको।	परिवारसँगको पुनःएकीकरण/पुनर्मिलनमा समस्या, विशेष गरी बेचबिखनमा परेका प्रभावित महिलाहरूले दैनिक आवश्यकता पूर्ति गर्न गम्भीर कठिनाई भोग्नुपर्ने अवस्था।	सरकारको दीर्घकालीन योजनाको अभाव; सामाजिक विभेद र परिवारको अविश्वास; भविष्यको अनिश्चितता (आर्थिक परनिर्भरता र मानसिक तनाव)।	सामाजिक स्वीकृति न्यून रहेको र परिवारले सहयोग नगर्ने हुँदा स्वदेश फिर्ता प्रायः सन्तोषजनक हुने नगरेको।
४	अधिकारमा आधारित पुनःएकीकरण र संरक्षण संयन्त्रको अवस्था कस्तो छ?	पीडितको मर्यादा र गोपनीयता सुनिश्चित गर्ने पुनःएकीकरणका प्रावधान भए तापनि सबैलाई उपलब्ध गराउन नसकिएको; सरकारी निकाय, एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र र गैरसरकारी संस्थाहरूमार्फत सेवा प्रदान भइरहेको।	सामी परियोजना, मानसिक स्वास्थ्य तथा परामर्श केन्द्र नेपाल र एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रमार्फत सेवा प्रवाह भइरहेको; स्थानीय तहमा मनोसामाजिक परामर्शकर्ता र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमको व्यवस्था रहेको।	प्रभावकारी सरकारी संयन्त्रको अभाव; संरक्षण र पुनःएकीकरणमा गैरसरकारी संस्थाको मुख्य भूमिका; एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र र सामीमार्फत केही सचेतना कार्यक्रम भए पनि स्रोतको अभावले प्रभावकारी हुन नसकेको।	सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) र परामर्श सेवा सन्तोषजनक नरहेको; यद्यपि, सुरक्षित आवासगृहबाट सीपमूलक तालिम, शिक्षा, रोजगारी र विवाहसमेत भएका सफल उदाहरणहरू उपलब्ध रहेको।

क्र.सं.	प्रश्न	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
५	बहुराष्ट्रिय मानव बेचबिखनमा परेका पुरुष पीडितका लागि पुनःस्थापना सेवा उपलब्ध छ?	पुरुषहरू युद्धसँग सम्बन्धित कार्य र रासायनिक कारखानाजस्ता उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बेचबिखन हुने क्रम बढेको, तर उनीहरूका लागि उद्धार र पुनःस्थापना सेवा अपर्याप्त रहेको ।	उपलब्ध छैन ।	पुरुषहरू सामान्यतया आफूलाई बेचबिखनका प्रभावित व्यक्तिका रूपमा चिनाउन चाहँदैनन्; कुनै सरकारी संयन्त्र (पुनःस्थापना केन्द्र, सामाजिक संरचना वा रोजगारी) स्थापना नभएको ।	कागजातविहीन/अनियमित अवस्थामा रहेकाहरूलाई राजदूतावास र परराष्ट्र मन्त्रालयको सहयोगमा उद्धार गर्ने गरिएको ।
६	पीडित/प्रभावितको संरक्षणमा रहेका मुख्य चुनौतीहरू के हुन्?	जटिल र लामो प्रक्रिया; उद्धार क्षमताको सीमितता; पीडित पहिचानमा कठिनाइ; दीर्घकालीन संरक्षणगृहको अभाव; स्वदेशमा मर्यादित रोजगारीको अभाव; प्रभावितहरूमा सचेतनाको कमी, कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको; बेचबिखनका बदलिँदो स्वरूपलाई सम्बोधन गर्ने संयन्त्रको अभाव ।	कानून कार्यान्वयनको पर्याप्त प्रमाण नभएको; सूचना प्रवाहका लागि जनशक्तिको कमी; वडा तहसम्म कार्यक्रम लैजान स्रोतको अभाव; सचेतना कार्यक्रम सामयिक र नियमित सञ्चालन नभएको; राज्यको भूमिका सीमित रहेको; सीप सुनिश्चित नगरी वैदेशिक रोजगारीमा पठाउने प्रवृत्ति ।	मानव तस्करहरूलाई राजनीतिक संरक्षण; सामाजिक र पारिवारिक विभेद; पहिचान प्रक्रियामा ढिलाइ; समयमै क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न समस्या ।	प्रभावितहरूका लागि गाँस र बासको अपर्याप्तता; रोजगारी र जीविकोपार्जनमा सीमित सहयोग; परिवारसँगको पुनःएकीकरणमा कठिनाइ; पीडकको धम्की, राजनीतिक दबाव वा प्रलोभनका कारण पीडितहरूले प्रतिकूल बयान (होस्टायल) दिन सक्ने; गोपनीयता कायम राख्ने चुनौती; आत्महत्याको प्रयास र गम्भीर मानसिक विचलन; अपर्याप्त वा अनुपयुक्त परामर्श सेवा ।

अध्याय - ५

◆ रोकथाम, सहयोग तथा सीमा क्षेत्रका उपायहरू

यस अध्यायको मुख्य उद्देश्य मानव बेचबिखन रोकथामका लागि अवलम्बन गरिएका सरकारी नीति, संस्थागत व्यवस्था र सीमा क्षेत्रका उपायहरूको मूल्याङ्कन गर्नु हो। यो अध्यायमा मानव बेचबिखनविरुद्ध गैरसरकारी संस्थाहरूको कार्यको समालोचनात्मक विश्लेषण गरिनुका साथै खाडी सहयोग परिषद् अन्तर्गतका देशहरूमा घरेलु कामदारका रूपमा जाने महिला कामदारहरूको आप्रवासनमा लगाइएको प्रतिबन्धको प्रभावको समेत समीक्षा गरिएको छ।

५.१ छिमेकी मुलुकहरूसँग नेपालको प्रगतिको तुलना

मानव बेचबिखनको रोकथाम र नियन्त्रणमा नेपालको प्रगति अन्य दक्षिण एसियाली मुलुकहरूजस्तै बङ्गलादेश, भारत, पाकिस्तान र श्रीलङ्काको तुलनामा सन्तोषजनक देखिँदैन। संयुक्त राज्य अमेरिका सरकारको मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रतिवेदनले सन् २०२४ र २०२५ दुवै वर्षमा नेपाललाई दोस्रो श्रेणीको निगरानी सूची (Tier 2 Watch List) मा राखेको छ, जबकि सोही अवधिमा अन्य दक्षिण एसियाली मुलुकहरू 'श्रेणी २' मा सूचीकृत भएका छन् (बक्स ५.१)। नेपालको विवरणमा अमेरिकी सरकारको सन् २०२५ को 'मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रतिवेदन' ले यस्तो कुरा उल्लेख गरेको छ:

नेपाल सरकारले मानव बेचबिखन उन्मूलनका लागि न्यूनतम मापदण्डहरू पूर्ण रूपमा पालना गरेको छैन... सरकारले सबै प्रकारका श्रम र यौनका लागि हुने बेचबिखनलाई अपराधीकरण गर्नका लागि प्रस्तावित संशोधन मस्यौदाहरू पारित गरेको छैन। बेचबिखनका अपराधहरूमा सरकारी अधिकारीहरूको संलग्नता वा मिलोमतोका सवालहरू गम्भीर चिन्ताका विषय हुन्। सरकारले पीडित पहिचानका लागि विचाराधीन 'कार्यसञ्चालन कार्यविधि'लाई अन्तिम रूप दिन सकेन... अधिकारीहरूले पीडितहरूलाई नियमित रूपमा संरक्षण सेवामा पठाएनन्, र पुरुष पीडित तथा बहुराष्ट्रिय श्रम बेचबिखन र बाँधा श्रमका पीडितहरूको पहिचान र संरक्षण अपर्याप्त रह्यो। म्यानपावर कम्पनीहरूको अनुगमन गर्ने, ठगी गर्ने वैदेशिक रोजगार एजेन्टहरूलाई जवाफदेही बनाउने र विदेशमा रहेका नेपाली आप्रवासी कामदारहरूको संरक्षण गर्ने सरकारी प्रयासहरू अपर्याप्त रहेका छन् (पृष्ठ १)।

संयुक्त राज्य अमेरिका सरकारको मानव बेचबिखन तथा हिंसा पीडित संरक्षण ऐन २००० अनुसार,^{२३} कुनै पनि मुलुक लगातार दुई वर्षभन्दा बढी समयसम्म 'श्रेणी २' को निगरानी सूचीमा रहन सक्दैन। सम्बन्धित मुलुकले तेस्रो वर्षमा आफ्नो स्तर सुधारेर 'श्रेणी २' मा उक्लिनुपर्छ, अन्यथा सो मुलुकलाई 'श्रेणी ३' मा घट्टुवा गर्न सकिनेछ। 'श्रेणी ३' मा सूचीकृत मुलुकहरूले संयुक्त राज्य अमेरिका सरकारबाट प्राप्त हुने मानवीय र व्यापारिक वैदेशिक सहायताबाहेकमा प्रतिबन्ध भोग्नुपर्ने हुन्छ। साथै, त्यस्ता मुलुकका सरकारी कर्मचारीहरूलाई शैक्षिक तथा सांस्कृतिक आदानप्रदान कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुनसमेत रोक लगाइन्छ। विगतका वर्षहरूमा देशगत रूपमा अमेरिकी 'मानव बेचबिखन सम्बन्धी प्रतिवेदन'को स्तर निर्धारणको प्रवृत्ति हेर्दा लगातार दुई वर्षसम्म 'श्रेणी २' को निगरानी सूचीमा रहेको मुलुकले तेस्रो वर्षमा 'श्रेणी २' मा स्तरोन्नति हासिल गर्न सक्ने स्पष्ट देखिन्छ। उदाहरणका लागि, दक्षिण एसियाली मुलुकहरू पाकिस्तान र श्रीलङ्का सन् २०२० र २०२१ मा 'श्रेणी २' को निगरानी सूची' मा रहेका थिए, तर मानव बेचबिखन उन्मूलनका मापदण्डहरू पूरा गर्ने दिशामा पर्याप्त प्रगति गरेपछि सन् २०२४ र २०२५ का प्रतिवेदनहरूमा उनीहरूलाई 'श्रेणी २' मा स्तरोन्नति गरिएको थियो।

बक्स ५.१: मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि नेपालको प्रयास र दक्षिण एसियाका अन्य केही मुलुकसँगको तुलनात्मक अवस्था

देश	२०२०	२०२१	२०२२	२०२३	२०२४	२०२५
नेपाल	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २ (निगरानी सूची)	श्रेणी २ (निगरानी सूची)
बङ्गलादेश	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २
भारत	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २
पाकिस्तान	श्रेणी २ (निगरानी सूची)	श्रेणी २ (निगरानी सूची)	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २
श्रीलङ्का	श्रेणी २ (निगरानी सूची)	श्रेणी २ (निगरानी सूची)	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २	श्रेणी २

स्रोत: संयुक्त राज्य अमेरिकाको विदेश मन्त्रालय (युएस डिपार्टमेन्ट अफ स्टेट), २०२०, २०२१, २०२२, २०२३, २०२४ र २०२५।

५.२ बृहत् नीति तथा कार्ययोजनाको रिक्तता

हाल नेपालमा मानव बेचबिखन विरुद्धको पालेर्मो आलेख (TIP Protocol) को खण्ड ३ बमोजिम मानव बेचबिखनको रोकथाम र नियन्त्रण गर्न तथा पीडितहरूलाई पुनः पीडित हुनबाट संरक्षण प्रदान गर्न कुनै पनि बृहत् नीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनमा रहेको देखिँदैन।

वर्तमान आवधिक योजना, सोह्रौँ योजना (आर्थिक वर्ष २०२४/२५–२०२८/२९)को 'लैङ्गिक समानता, सामाजिक न्याय तथा समावेशी समाजसम्बन्धी अध्यायमा मानव बेचबिखन, विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन उन्मूलन गर्नेबारे सङ्क्षिप्त रूपमा उल्लेख गरिएको छ। यस योजनाले मानव बेचबिखन सम्बोधनका लागि केवल एउटा मात्र परिमाणमात्मक लक्ष्य निर्धारण गरेको छ: मानव बेचबिखनका पीडितहरूका लागि पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन भएका जिल्लाहरूको सङ्ख्या आधार वर्ष सन् २०२४/२५ को १० बाट वृद्धि गरी २०२८/२९ सम्ममा १५ पुर्याउने (राष्ट्रिय योजना आयोग, २०२४: पृष्ठ १४९)। योजनाले मानव बेचबिखन उन्मूलनका लागि कुनै लक्ष्यहरू समावेश गरेको छैन। न यसले दिगो विकास लक्ष्यहरूबाट परिलक्षित सूचकहरूलाई नै उद्धृत गरेको छ। 'मानव अधिकार तथा मानव बेचबिखनसम्बन्धी सिफारिस गरिएका सिद्धान्तहरू'मा परिकल्पना गरिएबमोजिम "असमानता, गरिबी र सबै प्रकारका विभेद तथा पूर्वाग्रहलगायत बेचबिखनका अन्य जोखिम बढाउने कारक तत्वहरू" लाई पहिचान गर्न योजना चुकेको छ (मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय, मिति उल्लेख नभएको: पृष्ठ ९)। यसबाहेक सिफारिस गरिएका सिद्धान्तहरूले अन्य विकासका क्रियाकलापहरूलाई सहयोग पुर्याउँदै बेचबिखनका मूल कारणहरूलाई लक्षित गरी रोकथामका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्न सुझाव दिन्छ। यसमा जीविकोपार्जनका कार्यक्रम, बालबालिका तथा युवाका लागि शिक्षा, सुरक्षित आप्रवासनसम्बन्धी सूचना (विशेष गरी महिलाका लागि), जनचेतनामूलक कार्यक्रम, सूचना अभियान, जन्म, विवाह र नागरिकता अभिलेखजस्ता कानूनी कागजातहरूको व्यवस्थापन र मानिसहरूलाई अन्जानमा जोखिमपूर्ण अवस्थामा धकेल्न सक्ने नीतिहरूको समीक्षा गर्ने जस्ता कार्यहरू समावेश छन्।

विगतमा, नेपालले यौन तथा श्रम शोषणका लागि बालबालिका तथा महिला बेचबिखन विरुद्धको प्रथम राष्ट्रिय कार्ययोजना १९९८ (सन् २००१ मा परिमार्जित) जारी गरेको थियो। यसले आठ क्षेत्र^{१४} र दिगोपना, लैङ्गिकता, मानव अधिकारमा आधारित पद्धति एवम् बालसहभागिता गरी चारवटा अन्तरसम्बन्धित विषयहरू पहिचान गरेको थियो (राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, सन् २००८)। सन् २०१२ मा नेपाल सरकारले दशबर्षे मानव बेचबिखन, विशेष गरी महिला तथा बालबालिका बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८ (सन् २०१२) स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो (महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय, २०१२)।

उक्त राष्ट्रिय कार्ययोजनाका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका थिए: (अ) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट नियन्त्रण गर्न संस्थागत संयन्त्र र संरचनाहरूको सुदृढीकरण गर्ने; (आ) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण गर्ने कार्यमा कार्यरत निकायहरूको व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने; (इ) अति जोखिम र जोखिमउन्मुख समुदायहरूका लागि पारिवारिक तथा सामाजिक हेरचाह र संरक्षणको प्रवर्धन गर्ने; (ई) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय प्रतिबद्धताअनुरूप साझा सवालहरूमा सरोकारवाला निकायहरूबीच सहयोग, समन्वय र सहकार्यलाई बढावा दिने; (उ) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रणका लागि फौजदारी न्याय प्रणाली तथा उपयुक्त कानूनी संरचनाको माध्यमबाट दण्डहीनताको अन्त्य गरी प्रभावितलाई न्यायमा पहुँच पुर्याउने; (ऊ) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको समस्या समाधान गरी सुशासन कायम गर्ने।

यस राष्ट्रिय कार्ययोजना अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा पहिचान गरिएका पाँचवटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरू अर्थात् रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन (कानूनी कारबाही), क्षमता विकास, र समन्वय, सहयोग तथा सहकार्यमा केन्द्रित रहेको थियो।

उक्त राष्ट्रिय कार्ययोजनाको १० वर्षे कार्यकाल २०७८ मा समाप्त भएको थियो। यस विषयको सम्पर्क निकायको रूपमा रहेको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले कार्ययोजनाका असल अभ्यास र सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रहरू पहिचान गर्ने गरी यसको अन्तिम मूल्याङ्कन गर्न बाँकी नै छ। साथै, मानव बेचबिखन र आप्रवासीको तस्करीमा देखिएका नयाँ प्रवृत्तिहरूलाई समावेश गर्दै

तथा देशको सङ्घीय संरचनालाई मध्यनजर गर्दै नयाँ राष्ट्रिय कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार गर्न अझै बाँकी रहेको छ ।

५.३ संस्थागत व्यवस्था

मानव बेचबिखनको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि गरिएका संस्थागत व्यवस्थाहरू २०७२ सालमा देशको सङ्घीय संरचनाको घोषणा हुनुअघिको व्यवस्थाजस्तै यथावत रहेका छन् । यद्यपि, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६४ को संशोधन विधेयकले नेपाल सरकारका सबै तहहरू - सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहलाई जिम्मेवारी तोक्ने गरी संस्थागत संयन्त्रहरू स्थापना गर्ने प्रस्ताव गरेको छ । उक्त विधेयक सङ्घीय संसदमा स्वीकृतिको पेश भएपनि प्रतिनिधिसभाको विघटनपश्चात् सो कार्य अगाडि बढ्न सकेको छैन । हाल महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयलाई देशमा विभिन्न सरकारी निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाजका सङ्घसंस्थाद्वारा सञ्चालित मानव बेचबिखन विरुद्धका कार्यक्रमहरूको समन्वय, सुपरिवेक्षण र अनुगमन गर्ने सम्पर्क निकायको रूपमा तोकिएको छ ।

मन्त्रालय मातहत, मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिलाई^{२५} देशभर मानव बेचबिखन नियन्त्रणका पहलहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि जिम्मेवार सर्वोच्च निकायको रूपमा स्थापना गरिएको छ । यो समिति अन्तरमन्त्रालय र अन्तरसङ्गठनात्मक स्वरूपको रहेको छ ।^{२६} राष्ट्रिय समितिले जिल्ला समितिहरू गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ, जसपश्चात् स्थानीय तहमा नगरपालिका वा गाउँपालिकाहरूमा स्थानीय समितिहरू स्थापना गर्ने प्रावधान रहेको छ । यद्यपि, देशको शासकीय प्रणालीमा आएका परिवर्तनहरूका कारण यो संस्थागत व्यवस्था पूर्ण रूपमा क्रियाशील हुन भने सकेको छैन ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिको सचिवालयका अनुसार नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम देशका ७७ जिल्लाहरूमध्ये हालसम्म ११ वटा जिल्लामा मात्र मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति गठन भएका छन् । यी जिल्लाहरूमा काठमाडौँ, सिन्धुपाल्चोक, कास्की, बाँके, सुर्खेत, रूपन्देही, रामेछाप, पर्सा, झापा, कैलाली र चितवन रहेका छन् । यद्यपि, यी समितिहरू कति हदसम्म सक्रिय र क्रियाशील छन् भन्ने कुरा अझै स्पष्ट छैन, विशेष गरी नियमावलीले तोकेबमोजिम पीडित तथा बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको अभिलेख राख्ने, जिल्लास्तरीय उद्धार गर्ने र पीडितहरूलाई आवश्यक सहयोग पुर्याउने उनीहरूको क्षमताका सम्बन्धमा प्रश्नहरू रहेका छन् । यसका साथै स्थानीय तहमा कति स्थानीय समितिहरू गठन भएका छन् र नगरपालिका वा वडातहमा ती वास्तवमै सञ्चालनमा छन् वा छैनन् भन्ने बारे कुनै पनि आधिकारिक र भरपर्दो तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेको छैन ।

राष्ट्रिय समितिका बैठक तथा महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू

अध्ययनको सन्दर्भ अवधि (आर्थिक वर्ष २०७८/७९-२०८१/८२) मा राष्ट्रिय समितिको नियमितता र निर्णय प्रक्रियाका बारेमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयसँग सोधिएको थियो ।

मन्त्रालयबाट प्राप्त जानकारीले मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिका

बैठकहरू नियमावलीका आवश्यकताअनुरूप नियमित रूपमा सञ्चालन भएको सङ्केत गर्दछ । नियमावलीले समितिको बैठक प्रत्येक तीन महिनामा बस्नुपर्ने र आवश्यक परेमा सोभन्दा अगाडि पनि बोलाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । यी आर्थिक वर्षहरूमा राष्ट्रिय समितिका मुख्य बैठकका निर्णय पुस्तिकाहरूको विश्लेषण गर्दा समितिले मानव बेचबिखन पीडितहरूको उद्धार र स्वदेश फिर्तासम्बन्धी केही महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू गरेको देखिन्छ । यसले पीडकहरूविरुद्ध कानूनी कारबाही गर्न, पुनःस्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई बजेट विनियोजन गर्न, अदालतले आदेश दिएबमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम पीडितहरूलाई उपलब्ध गराउन र केन्द्रहरूको सञ्चालन खर्च व्यहोर्न सिफारिस गरेको छ । राष्ट्रिय समितिको निर्णयको उदाहरण (आर्थिक वर्ष २०८०/८१):

भारतको काश्मिर क्षेत्रमा बन्दी बनाइएका २८ जना नेपाली नागरिक (पुरुष) लाई उद्धार गरी स्वदेश फिर्ताका लागि पुनःस्थापना कोषबाट नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली राजदूतावासलाई रु. ७,०१,४३१ (सात लाख एक हजार चार सय एकतीस रुपैयाँ) पेस्की पठाउने । उक्त रकम पीडितहरूको यातायात, खाना, स्थानीय यातायात, आवश्यक कपडा खरिद तथा उनीहरूको कल्याण र स्वास्थ्य परीक्षण खर्चका लागि प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

निम्न अनुच्छेदहरूले आर्थिक वर्ष २०७९/८० का निर्णय पुस्तिकाबाट थप अंशहरू प्रस्तुत गर्दछ:

१) ओमानमा गैरकानूनी रूपमा जन्मिएका एक नेपाली महिला र उनका जुम्ल्याहा शिशुहरूको उद्धारका लागि परराष्ट्र मन्त्रालयमार्फत मस्कटस्थित नेपाली राजदूतावासलाई रकम उपलब्ध गराउने । पीडित महिला सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका बासिन्दा हुन् जो ओमानमा अवैध रूपमा पुगेर घरेलु कामदारका रूपमा कार्यरत थिइन् ।

२) पीडित उर्मिला नेपालीको पीडकलाई कानूनी कारबाहीको दायरामा ल्याउन गृह मन्त्रालयलाई अनुरोध गर्ने ।

३) जिल्ला अदालतको २०७४ माघ २३ गतेको निर्णय र सर्वोच्च अदालतको पीडित राहत कोषका सचिवको २०८० भाद्र १८ गतेको पत्र मुद्दा नम्बर: ०७७-८८-०२९६ बमोजिम मानव बेचबिखन पीडितलाई रु. ३,००,००० (तीन लाख रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भुक्तानी गर्ने ।

यद्यपि, राष्ट्रिय समितिले पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने निर्णय गरे तापनि अदालतको आदेश र समितिको निर्णयबीच पाँच वर्षभन्दा बढी समय व्यतीत भइसकेको थियो । यसले पीडितहरूलाई राहत प्रदान गर्न एकदमै ढिलाइ भएको सङ्केत गर्दछ ।

५.४ जिल्ला समिति तथा स्थानीय समितिहरूको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन

५.४.१ जिल्ला समितिहरू

यस अध्ययनका क्रममा कुल १९ वटा जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली २०६४ को नियम ६ बमोजिम मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति गठनको अवस्था र यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा सञ्चालन गरिएका मानव बेचबिखन विरुद्धका कार्यक्रम वा क्रियाकलापहरूको विवरण उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएको थियो । नियमावलीले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिको अध्यक्ष र जिल्ला प्रशासन कार्यालयका एक जना अधिकृतलाई

सदस्य-सचिव तोकेको हुँदा सोही प्रावधानअनुरूप जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूसँग सम्पर्क गरिएको थियो। निम्न जिल्ला समितिहरूले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई जानकारी उपलब्ध गराएका छन्:

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, कञ्चनपुर

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली २०६४ को नियम ६ बमोजिम जिल्ला समिति गठन भएको र यसका बैठकहरू नियमित रूपमा सञ्चालन भइरहेको जानकारी प्राप्त भएको छ। अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा मानव बेचबिखनका पीडितहरूका लागि परिचयपत्र जारी गर्ने वा अन्य पहिचान खुल्ने कागजातहरू (जस्तै जन्मदर्ता वा नागरिकता प्रमाणपत्र) का लागि जिल्ला समितिमा कुनै पनि अनुरोध प्राप्त भएका छैनन्। कञ्चनपुर जिल्लामा भीमदत्त नगरपालिका र दोधारा चाँदनी नगरपालिका गरी दुईवटा स्थानीय तहमा स्थानीय समितिहरू गठन भएका छन्। जिल्ला समितिले कञ्चनपुरमा कुनै पनि सरकारी पुनःस्थापना केन्द्रहरू नरहेको, तर माइती नेपाल र आफन्त नेपालद्वारा सञ्चालित केही सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) रहेको जानकारी दिएको छ। जिल्ला समितिले ती सुरक्षित आवासगृहहरूको नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गरेको छ।

जिल्ला समितिले सन्दर्भ अवधिभित्र विभिन्न जनचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको जानकारी गराएको छ। यसअन्तर्गत विद्यालयहरूमा जनचेतना कार्यक्रम, घर-घरमा अभियान सञ्चालन गरिएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा यातायात श्रमिक तथा किशोरीहरू समेतसम्म पुग्ने प्रयास गरिएको थियो। उद्धारको सङ्ख्याको सम्बन्धमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल १९७ जना व्यक्तिहरू (७३ जना बालिका, ९ जना बालक तथा ११५ जना महिला) उद्धार गरिएका थिए भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा कुल २७६ जना व्यक्तिहरू (११५ जना बालिका, १४ जना बालक तथा १४७ जना महिला) उद्धार गरिएका छन्। यसमा उल्लिखित सम्पूर्ण व्यक्तिहरू मानव बेचबिखनको जोखिममा परेका समूह वा पीडितहरू नै थिए वा तिनीहरू बलात्कार, घरेलु हिंसाजस्ता अन्य प्रकारका लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरू थिए भन्ने विषय स्पष्ट भएको छैन।

२०८१ भाद्र १६ गते सम्पन्न मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिको बैठक निर्णय पुस्तिका हेर्दा कञ्चनपुर जिल्लामा मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियानमा सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रबीच राम्रो समन्वय तथा सहकार्य रहेको देखिन्छ। समितिमा जिल्ला समितिका अध्यक्षसहित कुल आठ सदस्यहरू छन्। निर्णय पुस्तिकाबाट बैठकमा समितिका सबै सदस्यहरूका साथै जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय (सदस्य-सचिव) तथा कञ्चनपुर जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुखसहित १८ जना अतिथि सदस्य उपस्थित रहेको देखिन्छ। त्यसै गरी सुरक्षित आवासन तथा मानव बेचबिखनविरुद्ध कार्यरत राष्ट्रिय वातावरण तथा समता विकास समाज नेपाल (NEEDS Nepal), महिला मानव अधिकार रक्षकहरू (WHRD), साहसी महिला नेपाल, आशिष सामाजिक सेवा नेपाल, अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक), आफन्त नेपाल, मानव अधिकारका लागि महिला, एकल महिला समूह (WHR), शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, श्री एन्जल्स नेपाल, साना हातहरू, गैरसरकारी संस्था महासङ्घ तथा नेपाल राष्ट्रिय सामाजिक कल्याण सङ्घजस्ता संस्थाहरूको पनि सहभागिता रहेको थियो। यसबाहेक होटल व्यवसायी सङ्घगठन, यातायात क्षेत्र तथा सञ्चार माध्यमजस्ता निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूसमेत बैठकमा उपस्थित रहेको थियो र समितिको प्रमुख निर्णयअनुसार जिल्लामा मानव बेचबिखनविरुद्ध कार्यरत

गैरसरकारी संस्थाहरूले आफ्ना अद्यावधिक अभिलेख तथा क्रियाकलाप प्रतिवेदनहरू जिल्ला मानव बेचबिखन नियन्त्रण समितिलाई प्रत्येक तीन महिनामा उपलब्ध गराउनुपर्ने भनिएको छ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, सुर्खेत

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली २०६४ को नियम ६ बमोजिम मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति गठन भएको छ र नियमावलीको व्यवस्थाअनुसार नै बैठकहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा जिल्ला समितिले स्थानीय गैरसरकारी संस्था आवाजसँगको समन्वयमा पहिचान नखुलेका एक जना मानव बेचबिखनका पीडित व्यक्तिको परिचयपत्र जारी गर्न सहयोग पुर्याएको थियो। समितिले आवाज संस्थाद्वारा सञ्चालित सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) को नियमित अनुगमन गर्नुका साथै अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा मानव बेचबिखनविरुद्ध देहायका सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएको जानकारी पेश गरेको छ:

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा जिल्ला समितिले जिल्लास्थित गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वयमा विभिन्न सडक नाटक, छलफल र अन्तरक्रियाका माध्यमबाट विद्यालय तथा समुदायस्तरमा मानव बेचबिखन विरुद्धका जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो। उक्त कार्यक्रमहरूमा कुल ५१९ जना (३३६ महिला र १८३ पुरुष) को सहभागिता रहेको थियो। यसका अतिरिक्त, रेडियो जिङ्गल र पोस्टरहरूको प्रसारणबाट थप १४०० व्यक्तिहरू लाभान्वित भएका थिए। साथै, सोही आर्थिक वर्षमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय सुर्खेतले आठवटा जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरेको थियो।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा जिल्ला समितिले सरोकारवाला निकाय, आमा समूह, युवा समूह र किशोरकिशोरी समूहहरूको सहभागितामा विभिन्न अन्तरक्रियात्मक सत्र र सडक नाटकहरू आयोजना गरी मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय दिवस मनाएको थियो। उक्त कार्यक्रममा कुल ६७५ जना (५४५ महिला र १३० पुरुष) को सहभागिता रहेको थियो। यसका साथै जिल्ला प्रहरी कार्यालय सुर्खेतले ८२ वटा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा जिल्ला समितिले देहायका कार्यहरू सम्पन्न गरेको छ: (अ) मानव बेचबिखन रोकथामका सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूसँग संवाद, (आ) जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा राहदानीका लागि आवेदन दिने व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित श्रम आप्रवासनका बारेमा जानकारी प्रदान, (इ) सबै स्थानीय तहहरूलाई सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू आयोजना गर्न अनुरोध, (ई) कर्णाली प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयलाई तीज गीत प्रतियोगिताको क्रममा बेचबिखन विरुद्धका सन्देशहरू समावेश गर्न अनुरोध, र (उ) सुर्खेत जिल्लाका सीमावर्ती पालिकाहरू भेरीगङ्गा नगरपालिका र पञ्चपुरी नगरपालिकाका सार्वजनिक तथा निजी यातायातका साधनहरूमा पर्चा र पम्पलेटहरू वितरण तथा प्रदर्शन। जिल्ला समितिले आमा समूह, युवा समूह, किशोरकिशोरी समूह र अन्य सरोकारवालाहरूबीच कानूनी सहायता र मानव बेचबिखन रोकथामसम्बन्धी ज्ञान अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले एक अन्तरक्रिया कार्यक्रमसमेत आयोजना गरेको थियो। उक्त कार्यक्रममा कुल २०५ जना (१२७ महिला र ७८ पुरुष) को सहभागिता रहेको थियो। यसका अतिरिक्त, जिल्ला प्रहरी कार्यालय सुर्खेतले जिल्लाभर ३९ वटा जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो।

जिल्ला समिति सुर्खेतका अनुसार उक्त समितिले मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिमा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनसमेत पठाएको छ । उक्त वार्षिक प्रतिवेदनमा उद्धार गरिएका तथा पुनःस्थापना र पुनःएकीकरण सेवा प्रदान गरिएका महिला तथा बालबालिकाहरूको सङ्ख्या समावेश गरिएको छ । जिल्ला समितिले जिल्लामा मानव बेचबिखनको प्रभावकारी रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि तीनवटा मुख्य चुनौतीहरू पहिचान गरेको छः (अ) आन्तरिक बेचबिखनका प्रमाणहरू सङ्कलन गर्न हुने कठिनाई, (आ) बेचबिखनबाट प्रभावितहरू प्रायः मनोसामाजिक आघातबाट गुज्रने भएकाले उनीहरूको पुनःएकीकरणमा हुने चुनौतीहरू, र (इ) बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूले सामना गरिरहेका अन्तर्निहित समस्याहरूको पहिचानमा रहने जटिलता ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, सिन्धुपाल्चोक

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली २०६४ को नियम ६ बमोजिम जिल्ला समिति गठन गरिएको छ र यसका बैठकहरू आवश्यकताअनुसार नै सञ्चालन भइरहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा जिल्ला समितिले लैङ्गिक हिंसाबाट पीडित एक व्यक्तिलाई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सहयोग पुर्याएको थियो । जिल्ला समितिले पठाएको जानकारीअनुसार सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा हालसम्म कुनै पनि बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूले नेपाली नागरिकता वा अन्य कानूनी कागजातका लागि अनुरोध नगरेको पनि उल्लेख गरिएको थियो । जिल्ला समितिको पहलमा गठन भएका स्थानीय समितिहरूको सङ्ख्याका सम्बन्धमा सोधिएको प्रश्नको जवाफमा नगरपालिका/ गाउँपालिकास्तरमा देहायका चारवटा स्थानीय समितिहरू गठन भएको जानकारी प्राप्त भएको छः

१. चौतारा साँगाचोकगढी नगरपालिका
२. मेलम्ची नगरपालिका
३. पाँचपोखरी थाडपाल गाउँपालिका
४. भोटेकोशी गाउँपालिका

यद्यपि, पालिकाहरूमा गठित यी समितिहरू सक्रिय र क्रियाशील भने रहेका छैनन् । जिल्ला समितिले जिल्लाका देहायका सुरक्षित आवासगृहहरूको नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गरेको जानकारी प्रतिवेदन प्राप्त भएको छः

१. महिला पुनःस्थापना केन्द्र, सिन्धुपाल्चोक, चौतारा (शक्ति समूहद्वारा सञ्चालित)
२. महिला आत्मनिर्भर केन्द्र, मेलम्ची, सिन्धुपाल्चोक
३. ग्रामीण महिला सिर्जनशील परिवार, पाङ्ग्रेटार, सिन्धुपाल्चोक

जिल्ला समितिले अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको जानकारी दिएको छ । समीक्षा गरिएका आर्थिक वर्षहरूमा जिल्ला समितिले विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वयमा र्याली, जुलुस, अन्तरक्रिया र सडक नाटकजस्ता विभिन्न क्रियाकलापहरू आयोजना गरी मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय दिवस र लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको १६ दिने अभियान मनाएको थियो । यसका अतिरिक्त, जिल्ला समितिले हानिकारक अभ्यासहरू र तिनले बालिका तथा महिलाहरूमा पार्ने प्रभावका बारेमा सरोकारवालाहरूबीच अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रमहरूसमेत

आयोजना गरेको थियो ।

यसका अतिरिक्त जिल्ला समितिले शक्ति समूहसँगको सहकार्यमा अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा देहायका सङ्ख्यामा महिला तथा बालबालिकाहरूको उद्धार गरेको छः

- आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा: बेचबिखनमा परेका कुल १० जना पीडितहरूको (५ बालिका र ५ महिला) उद्धार गरिएको । लैङ्गिक हिंसाबाट प्रभावित २९ जना व्यक्तिहरूको (१३ बालिका, ३ बालक र १३ महिला) उद्धार गरिएको ।
- आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा: बेचबिखनमा परेका ९ जना पीडितहरूको (४ बालिका र ५ महिला) उद्धार गरिएको । लैङ्गिक हिंसाका ३२ जना प्रभावितहरूको (१६ बालिका, ३ बालक र १३ महिला) उद्धार गरिएको ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा: बेचबिखनमा परेका ५ जना पीडित महिलाहरूको मात्र उद्धार गरिएको र लैङ्गिक हिंसाका अन्य ३० जना पीडितहरू (१४ बालिका, ३ बालक र १३ महिला) को उद्धार गरिएको ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, झापा

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति झापाका क्रियाकलापहरूको विस्तृत विवरण उपलब्ध नभए तापनि झापाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले जिल्ला समितिका सबै सदस्यहरूको उपस्थितिमा बैठकहरू नियमित रूपमा सञ्चालन भइरहेको जानकारी दिएका छन् । उनको भनाइअनुसार:

"हामी सबै सीमा नाकाहरूमा मानव बेचबिखनको अपराध नियन्त्रण गर्न पूर्ण रूपमा प्रतिबद्ध छौं । सुरक्षा निकायहरू परिचालन भई सक्रिय रूपमा काम गरिरहेका छन् र गैरसरकारी संस्थाहरू पनि सक्रिय रूपमा सहभागी रहेका छन् । हामी सबै मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि प्रतिबद्ध छौं ।"

मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, कैलाली

कैलाली जिल्लाको धनगढीमा जिल्ला समितिका सदस्यहरू^{२७} र गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूसँग गरिएको लक्षित समूह छलफलमा सहभागीहरूलाई "जिल्ला समिति कत्तिको सक्रिय छ र यसले के-कस्ता महत्वपूर्ण निर्णयहरू गरेको छ" भनी प्रश्न गरिएको थियो । छलफलका सहभागीहरूले देहायबमोजिम जानकारी दिएका थिए:

कैलाली जिल्लामा यो समिति तुलनात्मक रूपमा बढी सक्रिय रहेको छ । समितिमा गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रतिनिधित्व पनि उत्साहजनक छ । माइती नेपाल, शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र ओरेकजस्ता संस्थाहरू समितिमा संलग्न छन् । समितिलाई सन् २०२४ मा पुनर्गठन गरिएको थियो । सामान्यतया यसको बैठक वर्षमा तीनपटक बस्ने गर्दछ । समितिले नगरपालिका/गाउँपालिकास्तरमा स्थानीय समिति गठन गर्ने निर्णय गरेको छ र प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकारको सहयोगमा सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) स्थापनाका लागि वकालत तथा पैरवी गर्दै आएको छ ।

यद्यपि, हाम्रो स्थलगत भ्रमण र गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँगको छलफलले धेरै जिल्लाहरूमा मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिद्वारा सम्पादन गरिएका कार्यहरूको कुनै पनि संस्थागत

स्मृति नरहेको सङ्केत गर्दछ । जिल्ला समितिको अध्यक्ष प्रमुख जिल्ला अधिकारी र सदस्यसचिव जिल्ला प्रशासन कार्यालयको शाखा अधिकृत रहने व्यवस्था भए तापनि उनीहरू क्रियाकलापहरूको अभिलेखीकरण गर्न र जिल्लामा मानव बेचबिखन विरुद्धका गतिविधिहरू प्रस्ताव गर्न समेत गैरसरकारी संस्थाका सदस्यहरूमाथि निर्भर रहने गरेको पाइन्छ । केही सहभागीहरूले यस विषयलाई गम्भीरताका साथ उठाएका छन् । उदाहरणका लागि, जिल्ला समन्वय समिति कैलालीका कर्मचारीले यस्तो गुनासो व्यक्त गरेका थिए:

मानव बेचबिखनको मुद्दालाई सम्बोधन गर्ने सन्दर्भमा सरकारी निकायहरूमा एक प्रकारको शून्यता देखिन्छ । मेरो विचारमा उनीहरूले गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सिक्नुपर्ने अवस्था छ । यदि तपाईं आफैं यस मुद्दाबारे सचेत हुनुहुन्छ भने तपाईं कसरी अनुगमनकारी निकाय बन्न सक्नुहुन्छ? जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारी अत्यन्त व्यस्त हुनुहुन्छ र उहाँहरूको सरुवा पनि भइरहन्छ । जिल्ला समितिले सञ्चालन गरेका बेचबिखन विरुद्धका पहलहरूको समेत कुनै संस्थागत स्मृति छैन । मेरो विचारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयअन्तर्गत जिल्ला समितिको सचिवालयको रूपमा एउटा छुट्टै विशेष एकाइ स्थापना गर्नुपर्छ ।

स्थानीय सरकारको न्यून सहभागिता

लगभग सबै लक्षित समूह छलफल र गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरूसँगका परामर्श बैठकहरूमा मानव बेचबिखन विरुद्धका क्रियाकलापहरूमा स्थानीय सरकारहरूको सहभागिता निकै निराशाजनक रहेको र कतिपय अवस्थामा सचेतनाको पूर्ण अभाव रहेको पाइएको थियो ।

उदाहरणका लागि, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको धनगढीस्थित सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालयले प्रदेशका सबै ८८ वटा नगरपालिका/गाउँपालिकालाई (क) आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा कुनै मानव बेचबिखन विरुद्धका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरे/नगरेको र (ख) वैदेशिक आप्रवासनको अभिलेख राख्ने कार्य सुरु गरे/नगरेको विषयमा जानकारी उपलब्ध गराउन पत्राचार गरेको थियो । आयोगका सहसचिवका अनुसार ७३ वटा स्थानीय तहहरूबाट जवाफ प्राप्त भएको थियो । तीमध्ये १३ वटाले मानव बेचबिखनविरुद्ध कुनै पनि कार्यक्रम सञ्चालन नगरेको जानकारी दिएका थिए, २६ वटाले वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिहरूको अभिलेख राख्ने प्रक्रिया सुरु गरेको बताएका थिए, अन्य १५ वटाले भारततर्फ हुने आप्रवासनको अभिलेखीकरण सुरु गरेको र ९ वटाले वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिका लागि पुनःएकीकरण योजनाहरू सञ्चालन गरिरहेको जानकारी गराएका थिए ।

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस मनाउने सम्बन्धमा

स्थलगत अध्ययनका क्रममा केही जिल्लामा नेपाल प्रहरी, शिक्षा क्षेत्र र गैरसरकारी संस्थाजस्ता प्रमुख सरोकारवाला निकायहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस र राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस मनाउन सक्रिय सहभागिता जनाएको स्पष्ट देखिएको थियो । धनुषामा जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रहरी निरीक्षकले जिल्लाका सबै महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस (जुलाई २९) आयोजना गर्ने तयारी गरिरहेको जानकारी दिएका थिए ।

त्यसैगरी, धनगढीमा जिल्ला शिक्षा समन्वय समिति कैलालीले जिल्लाका सबै सामुदायिक तथा संस्थागत (निजी) विद्यालयहरूलाई २०८२ भदौ २० मा राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस मनाउन पत्राचार गरेको पाइएको छ ।

५.४.२ स्थानीय समितिहरू

लुम्बिनी प्रदेशको रूपन्देही र कपिलवस्तु जिल्लाका केही स्थानीय तहमा समितिहरू गठन भएको पाइएको छ । माइती नेपाल भैरहवाका संयोजक एवम् मानव बेचबिखन विरुद्धको रूपन्देही जिल्ला समिति सदस्यका अनुसार, देहायका नगरपालिकाहरूले मानव बेचबिखन नियन्त्रणसम्बन्धी कार्यविधि अङ्गीकार गरेका छन्:

१. सैनामैना नगरपालिका, रूपन्देही जिल्ला
२. सिद्धार्थ नगरपालिका, रूपन्देही जिल्ला
३. बुद्धभूमि नगरपालिका, कपिलवस्तु जिल्ला
४. कृष्णनगर नगरपालिका, कपिलवस्तु जिल्ला
५. कपिलवस्तु नगरपालिका, कपिलवस्तु जिल्ला

उक्त कार्यविधि अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) र माइती नेपाल तथा अन्य स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा तर्जुमा गरिएका हो । बुद्धभूमि नगरपालिकाले कार्यविधिबमोजिम वडा समितिसमेत गठन गरिसकेको छ । स्थानीय समितिका बैठकहरूमा प्रमुख (मेयर) तथा उपप्रमुख (उपमेयर) समेतको उपस्थिति रहने गरेको छ । माइती नेपालजस्ता गैरसरकारी संस्थाहरूले नगरपालिकालाई मानव बेचबिखन विरुद्धका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न बजेट विनियोजनका लागि निरन्तर आग्रह गर्दै आएका छन् । आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले बुद्धभूमि नगरपालिका र सोका प्रमुख श्री इस्तियाक अहमद खालाई मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा देखाएको प्रतिबद्धताको कदर गर्दै राष्ट्रिय पुरस्कारद्वारा सम्मानित गरेको थियो ।

तर, कपिलवस्तु नगरपालिका र सिद्धार्थ नगरपालिकाको हकमा अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) जस्ता बाह्य विकास साझेदारहरूबाट गैरसरकारी संस्थाहरूलाई प्राप्त हुने वैदेशिक सहायता बन्द भएपछि यस कार्यविधिको कार्यान्वयन प्रक्रिया अवरुद्ध भएको पाइएको छ । ती नगरपालिकाहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण (समिति गठन तथा परिचालन) कार्यविधि, २०७७^{२८} जारी गरेका थिए ।

यसभन्दा तलको खण्डमा हामीले दातृ निकाय, गैरसरकारी संस्था र स्थानीय सरकारबीचको सहकार्यका असल अभ्यासहरूको समीक्षा गरेका छौं, जसले दुवै नगरपालिकामा निर्देशिकाको तर्जुमा र स्वीकृतिका लागि सहयोग पुर्याएका थिए ।

कपिलवस्तु नगरपालिकाको कार्यविधिअनुसार समितिको संरचना समावेशी रहेको छ, जसमा सार्वजनिक क्षेत्र, नागरिक समाज र निजी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिएको छ ।^{२९} सिद्धार्थनगर नगरपालिकाको हकमा भने कपिलवस्तु नगरपालिकाको तुलनामा समिति कम समावेशी देखिएको छ । उदाहरणका लागि, सिद्धार्थनगर नगरपालिकाको समितिमा विद्यालय, कृषि क्षेत्र र निजी क्षेत्रको प्रतिनिधित्व रहेको देखिँदैन ।

कार्यविधिमा समितिका सान्दर्भिक काम, कर्तव्य र अधिकारहरू समावेश गरिएका छन् र यी निर्देशिकालाई अन्य स्थानीय तहहरूका लागि समेत नमूनाको

रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। समितिका मुख्य कार्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन्: (क) स्थानीयस्तरमा सचेतनामूलक अभियानहरू सञ्चालन गर्ने, (ख) तथ्याङ्क तथा अभिलेखहरू व्यवस्थित र अद्यावधिक गर्ने, (ग) आवश्यक छलफल तथा स्थानीय तहहरूबीच समन्वय र सहकार्य गर्ने, (घ) कोषको स्थापना र परिचालन गर्ने, (ङ) नगरसभाका सदस्य तथा अन्य सरोकारवालाहरूका लागि तालिम र क्षमता अभिवृद्धिसम्बन्धी निर्देशिकाहरू उपलब्ध गराउने, (च) अन्य स्थानीय सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था र निजी क्षेत्रसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने, (छ) वडास्तरीय समिति गठन र परिचालन गर्ने, र (ज) नगरपालिकाको विकास प्रक्रिया वा समुदायमा आधारित कार्यक्रमहरूलाई परिमार्जन गरी जोखिममा रहेका जनसङ्ख्यासम्म थप प्रभावकारी रूपमा पुर्याउने।

नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम धेरै स्थानीय तहले मानव बेचबिखन नियन्त्रणसम्बन्धी स्थानीय समितिहरू गठन गरेका छैनन्। समितिहरू जहाँ गठन भएका छन्, त्यहाँ पनि विभिन्न समस्याहरू देखिएका छन्। पहिलो, ती समितिहरू सक्रिय र क्रियाशील छैनन्। गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सहयोग प्राप्त हुँदा सक्रिय रहने र अन्यथा निष्क्रिय रहने अवस्था पाइएको छ। नेपालगञ्जका एक प्रमुख जानकारका (माइती नेपालका कर्मचारी) अनुसार बाँके जिल्लाको नेपालगञ्ज उपमहानगरपालिका र खजुरा गाउँपालिकाका स्थानीय समितिहरू सक्रिय छन् भने नरैनापुर र डुडुवा गाउँपालिकाका समितिहरू सक्रिय छैनन्। दोस्रो, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयबाट विनियोजन गरिएको बजेट स्थानीय समितिहरूमा समयमै पुग्न सकेको छैन। यसको मुख्य कारण मन्त्रालयले नगरपालिकालाई रकम निकास गर्न छुट्टै खाताको आवश्यकता पर्ने प्रावधान राख्नु हो। अर्कोतर्फ, नगरपालिकालाई स्थानीय समितिको कार्य सञ्चालनका लागि छुट्टै खाता खोल्न मञ्जुर गराउन सकिएको छैन। नगरपालिकाले आफूले परिचालन गर्ने प्रत्येक कोषका लागि छुट्टै खाता खोल्न नसकिने दाबी गर्दै आएको छ। तेस्रो, मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय नीति, २०८२ जारी भए तापनि हाल नेपालमा मानव बेचबिखन नियन्त्रणसम्बन्धी कुनै राष्ट्रिय कार्ययोजना छैन। यदि यस्तो कार्ययोजना भएको भए, स्थानीय सरकारहरूले सोहीबमोजिम मानव बेचबिखन रोकथामका लागि कार्यविधिहरू विकास गर्न सक्ने तर्क गरिएको छ।

५.५ पुनर्स्थापना कोष, मौज्जात र खर्चको ढाँचा

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ले मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको उद्धार, स्वदेश फिर्ती र पुनर्स्थापनाका लागि तथा अदालतले आदेश दिएबमोजिमको क्षतिपूर्ति भुक्तानीका लागि एक राष्ट्रिय पुनर्स्थापना कोष स्थापना गर्ने प्रावधान राखेको छ। उक्त पुनर्स्थापना कोष मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिद्वारा परिचालन गरिन्छ।

बक्स ५.२ मा तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) को पुनर्स्थापना कोषका लागि विनियोजित बजेट र खर्चको ढाँचा प्रस्तुत गरिएको छ। प्राप्त तथ्याङ्कले एकातिर कोषमा विनियोजन गरिने रकम क्रमशः घट्दै गएको देखाउँछ भने, अर्कोतिर आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि २०८०/८१ सम्मको कुल विनियोजित बजेटको खर्च अनुपात मानव बेचबिखनका पीडितहरूको संरक्षण र सहायताका लागि आवश्यक पर्ने परिमाणको तुलनामा निकै न्यून रहेको देखिन्छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कोषमा करिब १ करोड ७३ लाख रुपैयाँ रहेकोमा पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा यो घटेर क्रमशः १ करोड ३० लाख र ५९ लाख रुपैयाँमा झरेको छ। अर्कोतर्फ, आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ मा विनियोजित रकमको क्रमशः ६२ प्रतिशत र ४७ प्रतिशत मात्र खर्च भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा भने खर्चको मात्रा बढेर कोषमा रहेको बाँकी मौज्जातको १०३ प्रतिशत पुगेको छ।

बक्स ५.२ पुनर्स्थापना कोषको बजेट विनियोजन र खर्चको विवरण, (आ.व. २०७९/८० — २०८१/८२) (रूपैयामा)

विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२
कोषमा विनियोजित कुल बजेट	१७,२७९,५७९	१३,०९४,९११	८,९१४,५२३
खर्चको ढाँचा			
विदेशस्थित कूटनीतिक नियोग/राजदूतावास मार्फत गरिएको खर्च	२५,००,००० (२३.३)	-	७,०१,४३१ (७.६)
पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा गरिएको खर्च	८२,५०,३१० (७६.७)	५८,८४,६८८ (९५.१)	८३,६८,४७२ (९१.२)
अदालतको आदेश बमोजिम भुक्तानी गरिएको क्षतिपूर्ति	-	३,००,००० (४.९)	-
विदेशबाट फिर्तीपश्चात् पारिवारिक पुनर्मिलन	-	-	१,१०,४८५ (१.२)
कुल जम्मा	१०,७५०,३१०	६,१८४,६८८	९,१८०,३८८
विनियोजित बजेटको तुलनामा खर्च प्रतिशत	६२.२	४७.२	१०३.०

नोट: कोषकभित्रका अड्कहरूले प्रतिशत जनाउँछन्।

स्रोत: महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, २०२५

यी तीन आर्थिक वर्षहरू (२०७९/८० – २०८१/८२) मा राष्ट्रिय पुनर्स्थापना कोषको खर्चका उपशीर्षकहरूलाई हेर्दा खर्च सामान्यतया पाँचवटा शीर्षकहरूमा बाँडिएको देखिन्छ। यद्यपि, कुनै वर्षमा यो केवल दुईवटा शीर्षकमा मात्र सीमित थियो भने कुनै वर्ष अधिकतम तीनवटा शीर्षक समेटिएका थिए। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल १ करोड १ लाख रूपैयाँ खर्च भएको थियो, जसमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा (७७ प्रतिशत) पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा र २३ प्रतिशत विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरूमार्फत खर्च भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा केवल ६८ लाख ५० हजार रूपैयाँ खर्च भएको थियो, जसमध्ये सबैभन्दा बढी रकम पुनर्स्थापना केन्द्रहरूबाट (९५ प्रतिशत) खर्च भएको थियो भने केवल ५ प्रतिशत रकम अदालतको आदेशबमोजिम पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति भुक्तानीका लागि विनियोजन गरिएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा भएको कुल ९२ लाख रूपैयाँ खर्चमध्ये क्रमशः ९१ प्रतिशत पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा, ९ प्रतिशत विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरूमा र १ प्रतिशत पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्तीमा खर्च भएको थियो।

प्रस्तुत तथ्याङ्कबाट दुईवटा मुख्य निष्कर्षहरू निकाल्न सकिन्छ। पहिलो, कोषको अधिकांश हिस्सा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको सञ्चालनमा खर्च हुने गरेको छ भने पीडितहरूको उद्धार, स्वदेश फिर्ती, पुनःएकीकरण र क्षतिपूर्तिजस्ता केही महत्त्वपूर्ण क्षेत्रहरूमा अत्यन्तै न्यून वा शून्य खर्च भएको देखिन्छ। दोस्रो, मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिको खर्च गर्ने क्षमता न्यून रहेको देखिन्छ।

५.६ अन्य सम्बन्धित सरकारी निकायहरूको कार्य

५.६.१ सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमी: श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको भूमिका

श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमीको तर्जुमा, कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा विदेशमा रहेका आप्रवासी श्रमिकको संरक्षणका लागि जिम्मेवार प्रमुख मन्त्रालय हो। मन्त्रालयले अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन, अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासन सङ्गठन, स्वीस विकास सहयोग (एसडीसी), प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारसँगको साझेदारीमा देशभित्र विभिन्न सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको जनाएको छ। मन्त्रालयले दाबी गरेअनुसार, देशमा सञ्चालित सुरक्षित आप्रवासनसम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूबाट आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ११ लाखभन्दा बढी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १२ लाखभन्दा बढी र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ७ लाख ५० हजारभन्दा बढी मानिसहरू लाभान्वित भएका छन् (तालिका ५.१)। लाभान्वित हुनेहरूमध्ये सबै आर्थिक वर्षहरूमा पुरुषहरूको सङ्ख्या महिलाहरूको तुलनामा उल्लेखनीय रूपमा बढी छ। यद्यपि, महिला लाभान्वितहरूको हिस्सामा भने वृद्धि भएको देखिन्छ: जुन आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३१ प्रतिशतबाट बढेर २०८०/८१ मा ३३ प्रतिशत र २०८१/८२ मा ३८ प्रतिशत पुगेको छ।

तालिका ५.१ श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयमार्फत सुरक्षित श्रम आप्रवासनसम्बन्धी सचेतना प्राप्त गर्ने सम्भावित श्रम आप्रवासीहरूको विवरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

लाभग्राही	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२*
कुल जम्मा	११,०८,२०३	१२,३६,९३८	७,४८,९५४
पुरुष	७,६१,७८४	८,२९,६७९	४,६६,२६६
महिला	३,४६,४१९	४,०७,२५९	२,८२,६८८
प्रतिशत			
पुरुष	६८.७	६७.१	६२.३
महिला	३१.३	३२.९	३७.७

द्रष्टव्य: * आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को हकमा यो तथ्याङ्क ११ महिनाको (२०८१ साउनदेखि २०८२ जेठसम्म) मात्र हो। श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई जानकारी पठाउँदा वैदेशिक रोजगार बोर्डबाट तथ्याङ्क प्राप्त हुन बाँकी रहेको उल्लेख गरेकोले यो सङ्ख्या अझ बढी हुन सक्छ।

स्रोत: श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, २०२५

तालिका ५.२ मा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ का लागि श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको नेतृत्वमा सञ्चालित सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमीहरूको भौगोलिक क्षेत्रको संक्षिप्त विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। मन्त्रालयको गरेको प्रतिवेदनअनुसार सचेतना अभिवृद्धि, पीडितहरूका लागि सहायता र परामर्शजस्ता सुरक्षित आप्रवासन पहलकदमीहरू देशका सबै ७७ वटा जिल्लाहरूमा सञ्चालन गरिएका छन्। तर यसले देशका कुल ७५३ स्थानीय तहहरू (नगरपालिका/गाउँपालिका) मध्ये केवल २६७ वटा स्थानीय तहहरूलाई मात्र समेटेको छ। यसरी भौगोलिक पहुँचका आधारमा यसले देशका ७५३ स्थानीय तहमध्ये ३५.५ प्रतिशतलाई मात्र समेटेको देखिन्छ। लाभग्राहीहरूको वितरणको आधारमा हेर्दा कुल ७ लाख ४८ हजार ९५४ लाभग्राहीहरूमध्ये सबैभन्दा उच्च हिस्सा लुम्बिनी प्रदेश (२३ प्रतिशत) को रहेको छ। त्यसपछि क्रमशः कोशी प्रदेश (२२ प्रतिशत), गण्डकी प्रदेश (१८ प्रतिशत), बागमती प्रदेश (१६.५ प्रतिशत) र मधेश प्रदेश (१५ प्रतिशत) रहेका छन्। अर्कोतर्फ, कर्णाली प्रदेश (३ प्रतिशत) र सुदूरपश्चिम प्रदेश (२ प्रतिशत) बाट लाभान्वित हुनेहरूको हिस्सा अत्यन्तै न्यून रहेको पाइएको छ।

यसका अतिरिक्त सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रमबाट लाभान्वित हुनेहरूको हिस्सा र ती प्रदेशहरूबाट वैदेशिक रोजगारीमा जाने आप्रवासी श्रमिकहरूको सङ्ख्याबीच तादात्म्य देखिएको छैन। उदाहरणका लागि, विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७६/७७-२०७८/७९) को अवधिमा वैदेशिक रोजगार विभागले ६ लाख ११ हजार ६५० वटा नयाँ श्रम स्वीकृति जारी गरेको थियो (श्रम मन्त्रालय, २०७९)। तीमध्ये सबैभन्दा बढी श्रमिकहरू मधेश प्रदेशबाट (२७ प्रतिशत) गएका थिए, तर यस प्रदेशमा सुरक्षित आप्रवासन कार्यक्रमबाट लाभान्वित हुनेहरूको सङ्ख्या निकै कम (१५ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। यसविपरीत, गण्डकी प्रदेशमा (१८ प्रतिशतविरुद्ध १२.५ प्रतिशत) र लुम्बिनी प्रदेशमा (२२.७ प्रतिशतविरुद्ध १६.७ प्रतिशत) सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमीबाट लाभान्वित हुनेहरूको हिस्सा वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिकहरूको हिस्साभन्दा निकै बढी छ। कोशी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशको हकमा भने सुरक्षित आप्रवासन पहलकदमीबाट लाभान्वित हुनेहरूको हिस्सा र वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिकहरूको हिस्सा लगभग बराबर रहेको पाइएको छ।

तालिका ५.२ श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयद्वारा सञ्चालित सुरक्षित श्रम आप्रवासन पहलकदमीहरूको (सचेतना अभिवृद्धि, पीडित सहायता र परामर्श आदि) भौगोलिक पहुँचको संक्षिप्त विवरण, (आ.व. २०८१/८२)

प्रदेश	जिल्ला सङ्ख्या	स्थानीय तह सङ्ख्या (नगर/गाउँपालिका)	कुल लाभग्राही सङ्ख्या	प्रतिशत	वैदेशिक श्रम आप्रवासीको प्रतिशत*
कोशी	१४	४८	१६४,३४५	२१.९	२१.५
मधेश	८	४१	११३,३१९	१५.१	२७.०
बागमती	१३	५२	१२३,३५७	१६.५	१५.८
गण्डकी	११	४८	१३८,१७७	१८.४	१२.५
लुम्बिनी	१२	४८	१६९,७६६	२२.७	१६.७
कर्णाली	१०	१५	२३,१५४	३.१	३.८
सुदूरपश्चिम	९	१५	१६,८३६	२.२	२.७
कुल जम्मा	७७	२६७	७४८,९५४	१००.०	१००.०

द्रष्टव्य: यहाँ स्थानीय तह भन्नाले नेपाल सरकारद्वारा निर्धारित नगरपालिका र गाउँपालिका दुवैलाई बुझाउँछ। यो तथ्याङ्क आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को ११ महिनाको (साउनदेखि जेठसम्म) मात्र हो। *वैदेशिक रोजगार विभागले आर्थिक वर्ष २०७६/७७, २०७७/७८ र २०७८/७९ को तीन वर्षको अवधिमा ६ लाख ११ हजार ६५० वटा नयाँ श्रम स्वीकृति जारी गरेको थियो (श्रम मन्त्रालय, २०२२, पृष्ठ ६६)।

स्रोत: श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, २०२५

यसका अतिरिक्त श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले सुरक्षित आप्रवासनका हस्तक्षेपकारी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरे तापनि ती कार्यक्रमहरू मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका भौगोलिक क्षेत्र, समुदाय, समूह वा व्यावसायिक क्षेत्रहरूको पहिचान र नक्साङ्कनमा आधारित नभएको प्रतिवेदनहरूले औँल्याएका छन्।

५.६.२ प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको पहलकदमी

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा नेपालमा मानव बेचबिखन रोकथाम र नियन्त्रणका लागि योगदान गर्न विभिन्न निर्णयहरू जारी गरिएको देखिन्छ। यसअनुसार पाँचौँ राष्ट्रिय मानव अधिकार कार्ययोजना (आ.व. २०७६/७७-२०८१/८२) मा मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको उद्धार, पुनर्स्थापना र पुनःएकीकरणका लागि सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझेदारीमा एक संयन्त्र वा संरचना स्थापना गर्ने प्रावधान राखिएको छ। यस प्रावधानलाई छिटौँ राष्ट्रिय मानव अधिकार कार्ययोजना (आ.व. २०८२/८३-२०८७/८८) को मस्यौदामा समेत समावेश गरिएको छ। यसका साथै, प्रधानमन्त्री कार्यालयले देहाय बमोजिमका निर्णयहरू जारी गरेको छ:

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णय (२०७९/०१/२३): संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय

सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव नं. १३२५ र १८२० (महिला, शान्ति र सुरक्षा) सम्बन्धी दोस्रो राष्ट्रिय कार्ययोजना स्वीकृत गरिएको।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णय (२०८०/१२/०९): सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २ मा संशोधन गरी मानव तस्करी, हुन्डी, डिजिटल वा भर्चुअल मुद्राको प्रयोग, अवैध कारोबार, अवैध जुवा र अनुमतिविना क्यासिनो सञ्चालनजस्ता कार्यहरूलाई सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुरको रूपमा सूचीकृत गरिएको।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णय (२०८१/११/०६): मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०८१ लाई सङ्घीय संसदमा पेश गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को निर्णय (२०८२/०१/३१): बालविवाह अन्त्यसम्बन्धी कार्ययोजना, २०८२ स्वीकृत गर्ने प्रयोजनका लागि उक्त एजेन्डा सामाजिक समितिमा छलफल गरी मन्त्रिपरिषद्मा पेश गर्ने निर्णय गरिएको।

५.६.३ राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयअनुसार, मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन, सङ्ग्रह तथा प्रकाशन गर्ने जिम्मेवारीसहितको कुनै विशेष एकाइ यस कार्यालयअन्तर्गत स्थापना गरिएको छैन। नेपालमा मानव बेचबिखनको अवस्था मापन गर्नका लागि कार्यालयले हालसम्म कुनै पनि विधि, सूचक वा मापदण्डहरू विकास गरेको छैन। यद्यपि, नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण, २०१९ मा मानव बेचबिखनसम्बन्धी जनचेतनाको मूल्याङ्कन गर्ने दुईवटा प्रश्नहरू समावेश गरिएको कार्यालयले जनाएको छ। ती प्रश्नहरू निम्नबमोजिम रहेका छन् (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०२०):

१. अब म तपाईंलाई मानव बेचबिखन र ओसारपसारको बारेमा सोध्न चाहन्छु। के तपाईंले कहिल्यै बालबालिका, किशोरकिशोरी, पुरुष वा महिलाहरूलाई उनीहरूको सहमतिमा वा सहमतिविना कामको प्रलोभनमा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा (देशभित्र, भारत वा अन्य विदेशमा) लैजाने गरिएको बारेमा सुन्नुभएको

छ?

२. तपाईंको विचारमा, देहायका मध्ये कुन-कुन कार्यहरू मानव बेचबिखन र ओसारपसारअन्तर्गत पर्दछन्?

[क] जुनसुकै मनसायका लागि मानिसलाई खरिदबिक्री गर्ने कार्य

[ख] फाइदा लिएर वा नलिई अरूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने कार्य

[ग] कानूनबमोजिम बाहेक मानव अङ्ग निकाल्ने कार्य

[च] किशोर तथा किशोरीहरूलाई उनीहरूको सहमतिमा जोखिमपूर्ण काममा लगाउने कार्य

[छ] किशोर तथा किशोरीहरूलाई उनीहरूको सहमतिबिना जोखिमपूर्ण काममा लगाउने कार्य

[ज] आमाबाबुको सहमतिमा शिक्षा दिने वा धर्मपुत्र/पुत्री बनाउने नाममा बालबालिकालाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजाने कार्य

तथापि राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण, २०२४ मा यी प्रश्नहरूलाई समावेश गरेको थिएन।

५.७ रोकथामसम्बन्धी क्रियाकलापहरूमा गैरसरकारी संस्थाहरूले दिएको जानकारी

५.७.१ कार्यक्षेत्र, लक्षित हस्तक्षेपकारी पहल र सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू

यस अध्ययनका लागि गरिएको गैरसरकारी संस्था सर्वेक्षणमा जम्मा १७ वटा संस्थाहरूले आफ्ना कार्यक्रममा भएका क्रियाकलापहरूका बारेमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई विवरण उपलब्ध गराएका छन्। तीमध्ये केही संस्थाहरूले आन्तरिक मानव बेचबिखनमा मात्र (विश्वास नेपाल र छोरी) केन्द्रित रहेर काम गरिरहेका छन् भने, अन्यले आन्तरिक बेचबिखन र सुरक्षित आप्रवासन (आवाज सुर्खेत, क्यान नेपाल) को क्षेत्रमा कार्य गरिरहेका छन्। त्यसैगरी, केही संस्थाहरू अन्तर्देशीय र आन्तरिक दुवै प्रकारका मानव बेचबिखन नियन्त्रणको क्षेत्रमा सक्रिय रहेका छन् (आशा नेपाल, कुमुदिनी, शक्ति समूह, शान्ति मिलन समाज, शुभ अवसर ग्राम नेपाल र सुनिता फाउण्डेशन)। त्यसैगरी अन्य केही संस्थाहरूले आन्तरिक बेचबिखन, अन्तर्देशीय बेचबिखन र सुरक्षित आप्रवासन गरी तीनै क्षेत्रमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको जानकारी दिएका छन् (नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिज्म नेटवर्क, माइती नेपाल, साथी संस्था बाँके र महिला संरक्षण केन्द्र हेटौँडा)। आफन्त नेपालले भने आफू विशेष रूपमा अन्तर्देशीय मानव बेचबिखनको क्षेत्रमा मात्र केन्द्रित रहेको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ (अनुसूची ५.१)।

गैरसरकारी संस्थाहरूलाई उनीहरूका प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्रहरूका बारेमा सोधिएको थियो। अधिकतर संस्थाहरूले रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन (कानूनी कारबाही), क्षमता अभिवृद्धि, समन्वय र सहकार्यलगायत मानव बेचबिखन विरुद्धका प्रयासहरूका लागि सिफारिस गरिएका सबै अवयवहरूमा काम गर्ने गरेको जानकारी दिएका छन्।

अनुसूची ५.२ मा गैरसरकारी संस्थाहरूका कार्यक्रमहरूको विवरण सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ, जसमा भौगोलिक पहुँच, लाभग्राहीहरूको सङ्ख्या, कार्यक्रमका क्षेत्रहरू, कार्यक्रम सञ्चालनको प्रक्रिया (मोडालिटी) र यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधि (आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२) मा हासिल

भएका प्रमुख उपलब्धिहरू समावेश छन्। अध्ययनको नतिजाअनुसार केही गैरसरकारी संस्थाले गरिबी निवारण, रोजगारीमूलक कार्यक्रम, स्वास्थ्य तथा शिक्षासम्बन्धी पहलकदमी र सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसँग सम्बन्धित लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका छन्। माइती नेपाल, आफन्त नेपाल, आवाज सुर्खेत, आशा नेपाल, विश्वास नेपाल, क्यान नेपाल, छोरी र कुमुदिनीजस्ता संस्थाहरूले यस्ता लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरेको जानकारी दिएका छन्। अर्कोतर्फ, १७ वटै गैरसरकारी संस्थाहरूले सचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास र सञ्चार माध्यम परिचालनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूमा फर्त यी संस्थाहरूले समुदाय, महिला समूह, आमा समूह, किशोरकिशोरी समूह, बाल क्लब, विद्यालयका साथै सामाजिक सञ्जाल, एफएम रेडियो र टेलिभिजन मार्फत बृहत् जनसमुदायसम्म पहुँच पुर्याएका छन्।

आवाज सुर्खेतजस्ता गैरसरकारी संस्थाहरूले बालविवाह, छाउपडी र महिला तथा बालिकाविरुद्ध हुने हिंसाजस्ता हानिकारक अभ्यासहरू अन्त्य गर्न धार्मिक गुरुहरूलाई समेत परिचालन गरेका छन्। अर्को संस्था आफन्त नेपालले बेचबिखनमा परेका र जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई स्वरोजगारका पहलहरूमा सहभागी गराई उनीहरूको सशक्तीकरण गर्न र समाजमा उनीहरूको प्रतिष्ठा अभिवृद्धि गर्न योगदान पुर्याएको दाबी गरेको छ। त्यसै गरी विश्वास नेपालले आफ्नो कार्यक्रममा फर्त मानव बेचबिखनको दृष्टिकोणले सबैभन्दा जोखिमपूर्ण उमेर समूहका रूपमा रहेका १८ देखि २४ वर्षका किशोरकिशोरी तथा युवा महिलाहरूमाझ पहुँच पुर्याएको दाबी गरेको छ।

नेपालको सबैभन्दा पुरानो र अग्रणी गैरसरकारी संस्था माइती नेपालले यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका जिल्लाहरूमा बृहत् रोकथामका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ (अनुसूची ५.२)। मानव बेचबिखनका सम्बन्धमा किशोरकिशोरीका लागि अभिमुखीकरण, कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूका लागि प्रशिक्षण कार्यक्रम र स्थानीय तह, विद्यालय एवम् प्रहरीसँगका अन्तरक्रियाहरू माइती नेपालद्वारा आफ्ना कार्यक्षेत्र रहेका जिल्लाहरूमा सञ्चालित रोकथाममूलक पहलकदमीका केही उदाहरण हुन्। यस संस्थाले बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूलाई उद्यमशिलता र जीवनोपयोगी सीप विकाससम्बन्धी तालिमसमेत प्रदान गरेको छ। यसका अतिरिक्त, माइती नेपालले जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूका साथै समुदाय र विद्यालयहरूमा सुरक्षित श्रम आप्रवासनसम्बन्धी परामर्श सेवा उपलब्ध गराएको छ। मानव बेचबिखन र यसको रोकथाम तथा नियन्त्रणका लागि भएका प्रयासहरूबारे सूचना प्रवाह गर्न यसले रूपन्देही जिल्ला लगायतका स्थानहरूमा पत्रकारहरूको वार्षिक सम्मेलन आयोजना गरेको थियो। साथै, स्थानीयस्तरमा एफएम रेडियो र टेलिभिजनमार्फत मानव बेचबिखन विरुद्धका सन्देश र सुरक्षित श्रम आप्रवासनसम्बन्धी 'जिङ्गल'हरू प्रसारण गरिएका छन्। माइती नेपालले सम्बन्धित मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति र अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वयमा राष्ट्रिय तथा विश्व मानव बेचबिखन विरुद्धका दिवसहरू मनाउने कार्यमा आफ्नो सक्रिय सहभागितासमेत रहेको जानकारी दिएको छ।

नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिज्म नेटवर्क (जिमजिन) ले नेपालका सातै प्रदेशबाट मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूका तथ्यमा आधारित कथाहरू नियमित रूपमा प्रकाशन गर्दै आएको र देशमा विद्यमान कानून तथा

नीतिहरूको कार्यान्वयनको अवस्थाबारे समालोचनात्मक समाचार लेख एवम् विचारहरू सम्प्रेषण गरिरहेको जानकारी दिएको छ। मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूद्वारा स्थापित नेपालको पहिलो गैरसरकारी संस्था शक्ति समूहले मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका २१ भन्दा बढी जिल्लाहरूसहित देशका विभिन्न भागमा आफ्नो पहुँच विस्तार गरेको र प्रभावित महिला तथा बालबालिकाहरूलाई शैक्षिक सहयोग, आयआर्जनमा टेवा एवम् जीवनोपयोगी सीप विकास तालिम प्रदान गरिरहेको प्रतिवेदन गरेको छ। शुभ अवसर ग्राम नेपालले काठमाडौं, कास्की र रूपन्देही जिल्लाहरूमा आफ्ना कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरेको छ र धेरै प्रभावित एवम् पीडित व्यक्तिहरूको जीविकोपार्जनमा सहयोग पुर्याएको दाबी गरेको छ। त्यसै गरी सुनिता फाउण्डेशनले सचेतना, रोजगारी र शैक्षिक सहयोग कार्यक्रमका अतिरिक्त प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरोकारवाला निकायहरूमाझ पहुँच पुर्याई मानव बेचबिखन रोकथाम र नियन्त्रणमा उनीहरूको भूमिकाबारे सचेत गराउँदै आएको छ।

माथि चर्चा गरिएका र अनुसूची ५.२ मा उल्लेख गरिएका केही अपवादबाहेक अधिकतर गैरसरकारी संस्थाहरूको भौगोलिक कार्यक्षेत्र सीमित रहेको र उनीहरूले न्यून सङ्ख्यामा मात्र लाभग्राहीहरूलाई सेवा प्रदान गरिरहेको कुरालाई ध्यान दिनु जरुरी देखिन्छ। यसका अतिरिक्त केही गैरसरकारी संस्थाहरूले नेपाल-भारत सीमा नाका र अन्य महत्वपूर्ण स्थानहरूमा सीमा निगरानी कक्षसमेत स्थापना गरेका छन्। ती केन्द्रहरूले आप्रवासीहरूको अधिकारमा आँच नपुर्याई सुरक्षित आप्रवासनका लागि परामर्श दिने र मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको पहिचान गरी उनीहरूलाई सीमानाकाबाट फर्काउने/उद्धार गर्ने कार्य गर्दै आएका छन्।

५.७.२ बेचबिखनको जोखिममा रहेका तथा सीमानाकाबाट उद्धार गरिएका/फर्काइएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या

नेपालमा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा^{३०} वार्षिक औसत ७ हजार ४०० जना मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई सीमानाकाबाट फर्काउने गरिएको छ। तथ्याङ्कले यस्ता व्यक्तिहरूको सङ्ख्यामा उतारचढाव आएको देखाउँछ। यो सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ५,९२० रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बढेर ८,५६२ पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा पुनः घटेर ७,६७१ कायम भएको छ। लैङ्गिकताका आधारमा खण्डीकृत तथ्याङ्कअनुसार फर्काइएकाहरूमध्ये अधिकांश महिला (५२ प्रतिशत) र बालिका (४२ प्रतिशत) रहेका छन् भने बालक र पुरुषको हिस्सा संयुक्त रूपमा १.६ प्रतिशत रहेको छ र बाँकीको विवरण प्राप्त भएको छैन (तालिका ५.३ हेर्नुहोस्)।

तालिका ५.३ नेपालका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सीमानाका/मार्ग/बसपार्कहरूबाट फर्काइएका व्यक्तिहरूको उमेर र लिङ्गअनुसारको विवरण, (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

उमेर-लिङ्ग	आ.व. २०७९/८०		आ.व. २०८०/८१		आ.व. २०८१/८२		तीन वर्षे औसत	
	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)	सङ्ख्या	प्रतिशत (%)
बालिका	२,१८६	३६.८	३,४१४	३९.९	३,६३०	४७.३	३,०७५	४१.६
बालक	७८	१.३	८१	०.९	१२२	१.६	९४	१.३
महिला	२,८३१	४७.८	४,८०३	५६.१	३,९००	५०.८	३,८४५	५२.१
पुरुष	३०	०.५	२५	०.३	१९	०.२	२५	०.३
उल्लेख नभएका	८००	१३.५	२३९	२.८	०	०.०	३४६	४.७
कुल जम्मा	५,९२०	१००.०	८,५६२	१००.०	७,६७१	१००.०	७,३८४	१००.०

स्रोत: विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सङ्कलित जानकारी सँगालो, गैरसरकारी संस्थाको खण्डीकृत तथ्याङ्कनका लागि कृपया अनुसूची ५.३क हेर्नुहोस्।

मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई सीमानाकाबाट फर्काउने कार्यमा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूको हिस्सामा उल्लेखनीय भिन्नता देखिएको छ। यस कार्यमा आधाभन्दा बढी (५३ प्रतिशत) योगदान 'माइती नेपाल' को रहेको छ। यसपछि क्रमशः साना हातहरू नेपाल (२१ प्रतिशत), आफन्त नेपाल (१७ प्रतिशत) र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र (७ प्रतिशत) रहेका छन् भने अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूको हिस्सा यी चार संस्थाको तुलनामा निकै कम रहेको छ। माइती नेपालको तथ्याङ्कअनुसार यस संस्थाले देशभरका १७ वटा सीमानाका, मार्ग तथा बसपार्कहरूमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गरिरहेको छ। स्थानअनुसार पनि फर्काइएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्यामा ठूलो भिन्नता पाइएको छ। माइती नेपालले उपलब्ध गराएको जानकारीअनुसार सबैभन्दा बढी सङ्ख्यामा व्यक्तिहरू फर्काइएका पाँचवटा मुख्य स्थानहरूमा पशुपतिनगर सीमा नाका (१९ प्रतिशत), धुलिखेल राजमार्ग (१५ प्रतिशत), नेपालगञ्ज सीमानाका (१४ प्रतिशत), गुलरिया सीमानाका (८ प्रतिशत) र भरतपुर बसपार्क (५ प्रतिशत) रहेका छन् (अनुसूची ५.३ख)।

५.८ सीमानाकासम्बन्धी उपायहरू

५.८.१ गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित सीमा निगरानी कक्षहरूको नक्साङ्कन (चित्रण)

बक्स ५.३ मा नेपाल र भारत, तथा नेपाल र चीनको सिमानामा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा स्थापित सीमा निगरानी कक्षहरूको सञ्चालनसम्बन्धी विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार नेपाल र भारतबीचका प्रमुख आधिकारिक सीमानाकाहरूमा पश्चिमदेखि पूर्वसम्म सीमा निगरानी कक्षहरू स्थापना गरिएका छन्, जसमा गड्डाचौकी, गौरीफेन्टा, नेपालगञ्ज, माडी चितवन, कृष्णनगर, सुनौली, वीरगञ्ज, धनुषा रेल्वे स्टेसन, विराटनगर, काँकडभिट्टा र पशुपतिनगर रहेका छन्। माथि उल्लेख गरिएअनुसार माइती नेपालले १७ वटा र आफन्त नेपालले १२ वटा सीमा निगरानी कक्षहरू सञ्चालन गरिरहेका छन्। शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रले ५ भन्दा बढी यस्ता कक्षहरू सञ्चालन गरिरहेको छ भने अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूले सामान्यतया एक वा दुईवटा मात्र कक्षहरू सञ्चालन गर्ने गरेका छन्।

गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सीमा निगरानी कक्षहरू स्थापना गरिएको मितिलाई हेर्दा विशेष गरी पछिल्लो पाँच वर्षमा सीमा क्षेत्रहरूमा यस्ता कक्षहरूको उल्लेखनीय विस्तार भएको देखिन्छ। यद्यपि, केही स्थानहरूमा यी कक्षहरू विगत २५ देखि ३० वर्षदेखि सञ्चालनमा रहेका छन्। उदाहरणका लागि, आफन्त नेपालले देशभर सञ्चालन गरेका १२ वटा सीमा निगरानी कक्षहरूमध्ये कपिलवस्तु र सुनौलीका दुईवटा कक्षहरू सन् २००६ देखि नै सञ्चालनमा छन् भने बुटवल बसपार्क (२०२४), जलेश्वर (२०२४) र जोगबनी (२०२२) मा हालै नयाँ कक्षहरू स्थापना गरिएका छन्। माइती नेपालले सन् १९९० को दशकको उत्तरार्धदेखि नै भैरहवा-सुनौली, वीरगञ्ज, विराटनगर र नेपालगञ्जमा सीमा निगरानी कक्षहरू स्थापना गर्न सुरु गरेको थियो। यसका अतिरिक्त यसले सन् २००० को दशकको सुरुदेखि काठमाडौँ उपत्यकालाई अन्य शहरहरूसँग जोड्ने प्रमुख राजमार्गहरूमा (जस्तै: नागढुङ्गा, काठमाडौँ) र विगत १० वर्षदेखि धुलिखेलमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गर्दै आएको छ। माइती नेपालले पछिल्लो समयमा स्थापित कक्षहरू कैलालीको टीकापुरमा (२०२१) र बर्दियाको गुलरियामा (२०१६) रहेका छन्। शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, शुभ अवसर नेपाल, श्री एन्जल्स र साना हातहरू नेपालले आफ्ना निगरानी कक्षहरूको स्थापना मिति उल्लेख गरेका छैनन्। शक्ति समूहले सन् २०१६ देखि नेपालगञ्जमा र सन् २०१० देखि सिन्धुपाल्चोक-चीन सीमामा निगरानी कक्ष सञ्चालन गर्दै आएको छ। त्यसैगरी, शुभ अवसर ग्राम नेपालले सन् २०२२ देखि रूपन्देही-कालिदहमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गरिरहेको छ।

आयोगले गरेको सीमा अनुगमन-अवलोकनअनुसार काँकडभिट्टा, जोगबनी, वीरगञ्ज, सुनौली, नेपालगञ्ज, गौरीफेन्टा र गड्डाचौकीजस्ता धेरै प्रमुख सीमानाकाहरूमा तीनदेखि पाँचवटासम्म गैरसरकारी संस्थाहरूले सीमा निगरानी कक्षहरू स्थापना गरेका छन्। यसविपरीत, तुलनात्मक रूपमा साना तर आवतजावतका लागि खुला रहेका धेरै सीमानाकाहरूमा भने गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा कुनै पनि निगरानी कक्षहरू सञ्चालन गरेका छैनन्।

बक्स ५.३ नेपाल—भारत र नेपाल—चीन सिमानामा गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित सीमा निगरानी कक्षहरूको सिंहावलोकन, (आ.व. २०८१/८२)

	सीमा क्षेत्र/ बसपार्कको नाम	आफन्त नेपाल	माइती नेपाल	शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र	साथी संस्था, बाँके	शक्ति समूह	शुभ अवसर ग्राम नेपाल	शुभ अवसर नेपाल	श्री एन्जल्स	टाइनी ह्यान्ड्स
१	महेन्द्रनगर- गड्डाचौकी	X (२०७६)	X (२०५९)	X				X	X	
२	कैलाली- गौरीफेन्टा		X (२०५७)	X					X	
३	कैलाली-टीकापुर		X (२०७९)							
४	गुलरिया, बर्दिया		X (२०७३)							
५	नेपालगञ्ज - रुपेडिया	X (२०६६)	X (२०५६)	X		X (सन् २०१६)				
६	बाँके-जयसपुर भन्सार				X (२०७६)					
७	कपिलवस्तु- कृष्णनगर	X (२०६४)								

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

८	रूपन्देही-सुनौली	X (२०६४)	X (२०५३)							
९	रूपन्देही - बुटवल बसपार्क	X (२०८१)								
१०	रूपन्देही- कालिदह					X (२०७९)				
११	नवलपरासी- महेशपुर	X (२०७४)								
१२	चितवन-माडी- बगई बसपार्क	X (२०७५)								
१३	चितवन-भरतपुर		X (२०५४)							
१४	नागढुङ्गा, काठमाडौं		X (२०५७)							
१५	धुलिखेल, काभ्रे		X (२०७२)							
१६	धुन्चे, रसुवा		X (२०७१)							
१७	वीरगञ्ज-रक्सौल	X (२०६८)	X (२०५३)							
१८	धनुषा-जिरो माइल बसपार्क	X (२०७९)		X						
१९	धनुषा-रेल्वे स्टेशन			X						
२०	जलेश्वर-महोत्तरी	X (२०८१)								
२१	विराटनगर- जोगबनी	X (२०७९)	X (२०५४)							
२२	झापा- काँकडभिट्टा	X (२०७४)	X (२०५५)							
२३	झापा-भद्रपुर									X
२४	इलाम- पशुपतिनगर		X (२०५७)							
२५	सिन्धुपाल्चोक- चीन सीमानाका					X (सन् २०१०)				

द्रष्टव्य: X ले गैरसरकारी संस्थाद्वारा सीमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गरेको जनाउँछ। कोष्ठकमा भएका अङ्कहरूले निगरानी कक्ष स्थापना भएको मिति देखाउँछन्। सबै मिति बिक्रम सम्बतमा दिइएका छन्, दुई स्थानमा मात्र मिति ईस्वी सन्मा दिइएको छ, जुन बिक्रम सम्बतभन्दा ५७ वर्षपछि हुन्छ।

गलगलिया, भद्रपुर सीमानाका- गलगलियामा केवल एउटा गैरसरकारी संस्था साना हातहरू नेपाल मात्र सीमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गरिरहेको छ। यस सीमा नाकामा संस्थाले सीमा पार गर्ने दैनिक करिब २० देखि २५ जना महिला तथा बालबालिकालाई परामर्श सेवा प्रदान गर्दै आएको छ। साना हातहरू नेपालका कर्मचारीहरूका अनुसार:

हाम्रो भारतको सीमा सुरक्षा बलसँग राम्रो समन्वय रहेको छ। सीमा पार गर्ने क्रममा यदि भारतीय सीमा सुरक्षा बलले कुनै नेपाली महिला तथा बालबालिकाहरू मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेको फेला पारेमा हामीलाई सम्पर्क गर्छन् र थप सोधपुछका लागि उनीहरूलाई हामीकहाँ नै फिर्ता पठाइदिने गर्छन्।

काँकडभिट्टा सीमानाकामा पाँचवटा गैरसरकारी संस्थाहरूले सीमा निगरानी कक्षहरू सञ्चालन गरिरहेका छन्। ती संस्थाहरूमा: (१) माइती नेपाल, (२) साना हातहरू नेपाल, (३) साहसी महिला समूह नेपाल, (४) नवअभियान नेपाल र (५) आफन्त नेपाल रहेका छन्। यी संस्थाहरूले एउटै भौतिक पूर्वाधार (भवन) साझा रूपमा प्रयोग गरे तापनि प्रत्येक संस्थाका लागि छुट्टाछुट्टै कार्यकक्षहरू रहेका छन्। सामान्यतया, प्रत्येक गैरसरकारी संस्थाले प्रतिदिन दुई जना कर्मचारीहरू परिचालन गर्ने गर्दछन्। यी निगरानी कक्षहरू साधारणतया बिहान ६ बजे खुल्छन् र साँझ ६ बजे बन्द हुन्छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल नेपालसमेत निगरानी कार्यमा संलग्न रहँदै आएका छन्। यी गैरसरकारी संस्थाहरूले नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल दुवैसँग समन्वय गरी कार्य गर्दछन्। गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूले मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको पहिचान गर्न र जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई सीमानाकाबाट फर्काउने कार्यमा भारतीय सीमा सुरक्षा बलसँग समेत सुदृढ सहकार्य रहेको जानकारी दिएका छन्।

वीरगञ्ज सीमा नाका- यस सीमा नाकामा आफन्त नेपाल, माइती नेपाल, शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र र साना हातहरू गरी चारवटा गैरसरकारी संस्थाहरूले सीमा निगरानी कक्ष सञ्चालन गरिरहेका छन्। आफन्त नेपालको वीरगञ्जस्थित निगरानी कक्षमा कार्यरत एक कर्मचारीले आफ्ना अनुभवहरू यसरी बताएकी छिन्:

नेपालका दुर्गम जिल्लाहरूका मानिसहरूले समेत यस सीमा नाकाको प्रयोग गर्ने गर्दछन्। दलालहरूले कुनै स्थानबाट सीमा पार गराउने हो भन्ने विषयमा आफ्नो रणनीति परिवर्तन गरिरहन्छन्। पीडितहरूलाई ओसारपसार गर्न दलालहरूले कहिले प्रलोभन देखाउँछन् त कहिले बल प्रयोग वा धम्कीजस्ता उपायहरू अपनाउँछन्। कतिपय अवस्थामा पीडितहरूलाई नशालु पदार्थ मिसाइएको पानी पिउन बाध्य पारी अर्धचेत अवस्थामा पुर्याइन्छ। केही घटनाहरूमा त दलालहरूले पीडितहरूलाई भारततर्फ ओसारपसार गर्नुअघि नै लागूऔषधको कुलतमा फसाउने गरेकोसमेत पाइएको छ।

वीरगञ्जमा विगत १६ वर्षदेखि परामर्शदाताको रूपमा कार्यरत साना हातहरू संस्थाकी एक कर्मचारीले आफ्ना अनुभवहरू यसरी सुनाएकी छिन्:

समयक्रमसँगै सीमा पार गर्ने शैलीमा परिवर्तन आएको छ। पहिले पीडक र पीडित प्रायः एउटै सवारी साधन प्रयोग गरी सँगै सीमा पार गर्ने गर्दथे भने अहिले उनीहरू

छुट्टाछुट्टै जाने गर्दछन्। सामान्यतया पीडक पहिले जान्छ र पीडितले उसलाई पछ्याउँछ। विगतमा बालिका तथा महिलाहरू मुख्यतया कोठीहरूमा वेश्यावृत्तिका लागि बेचबिखनमा पर्ने गर्दथे। तर, अहिले उनीहरू कोठी बाहिर हुने वेश्यावृत्ति र 'अर्केस्ट्रा डान्स' (नृत्य प्रदर्शन) का लागि समेत बेचबिखनमा पर्ने गरेका छन्।"

वीरगञ्जमा कार्यरत साना हातहरू र आफन्त नेपालका कर्मचारीहरूले सीमा क्षेत्रमा काम गर्दा भोग्नुपरेका विभिन्न चुनौतीहरू उल्लेख गरेका छन्। पहिलो, नेपाल र भारतबीचको खुल्ला सिमानाका कारण दलालहरूले विभिन्न अनौपचारिक नाकाहरू प्रयोग गर्न सक्ने हुँदा बेचबिखन नियन्त्रण गर्न कठिन भएको छ। दोस्रो, सीमानाकाबाट फर्काइएका पीडितहरूले अक्सर गैरसरकारी संस्था र प्रहरीप्रति आक्रोश व्यक्त गर्ने गर्दछन्। उनीहरूलाई कमाइ गर्ने अवसरमा अवरोध पुर्याइएको अनुभूति हुन्छ। यस्तो धारणा बन्नुको मुख्य कारण पीडकहरूले उनीहरूलाई राम्रो काम र कमाइको प्रलोभनमा पटकपटक आश्वस्त पार्नु हो। यसै कारणले गर्दा पीडितहरू दलालहरविरुद्ध उजुरी गर्न चाहँदैनन्। तेस्रो, मानव तस्कर र पीडितहरू प्रायः सामाजिक सञ्जालमार्फत सम्पर्कमा रहने भएकाले तस्करहरूलाई पक्राउ गर्नु चुनौतीपूर्ण बनेको छ। अन्त्यमा, सीमामा खटिएका प्रहरी कर्मचारीहरूको व्यवहारमा एकरूपता नभएको पाइएको छ। कतिपय अवस्थामा उनीहरूले वयस्क महिलाहरूलाई सीमानाकामा रोक्नु आवश्यक नरहेको र केवल जोखिममा रहेका बालबालिकाहरूलाई मात्र रोक्नुपर्ने धारणा राख्ने गरेका छन्।

बाँकेस्थित शक्ति समूहको सीमा निगरानी कक्ष भारतीय शहर लखनउबाट समेत दुईजना बालिकाहरूलाई उद्धार गर्न सफल भएको थियो। उक्त घटना यस प्रकार रहेको छ:

बर्दिया जिल्लाका दुई जना किशोरीले पारिवारिक समस्याबाट उम्कन र पैसा कमाउनका लागि ६ महिनाका लागि घरबाट भाग्ने गोप्य योजना बनाएका थिए। फेसबुकमार्फत चिनजान भएका एक दलालले उनीहरूलाई भारतको झाँसीमा काम लगाइदिने आश्वासन दिँदै त्यहाँ आउनु भनेर बोलाएका थिए।

ती दुवै किशोरी घरबाट भागी रूपेडिहा सीमा पार गरेर भारतीय शहर लखनउ पुगेका थिए। यसैबीच, नेपालमा रहेका उनीहरूका परिवारले नेपाल प्रहरीमा हराएको भनी उजुरी दर्ता गराए। प्रहरीले यस घटनाबारे शक्ति समूह, बाँकेलाई जानकारी गरायो। भारतीय प्रहरी र स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा शक्ति समूहका कर्मचारीहरू लखनउ पुगे। त्यहाँ झाँसीतर्फ जाँदै गरेको बसमा रहेका ती दुई बालिकाहरूलाई फेला पारी उद्धार गरियो र उनीहरूलाई बेचबिखनमा पर्नबाट जोगाइयो।

स्रोत: शक्ति समूह, बाँके।

सुनौली सीमानाकामा कार्यरत शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका कर्मचारीहरूसँग सीमा निगरानीका क्रममा भोग्नुपरेका चुनौतीहरूबारे अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। उनीहरूले यसबारे यसरी बताएका छन्:

पीडितहरूले प्रायः संस्थाहरूसित रिसाउँछन्। उनीहरू भन्छन्, 'तपाईंहरू हामीलाई किन कमाउन दिनुहुन्न? हामीलाई किन यात्रा गर्न दिनुहुन्न? हाम्रा पनि

अधिकारहरू छन्। हाम्रा पनि मानव अधिकार छन्।' तर, जब उनीहरू सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) मा आउँछन्, तब बिस्तारै उनीहरूले आफू मानव बेचबिखनको कस्तो जोखिममा रहेछौं भन्ने कुरा महसुस गर्न थाल्छन्।

यी नतिजाहरूले एकातिर निर्वाध रूपमा सीमा पार गर्न पाउने आप्रवासीहरूको मानव अधिकार सुनिश्चित गर्नु र अर्कोतिर जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई बेचबिखनबाट जोगाउनु कति चुनौतीपूर्ण छ भन्ने तथ्यलाई उजागर गर्दछन्।

५.८.२ खुला सीमानाका (चोर नाका) : समन्वय संयन्त्र र यातायात क्षेत्रको दायित्व

आयोगको स्थलगत अनुगमनअनुसार नेपाल र भारतबीचको खुला सीमानामा यस्ता थुप्रै सीमा बिन्दु/नाकाहरू छन् जहाँ न त गैरसरकारी संस्थाहरू, न त सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले नै निगरानी राख्ने गरेका छन्। यसका अतिरिक्त प्रभावकारी निगरानी गर्न अक्सर कठिन हुने गरेको छ। रूपन्देहीमा शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका कर्मचारीहरूले सीमा क्षेत्रमा रहेका बजारहरू कसरी मानव बेचबिखनका लागि खुल्ला र सहज हुन सक्छन् भन्ने सम्बन्धमा एक उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन्:

सुनौली सीमानाकाबाहेक रूपन्देही जिल्लामा अन्य खुला सीमानाकाहरू पनि रहेका छन्। विशेष गरी बजार लाग्ने दिनहरूमा जोखिम उच्च हुने गर्दछ। उदाहरणका लागि, सुनौली नाका नजिकै अवस्थित फरेनीमा हरेक बुधबार र शनिबार हाट लाग्ने गर्दछ। यी दिनहरूमा भारत र नेपाल दुवैतर्फबाट ठूलो सङ्ख्यामा मानिसहरू सामान तथा सेवा खरिदबिक्रीका लागि जम्मा हुन्छन्। यस क्षेत्रमा स्थायी निगरानी कक्षहरू छैनन्, बरु शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रले हप्तामा दुईपटक घुम्ती निगरानी गर्ने गरेको छ।

गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूले बाँके र बर्दिया जिल्लाका विभिन्न खुल्ला सीमा नाकाहरूमा पनि उस्तै अवस्था रहेको जानकारी दिएका छन्। नेपालगञ्जस्थित माइती नेपालका संयोजकअनुसार रुपेडिहा सीमानाकामा रहेको सीमा निगरानी कक्षका अतिरिक्त माइती नेपालले बर्दिया जिल्लाका मधुवन, बलेगाउँ, सुरजपुर र तारातालका साथै बाँके जिल्लाको हर्मेनियामा पनि निगरानी गर्ने गरेको छ। यी स्थानहरूलाई पनि संवेदनशील सीमा नाका मानिन्छ। बाँकेकै नरैनापुर अर्को संवेदनशील सीमा नाका हो, तर जिल्लाको दुर्गम क्षेत्रमा पर्ने भएकाले त्यहाँ कुनै पनि गैरसरकारी संस्थाले निगरानी कक्ष सञ्चालन गरेका छैनन्। सीमाको दुवैतर्फ हुने धार्मिक अनुष्ठान वा विवाह समारोहका समयमा यी सीमानाकाहरूमा निगरानी कार्य अझ बढी कठिन हुने तर्क उनको तर्क रहेको छ। उनले आफ्नो अनुभव यसरी बताएका छन्:

बाँके र बर्दिया जिल्लाका सीमावर्ती क्षेत्रमा बसोबास गर्ने नेपाली र भारतीय नागरिकहरूबीच वैवाहिक लगायतका घनिष्ठ पारिवारिक सम्बन्धहरू रहेका छन्। विवाह समारोहका समयमा ठूलो सङ्ख्यामा मानिसहरू सीमाको एकातर्फबाट अर्कोतर्फ आउजाउ गर्ने गर्दछन्। मानव तस्करहरूले अक्सर यस्तो आउजाउ र भीडभाडको फाइदा उठाउँदै पीडितहरूलाई सीमा पार गराउने गर्दछन्। धार्मिक अनुष्ठान वा वैवाहिक कार्यक्रममा व्यक्तिहरूलाई सोधपुछ वा जाँचबुझ गर्नु नैतिक रूपमा अनुपयुक्त मानिने हुनाले यसले पनि निगरानीमा चुनौती थपेको छ।

कैलाली जिल्लामा देहायका सीमानाकाहरूलाई उच्च जोखिमयुक्त मानिएको छ:

(१) खक्रौला, (२) भजनी नगरपालिका – गुलरिया घाट र टीकापुर, (३) खुनपुर र (४) गौरीफेन्टा। जिल्लाका चारवटा स्थानीय तहहरूको सिमाना भारतसँग जोडिएको भए तापनि गौरीफेन्टामा मात्र प्रभावकारी निगरानी भइरहेको र अन्य सीमानाकाहरूमा पर्याप्त निगरानीको अभाव रहेको छ।

नेपाल र भारतका सीमावर्ती क्षेत्रहरूबीचको सहयोग संयन्त्र

सीमा क्षेत्रहरूमा मानव बेचबिखन विरुद्धका प्रयासहरूलाई थप सुदृढ र समन्वयात्मक बनाउन यसको पहिचान र रोकथामका लागि केही असल पहलहरू सुरु गरिएका थिए, तर विभिन्न अवस्थाले गर्दा यी पहलहरू दिगो रहन सकेनन्। उदाहरणका लागि, नेपालगञ्जस्थित माइती नेपालका संयोजक केशव कोइरालाका अनुसार सीमापार मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा नेपाली र भारतीय संस्थाहरूबीच साझा जिम्मेवारी अभिवृद्धि गर्न सन् २०१५ मा भारत-नेपाल संयुक्त मञ्चको^{३१} स्थापना गरिएको थियो। उक्त मञ्चले सुरुमा देहायबमोजिमका विभिन्न सहकार्यमूलक क्रियाकलापहरू तय गरेको थियो: (१) अन्तर्देशीय अन्तरक्रिया कार्यक्रम, (२) सीमा नाकाहरूमा संयुक्त निगरानी, (३) सीमा क्षेत्रमा संयुक्त अभियान (जस्तै: मानव साइलो), (४) भारतीय सहभागीहरूसहित स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूका लागि अभिमुखीकरण, (५) सीमावर्ती क्षेत्रहरूमा सामुदायिक भ्रमण, (६) नेपाल र भारत दुवैतर्फका निकायहरूबीच ई-नेटवर्किङ, (७) सीमाको भारतीय क्षेत्रतर्फ ट्रान्जिट गृहको स्थापना र (८) उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताका प्रयासहरू। तथापि, बजेटको अभावका कारण यो पहलले निरन्तरता पाउन भने सकेन।^{३२}

भैरहवा-सुनौली सीमा नाकामा मानव बेचबिखन नियन्त्रणको अर्को उल्लेखनीय अभ्यास पनि पाइएको छ। माइती नेपाल (भैरहवा) का संयोजक एवम् रूपन्देही जिल्लाको मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिका सदस्यका अनुसार भारततर्फ भारतीय सुरक्षा बल र स्थानीय गैरसरकारी संस्था सम्मिलित एक मूल समिति गठन गरिएको छ। यस समितिको उद्देश्य यस सीमा क्षेत्रमा हुने मानव बेचबिखन नियन्त्रण कार्यलाई सुदृढ बनाउनु हो। नेपाली गैरसरकारी संस्था र सुरक्षाकर्मीहरूले उक्त भारतीय मूल समितिसँगको समन्वय गर्ने गरेका छन्। यद्यपि, भारतीय सरोकारवाला निकायहरूले मुख्यतया बालबालिकाको बेचबिखनमा ध्यान केन्द्रित गर्ने गरेका छन् भने नेपाली पक्षले बालबालिका र वयस्क दुवैको बेचबिखनका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरेको पाइएको छ। कञ्चनपुर जिल्लामा सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका वरिष्ठ प्रहरी उपरीक्षकका अनुसार सीमापार सहयोग र समन्वयका लागि नेपाली र भारतीय सुरक्षा बलहरूबीच समयसमयमा समकक्षी बैठकहरू हुने गरेका छन्।

भारतीय सीमा सुरक्षा बलले मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका नेपाली नागरिकहरूको उद्धार र सीमानाकाबाट फर्काउने कार्यमा निरन्तर सहयोग पुर्याउँदै आएको छ। यद्यपि, उनीहरूको प्रयास मुख्यतया जोखिममा परेका नाबालिग व्यक्तिहरूमा मात्र केन्द्रित रहेको पाइन्छ। समयमै समन्वय र सूचना आदानप्रदान गर्ने सहजताका लागि सीमाको दुवैतर्फका सुरक्षा निकायहरूबीच एउटा ह्याट्सएप समूहसमेत बनाइएको छ।

व्यावसायिक तथा निजी यातायात सञ्चालकहरूको दायित्व

अध्ययनको नतिजाअनुसार नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रमा चल्ने सार्वजनिक तथा निजी दुवै यातायात सञ्चालकहरूको पर्याप्त अनुगमन हुन सकेको छैन र उनीहरूमा मानव बेचबिखनको पहिचान तथा रोकथामका लागि स्पष्ट रूपमा लागू हुने दायित्वको अभाव देखिन्छ। कतिपय अवस्थामा यातायात क्षेत्रका कर्मचारीहरू नै मानव तस्करहरूसँग मिलेमतोमा रहने गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ। यसले मानव बेचबिखन रोकन र प्रभावित व्यक्तिहरूलाई सहयोग पुर्याउन थप चुनौती सिर्जना गरेको छ। उदाहरणका लागि गौरीफेन्टा सीमानाकामा रहेर काम गर्ने गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूले आफ्नो गुनासो यसरी व्यक्त गरेका छन्:

बस टिकट काउन्टर सञ्चालन गर्नेहरूलगायतबाट पनि यातायात क्षेत्रमा कार्यरत मजदुरहरूसँग जोडिएका महिला तथा बालिका बेचबिखनका घटनाहरूको जोखिम बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। हाल यस क्षेत्रमा आधा दर्जनभन्दा बढी यस्ता काउन्टरहरू सञ्चालनमा छन् र विभिन्न भारतीय शहरहरूका लागि लामो दूरीको बस टिकट खरिद गर्न यात्रुहरूले सामान्यतया सबैभन्दा पहिले यिनै कर्मचारीहरूलाई सम्पर्क गर्ने गर्दछन्। दलालहरूबाट थप पैसा लिएर केही यातायात मजदुरहरूले जोखिममा रहेका किशोरी तथा महिलाहरूलाई प्रायजसो आफ्नो मोटरसाइकलमा बसाएर सिमाना पार गराउन पनि सहयोग गर्ने गरेको बताइन्छ। सीमा निगरानी कक्षका कर्मचारीहरूले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई मोटरसाइकलको पछाडि सवार ती किशोरी वा महिलाको परिचयबारे सोधखोज गर्दा उनीहरू आफ्नै बहिनी हो भन्ने गर्छन् र प्रमाणका रूपमा आफ्नै बहिनीको परिचयपत्रसमेत देखाउने गर्दछन्। साथै, निगरानीबाट बच्नका लागि मुख्य सडकको अर्को दिशामा रहेका जङ्गलको बाटो प्रयोग गरी किशोरीहरूलाई सीमा पार गराइएका घटनाहरूसमेत गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूले बताएका छन्।

सुनौली सीमानाकामा कार्यरत शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका कर्मचारीहरूका अनुसार दैनिक रूपमा ठूलो सङ्ख्यामा भारतीय नम्बर प्लेटका निजी सवारी साधनहरू नेपाल प्रवेश गर्ने गर्दछन्। जब यी सवारी साधनहरू भारत फर्कन्छन्, ती प्रायः उच्च गतिमा कुदाइन्छ र यसले गर्दा सुरक्षा निकायहरूलाई सवारीको राम्रोसँग निरीक्षण गर्न कठिन हुने गर्दछ। यो अवस्थाले महिला तथा बालिकाहरूलाई आफन्त वा साधारण यात्रीको भेषमा सीमा पार गराउने गम्भीर जोखिम निम्त्याएको छ।

नक्कली यात्रा कागजात र भिजिट भिसाको प्रयोग

आयोगले अवलोकन गरेका पूर्वको काँकडभिट्टादेखि पश्चिमको गड्डाचौकीसम्मका लगभग सबै सीमानाकाहरूमा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी र प्रहरी अधिकारीहरूले सीमा पार गर्नका लागि नक्कली यात्रा कागजातको प्रयोग बढेको जानकारी दिएका छन्। त्यस्ता कागजातको तत्काल आधिकारिकता प्रमाणीकरण गर्न कठिन हुने भएकाले ती सक्कल हुन् वा नक्कली भन्ने छुट्याउन अझ चुनौतीपूर्ण बनेको छ। कतिपय अवस्थामा पीडितहरूले नागरिकता वा स्थानीय तहद्वारा जारी गरिएका प्रमाणपत्र वा सिफारिस पत्रजस्ता आधिकारिक कागजातहरू बोकेरै यात्रा गर्ने गरेको पाइएको छ। यसका अतिरिक्त सीमा पार

गर्नका लागि कित्ते भारतीय आधार कार्डको प्रयोगसमेत बढ्दो क्रममा रहेको विवरण प्राप्त भएको छ।

काँकडभिट्टामा रहेर काम गरिरहेको नवअभियान सीमा निगरानी कक्षका कर्मचारीहरूका अनुसार:

कतार, कुवेत, दुबई र अन्य मध्यपूर्वी एसियाली मुलुकहरूमा वैदेशिक रोजगारीका लागि जाने नेपाली श्रमिकहरू दैनिक रूपमा काँकडभिट्टा सीमानाका भएर भारततर्फ जाने गर्दछन्। नेपालको तुलनामा भारतीय विमानस्थलहरूबाट ती गन्तव्यहरूका लागि हवाई भाडा निकै सस्तो पर्ने उनीहरूको दाबी हुन्छ। यद्यपि, यो नाका भएर यात्रा गर्ने क्रममा धेरै आप्रवासीहरूले यात्रासम्बन्धी नक्कली कागजातहरू बोकेको पाइएको छ र धेरैलाई त आफूले कस्तो प्रकारको यात्रा कागजात बोकेको छु भन्ने समेत जानकारी हुँदैन। सन् २०२५ जुलाईमा, भिजिट भिसामा यात्रा गरिरहेकी एक महिलासँग सोधपुछ गर्दा उनको राहदानीको म्याद एक हप्ताभित्रै समाप्त हुन लागेको फेला परेको थियो।

इलाका प्रहरी कार्यालय, काँकडभिट्टाका प्रहरी नायब उपरीक्षकले पनि सन् २०२५ जुनमा काठमाडौँस्थित त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा भएको भिजिट भिसा प्रकरणपछि काँकडभिट्टा नाका भएर कतार, कुवेत, दुबई र अन्य मध्यपूर्वी एसियाली मुलुकहरूमा वैदेशिक रोजगारीका लागि जान भिजिट भिसामा सीमा पार गर्नेहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको जानकारी दिएका छन्। काँकडभिट्टामा अन्तर्वाता लिइएका अर्का एक गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले पनि मानिसहरूले बोकेका यात्रासँग सम्बन्धित कागजातहरू वैध हुन् वा होइनन् भनी प्रमाणीकरण गर्न अक्सर कठिन हुने गरेको बताएका छन्। धेरै यात्रुहरूलाई आफूसँग कस्तो प्रकारको कागजात छ र भएको कागजातको प्रकारबारे समेत जानकारी हुँदैन र उनीहरूले केवल ती कागजातहरू दलालले तयार पारिदिएको भन्ने जवाफ दिने गर्दछन्। झापाको बिर्तामोडमा आयोजित लक्षित समूह छलफलका एक सहभागी (आफन्त नेपालका कर्मचारी) पनि यात्रा कागजातहरू प्रमाणीकरण गर्न कठिन हुने बताउँछन्। उनका अनुसार यात्रुहरूले सरकारले जारी गरेको श्रम स्वीकृतिको पत्रसमेत ल्याउने गर्दछन्, तर ती सक्कल हुन् वा नक्कली भनी यकिन गर्न चुनौतीपूर्ण हुन्छ।

५.९ प्रादेशिक परामर्शका नतिजा: रोकथामसम्बन्धी प्रयासहरूको कार्यान्वयनको अवस्था

प्रादेशिक परामर्शका क्रममा सहभागीहरूलाई आआफ्नो जिल्ला वा प्रदेश वा कार्यक्षेत्रमा भइरहेका रोकथामसम्बन्धी क्रियाकलापहरूको वर्तमान अवस्थाबारे जानकारी दिन र तिनको कार्यान्वयनको स्थितिबारे समीक्षा गर्न अनुरोध गरिएको थियो। समूहगत छलफललाई सहज बनाउन सहभागीहरूलाई रोकथामका विभिन्न पक्षहरूसँग सम्बन्धित ६ वटा खुला प्रश्नहरू समावेश गरिएको सूची प्रदान गरिएको थियो जसमा उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्र र समुदायहरूको नक्साङ्कन, जोखिमका कारक तत्त्व, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा रोकथामका संयन्त्रहरूको उपलब्धता, लक्षित आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण कार्यक्रम, विपद्का समयमा मानव बेचबिखनको जोखिम र मुख्य चुनौतीहरू समावेश थिए (बक्स ५.४)।

अतिजोखिमयुक्त स्थानीय तह र समुदायहरूको नक्साङ्कन सम्बन्धमा— प्रादेशिक परामर्शका क्रममा सहभागीहरूले मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका क्षेत्र, समुदाय र समूहहरूको पहिचान गरेका थिए। कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले उच्च जनघनत्व भएका जिल्लाहरू: झापा, मोरङ र सुनसरीलाई जोखिमयुक्त क्षेत्रका रूपमा आँल्याएका थिए भने मधेश प्रदेशका सहभागीहरूले धनुषा जिल्लाका केही सीमित स्थानीय तहहरू मात्र पहिचान गर्न सकेका थिए। लुम्बिनी प्रदेशमा सहभागीहरूले तीनवटा उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्रहरूलाई विशेष रूपमा उल्लेख गरेका थिए: (१) भारतसँग सिमाना जोडिएका स्थानीय तहहरू, (२) प्रमुख राजमार्गहरूमा अवस्थित नयाँ बजार वा उदयीमान शहरहरू र (३) सुकुम्बासी बस्तीहरू। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा सहभागीहरूले कञ्चनपुर, कैलाली, बैतडी र दार्चुला जिल्लाका धेरै जनघनत्व भएका स्थानीय तहहरू मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको विवरण प्रस्तुत गरेका थिए। उमेर समूहको हकमा १८ देखि २५ वर्षका युवा महिला तथा किशोरीहरू सबैभन्दा बढी जोखिममा रहेको पाइएको छ।

जोखिमका कारक— सहभागीहरूले प्रस्तुत गरेका कारकहरूको विश्लेषण गर्दा मानव बेचबिखनको जोखिम बढाउन विकर्षण (बाध्यात्मक) र आकर्षण (तान्ने) दुवै पक्षका तत्त्वहरू जिम्मेवार रहेको पाइएको छ। बाध्यात्मक तत्त्वहरूअन्तर्गत गरिबी, युवा बेरोजगारी, पारिवारिक विखण्डन, लैङ्गिक हिंसा र विपद्जस्ता विषय सबै सहभागीहरूले उठाएका थिए। यसका अतिरिक्त नक्कली विवाहको बढ्दो प्रवृत्ति, प्रेम विवाह र सामाजिक सञ्जाल एवम् प्रविधिको दुरुपयोगजस्ता केही नयाँ पक्षहरूसमेत बाध्यात्मक तत्त्वका रूपमा देखिएका छन्। अर्कोतर्फ, उच्च महत्वाकाङ्क्षा, मनोरञ्जन क्षेत्रजस्ता आधुनिक श्रम बजारको विस्तार, देखासिखी, विलासी जीवनशैलीको चाहना र विभिन्न प्रलोभनहरू आकर्षण गर्ने तत्त्वका रूपमा देखिएका छन्।

प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा रोकथामका संयन्त्रहरू— चारवटै परामर्शका सहभागीहरूले प्रादेशिक वा स्थानीय तहमा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू सम्बोधन गर्ने कुनै पनि औपचारिक सरकारी संयन्त्र नरहेको जानकारी गराएका छन्। कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले स्थानीयस्तरमा केवल गैरसरकारी संस्था, सञ्चार माध्यम र बालगृहहरू मात्र उपलब्ध रहेको सूची प्रस्तुत गरेका थिए, तर मानव बेचबिखन रोकथामका लागि कुनै पनि स्थानीय सरकारले समिति गठन गरेको वा परिचालन गरेको विषयमा आफूहरू अनभिज्ञ रहेको बताएका थिए। मधेश प्रदेशमा सहभागीहरूले कुनै पनि स्थानीय सरकारले यस्ता प्रयासहरू सुरु नगरेको भनी गुनासो गरेका थिए। उदाहरणका लागि, धनुषा जिल्लाका १८ वटा स्थानीय तहहरूमध्ये कुनैले पनि नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम बेचबिखन रोकथामका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न स्थानीय समितिहरू गठन गरेका छैनन्। यद्यपि, उनीहरूले दाबी गरेअनुसार:

जिल्लामा विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूमार्फत अडियो/भिडियो जिङ्गल, ब्यानर, होर्डिङ बोर्ड, सडक नाटक र विद्यालय तथा समुदायहरूमा अभिमुखीकरणजस्ता सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्।

लुम्बिनी प्रदेशमा सहभागीहरूले कपिलवस्तु र रूपन्देही जिल्लाका केही गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले विगतमा स्थानीय समितिहरू गठन गरेको भए तापनि ती हाल क्रियाशील नरहेको बताएका थिए। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा सहभागीहरूले केही सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूबाहेक मानव बेचबिखनसम्बन्धी

कुनै पनि औपचारिक प्रादेशिक वा स्थानीय संयन्त्रहरू विकास नगरिएको र यस विषयमा कुनै अनुसन्धानसमेत नभएको जानकारी दिएका थिए।

आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू— सबै प्रादेशिक परामर्शहरूमा सहभागीहरूले स्थानीय तथा प्रदेश सरकारद्वारा जिल्लाहरूमा कार्यान्वयन भइरहेका लक्षित सामाजिक-आर्थिक सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरूबारे आफूहरूलाई खासै जानकारी नभएको बताएका थिए। मधेश प्रदेशमा सहभागीहरूले त्यहाँको वस्तुस्थितिका बारेमा यसरी बताएका थिए:

धेरै गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूको कार्यालयमा आआफ्नो क्षेत्रका रोजगारी र बेरोजगारीको अवस्था अध्ययन गर्न श्रम तथा रोजगार एकाइहरू रहेका छन्। तर, दलितलगायतका जोखिममा रहेका समुदायहरूलाई लक्षित गरी कुनै पनि प्रभावकारी आर्थिक तथा सामाजिक कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन भएका छैनन्।

सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका जनसङ्ख्याको पहिचान नगरिएको र कुनै पनि लक्षित विकासमूलक कार्यक्रमहरूसमेत नभएको जानकारी दिएका छन्। उनीहरूको तर्क छ:

स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूले विकास भन्नाले केवल सडक निर्माण वा सिँचाई कुलो जस्ता भौतिक पूर्वाधारको विकासलाई मात्र बुझ्ने गर्दछन्, तर मानव विकास एवम् मानव बेचबिखन विरुद्धका पहलहरूलाई विकासको हिस्साका रूपमा लिँदैनन्।

विपद्को समयमा हुने जोखिम— सहभागीहरूलाई बाढी, भूकम्प, पहिरो वा अन्य मानव सिर्जित विपद् र त्यसपछिको विस्थापनका समयमा मानव बेचबिखनको जोखिम बढेको पाउनुभएको छ भनी सोधिएको थियो। चारवटै प्रदेशका सहभागीहरूले एकमतले विपद्को समयमा हुने मानव बेचबिखनलाई सम्बोधन गर्ने कुनै विशिष्ट नीति नरहेको बताएका थिए। सुदूरपश्चिम प्रदेशमा सहभागीहरूले विपद्ले मानव बेचबिखनको जोखिम बढाउँछ वा बढाउँदैन भन्ने सम्बन्धमा आफूहरूसँग कुनै अद्यावधिक तथ्याङ्क नभएको जानकारी दिएका थिए।

मानव बेचबिखन रोकथामका प्रमुख चुनौतीहरू— सहभागीहरूले मानव बेचबिखनको प्रभावकारी रोकथामका लागि देहायअनुसारका विभिन्न प्रमुख चुनौतीहरू आँल्याएका छन्:

- सामाजिक विकासका कार्यक्रम र विषयवस्तुहरूमा स्थानीय तहलाई परिचालन गर्ने,
- सरकारका तीनवटै तह (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय) बीच समन्वय र सहकार्य स्थापित गर्ने,
- मानव बेचबिखनका पीडित र जोखिममा रहेका जनसङ्ख्या पहिचान गर्ने संयन्त्रहरू स्थापना गर्ने,
- स्थानीयस्तरमा युवाहरूका लागि रोजगारीका अवसरहरू वृद्धि गर्ने,
- खुल्ला सिमानाको व्यवस्थापन गर्ने र
- मानव बेचबिखन र सुरक्षित श्रम आप्रवासनसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने तथा सरकारी निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरूबीच तथ्याङ्क सङ्कलनमा एकरूपता कायम गर्ने।

बक्स ५.४ जिल्ला/प्रदेशमा मानव बेचबिखन रोकथामसम्बन्धी क्रियाकलाप र कार्यान्वयनको अवस्थाको सिंहावलोकन

क्र.सं.	उपप्रश्न/सूचक	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
१	उच्च जोखिमयुक्त स्थानीय तह, समुदाय र समूहहरूको नक्साङ्कन	झापा: कमल गाउँपालिका, बुद्धशान्ति गाउँपालिका मोरङ: जहदा गाउँपालिका, बुढीगङ्गा गाउँपालिका, धनपालथान गाउँपालिका सुनसरी: बर्जु गाउँपालिका, दुहबी नगरपालिका, हरिनगर गाउँपालिका र कोशी प्रदेशका पहाडी तथा हिमाली भेगहरू अतिजोखिमयुक्त समुदाय: आदिवासी जनजाति, राई, लिम्बू, दलित, मुसहर स्थान: सीमावर्ती क्षेत्रका बस्तीहरू, गरिबी व्याप्त क्षेत्रहरू	धनुषा जिल्लाको नगराइन नगरपालिका स्थान: जटाही सीमानाका उमेर समूह: १२-२८ वर्ष	भारतसंग सिमाना जोडिएका नगरपालिकाहरू, नयाँ उदीयमान शहरहरूजस्तै: सिद्धार्थनगर, कृष्णनगर, नेपालगञ्ज, पाल्हीनन्दन र राजमार्ग आसपासका नगरपालिकाहरू अतिजोखिमयुक्त समुदाय/ स्थान: सुकुम्बासी बस्ती, न्यून साक्षरता दर भएका क्षेत्र, गरिबी, बेरोजगारी, लैङ्गिक हिंसा उच्च भएका ठाउँहरू	कैलाली जिल्ला: धनगढी, कैलारी, टीकापुर, भजनी कञ्चनपुर: पुनर्वास, बेलौरी, दोधारा चाँदनी बैतडी: दशरथचन्द्र नगरपालिका र पञ्चेश्वर गाउँपालिका दार्चुला: महाकाली नगरपालिका अतिजोखिमयुक्त उमेर समूह: १८-२५ वर्ष; अभिभावकको सहारा नभएका व्यक्तिहरू
२	जोखिमका मुख्य कारणहरू	गरिबी, बेरोजगारी, विखण्डित पारिवारिक वातावरण, चेतनाको अभाव, सामाजिक तथा सांस्कृतिक दबाव र प्रतिष्ठा, अपमान, नक्कली विवाह, र प्रेम सम्बन्ध तथा लिभ इन-टुगेदरको बढ्दो प्रवृत्ति। नियमन नगरिएका म्यानपावर कम्पनीहरू।	गरिबी, बेरोजगारी, विखण्डित पारिवारिक वातावरण, लैङ्गिक हिंसा, सीमित चेतना। सामाजिक सञ्जालको दुरुपयोग। उच्च महत्वाकाङ्क्षा, आप्रवासन र विभिन्न आधुनिक श्रम क्षेत्रहरूको विस्तार। विपद्।	प्रविधि, सामाजिक सञ्जालमा अनियन्त्रित पहुँच। देखासिखी, विलासी जीवनशैलीको चाहना, प्रलोभन र सहज कमाइको अपेक्षा।	चेतनाको अभाव। बेरोजगारी। गरिबी/शिक्षाको अभाव। विखण्डित पारिवारिक वातावरण। लैङ्गिक हिंसा। जोखिमप्रति सचेत नभई अवसरको खोजी गर्ने प्रवृत्ति।
३	प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा रहेका रोकथामका संयन्त्रहरू	गैरसरकारी संस्था, बालगृह, हेल्पलाइन, युवा समूहहरू। सञ्चार माध्यम।	प्रदेशस्तरीय समिति: छैन स्थानीय समिति: छैन धनुषा जिल्लाका १८ वटा स्थानीय तहमध्ये कुनैमा पनि स्थानीय समिति गठन गरिएको छैन। उक्त क्षेत्रमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरू: ओरेक नेपाल, माइती नेपाल, साना हातहरू नेपाल, आफन्त नेपाल, शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र।नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल पनि सक्रिय रहेका छन्। सूचना तथा सञ्चार प्रयास: विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित अडियो/भिडियो जिङ्गल, ब्यानर, होर्डिङ बोर्ड, सडक नाटक र विद्यालय तथा समुदायमा अभिमुखीकरण।	कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सबै स्थानीय तहमा समिति गठन भएका छैनन् र जहाँ गठन भएका छन् ती क्रियाशील छैनन्। स्थानीय समिति भएका नगरपालिकाहरू: सिद्धार्थनगर, सैनामैना र तिलोत्तमा।	प्रदेश वा स्थानीय तहमा पर्याप्त संयन्त्रहरू विकास गरिएका छैनन्। केही सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूबाहेक मानव बेचबिखनसम्बन्धी कुनै अनुसन्धान भएको छैन। अनुसन्धानका लागि स्रोतको अभाव। प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा अन्य सरोकारवालाहरूबाट हुने सूचना प्रसारण अपर्याप्त छ। व्यवस्थित सूचना कक्षको अभाव।

४	मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका समुदायको आर्थिक र सामाजिक सशक्तीकरण	सरकारका तीनवटै तहले रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सुनिश्चित गर्नुपर्ने । दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने । महिलालाई प्राथमिकता दिने र सहयोग गर्ने । महिलाहरूले दर्ता गराएका लैङ्गिक हिंसाका मुद्दाहरूलाई प्रहरीले गम्भीरताका साथ लिने गरेको ।	नगरपालिकाहरूले बेरोजगार व्यक्तिहरूको सूचना सङ्कलनका लागि श्रम कक्ष स्थापना गरेका छन्, तर जोखिममा रहेका समुदायको सशक्तीकरणका लागि कुनै प्रभावकारी आर्थिक र सामाजिक कार्यक्रमहरू छैनन् ।	प्रभावकारी सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन भएका छैनन् । बजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । सामुदायिक उत्तरदायित्व बजेटमार्फत लक्षित वर्गसम्म पुग्नुपर्ने आवश्यकता । निजी क्षेत्रका श्रमिकलाई सामाजिक सुरक्षा कोषमा आवद्ध गराउनुपर्ने ।	कुनै पनि सरकारी वा गैरसरकारी निकायबाट जोखिममा रहेका समुदायको पहिचान भएको छैन । प्रदेश वा स्थानीय तहमा कुनै संयन्त्र छैन । राज्यले मानव विकासका मुद्दा र मानव बेचबिखन विरुद्धका क्रियाकलापलाई प्राथमिकतामा राखेको छैन ।
५	बजार र श्रमिक भर्ना गर्ने एजेन्सीहरू कसले सञ्चालन गर्छन्? अनुगमन र नियमनको अवस्था	स्थानीय सरकार । व्यावसायिक समुदाय ।	बजारहरूको प्रभावकारी अनुगमन भएको छैन ।		अपराधमा राजनीतिक संरक्षण । दलालहरूको संलग्नता । अनुगमन: प्रभावकारी छैन ।
६	विपद्को समयमा मानव बेचबिखनको जोखिमलाई कसरी सम्बोधन गरिन्छ?	जोखिममा रहेका समूहहरूको पहिचानमार्फत । सूचनाको आदानप्रदान गर्ने । सीमा निगरानी बढाउने । राहत र पुनर्स्थापनाका प्याकेजहरूलाई एकीकृत गर्ने ।	कुनै विशिष्ट व्यवस्था देखिएको छैन ।	संयुक्त राष्ट्रसङ्घका निकाय र अन्य संस्थाहरूको सहयोगमा जोखिममा रहेका समुदायलाई उद्धार, आश्रय, संरक्षण, राहत र महिनावारी स्वच्छता सामग्री (डिभिनिटि किट) सहयोग प्रदान गरिन्छ । स्थानीय सरकार सक्रिय रहेको ।	विपद्का समयमा हुने मानव बेचबिखनको जोखिमसम्बन्धी कुनै अध्ययन भएको छैन र कुनै अद्यावधिक तथ्याङ्क उपलब्ध छैन ।
७	मानव बेचबिखन रोकथामका मुख्य चुनौतीहरू के-के हुन्?	आर्थिक अवस्था । राजनीतिक हस्तक्षेप । कानून कार्यान्वयनमा समस्या । प्रशासनिक जटिलता । सरकारका तीन तहबीच समन्वयको अभाव । पारिवारिक समस्याहरू । सांस्कृतिक तथा परम्परागत मान्यताहरूको प्रभाव । खुल्ला सिमाना । आर्थिक स्रोत र सामग्रीको अभाव ।	कानून कार्यान्वयनको जटिलता । खुल्ला सिमाना, सुरक्षाकर्मीको कम सङ्ख्या र स्रोतसाधनको अपर्याप्तता । जनप्रतिनिधिहरूको उदासीनता । राजनीतिक दबाव । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाका तथ्याङ्कहरूबीच एकरूपता नहुनु ।	सरकारका तीन तहबीच समन्वयको अभाव । राजनीतिक अस्थिरता, गरिबी, वञ्चितकरण । खुल्ला सिमाना । सरकारी पक्षबाट ठोस पहल नहुनु । कानूनी पक्षबारे चेतनाको अभाव । गलत बुझाइहरू । सामाजिक विकासका विषयवस्तु र कार्यक्रमलाई सरकारले प्राथमिकता नदिनु ।	पीडित पहिचान गर्नमा समस्या । दक्ष जनशक्तिको अभाव । सहज तरिकाले छिर्न सकिने सीमा नाकाहरू । चेतनाको अभाव । रोजगारीका अवसरहरूको अभाव । समन्वय र सहकार्यको अभाव । संयुक्त अभियान सञ्चालन नहुनु । बजेटको अभाव र बजेट परिचालनका लागि संयन्त्रको अभाव । उच्च महत्वाकाङ्क्षा ।

स्रोत: प्रादेशिक परामर्शहरू २०२५ ।

५.१० मानव बेचबिखन नियन्त्रणका उपायहरूको प्रतिकूल प्रभाव

विभिन्न सञ्चार माध्यमका समाचार, विज्ञहरूको विश्लेषण र सरकारी निकायहरूले समेत नेपाल सरकारद्वारा अवलम्बन गरिएका कतिपय मानव बेचबिखन नियन्त्रणका उपायहरूले अन्जानमै महिलाहरूको बेचबिखन र तस्करी (विशेष गरी खाडी मुलुकहरूमा) बढाउन सहयोग पुर्याएको कुरा स्वीकार गरेका छन्। उदाहरणका लागि, नेपाल सरकारले करिब १० वर्षअघि खाडी सहयोग परिषद्-अन्तर्गतका देशहरूमा घरेलु कामका लागि महिला कामदार पठाउन लगाएको प्रतिबन्धलाई लिन सकिन्छ।

उदाहरणका लागि, २०८२ जेठ २१ मा कान्तिपुर दैनिकले “वैदेशिक रोजगारीमा महिलाका पाइला रोकेर पैसा असुलीको धन्धा” शीर्षकमा एक समाचार प्रकाशित गरेको थियो। उक्त लेखमा कुवेतका लागि नेपालका पूर्वराजदूतले २०६७ जेठ ८ मा परराष्ट्र मन्त्रालय र श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयलाई पठाएको एक कूटनीतिक पत्रलाई उद्धृत गरिएको थियो। उक्त पत्रमा उनले खाडी मुलुकहरूमा घरेलु कामदारका रूपमा जाने नेपाली महिलाहरूमाथि लगाइएको प्रतिबन्ध “अव्यावहारिक, निष्क्रिय र भेदभावपूर्ण” रहेको तर्क गर्दै सो प्रतिबन्ध हटाउन अनुरोध गरेका थिए। पत्रमा यस्ता प्रतिबन्धहरूले महिलाहरूलाई भारत हुँदै कुवेत जानबाट रोक्न सकेको छैन, बरु उल्टै यो “केही व्यक्तिहरूका लागि अतिरिक्त आमदानीको स्रोत बनेको छ” समेत भनिएको थियो (पृष्ठ १)। यसका साथै २०८२ जेठ २५ मा कान्तिपुर दैनिकसँगको एक विशेष अन्तर्वार्तामा तिनै पूर्वराजदूतले घरेलु महिला श्रमिकको तस्करी अनौपचारिक भर्ना एजेन्टहरूबाट मात्र नभई विदेशस्थित गैरआवासीय नेपाली सङ्घलगायतका सञ्जालहरूमा समेत विस्तार भएको र यसमा नेपालका उच्च तहका राजनीतिक व्यक्तिहरूको समेत संलग्नता रहेको दाबी गरेका थिए। ती पूर्वराजदूतको भनाइअनुसार:

सबै राजनीतिक दल आबद्ध सङ्गठनहरू सक्रिय छन् र उनीहरूको नेपालका राज्य संयन्त्र एवम् वरिष्ठ राजनीतिक नेताहरूसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको छ। मानव तस्करीमा संलग्न भनी आरोपित व्यक्तिहरू ती हुन् जसकाविरुद्ध दूतावासले कानूनी कारबाहीका लागि सिफारिस गरेको थियो। प्रायः मन्त्री र राजनीतिक नेताहरूको विदेश भ्रमणका क्रममा उनीहरूकै साथमा देखिने गर्दछन्। मैले केही मन्त्रीहरूले मात्र दूतावासको शिष्टाचार नियम पूर्ण रूपमा पालना गरेको देखेको छु। अन्यथा, उनीहरूले शिष्टाचारको नियम उल्लङ्घन गर्दै हामीले मानव तस्करीका अभियुक्तका रूपमा पहिचान गरेका व्यक्तिहरूसँगै बैठक, भ्रमण र हिँडडुल गर्ने गर्दछन्। हामीले कानूनी कारबाहीका लागि सिफारिस गरेका एजेन्टहरूविरुद्ध अहिलेसम्म कुनै पनि अनुसन्धान सुरु गरिएको छैन (कान्तिपुर दैनिक, ८ जुन २०२५, पृष्ठ ५)।

महिलाहरूलाई घरेलु कामका लागि खाडी मुलुकमा जान लगाइएको प्रतिबन्ध वर्षौंदेखि यथावत् छ, जसकारण यस अवधिमा १ लाख ५० हजारभन्दा बढी महिलालाई ती मुलुकहरूमा तस्करी गरिएको विवरण प्राप्त भएको छ। त्यहाँका निजी घरहरूमा रोजगारीमा लागिसकेपछि उनीहरूको काम गर्ने र बस्ने अवस्थाबारे सरकारसँग भरपर्दो जानकारी छैन। त्यस्ता घरेलु श्रमिकहरूको गैरकानूनी आप्रवासी हैसियतका कारण उनीहरूबारे न त नेपाली राजदूतावासहरूसँग न त वैदेशिक रोजगार विभागसँग नै पूर्ण विवरण उपलब्ध छ। फलस्वरूप, यी महिलाहरू स्थापित श्रम कल्याण र संरक्षणका उपायहरूको

दायराबाट प्रायः बाहिर पर्ने गरेका छन्।

परराष्ट्र मन्त्रालयले समेत घरेलु काममा जान लगाइएको प्रतिबन्धले महिलाहरूलाई तस्करी र बेचबिखनको थप जोखिममा पारेको कुरा स्वीकार गरेको छ। २०८२ वैशाख २५ मा सङ्घीय संसदको उद्योग तथा वाणिज्य र श्रम तथा उपभोक्ता हित समितिले घरेलु काममा जाने महिलाहरूमाथि लगाइएको प्रतिबन्धको प्रभावबारे जानकारी लिन परराष्ट्र सचिव श्री अमित राईलाई बोलाएको थियो। सचिवले सरकारको प्रतिबन्धका बाबजुद महिलाहरू खाडी मुलुक जाने क्रम नरोकिएको र यो नीतिले महिलाहरूको अवैध आप्रवासन अन्त्य गर्न नसकेको स्वीकार गरेका थिए। उनले २०७४ सालमा संसदीय समितिले खाडी मुलुकमा घरेलु महिला श्रमिकहरूको सुरक्षित पठाउने सम्बन्धमा राखेका शर्तहरू नेपाल सरकारले कार्यान्वयन गर्न नसकेको समेत बताएका थिए। यसको एउटा मुख्य कारण तस्करीको सञ्जालमा फँट घरेलु श्रमिकको माग निरन्तर पूर्ति भइरहनु हो। यसका अतिरिक्त घरेलु महिला श्रमिकहरूलाई हिंसा, शोषण र बेचबिखनबाट प्रभावकारी रूपमा जोगाउन सकिने खालका नयाँ द्विपक्षीय श्रम सम्झौताहरूका लागि गन्तव्य मुलुकका सरकारहरूले थोरै मात्र चासो देखाएका छन्।

५.११ क्षमता अभिवृद्धि र सहयोग

सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल: सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका अनुसार नेपाल-भारत र नेपाल-चीनबीचका सीमा नाकामा रहेका ३०५ वटा एकाइमा गरी कुल १,३७२ जना जनशक्ति परिचालन गरिएको छ। तर सीमामा खटिएका अधिकृत तथा अन्य तहका सशस्त्र प्रहरीमध्ये अत्यन्तै न्यून सङ्ख्याले मात्र मानव बेचबिखनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्राप्त गरेका छन्। यस अध्ययनले समेटेका आर्थिक वर्षहरूमध्ये सबै वर्षमा यस्तो क्षमता अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन नभएको पाइएको छ। पहिलो क्षमता अभिवृद्धि तालिम आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मात्र सञ्चालन गरिएको थियो। उक्त आर्थिक वर्षमा कुल ५० जना सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीहरूले (४० पुरुष र १० महिला) मानव बेचबिखनसम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धि र क्षमता विकास तालिम/अभियुक्तीकरण प्राप्त गरेका थिए। यो सङ्ख्या सीमामा खटिएका कुल सशस्त्र प्रहरी जनशक्तिको ०.४ प्रतिशतभन्दा पनि कम हो।

सशस्त्र प्रहरी बल नेपालको तथ्याङ्कले देखाएअनुसार यसले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ र २०८१/८२ मा मानव बेचबिखनसम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल १६ वटा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू आयोजना गरिएको थियो, जसबाट ८०६ जना लाभान्वित भएका थिए। त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा कुल २७ वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरियो, जसबाट ६९७ जना लाभान्वित भएका थिए। सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका अनुसार प्रभावकारी सीमा व्यवस्थापनका लागि मुख्य चुनौतीहरूमध्ये एउटा सिमानामा खटिएका जनशक्तिको सङ्ख्या पर्याप्त नहुनु रहेको छ।

क्षमता अभिवृद्धि र समन्वयमा गैरसरकारी संस्थाहरू

माइती नेपाल
आर्थिक वर्ष २०७९/८०

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

- १६औँ राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवसको अवसरमा 'मानव बेचबिखनविरुद्ध मेरो राजनीतिक दलको भूमिका' विषयक राष्ट्रियस्तरको कार्यशाला गोष्ठी सञ्चालन गरिएको। गोष्ठीमा सबै राजनीतिक दल र तिनका भ्रातृ सङ्गठनका नेता तथा कार्यकर्ताहरूको सहभागिता रहेको थियो।
- सरकारी वकिलको कार्यालय, नेपाल प्रहरी, स्थानीय तह र नागरिक समाजको समन्वयमा काठमाडौँमा अन्तरपालिका समन्वय कार्यशाला आयोजना गरिएको।
- मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि अन्तर्देशीय कार्यशाला सञ्चालन गरिएको।
- महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसँगको समन्वयमा मानव बेचबिखनका पीडितहरूको न्यायमा पहुँचसम्बन्धी कार्यशाला आयोजना गरिएको। उक्त कार्यक्रममा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, नेपाल प्रहरी, स्थानीय तह, काठमाडौँ महानगरपालिका, सामाजिक सङ्घसंस्था र महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयको सहभागिता रहेको थियो।

५.१२ मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञान: नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०१९ को तथ्याङ्क

नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०१९ को तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञानको स्तर र सो ज्ञानलाई प्रभाव पार्ने कारकहरूको समीक्षा गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ (तालिका ५.४)। समग्रमा देशका ७२ प्रतिशत महिला र ८८ प्रतिशत पुरुषहरूले आफूले मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेको जानकारी दिएका छन्।

यद्यपि, मानव बेचबिखनसम्बन्धी चेतनाको स्तर भने उमेर, प्रदेश, शिक्षा र सम्पत्ति सूचकाङ्कअनुसार फरकफरक रहेको पाइन्छ। महिलाका हकमा, उमेर र मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञानबीच विपरीत सम्बन्ध छ। यसको अर्थ, पाका उमेरका महिलाहरूको तुलनामा कम उमेरका महिलाहरूले मानव बेचबिखनका बारेमा बढी सुनेका छन्। प्रदेशगत रूपमा हेर्दा, मधेश प्रदेशका महिलाहरूमा कम जानकारी भएको देखिएको छ। त्यहाँ आधाभन्दा कमले मात्र मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेको बताएका थिए। यसपछि क्रमशः कर्णाली (५५%), लुम्बिनी (६४%) र सुदूरपश्चिम (७७%) प्रदेशका महिलाहरूमा मानव बेचबिखन बारे जानकारी कम रहेको पाइएको छ। तुलनात्मक रूपमा, गण्डकी, बागमती र कोशी प्रदेशका ८० प्रतिशतभन्दा बढी महिलाहरूले आफूलाई यस बारेमा जानकारी रहेको बताएका छन्। मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेका महिलाहरूको अनुपात शिक्षाको स्तरसँगै निरन्तर बढ्दै गएको देखिन्छ। निरक्षर महिलाहरूमा यसबारेको जानकारी ४१ प्रतिशत मात्र रहेको छ भने आधारभूत शिक्षा प्राप्त गरेकाहरूमा ७६ प्रतिशत, माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरेकाहरूमा ९२ प्रतिशत र उच्च शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरूमा ९८ प्रतिशतसम्म पुगेको छ। यसले शिक्षाले मानव बेचबिखनसम्बन्धी चेतना बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ भन्ने कुरा सङ्केत गर्दछ। सम्पत्ति सूचकाङ्कले मापन गरेको आर्थिक अवस्थाले पनि मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञानलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक रूपमा विपन्न वर्गका ५६ प्रतिशत महिलाहरूले मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेका थिए भने यो प्रतिशत प्रत्येक समृद्ध वर्ग समूहमा निरन्तर बढ्दै गएर सबैभन्दा समृद्ध वर्गका महिलाहरूमा ८९ प्रतिशतसम्म पुगेको छ।

तालिका ५.४ छानिएका विशेषताका आधारमा मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेका महिला (१५-४९ वर्ष) र पुरुष (१५-४९ वर्ष) को प्रतिशत, नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण, २०१९

छानिएका विशेषता	महिला (%)	पुरुष (%)
उमेर समूह		
१५-१९	८१.०	८६.८
२०-२४	७९.१	८९.७
२५-२९	७५.३	८९.२
३०-३४	७३.२	८९.८
३५-३९	६६.८	८८.५
४०-४४	६१.०	८६.६
४५-४९	५७.४	८८.२
प्रदेश		
कोशी	८०.५	८५.१
मधेश	४८.१	८२.९
बागमती	८७.२	९५.७

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

गण्डकी	८५.३	९२.२
लुम्बिनी	६४.४	८५.१
कर्णाली	५५.१	८३.४
सुदूरपश्चिम	७७.४	९०.०
शिक्षा		
निरक्षर	४१.२	६४.४
आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-८)	६७.३	८१.२
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)	९१.८	९५.२
उच्च शिक्षा	९८.३	९९.३
सम्पत्ति सूचकाङ्क पञ्चमक		
सबैभन्दा न्यून (गरिब)	५६.१	७८.१
दोस्रो	६५.४	८३.७
मध्यम	६८.१	८५.९
चौथो	७७.८	९३.३
सबैभन्दा उच्च (धनी)	८९.१	९६.६
कुल जम्मा	७२.२	८८.४
कुल सङ्ख्या	१४,८०५	५,५०१

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०२०। नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०१९, सर्वेक्षणबाट प्राप्त नतिजा प्रतिवेदन। काठमाडौं, नेपाल: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र युनिसेफ नेपाल, पृष्ठ ४०९-४१४।

पुरुषहरूको हकमा भने मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेको छ वा छैन भन्ने कुरामा उमेर र प्रदेशजस्ता कारकहरूले खासै ठूलो भिन्नता देखाएको पाइँदैन। केवल शिक्षा र सम्पत्ति सूचकाङ्कका आधारमा मात्र स्पष्ट भिन्नता देखिएको छ। उदाहरणका लागि, अशिक्षित पुरुषहरूमध्ये ६४ प्रतिशतले मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेका थिए, र यो तथ्याङ्क शिक्षाको स्तर बढेसँगै तीव्र रूपमा बढ्दै गएर उच्च शिक्षा हासिल गरेका पुरुषहरूमा ९९ प्रतिशत पुगेको छ। सम्पत्ति सूचकाङ्कका आधारमा हेर्दा, मानव बेचबिखनका बारेमा सुनेका पुरुषहरूको हिस्सा आर्थिक रूपमा विपन्न वर्गमा ७८ प्रतिशत रहेकोमा सबैभन्दा समृद्ध वर्गमा ९७ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ।

अध्याय - ६

◆ अपराधीकरण, सजाय र उपचार

यस अध्यायले मानव बेचबिखनका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनी संरचना, कानून कार्यान्वयनको अवस्था र न्यायिक निरूपणहरूको मूल्याङ्कन गर्दछ। साथै, यस अध्यायले प्रादेशिकस्तरका परामर्श र अन्तरक्रियाहरूबाट प्राप्त नतिजाहरूका आधारमा कानूनी सहायता सेवासँग सम्बन्धित प्रयासहरूको समेत समीक्षा गर्दछ।

६.१ कानूनी संरचना र संशोधनहरू

अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताअनुरूप, नेपालले २०५९ मङ्सिर २६ मा बहुराष्ट्रिय सङ्गठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिमा हस्ताक्षर गरी २०६८ पुस ८ मा अनुमोदन गरेको थियो। नेपालले २०७७ असार २ मा नेपालले उक्त महासन्धिलाई सघाउ पुर्याउने 'मानव बेचबिखन, खास गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखनको रोकथाम, दमन र सजाय गर्नेसम्बन्धी आलेख' (पालर्मो प्रोटोकल) लाई अनुमोदन गर्यो। यस आलेखको स्वीकृति मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू सम्बोधन गर्ने नेपालको प्रयासमा एउटा कोशेदुङ्गा मानिन्छ।

यस महासन्धिले मानव बेचबिखनको उद्गम, ट्रान्जिट र गन्तव्य मुलुकहरूलाई बेचबिखन रोकन, मानव तस्करहरूलाई सजाय दिन र पीडित तथा जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्न एउटा विस्तृत अन्तर्राष्ट्रिय नीतिगत संरचना प्रदान गर्दछ। प्रोटोकलको परिभाषाअनुसार मानव बेचबिखनको अध्ययन अनुसन्धानमा केवल यौनजन्य शोषण मात्र नभई व्यक्तिलाई बाध्यकारी श्रम वा सेवामा लगाउने काम, दासता वा दासतासरहका अभ्यास, मानव अङ्ग झिकने कार्य, र देशभित्र वा बाहिर व्यक्तिको ओसारपसार, भर्ती, आश्रय दिने वा स्थानान्तरण गर्ने जस्ता विभिन्न प्रकारका शोषणमूलक अभ्यासहरूको परीक्षण आवश्यक हुन्छ। यस प्रोटोकलको दायराले बहुराष्ट्रिय आपराधिक समूह वा संगठित अपराधमा संलग्न भएका मानव बेचबिखनका कसुरहरूको रोकथाम, अनुसन्धान र अभियोजनका साथै त्यस्ता कसुरका पीडितहरूको संरक्षणलाई समेत समेट्दछ।

राष्ट्रियस्तरमा, मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू सम्बोधन गर्न नेपालको मुख्य कानूनी ढाँचाको रूपमा 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४' र 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली, २०६४' रहेका छन्। यो ऐनको उद्देश्य मानव बेचबिखन र ओसारपसारलाई नियन्त्रण गर्ने र बेचबिखनमा परेका पीडित तथा प्रभावितहरूको संरक्षण एवम् पुनर्स्थापना गर्ने हो। राष्ट्रिय परिभाषा, कार्यविधि र उपायहरूलाई 'मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेख' (TIP Protocol) को अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुकूल बनाउन नेपाल सरकारले हाल यस ऐनलाई संशोधन गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको छ। वि. सं. २०८१ फागुन ६ मा मन्त्रपरिषद्ले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन (पहिलो संशोधन) विधेयक, २०८१ लाई सङ्घीय संसदमा पेश गर्न स्वीकृति प्रदान गरेको थियो। तथापि संसद् विघटनका कारण यो ऐन पास हुन

सकेको छैन। कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका अनुसार^{३५}, ऐनलाई उक्त आलेखका प्रावधानहरूसँग सामञ्जस्य कायम गर्नका लागि विभिन्न संशोधन एवम् परिमार्जनहरू प्रस्ताव गरिएको छ।

परिभाषा: प्रस्तावित संशोधनले 'शोषण' को परिभाषालाई अझ व्यापक बनाउँदै सबै प्रकारका बाध्यकारी श्रम वा सेवाहरूलाई समेट्ने र त्यस्ता अभ्यासहरूलाई अपराधीकरण गर्ने प्रस्ताव गरेको छ। ऐनको दफा ४ को उपदफा (२) को खण्ड (क) र (ख) अन्तर्गत देहायका कार्यहरूलाई मानव ओसारपसारको कसुरका रूपमा थप गरिएको छ: 'कुनै पनि व्यक्तिलाई खरिदबिक्री गर्ने उद्देश्यले विदेशमा मात्र नभई देशभित्र पनि एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने वा ओसारपसार गर्ने' र 'शोषण गर्ने मनसायले बालबालिकाविरुद्ध गरिने विभिन्न कार्यहरू'।

क्षेत्राधिकार: यस ऐनको कार्यक्षेत्रलाई विस्तार गर्दै 'बहिर्क्षेत्रिय क्षेत्राधिकार' (Extra-territorial jurisdiction) समावेश गरिएको छ, जसअनुसार "विदेशमा रहेका नेपाली नागरिकले यस ऐन अन्तर्गतको कसुर गरेमा समेत यो ऐन आकर्षित हुनेछ" (दफा १)।

पीडित र सूचनादाताको गोपनीयता र पहिचानको संरक्षण: मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको धारा ६ को व्यवस्थाबमोजिम पीडितको गोपनीयता र पहिचान सुरक्षित गर्न ऐनमा विभिन्न थप प्रावधानहरू प्रस्ताव गरिएका छन्। दफा ५ (२) (जाहेरी दिने सम्बन्धी) र दफा १३ (पुनर्स्थापना केन्द्रको व्यवस्थापन) मा अधिकारीहरूले "वादी र पीडितको नाम, जात, ठेगाना र गोपनीयता खुल्ने खालका कुनै पनि विवरणहरू गोप्य राख्नुपर्ने" प्रस्ताव गरिएको छ। दफा २० मा थप दायित्व उल्लेख गर्दै "पीडितको पहिचान खुल्ने सबै विवरणहरू गोप्य राख्नुपर्ने र पीडितको परिवारले स्वीकृति दिएको खण्डमा अपराधी वा कसुरदारको पहिचानसम्बन्धी विवरणहरूसमेत गोप्य राख्न सकिने" प्रावधान रहेको छ। त्यसैगरी, दफा २५ मा "पीडितको सहमतिबिना कसैले पनि निजको वास्तविक नाम, तस्बिर वा निजको चरित्रमा आँच पुग्ने कुनै पनि सूचना प्रकाशन, प्रसारण वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट सार्वजनिक गर्न नपाउने" प्रावधान प्रस्ताव गरिएको छ।

उद्धार, पुनर्स्थापना कोष र समिति गठन: प्रस्तावित संशोधनले राष्ट्रिय समिति, प्रदेश समिति र स्थानीय समितिको समन्वयमा स्वदेश वा विदेशबाट बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको उद्धार गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्ने प्रस्ताव गरेको छ (दफा १२)। यसले पुनर्स्थापना कोषको व्यवस्थालाई थप व्यवस्थित बनाउने (दफा १४) र

यसलाई बेचबिखनका पीडितहरूको हितमा प्रयोग गर्न सकिने प्रावधानसमेत प्रस्ताव गरेको छ । साथै, अपराध नियन्त्रण गर्न र पीडितहरूको पुनर्स्थापनामा सहयोग पुर्याउन प्रदेश र स्थानीय तहमा छुट्टाछुट्टै समितिहरू गठन गर्ने सिफारिस गरिएको छ (दफा २३ 'क' र 'ख') ।

कसुरमा प्रयोग भएका साधन र प्राप्तिको जफतसम्बन्धी व्यवस्था: संशोधनले दफा ८ (क) मा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसुरमा संलग्न अपराधीहरूको सम्पत्ति वा राहदानी रोक्का राख्ने प्रावधान थप गर्न प्रस्ताव गरेको छ । यसले प्राकृतिक व्यक्तिको फौजदारी दायित्वलाई थप वृद्धि गर्दछ ।

बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूलाई अभियोजन र हिरासतबाट संरक्षण: दफा १६ (२) मा बेचबिखनमा परेका पीडितहरू नेपाल प्रवेश गर्दा भएको गैरकानूनी प्रक्रियाका लागि उनीहरूलाई सजाय नगरिने र उनीहरूलाई अस्थायी आवासीय अनुमति प्रदान गरिने प्रस्ताव गरिएको छ ।

कानूनी जानकारी र सहायता: दफा ११ ले कसुरदार, पीडित र साक्षीहरूका लागि दोषाभाषे वा साङ्केतिक भाषाका विज्ञहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने प्रस्ताव गरेको छ । यस व्यवस्थाले अनुवादक र दोषाभाषेको सुविधालाई केवल पीडितमा मात्र सीमित नगरी कसुरदार र साक्षीहरूका लागि समेत विस्तार गर्दै प्रणालीलाई थप मानव अधिकारअनुकूल बनाएको छ ।

पीडितलाई क्षतिपूर्ति: प्रस्तावित संशोधनले पीडितलाई निजले भोगेको शारीरिक, मानसिक र सामाजिक क्षतिको आधारमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने प्रस्ताव गरेको छ । बालबालिका पीडित भएको खण्डमा 'बालबालिकाको सर्वोत्तम हित' लाई ध्यानमा राखी क्षतिपूर्ति प्रदान गरिने व्यवस्था गरिएको छ (दफा १७ 'ख') ।

निगरानीको विस्तार: संशोधनले अन्तर्राष्ट्रिय सीमा नाका र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलहरूमा निगरानीको व्यवस्था गर्ने प्रस्ताव गरेको छ (दफा २७ 'ख') । यस प्रावधानले अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलसहित सीमा क्षेत्रहरूमा निगरानी राख्ने राज्यको कानूनी दायित्वलाई थप सुदृढ बनाएको छ ।

माथि चर्चा गरिएअनुसार सङ्घीय संसद्मा पेश गरिएको ऐनको प्रस्तावित संशोधन र महिला, कानून तथा विकास मञ्च (FWLD, २०२०) ले उक्त ऐनमा रहेका कमजोरीको (ग्याप) विश्लेषणलाई तुलना गर्दा, केही सिफारिसहरू समावेश गरिए तापनि अन्य कतिपय विषयहरू अझै संशोधनको कार्यसूचीमा छुट्टिरहेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, ऐनको प्रस्तावनामा "पीडित" शब्दको परिभाषा थप गर्नुपर्ने र "पीडित व्यक्तिको संरक्षण" भन्ने वाक्यांशलाई "पीडित व्यक्तिको अधिकारको संरक्षण" भनी पुनः परिभाषित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यसका अतिरिक्त, लैङ्गिक र लाञ्छनायुक्त भाषाको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्न महिला, कानून तथा विकास मञ्चले दफा १५ (१) मा रहेको "वेश्यावृत्ति" शब्दलाई "यौन शोषण" शब्दले प्रतिस्थापन गर्न सिफारिस गरेको छ । उक्त अध्ययनले विदेशबाट उद्धार गरिएका बेचबिखनका पीडितहरूलाई तत्काल पुनर्स्थापना सेवा प्रदान गर्न नेपालका वैदेशिक कूटनीतिक नियोगहरूअन्तर्गत अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरू (सेफ हाउस) स्थापना र परिचालन गर्नुपर्ने र पीडितको इच्छानुसार स्वदेश फिर्ता गराउने कार्यलाई राज्यको अनिवार्य दायित्वको रूपमा राख्नुपर्ने (दफा १२) प्रस्ताव गरेको छ ।

यसका अतिरिक्त सुरुको बयान परिवर्तन गर्ने वा अदालतलाई सहयोग गर्न इन्कार

गर्ने पीडित वा वादीलाई गरिने सजाय र कैदको व्यवस्था (दफा १६.५) खारेज गर्न सिफारिस गरिएको छ । अन्य सिफारिसहरूमध्ये, महिला, कानून तथा विकास मञ्चले 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन' अन्तर्गत मुद्दा दायर भएकै आधारमा शोषण र ठगीसँग सम्बन्धित अन्य ऐनहरू अन्तर्गत मुद्दा दायर गर्न बाधा नपुग्ने प्रावधान थप गर्न प्रस्ताव गरेको छ । साथै, पीडितले आफूलाई भएको आर्थिक क्षतिको दाबी गर्न छुट्टै देवानी मुद्दा दायर गर्न पाउने व्यवस्था गर्न समेत सुझाव दिइएको छ (दफा २८) ।

अन्य सान्दर्भिक कानूनहरूमा गरिएका संशोधनहरू

कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका अनुसार यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा देहायका दुईवटा ऐनमा समेत संशोधन गरिएको छ:

मानव बेचबिखन तथा मानव तस्करीसम्बन्धी- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा व्यावसायिक वातावरण प्रवर्धनसम्बन्धी केही ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०८०' ले 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४' लाई संशोधन गर्दै मानव तस्करीका कार्यहरूलाई समेत बेचबिखनसँग सम्बन्धित कसुरका रूपमा समावेश गरेको छ । विशेष गरी, ऐनको दफा ४ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) र (घ) मा व्यवस्था भएबमोजिम मानव तस्करीलाई मानव ओसारपसारको कसुरको श्रेणी अन्तर्गत समावेश गरिएको छ ।

(ग) गैरकानूनी लाभ वा अन्य फाइदा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा नक्कली वा झुट्टा कागजात बनाई कुनै नेपाली नागरिक, विदेशी वा आप्रवासी व्यक्तिलाई विदेश वा निजको बसोबास रहेको स्थानबाहेक अन्य मुलुकमा पठाउने र जुन मुलुकको निज नागरिक वा स्थायी बासिन्दा होइन, त्यस्तो मुलुकमा गैरकानूनी रूपमा प्रवेश गराउने कार्य ।

(घ) खरिदबिक्री गर्ने उद्देश्यले कसैलाई नेपाललाई ट्रान्जिट बिन्दुको रूपमा प्रयोग गरी अर्को मुलुक पठाउने वा कुनै मुलुक पठाउने उद्देश्यले नेपाल ल्याउने कार्य ।

वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी: वैदेशिक रोजगार (छैटौँ संशोधन) ऐन, २०७८ मार्फत वैदेशिक रोजगार नियमावली, २०६४ को नियम २८ लाई देहायबमोजिम संशोधन गरिएको छ:

वैदेशिक रोजगारीमा गएको कुनै कामदारको करार अवधिभित्र वा करार अवधि समाप्त भएको एक वर्षभित्र जुनसुकै कारणले मृत्यु भएमा, मृतकको नजिकको हकवालाले कामदारको मृत्यु भएको एक वर्षभित्र मृत्यु प्रमाणित हुने कागजातहरू पेश गरेमा कल्याणकारी कोषबाट आर्थिक सहायता स्वरूप १० लाख रूपैयाँ उपलब्ध गराइनेछ ।

नेपाल सरकारले यी ऐनका केही प्रावधानहरू संशोधन गरेको भए तापनि यो प्रतिवेदन तयार पार्ने समयसम्म मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन सङ्घीय संसद्मा संशोधनको पर्खाइमा नै रहेको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (२०२४) र यूएनओडिसी (२०२५) तथा महिला, कानून र विकास मञ्च (मिति उल्लेख नभएको) जस्ता नागरिक समाजका संस्थाहरूद्वारा गरिएका अध्ययनहरूले मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखमा निहित प्रावधान तथा उपायहरूको पूर्ण रूपमा पालना गर्न अझै पनि थुप्रै कानूनहरू संशोधन गर्न आवश्यक रहेको देखाउँछन् ।

महिला, कानून र विकास मञ्च (उल्लिखित) ले गरेको थप तर्कअनुसार बेचबिखनका अधिकतर पीडित र जोखिममा रहेका जनसङ्ख्या सीमान्तकृत समुदाय र महिलाहरू हुने भएकाले कानून संशोधनको समीक्षा 'लैङ्गिक समानता, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण'को दृष्टिकोणबाट गरिनुपर्छ । तदनुसार, 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४' का अतिरिक्त, नेपालका देहायका प्रचलित कानूनहरूलाई तिनको प्रस्तावना, परिभाषाहरू वा ऐनका अन्य मूल प्रावधानहरूमा संशोधन गर्न आवश्यक देखिन्छ^{३५}:

- बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६
- श्रम ऐन, २०७४
- वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४
- सङ्गठित अपराध निवारण ऐन, २०७०
- सुपुर्दगी ऐन, २०७०
- कानूनी सहायतासम्बन्धी ऐन, २०५४
- प्रमाण ऐन, २०३१
- नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३
- कसुरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का, नियन्त्रण र जफत) ऐन, २०७०
- पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन, २०७०
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन, २०७४

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी कसुरहरूको अनुसन्धानका लागि जिम्मेवार निकाय हो । यस विभागले त्यस्ता कसुरहरू मानव बेचबिखन तथा आप्रवासी तस्करीसँग जोडिएका छन् वा छैनन् भन्ने बारेमा समेत अनुसन्धान गर्दछ । अनुसन्धानका क्रममा विभागले कसुर गर्दा प्रयोग गरिएका सम्पत्ति तथा साधनहरू रोक्का राख्ने आदेश दिन सक्छ । यस्तो उपायले संलग्न अपराधीहरूलाई निरुत्साहित गर्न र ती सम्पत्तिहरू थप आपराधिक क्रियाकलापमा प्रयोग हुनबाट रोक्न मद्दत पुर्याउँछ । सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले नेपाल प्रहरीलगायत मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा संलग्न अन्य सरकारी निकायहरूसँग समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ । यी निकायहरूले माग गरेको खण्डमा विभागले आवश्यक सान्दर्भिक सूचनाहरू उपलब्ध गराउन सक्छ ।

विभागले बैंकिङ कसुर, कर छली, मानव बेचबिखन, लागूऔषध ओसारपसार, दुर्लभ खनिजको तस्करी र सहकारी कारोबारसँग सम्बन्धित ठगीलगायतका विभिन्न प्रकारका मुद्दाहरू दायर गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ (सन् २०२३/२४) मा मानव बेचबिखनसँग जोडिएको सम्पत्ति शुद्धीकरणको एउटा मुद्दा दर्ता भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८१/८२ मा यस्ता कुनै पनि मुद्दाहरू रिपोर्ट गरिएका थिएनन् ।^{३६}

उक्त मुद्दाको विवरण यस प्रकार रहेको छ:

नेपाल सरकारविरुद्ध अलिना खत्रीसमेत प्रतिवादीहरू अप्सरा (अलिना खत्रीका नामले समेत चिनिने) र अजित शाहले मानव बेचबिखनको कसुर गरी सम्पत्ति आर्जन गरेको पाइएको थियो । उनीहरूले आफ्नो आमदानीको स्रोत लुकाएको र कसुरबाट प्राप्त रकम बैंकको मुद्दी खातामा जम्मा गरेको तथा घर-जग्गालगायतका भौतिक सम्पत्ति खरिद गरेको भेटिएको थियो । यी कार्यहरू 'सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउण्डरिङ) निवारण

ऐन, २०६४' को दफा ३ को उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख) र (ग) बमोजिमको कसुर ठहरिने भएकाले निजहरूविरुद्ध उक्त ऐनको दफा ३ अन्तर्गतका आरोपहरू पुष्टि भएका थिए ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले प्रतिवादीहरूविरुद्ध अभियोजन दर्ता गर्दै अप्सरा (अलिना खत्रीका नामले समेत चिनिने) र अजित शाहको नाममा बैंकमा मौज्जात रहेको २८,३५,५२६.६९ रूपैयाँ (अक्षरेपी अट्टाइस लाख पैँतीस हजार पाँच सय छब्बीस रूपैयाँ एकसठ्ठी पैसा) लाई सुरक्षणका रूपमा रोक्का राख्न, प्रत्येक प्रतिवादीलाई अवैध मौज्जात रकमको दोब्बर जरिवाना गर्न, उनीहरूलाई कैद सजाय गर्न र सम्पत्ति शुद्धीकरणमार्फत आर्जन गरिएको सम्पूर्ण सम्पत्ति जफत गर्न मागदाबी गरेको छ ।

विभागले यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा सरकारी अधिकारी वा राजनीतिक नियुक्ति पाएका व्यक्तिहरूविरुद्ध सम्पत्ति शुद्धीकरणको कुनै पनि मुद्दा दर्ता नभएको जानकारी दिएको छ ।

६.२ कानून कार्यान्वयनको अवस्था

६.२.१ नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको दर

मानव बेचबिखनबाट प्रभावित कति प्रतिशत व्यक्तिहरूले वास्तवमा अपराधीहरूविरुद्ध मुद्दा दर्ता गर्छन्? यस सन्दर्भमा नेपालगञ्जस्थित माइती नेपालको शाखाले उपलब्ध गराएको तथ्याङ्कका आधारमा नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको दर अनुमान गर्ने प्रयास गरिएको छ (हेर्नुहोस् अनुसूची ६.१) ।

गत २२ वर्षको अवधिमा (सन् २००२+२०२४) नेपालगञ्जस्थित, माइती नेपाल शाखाले नेपालगञ्ज-रुपेडिहा सीमानाकाबाट बेचबिखनको जोखिममा रहेका ९,६७५ व्यक्तिहरूलाई फर्काएको, भारत तथा अन्य वैदेशिक मुलुकमा यौनजन्य र श्रम शोषणमा परेका ३९० व्यक्तिहरूको उद्धार गरेको र यसै अवधिमा नेपाल प्रहरीमा ९८ वटा मुद्दाहरू दर्ता गरेको छ ।

यहाँ, मानव बेचबिखनका मुद्दा दर्ताको दर भन्नाले नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका कुल मुद्दाको सङ्ख्या (सङ्ख्या=९८) लाई यौनजन्य तथा श्रम शोषणबाट उद्धार गरिएका प्रभावितहरूको कुल सङ्ख्या (सङ्ख्या=३९०) ले भाग गरी परिभाषित गरिएको दरलाई जनाउँछ । यस गणनाको आधारमा, समग्र दर २५ प्रतिशत रहेको अनुमान गरिएको छ । यदि सीमानाकाबाट फर्काइएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्यालाई आधार मान्ने हो भने मुद्दा दर्ताको दर घटेर केवल १ प्रतिशत मात्र हुन आउँछ । दर्ता भएका मुद्दाहरू कसका थिए- अर्थात्, ती विदेशबाट उद्धार गरिएका पीडितहरूका मात्र थिए वा सीमानाकाबाट फर्काइएकाहरूका पनि थिए भन्ने स्पष्ट नभएकाले मुद्दा दर्ताको दरलाई न्यूनतम १ प्रतिशतदेखि अधिकतम २५ प्रतिशतको दायरामा बुझनुपर्ने हुन्छ ।

६.२.२ मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू कम दर्ता हुनुका कारण र प्रभावकारी अनुसन्धानका चुनौतीहरू

नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन विरुद्धको ब्यूरोलाई मानव बेचबिखनलाई प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गर्न र पीडितहरूलाई मैत्रीपूर्ण सेवा तथा अनुसन्धान उपलब्ध गराउन के-कस्ता चुनौतीहरू सामना गर्नुपरेको छ भनी सोधिएको थियो। ती चुनौतीहरू निम्न बमोजिम छन्:

- पीडितहरूले उजुरी दर्ता गर्न ढिलाइ गर्दा प्रमाण नष्ट हुनु: दलालहरूले पीडितहरूलाई पैसा फिर्ता गर्ने वा नयाँ वैदेशिक रोजगारीका अवसरहरू दिने प्रलोभन देखाउँछन्। जसका कारण पीडितहरूले उजुरी दर्ता गर्न ढिलाइ गर्छन् र प्रमाणहरू उपलब्ध नहुने अवस्था सिर्जना हुन्छ।
- मुद्दा दर्ताका लागि आवश्यक प्रमाण सङ्कलनमा कठिनाइ: भर्ती वा ओसारपसारको चरणमा रोजगारदाता वा एजेन्टहरूले राहदानी, टिकट र अन्य यात्रा कागजातहरू जफत गर्ने, नष्ट गर्ने वा पीडितहरूलाई नै नष्ट गर्न लगाउने गर्दछन्। यसले गर्दा अभियोजनका लागि आवश्यक ठोस प्रमाण पेश गर्न चुनौतीपूर्ण हुने गरेको छ।
- अन्तर्राष्ट्रिय आपराधिक सङ्गठनहरूको संलग्नताका कारण दलाल र एजेन्टहरूलाई कानूनी दायरामा ल्याउन चुनौती: दलाल वा एजेन्टहरू विदेशमा पहिचान भए तापनि उनीहरूलाई सजिलै कानूनी प्रक्रियामा ल्याउन सकिँदैन। किनभने यस्ता कसुरहरू नेपालबाहिर हुने गर्दछन् र सम्बन्धित मुलुकसँग सुपुर्दगी सन्धि वा अन्य सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरू नभएको हुन सक्छ।
- वित्तीय कारोबारको प्रमाण उपलब्ध नहुनु: पीडित र दलालहरूबीचको अधिकतर आर्थिक लेनदेन औपचारिक बैंकिङ प्रणालीभन्दा बाहिर अनौपचारिक माध्यमबाट हुने भएकाले कारोबारको प्रमाण जुटाउन कठिन हुने गरेको छ।

आयोगको अध्ययनको नतिजाले दुलही र दुलाहाको परिवारबीच वैवाहिक विवाद उत्पन्न हुँदा पनि मानव बेचबिखनको मुद्दा दर्ता गर्ने प्रवृत्ति रहेको समेत देखाउँछ। कैलाली जिल्लाका एक प्रमुख जानकार रहेका प्रहरी नायब उपरीक्षकले देहायको उदाहरण प्रस्तुत गरेका थिए:

कैलाली जिल्लामा एक नाबालक केटा र एक नाबालिका केटी प्रेम सम्बन्धमा परेर भारतीय शहरतर्फ भागेका थिए। उनीहरूले त्यहाँ ११ महिनाभन्दा बढी समय सँगै बिताए। जब केटीका आमाबाबुले आफ्नी छोरीले दलित परिवारको केटासँग विवाह गरेको थाहा पाए, तब उनीहरूले केटाविरुद्ध मानव बेचबिखनको मुद्दा दर्ता गरे।

प्रहरी नायब उपरीक्षकका अनुसार यसको अन्तर्निहित कारण कथित 'तल्लो जात' को केटा र 'माथिल्लो जात' की केटीबीच भएको अन्तरजातीय विवाह थियो।

मानव बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दा किनारा लाग्न लाग्ने समय मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूका विभिन्न चरणहरूमा लाग्ने समय बुझ्नका लागि नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन विरुद्धको ब्यूरोलाई प्रहरी अनुसन्धान, अभियोजन, अदालतको पेसी र अन्तिम फैसलाको अवधिबारे सोधिएको थियो। प्रहरीले निम्नबमोजिमको जानकारी उपलब्ध गराएको छ:

- प्रहरी अनुसन्धानका लागि: यदि आरोपित कसुरदार १८ वर्षभन्दा कम उमेरको भएमा १७-१८ दिन र वयस्क भएमा २०-२१ दिन लाग्ने गर्दछ। अनुसन्धानपश्चात् अभियोजनका लागि जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयमा प्रतिवेदन बुझाउन ४-५ दिन लाग्ने गर्दछ।
- अदालतमा मुद्दा दायर गर्न: आरोपित कसुरदार १८ वर्षभन्दा कम उमेरको भएमा २१ दिन र वयस्क भएमा २६ दिनभित्र मुद्दा दायर गरिन्छ।
- अदालतको पहिलो पेसी: मुद्दा दायर भएको ३ देखि ५ महिनाभित्र पहिलो पेसी चढ्ने गर्दछ।
- अन्तिम फैसला: मुद्दा दायर भएको ९ महिनादेखि २ वर्षभित्र अन्तिम फैसला हुने गर्दछ।

६.२.३ जिल्ला प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको विश्लेषण

यहाँ जिल्ला प्रहरी कार्यालय कैलालीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रको तथ्याङ्कका आधारमा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको प्रकृतिको विश्लेषण गरिएको छ। प्राप्त विवरणअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ६ वटा, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ५ वटा र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा ८ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा दर्ता भएका ६ वटा मुद्दाहरूमध्ये ३ वटामा जबरजस्ती करणीको थप आरोपसमेत समावेश थियो। बेचबिखनको प्रकारका सम्बन्धमा २ वटा मुद्दा नेपाल-भारत सीमा नाकाबाट फर्काइएका पीडितहरूसँग सम्बन्धित थिए। ३ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई भारतीय शहरहरूमा बेचिसकिएको थियो र एउटा मुद्दा कैलाली जिल्लाकै एक होटलमा यौन शोषणका लागि गरिएको आन्तरिक बेचबिखनसँग सम्बन्धित थियो। प्रत्येक मुद्दामा एक-एक जना कसुरदार संलग्न थिए र ती सबै वयस्क नेपाली पुरुष रहेका थिए। बेचबिखनका लागि अपनाइएका माध्यमहरूको हकमा हेर्दा एउटा मुद्दामा कसुरदारले पीडितलाई विवाहको प्रलोभन देखाएको थियो, ३ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई झुक्यानमा पारेर वा जालझेल गरी ठगिएको थियो। एउटा मुद्दामा पीडितलाई होटलमा सरसफाइ गर्ने काम (क्लिनर) लगाइदिने आश्वासन दिइएको थियो।

आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा दर्ता भएका ५ वटा मुद्दाहरूमध्ये ३ वटामा जबरजस्ती करणीको थप आरोपसमेत समावेश रहेको थियो। बेचबिखनको प्रकारका सम्बन्धमा ३ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई नेपाल-भारत सीमा नाका (गौरीफेन्टा, त्रिनगर भन्सार र टीकापुर) बाट उद्धार गरिएको थियो। अन्य २ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई भारतको बेंगलोर पुर्याई यौन शोषणमा संलग्न हुन बाध्य पारिएको थियो। कसुरदारहरूको सङ्ख्याका आधारमा हेर्दा ४ वटा मुद्दामा एक-एक जना कसुरदार संलग्न रहेका थिए भने एउटा मुद्दामा ६ जना कसुरदारहरू (३ महिला र ३ पुरुष) संलग्न थिए। सबै कसुरदारहरू वयस्क र नेपाली नागरिक थिए। एउटा विशेष घटना (मुद्दा नं. ७११) मा, पीडित महिलालाई बाथ रोगबाट पीडित एक भारतीय नागरिकसँग विवाह गर्ने उद्देश्यले बिक्री गरिएको थियो। यद्यपि, उक्त मुद्दा खरिदकर्ताविरुद्ध भने दर्ता गरिएको थिएन। बेचबिखनको माध्यमका सम्बन्धमा दुईवटा मुद्दामा पीडितहरूलाई विवाहको प्रलोभन देखाइएको थियो भने बाँकी मुद्दाहरूमा रोजगारीको आश्वासन दिएर लोभ्याइएको थियो।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा दर्ता भएका ८ वटा मुद्दाहरूमध्ये

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

२ वटामा जबरजस्ती करणीको थप आरोपसमेत समावेश रहेको थियो। बेचबिखनको प्रकारका सम्बन्धमा ४ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रबाट उद्धार गरिएको थियो, २ वटा मुद्दामा पीडितहरूलाई भारतको बेंगलोर पुर्याई यौन शोषणमा संलग्न हुन बाध्य पारिएको थियो र एउटा मुद्दामा पीडितलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले भारत पुर्याइएको थियो। बेचबिखनको माध्यमका सम्बन्धमा ४ वटा मुद्दामा कसुरदारले पीडितसँग विवाह गरेको वा विवाहको प्रलोभन देखाएको पाइएको थियो भने बाँकी मुद्दाहरूमा झुक्यानमा पारी प्रलोभनमा पारिएको थियो। कसुरदारहरूमा महिला र पुरुष दुवै थिए भने एउटा मुद्दामा बालक (नाबालक) कसुरदारसमेत संलग्न रहेको थियो। ४ वटा मुद्दामा एक-एक जना कसुरदार थिए भने बाँकी मुद्दाहरूमा दुई जनाभन्दा बढी कसुरदार संलग्न रहेका थिए।

यो प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा कैलाली जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका सबै १९ वटा मुद्दाहरूमध्ये कुनैमा पनि सङ्गठित अपराधको थप आरोप लगाइएको थिएन, जबकि ४ वटा मुद्दामा दुई जनाभन्दा बढी कसुरदारहरू संलग्न रहेका थिए।

यसैगरी कञ्चनपुर जिल्लामा तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) को अवधिमा मानव बेचबिखनका कुल १४ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए र ३ वटा मुद्दामा जबरजस्ती करणीको समेत उजुरी परेको थियो।

६.२.४ मानव बेचबिखनका अभियुक्तहरूको पक्राउ र फरारसम्बन्धी विवरण

सन् २०२० देखि २०२४ सम्मको सात वर्षे औसत तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा मानव बेचबिखनका अभियुक्तहरूमध्ये लगभग ६० प्रतिशत पक्राउ परेका छन् भने बाँकी ४० प्रतिशत फरार रहेका छन् (तालिका ६.१)। यद्यपि पक्राउ पर्ने र फरार हुनेहरूको अनुपात वर्षअनुसार केही फरक देखिएको छ। उदाहरणका लागि, सन् २०२१ र २०२४ मा फरार हुनेहरूको दर न्यूनतम ३२ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२० मा यो दर बढेर ५५.५ प्रतिशत पुगेको थियो। यसविपरीत, सोही अवधिमा पक्राउ दर सन् २०२० मा न्यूनतम ४४.५ प्रतिशतदेखि सन् २०२४ मा अधिकतम ६५ प्रतिशतसम्म रहेको थियो। उल्लेखनीय कुरा अभियुक्तहरूको लिङ्गका आधारमा खण्डीकृत गर्दा पक्राउ पर्ने वा फरार हुने प्रवृत्तिमा कुनै भिन्नता देखिएको छैन।

तालिका ६.१ मानव बेचबिखनका कसुरदारहरू पक्राउ परेको र फरार रहेको प्रतिशत, (२०१९-२०२५)

वर्ष	कसुरदारहरूको कुल सङ्ख्या (पक्राउ + फरार) कसुरदारहरूको कुल सङ्ख्या (पक्राउ + फरार)	पक्राउ प्रतिशत	फरार प्रतिशत
२०२०	४४३	४४.५	५५.५
२०२१	३६७	६७.८	३२.२
२०२२	२७९	६५.९	३४.१
२०२३	३९०	६१.३	३८.७
२०२४	३७७	६७.९	३२.१
पाँच वर्षे औसत	३७१	५९.४	४०.४

स्रोत: १० जुलाई २०२५ मा नगरकोटमा आयोजित एक तालिममा प्रहरी निरीक्षक वीरेन्द्रकुमार शाहद्वारा प्रस्तुत प्रस्तुतीकरण (मानव बेचबिखन विरुद्धको ब्यूरोको तथ्याङ्कमा आधारित)।

६.३ मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूलाई कानूनी सहायताका सम्बन्धमा गैरसरकारी संस्थाहरूले उपलब्ध गराएको जवाफ

गैरसरकारी संस्थाहरूसँग गरिएको सर्वेक्षणमा उनीहरूले मानव बेचबिखनबाट पीडित वा प्रभावित व्यक्तिहरूलाई कानूनी सहायता उपलब्ध गराउँछन् कि गर्दैनन् र यदि गराउँछन् भने कतिवटा मुद्दा र पीडितहरूलाई सहयोग गरेका छन् भन्नेबारे सोधिएको थियो। यहाँ 'कानूनी सहायता' भन्नाले पीडितहरूलाई नेपाल प्रहरीमा दिइने उजुरीको मस्यौदा तयार गर्न मद्दत गर्ने, मुद्दा दर्ता गर्ने, अदालतको कामकारबाहीमा सहभागी हुने र अदालतमा मुद्दाको निरन्तर फलोअप गर्ने लगायतका कानूनी सहयोगलाई बुझाउँछ।

प्रश्नावलीको जवाफ दिने कुल १७ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये १० वटा संस्थाहरूले यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा पीडित/प्रभावितहरूलाई कुनै न कुनै प्रकारको कानूनी सहयोग उपलब्ध गराएको जानकारी दिएका छन्। यी संस्थाहरूमा आफन्त नेपाल, आवाज सुर्खेत, माइती नेपाल, साथी संस्था बाँके, शक्ति समूह, शुभ अवसर ग्राम नेपाल, कुमुदिनी, सुनिता फाउण्डेशन, साना हातहरू नेपाल र कीन इन्डिया (अनुसूची ६.२) रहेका छन्।

तीन वर्षको औसत (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) तथ्याङ्कका आधारमा हेर्दा यी १० गैरसरकारी संस्थाले वार्षिक १५८ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दामा कानूनी सहयोग उपलब्ध गराएका छन्। कीन इन्डियाले भारतमा जाहेरी दर्ता गरेको थियो भने अन्य संस्थाहरूले नेपालमा जाहेरी दर्ता गरेका थिए। कीन इन्डियाको प्रतिवेदनअनुसार विगत आठ वर्षको अवधिमा (सन् २०१८ देखि अक्टोबर २०२५ सम्म) यसले भारतमा मानव बेचबिखनका कुल ८८ वटा मुद्दा दर्ता गरेको छ। साना हातहरू नेपालले यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा पीडितको पक्षमा फैसला भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्या र पक्राउ परेका अभियुक्तहरूको सङ्ख्याको खण्डीकृत विवरणसमेत उपलब्ध गराएको छ। तीन वर्षको अवधिमा (२०७९/८०-२०८१/८२) यस संस्थाले १३७ वटा मुद्दाहरू दर्ता गरेकोमा ३२ वटा मुद्दाको फैसला पीडितको पक्षमा भएको थियो (जुन २३.५ प्रतिशत हुन आउँछ)। सोही अवधिमा साना हातहरू नेपालको सहयोगमा १४२ जना अभियुक्तहरू पक्राउ परेका थिए।

गैरसरकारी संस्थाहरूले कानूनी सहायता उपलब्ध गराएका प्रभावितहरूमध्ये महिला (४८ प्रतिशत) को तुलनामा बालबालिकाको सङ्ख्या (५२ प्रतिशत) केही बढी रहेको देखिन्छ। प्राप्त तथ्याङ्कले यी संस्थाहरूले कानूनी सहयोग प्रदान गरेका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या घट्दो क्रममा रहेको देखाउँछ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १२५ वटा मुद्दाहरू रहेका थिए भने त्यसपछिका वर्षहरूमा यो सङ्ख्या घटेर क्रमशः १०४ र ५१ कायम भएको छ।

तालिका ६.२ कानूनी सहायता उपलब्ध गराउने गैरसरकारी संस्थाहरू (मुद्दा सङ्ख्या र बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको विवरण), (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२)

विवरण	आ.व. २०७९/८० (२०२२/२३)	आ.व. २०८०/८१ (२०२३/२४)	आ.व. २०८१/८२ (२०२४/२५)	तीन वर्षको औसत
कुल मुद्दा सङ्ख्या	१६८	१७८	१२९	१५८
प्रभावितहरूको सङ्ख्या	२०९	१७३	१२३	१६८
महिला	९७	९६	४७	८०
बालबालिका	११२	७७	७६	८८
प्रभावितहरूको प्रतिशत				
महिला	४६.४	५५.५	३८.२	४७.६
बालबालिका	५३.६	४४.५	६१.८	५२.४

द्रष्टव्यः साना हातहरू नेपाल र कीन इन्डियाले दर्ता भएका मुद्दाको सङ्ख्या मात्र उपलब्ध गराएका छन्। त्यसैले यहाँ प्रभावितहरूको कुल सङ्ख्यामा यी दुई संस्थाका प्रभावितहरूको सङ्ख्या समावेश गरिएको छैन।

स्रोतः विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सङ्कलित, २०२६।

६.४ मानव बेचबिखन विरुद्धको सवालमा न्याय क्षेत्रको कार्य

मानव बेचबिखनका सम्बन्धमा न्यायिक क्षेत्रको कार्यको परिमाणात्मक समीक्षाका लागि दुईवटा प्रशासनिक निकायहरू तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा रहेका छन्: महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन र सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन। यी वार्षिक प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गर्दा दुई निकायको तथ्याङ्क अभिलेख प्रणाली फरक रहेको देखिन्छ। महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले कसुरको प्रकारअनुसार मानव बेचबिखनको खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँछ भने सर्वोच्च अदालतको तथ्याङ्कले अदालतहरूबाट फैसला भएका, कसुर ठहर भएका वा सफाई पाएका र फर्स्यौट हुन बाँकी मुद्दाहरूको सङ्ख्या देखाउँछ।

६.४.१ सरकारी न्यायाधिवक्ता कार्यालयको तथ्याङ्क

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

तालिका ६.३ ले विगत दुई आर्थिक वर्ष (२०७९/८० र २०८०/८१) मा नेपालका महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, उच्च सरकारी वकिल कार्यालय र जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या र फैसलाको अवस्था देखाउँछ। यो तथ्याङ्क मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ अनुसार खण्डीकृत कसुरका आधारमा उपलब्ध छ (अनुसूची ६.३क, अनुसूची ६.३ख र अनुसूची ६.३ग)। कसुरको गम्भीरता र सजाय, कसुरको प्रकृति र पीडित बालबालिका वा वयस्क के हो भन्ने कुरामा निर्भर रहन्छ भन्ने कुरालाई ध्यान दिनु महत्त्वपूर्ण छ^{३७}। यहाँ मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा न्याय सम्पादनको परिमाणात्मक समीक्षा गर्न कसुर ठहर दर र फर्स्यौट हुन बाँकी दरलाई परोक्ष सूचकका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। कसुर ठहर दरलाई एक वर्षमा फैसला भएका कुल मुद्दाहरूको अनुपातमा कसुर ठहर भएका कुल मुद्दाहरूको सङ्ख्याको आधारमा गणना गरिन्छ। त्यसै गरी फर्स्यौट हुन बाँकी दरलाई एक वर्षमा दर्ता भएका कुल मुद्दाहरूको सङ्ख्याले सोही वर्षमा फर्स्यौट हुन बाँकी रहेका कुल मुद्दाहरूको सङ्ख्यालाई भाग गरेर गणना गरिन्छ।

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल १९४ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए। दर्ता भएका कुल मुद्दाहरूमध्ये सबैभन्दा बढी "मानव ओसारपसार" को कसुरमा (१८५ वटा) रहेका थिए भने "मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने" र "वेश्यावृत्तिमा लाग्न बाध्य पार्ने" कसुरअन्तर्गत १२ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए। उक्त वर्ष कसुर ठहर दर ५५ प्रतिशत र फर्स्यौट हुन बाँकी दर ७८ प्रतिशत रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल २११ वटा मुद्दाहरू दर्ता भए, जसमध्ये २०२ वटा "मानव ओसारपसार"को कसुर अन्तर्गत र बाँकी ८ वटा "मानिसको खरिदबिक्री" को कसुरसँग सम्बन्धित थिए। यस वर्ष कसुर ठहर दर घटेर केवल ४४ प्रतिशत कायम भयो भने फर्स्यौट हुन बाँकी दर ७६ प्रतिशत रहेको थियो।

तालिका ६.३ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, उच्च सरकारी वकिल कार्यालय र जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सिंहावलोकन, (२०७९/८० र २०८०/८१)

विवरण	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय		उच्च सरकारी वकिल कार्यालयहरू		जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरू	
	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१
दर्ता भएका	१९४	२११	२६६	२६६	३६६	३७३
कसुर ठहर भएका	२१	२२	७३	१०१	१०९	८२
सफाई पाएका	१५	२८	६२	६०	७७	१४९
फैसला भएका	३८	५०	१३५	१६१	१९१	२३९
फर्स्यौट हुन बाँकी	१५२	१६१	१३१	१०५	१७५	१३४
कसुर ठहर प्रतिशत	५५.३	४४.०	५४.१	६२.७	५७.१	३४.३
फर्स्यौट हुन बाँकी प्रतिशत	७८.४	७६.०	४९.२	३६.५	४७.८	३५.९

द्रष्टव्य: यो प्रतिवेदन लेखनको क्रममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशित नभएकाले उक्त वर्षको तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सकेन।

स्रोत: महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०८०) र (२०८१)

उच्च सरकारी वकिल कार्यालय

उच्च अदालत र तिनका इजलासहरू रहेका स्थानहरूमा उच्च सरकारी वकिल कार्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। नेपालमा यस्ता १८ वटा कार्यालयहरू रहेका छन्।

आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८१/८२ मा मानव बेचबिखनका कुल २६६ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए। यद्यपि, कसुर ठहर र फर्साट हुन बाँकी दरमा केही भिन्नता देखिएको छ: आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कसुर ठहर दर ५४ प्रतिशतबाट बढेर ६३ प्रतिशत पुगेको छ भने फर्साट हुन बाँकी दर आर्थिक वर्ष २०७९/८० को ४९ प्रतिशतबाट घटेर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३६.५ प्रतिशत कायम भएको छ।

कसुरको प्रकृतिका आधारमा हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा दर्ता भएका २६६ मुद्दाहरूमध्ये ५७ प्रतिशत "मानव ओसारपसार" र ४२.५ प्रतिशत "मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने" कसुरसँग सम्बन्धित थिए भने केवल एउटा मुद्दा "अरूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने" कसुरसँग सम्बन्धित थियो। "मानव ओसारपसार" (२०७९/८० मा ५८ प्रतिशत र २०८०/८१ मा ५९ प्रतिशत) को तुलनामा "मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने" कसुरमा कसुर ठहर दर निरन्तर रूपमा न्यून (२०७९/८० मा ४८ प्रतिशत र २०८०/८१ मा ३१ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। यसले "मानव ओसारपसार" को तुलनामा "मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने" कसुरमा सजाय बढी कडा रहेको तथ्यलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय

जिल्ला अदालतहरू रहेका स्थानमा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरू स्थापना गरिएका छन्। नेपालमा यस्ता ७७ वटा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरू रहेका छन्।

तथ्याङ्कअनुसार जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा दर्ता भएका अधिकतर मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू "मानव ओसारपसार" को कसुरसँग सम्बन्धित छन्। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को कुल ३६६ मुद्दाहरूमध्ये ८२ प्रतिशत "मानव ओसारपसार", १३.४ प्रतिशत "मानिसको खरिदबिक्री", २.७ प्रतिशत "वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराउने", १.४ प्रतिशत "वेश्यागमन" र एउटा मुद्दा "मानव अङ्ग निकाल्ने र बिक्री गर्ने" कसुरसँग सम्बन्धित थिए। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को कुल ३७३ मुद्दाहरूमध्ये ७२ प्रतिशत "मानव ओसारपसार", २५ प्रतिशत "मानिसको खरिदबिक्री" र २.४ प्रतिशत "वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराउने" कसुरसँग सम्बन्धित थिए। कसुर ठहर दर न्यून नै रहेको देखिन्छ, विशेष गरी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा फैसला भएका मुद्दाहरूमध्ये केवल एकतिहाइमा मात्र कसुर ठहर भएको थियो। फर्साट हुन बाँकी दर आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा उच्च रहेको थियो। त्यस अवधिमा दर्ता भएका मुद्दाहरूमध्ये झन्डै आधा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा फर्साट हुन बाँकी रहेका थिए भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो तथ्याङ्क तुलनात्मक रूपमा कम (३५%) रहेको थियो।

मुद्दाको अभियोजनसम्बन्धी निर्णयको अवस्था— तथ्याङ्कले के देखाउँछ भने झन्डै ९८ प्रतिशत मुद्दाहरूमा अभियोजन (मुद्दा दायर) गरिएको छ भने केवल २ प्रतिशत मुद्दाहरूमा मात्र अभियोजन नगर्ने निर्णय भएको छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३०६ जना कसुरदार संलग्न रहेका १५८ वटा नयाँ मुद्दाहरूमध्ये केवल ३ वटा (२ प्रतिशत) मुद्दामा मात्र "अभियोजन नगर्ने" निर्णय भएको थियो। त्यसै गरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३०८ जना कसुरदार संलग्न रहेका २७१ वटा मुद्दाहरूमध्ये केवल ६ वटा (२.२ प्रतिशत) मुद्दामा अभियोजन गरिएको थिएन। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा अभियोजन नगरिएका तीनवटै मुद्दाहरू "मानव ओसारपसार" अन्तर्गत दर्ता भएका थिए भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा अभियोजन नगरिएका ६ वटा मुद्दाहरूमध्ये चारवटा "मानव बेचबिखन" र दुईवटा "मानव ओसारपसार"को कसुर अन्तर्गत दर्ता भएका थिए (यो विवरण तालिकामा देखाइएको छैन)।

सङ्गठित अपराधको थप दाबी— नेपालमा मानव बेचबिखनका थोरै मुद्दाहरूमा मात्र सङ्गठित अपराधको थप दाबी समावेश गरिएको पाइन्छ (तालिका ६.४)। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा दर्ता भएका १५८ वटा नयाँ मुद्दाहरूमध्ये केवल १५ वटा वा ९.५ प्रतिशत मुद्दामा मात्र सङ्गठित अपराधको अभियोग लगाइएको थियो। सङ्गठित अपराधको दाबी गरिएका यी मुद्दाहरूमा ६३ जना कसुरदारहरू संलग्न थिए, जुन उक्त वर्षका कुल कसुरदारहरूको (१५८ मुद्दामा ३०६ जना) २०.६ प्रतिशत हुन आउँछ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा दर्ता भएका कुल २७१ नयाँ मुद्दाहरूमध्ये केवल ३ वटा (१ प्रतिशतभन्दा कम) मुद्दामा मात्र सङ्गठित अपराधको अभियोग लगाइएको थियो। यी मुद्दाहरूमा १५ जना कसुरदारहरू संलग्न थिए, जुन उक्त वर्षका कुल ३०८ जना कसुरदारहरूको ५ प्रतिशत हुन आउँछ। फैसलाको अवस्थालाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सङ्गठित अपराधसमेतको अभियोग लागेका कुल १५ वटा मुद्दाहरूमध्ये केवल ३ वटाको मात्र फैसला भयो भने १२ वटा मुद्दाहरू फर्साट हुन बाँकी रहेका थिए। फैसला भएका ती तीनवटै मुद्दाहरूमा संलग्न २७ जना कसुरदारहरूले सफाइ पाएका थिए। त्यसैगरी, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सङ्गठित अपराधको अभियोग लागेका कुल ३ वटा मुद्दाहरूमध्ये १ वटाको फैसला भयो भने २ वटा मुद्दाहरू फर्साट हुन बाँकी रहेका छन्।

तालिका ६.४. जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूमा दर्ता भएका सङ्गठित अपराधको थप दावी गरिएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या, (आ.व. २०७९/८० र २०८०/८१)

विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१
दर्ता भएका कुल नयाँ मुद्दाहरू	१५८	२७१
कसुरदारहरूको कुल सङ्ख्या	३०६	३०८
क. सङ्गठित अपराधको दाबी गरिएको		
मुद्दाहरू	१५	३
कसुरदारहरू	६३	१५
ख. फैसला: सङ्गठित अपराधतर्फ		
- कसुर ठहर भएको		
मुद्दाहरू	०	०
कसुरदारहरू	०	०
- सफाइ पाएको		
मुद्दाहरू	३	१
कसुरदारहरू	२७	३
ग. फैसला: मुख्य मुद्दा (मानव बेचबिखन) तर्फ कसुर ठहर भएको		
मुद्दाहरू	०	०
कसुरदारहरू	०	०
- सफाइ पाएको		
मुद्दाहरू	३	१
कसुरदारहरू	२७	३
घ. फर्स्यौट हुन बाँकी		
मुद्दाहरू	१२	२
कसुरदारहरू	३६	२

स्रोत: महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०८०) र (२०८१)

६.४.२ सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतको तथ्याङ्क

सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनले नेपालका तीन तहका अदालतहरू: सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्थामा तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँछ। महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले कसुरको प्रकारअनुसार मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको खण्डीकृत तथ्याङ्क राख्ने गरे तापनि सर्वोच्च अदालतले दर्ता भएका कुल मुद्दाको सङ्ख्या र फैसलाको अवस्था (फैसला भएको वा फर्स्यौट हुन बाँकी) मात्र उपलब्ध गराउँछ। यसले फैसलाको विस्तृत अवस्था, अर्थात् कसुर ठहर भएको वा सफाइ पाएको भन्ने खण्डीकृत तथ्याङ्क तयार गरेको छैन। यद्यपि, सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनले पुर्पक्षका लागि थुनामा रहेका प्रतिवादीहरू (थुनुवा) संलग्न रहेका मुद्दाहरूको सङ्ख्यासम्बन्धी थप तथ्याङ्क भने समावेश गर्ने गरेको छ।

तालिका ६.५ सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्था, (आ.व. २०७८/७९ देखि २०८०/८१)

आर्थिक वर्ष	दर्ता भएका कुल मुद्दा सङ्ख्या	फैसला भएका कुल सङ्ख्या	फर्स्टाईट हुन बाँकी कुल सङ्ख्या	फैसला प्रतिशत	फर्स्टाईट हुन बाँकी प्रतिशत
२०७८/७९ (२०२१/२२)	४०८	५६	३५२	१३.७	८६.३
२०७९/८० (२०२२/२३)	४०२	९२	३१०	२२.९	७७.१
थुनुवा मुद्दाहरू	१२९	४०	८९	३१.१	६९.०
२०८०/८१ (२०२३/२४)	३७५	१२२	२५३	३२.५	६७.५
थुनुवा मुद्दाहरू	१४४	४८	९६	३३.०	६६.७
तीन वर्षको औसत	३९५	९०	३०५	२२.८	७७.२

द्रष्टव्य: यो प्रतिवेदन लेखनको क्रममा सर्वोच्च अदालतको आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशित नभएकाले उक्त वर्षको तथ्याङ्क यस तालिकामा समावेश गरिएको छैन।

स्रोत: सर्वोच्च अदालत (२०७९) र (२०८०)।

सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या पछिल्लो ३ वा ४ वर्षदेखि घट्दो क्रममा रहेको देखिन्छ (तालिका ६.५)। उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४०८ वटा मुद्दा दर्ता भएकामा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा घटेर ४०२ पुग्यो र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा अझ घटेर ३७५ कायम भयो, जसको तीन वर्षे औसत (२०७८/७९-२०८०/८१) सङ्ख्या ३९५ रहेको छ। यसबाहेक, तथ्याङ्कले यहाँ विचार गरिएका तीनवटै आर्थिक वर्षहरूमा मुद्दा फर्स्टाईट हुन बाँकी दर उच्च रहेको वा अर्कोतर्फ मुद्दा फैसला दर न्यून रहेको सङ्केत गर्दछ। औसतमा, यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा सर्वोच्च अदालतमा मानव बेचबिखनका तीन चौथाइभन्दा बढी मुद्दाहरू फर्स्टाईट हुन बाँकी रहेका थिए। फर्स्टाईट हुन बाँकी दर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ (६९ प्रतिशत) को तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ (८६ प्रतिशत) र २०७९/८० (७७ प्रतिशत) मा निकै उच्च थियो। पुर्पक्षका लागि थुनामा रहेका प्रतिवादीहरू (थुनुवा) सम्बन्धी तथ्याङ्क आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ का लागि उपलब्ध छ। सोअनुसार, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा दर्ता भएका कुल ४०२ मुद्दामध्ये १२९ वटा अर्थात् ३२ प्रतिशत मुद्दा थुनुवासम्बन्धी थिए भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल ३७५ मुद्दामध्ये १४४ वटा अर्थात् ३८ प्रतिशत मुद्दा थुनुवासम्बन्धी रहेका थिए।

उच्च अदालतहरू: देशभर उच्च अदालत तथा उच्च अदालतका इजलासहरू गरी १८ वटा रहेका छन्।

तालिका ६.६ ले आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०८१/८२ मा उच्च अदालत/इजलासहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्यालाई सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गर्दछ। तथ्याङ्कअनुसार उच्च अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४०२ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा घटेर २६७ कायम भएको छ। यद्यपि, मुद्दाको सङ्ख्या उच्च अदालतअनुसार फरकफरक रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा सबैभन्दा बढी मुद्दाहरू उच्च अदालत पाटन (९१) मा रहेका थिए।

त्यसपछि क्रमशः विराटनगर (५६), नेपालगञ्ज इजलास (४२), राजविराज इजलास (३५) र बुटवल इजलास (३२) मा रहेका थिए भने ओखलढुङ्गा र जुम्ला इजलासमा एकएक वटा मात्र मुद्दा थिए र धनकुटा एवम् बागलुङ इजलासमा कुनै पनि मुद्दा थिएनन्। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा सबैभन्दा बढी मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू वीरगञ्ज इजलासमा (३९) दर्ता भएका थिए, त्यसपछि क्रमशः उच्च अदालत तुलसीपुर (३४), उच्च अदालत सुर्खेत (३२), धनकुटा इजलास (३०) र उच्च अदालत पाटनमा (२८) रहेका थिए।

समग्रमा, उच्च अदालत/इजलासहरूबाट आर्थिक वर्ष २०७८/७९ (सन् २०२१/२२) मा दुईतिहाइभन्दा बढी र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ (सन् २०२४/२५) मा ५७ प्रतिशत मुद्दाहरूको फैसला भएको थियो। यद्यपि, यो अनुपात अदालतअनुसार फरकफरक रहेको देखिन्छ, जस्तै इलाम र वीरगञ्ज इजलासमा न्यूनतम २८ देखि २९ प्रतिशत मात्र फैसला भएको थियो भने हेटौँडा इजलास र उच्च अदालत विराटनगरमा करिब दुईतिहाइ, र उच्च अदालत सुर्खेत, जुम्ला इजलास एवम् उच्च अदालत दिपायलमा १०० प्रतिशत फैसला भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा सबैभन्दा न्यून फैसला दर जनकपुरमा (२५ प्रतिशत) रह्यो, त्यसपछि क्रमशः राजविराज इजलास (३३ प्रतिशत), इलाम इजलास (३९ प्रतिशत), उच्च अदालत पोखरा (४३ प्रतिशत) र वीरगञ्ज इजलास (४६ प्रतिशत) रहेका थिए। अर्कोतर्फ, सातवटा उच्च अदालत/इजलासहरूमा तीनचौथाइभन्दा बढी मुद्दाहरूको फैसला भएको थियो।

तालिका ६.५ उच्च अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्था, (आ.व. २०७८/७९ र २०८०/८१)

क्र.सं.	उच्च अदालत	आ.व. २०७८/७९					आ.व. २०८०/८१				
		दर्ता भएका कुल मुद्दा	फैसला भएका	फर्स्यौट हुन बाँकी	फैसला प्रतिशत	बाँकी प्रतिशत	दर्ता भएका कुल मुद्दा	फैसला भएका	फर्स्यौट हुन बाँकी	फैसला प्रतिशत	बाँकी प्रतिशत
१	विराटनगर	५६	३८	१८	६७.९	३२.१	२८	१५	१३	५३.६	४६.४
२	इलाम इजलास	२५	७	१८	२८.०	७२.०	२३	९	१४	३९.१	६०.९
३	धनकुटा इजलास	०	०	०	-	-	२	२	०	१००.०	०.०
४	ओखलढुङ्गा इजलास	१	१	०	१००.०	०.०	४	४	०	१००.०	०.०
५	जनकपुर	२९	१७	१२	५८.६	४१.४	१२	३	९	२५.०	७५.०
६	राजविराज इजलास	३५	१५	२०	४२.९	५७.१	२४	८	१६	३३.३	६६.७
७	वीरगञ्ज इजलास	२१	६	१५	२८.६	७१.४	११	५	६	४५.५	५४.५
८	पाटन	९१	६८	२३	७४.७	२५.३	३९	३४	५	८७.२	१२.८
९	हेटौंडा इजलास	१७	११	६	६४.७	३५.३	९	७	२	७७.८	२२.२
१०	उच्च पोखरा	१८	१३	५	७२.२	२७.८	७	३	४	४२.९	५७.१
११	बागलुङ इजलास	०	०	०	-	-	१	१	०	१००.०	०.०
१२	तुलसीपुर	६	५	१	८३.३	१६.७	२	१	१	५०.०	५०.०
१३	बुटवल इजलास	३२	२४	८	७५.०	२५.०	३४	२१	१३	६१.८	३८.२
१४	नेपालगञ्ज इजलास	४२	३५	६	८३.३	१६.७	३२	१३	१९	४०.६	५९.४
१५	सुर्खेत	६	६	०	१००.०	०.०	१	१	०	१००.०	०.०
१६	जुम्ला इजलास	१	१	०	१००.०	०.०	०	०	०	-	-
१७	दिपायल	१३	१३	०	१००.०	०.०	३०	१९	११	६३.३	३६.७
१८	महेन्द्रनगर इजलास	९	८	१	८८.९	११.१	८	५	३	६२.५	३७.५
	कुल जम्मा	४०२	२६८	१३४	६६.७	३३.३	२६७	१५१	११६	५६.६	४३.४

द्रष्टव्य: आर्थिक वर्ष २०७९/८० को खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलब्ध छैन।

स्रोत: सर्वोच्च अदालत (२०७९) र (२०८०)।

जिल्ला अदालतहरू- मानव बेचबिखनजस्ता फौजदारी मुद्दाहरू दर्ताका लागि जिल्ला अदालतहरू प्रारम्भिक अदालत हुन्। मुलुकभर ७७ वटा जिल्ला अदालतहरू रहेका छन्। तालिका ६.६ ले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ र २०८१/८२ मा जिल्ला अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका कुल मुद्दाहरूको सङ्ख्या देखाउँछ। समग्रमा, जिल्ला अदालतहरूमा मानव बेचबिखनसम्बन्धी ७७३ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए, तर दर्ता भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्या नेपालका जिल्ला अदालतअनुसार फरकफरक रहेको पाइन्छ। यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा २५ वटा जिल्लाहरूमा एउटा पनि मुद्दा दर्ता नभएको पाइएको छ। त्यसै गरी, १४ वटा जिल्ला अदालतमा केवल एकेकवटा मुद्दा दर्ता भएका थिए, ९ वटा जिल्ला अदालतमा २ देखि ४ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए, ११ वटा जिल्ला अदालतमा ५ देखि ९ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए, ९ वटा जिल्ला अदालतमा १० देखि २४ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए र ७ वटा जिल्ला अदालतमा २५ देखि ३६ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए। यसमा दुईवटा अस्वाभाविक तथ्याङ्कहरू देखिएका छन्: काठमाडौं जिल्ला अदालत र बाँके जिल्ला अदालत, जहाँ क्रमशः २५६ र ६१ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए। यसरी, तथ्याङ्कलाई हेर्दा मानव बेचबिखनका एकतिहाइ मुद्दाहरू काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मात्र दर्ता भएका थिए भने झन्डै ८ प्रतिशत बाँके जिल्ला अदालतमा दर्ता भएका थिए। तुलनात्मक रूपमा बढी मुद्दा दर्ता भएका अन्य जिल्ला अदालतहरूमा मोरङ, कैलाली, झापा, रूपन्देही, पर्सा, कपिलवस्तु र सुनसरी रहेका छन् (जहाँ मुद्दाको सङ्ख्या २५ देखि ३६ को दायरामा रहेको थियो)।

तालिका ६.६ नेपालका जिल्ला अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या, (आ.व. २०८०/८१ र २०८१/८२) (दुई वर्षको कुल मुद्दा सङ्ख्या)

दर्ता भएका मुद्दाको दायरा	जिल्ला अदालतहरू	जिल्ला सङ्ख्या	जम्मा सङ्ख्या	कुल प्रतिशत (%)
५६	काठमाडौं	१	२५६	३३.१
६१	बाँके	१	६१	७.९
२५ देखि ३६	सुनसरी, कपिलवस्तु, पर्सा, रूपन्देही, झापा, कैलाली र मोरङ (बढ्दो क्रममा राखिएको)	७	२१२	२७.४
१० देखि २४	नवलपरासी, दाङ, उदयपुर, नुवाकोट, धनुषा, कञ्चनपुर, बर्दिया, कास्की र भक्तपुर	९	९२	१२.६
५ देखि ९	सिन्धुपाल्चोक, नवलपुर, तनहुँ, चितवन, सर्लाही, सप्तरी, रौतहट, सुर्खेत, बारा, महोत्तरी र काभ्रे	१४	७४	९.६
२ देखि ४	डडेल्धुरा, बझाङ, हुम्ला, बागलुङ, स्याङ्जा, अर्घाखाँची, मकवानपुर, दैलेख, ललितपुर	९	२४	३.१
एक	बैतडी, सल्यान, लमजुङ, सिराहा, इलाम, बाजुरा, कालीकोट, रोल्पा, गुल्मी, पर्वत, गोरखा, सिन्धुली, सोलुखुम्बु, तेह्रथुम	१४	१४	१.९
शून्य (None)	ताप्लेजुङ, पाँचथर, सङ्खुवासभा, धनकुटा, भोजपुर, खोटाङ, ओखलढुङ्गा, रसुवा, धादिङ, दोलखा, रामेछाप, मनाङ, म्याग्दी, मुस्ताङ, पाल्पा, रुकुम, प्युठान, जाजरकोट, जुम्ला, मुगु, डोल्पा, अछाम, डोटी, दार्चुला, रुकुमकोट	२५	०	०.०
कुल जम्मा		७७	७७३	१००.०

द्रष्टव्य: यहाँ प्रत्येक श्रेणीमा परेका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्याका आधारमा जिल्ला अदालतहरूको नाम बढ्दो क्रममा मिलाइएको छ।
स्रोत: सर्वोच्च अदालत (२०७९) र (२०८०)।

सामान्यतया, तथ्याङ्कअनुसार मानव बेचबिखनका तुलनात्मक रूपमा बढी मुद्दा भएका जिल्ला अदालतहरू मुख्यतया तराईमा अवस्थित छन्, जसको दक्षिणतर्फ भारतसँग खुला सिमाना जोडिएको छ। मानव बेचबिखनका तुलनात्मक रूपमा कम मुद्दा भएका जिल्ला अदालतहरू मुख्यतया कोशी, बागमती, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशका पहाडी वा हिमाली जिल्लाहरूमा रहेका छन् (अनुसूची ६.४)।

तथ्याङ्कले देखाएअनुसार नेपालका जिल्ला अदालतहरूमा दर्ता भएका मुद्दामध्ये करिब आधा मात्र फैसला भएका छन् र फलस्वरूप झन्डै आधा मुद्दाहरू फर्स्यौट हुन बाँकी रहेका छन्। समग्र मुद्दा फैसला दर आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ५३ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ४९ प्रतिशत रहेको थियो। दुवै आर्थिक वर्षमा फैसला भएका मुद्दाहरूको अनुपात जिल्ला अदालत अनुसार फरकफरक रहेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू बढी दर्ता भएका शीर्ष १० जिल्ला अदालतहरूमध्ये फैसला दर कञ्चनपुर जिल्ला अदालतको न्यूनतम २२ प्रतिशतदेखि काठमाडौं जिल्ला अदालतको ४६.५ प्रतिशत हुँदै कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको तीनचौथाइभन्दा बढी (७५ प्रतिशतभन्दा बढी) सम्म रहेको थियो। उपलब्ध तथ्याङ्कअनुसार, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू दर्ता भएका शीर्ष १० जिल्ला अदालतहरूमा काठमाडौं, बाँके, कैलाली, मोरङ, सुनसरी, रूपन्देही, झापा, भक्तपुर, कपिलवस्तु र कास्की रहेका थिए। यी जिल्ला अदालतहरूमा फैसला दर काठमाडौं जिल्ला अदालतको न्यूनतम ३५ प्रतिशतदेखि झापा जिल्ला अदालतको ५३ प्रतिशतसम्म रहेको थियो भने रूपन्देही, कपिलवस्तु र मोरङका जिल्ला अदालतहरूमा फैसला दर ७० प्रतिशतभन्दा उच्च रहेको थियो।

६.४.३ आप्रवासी तस्करीलाई अपराधीकरण गर्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतको फैसला

मानव ओसारपसार सम्बन्धी मुद्दा, वादीका तर्फबाट नेपाल सरकार (६५ थ १० को परिवर्तित नाम) विरुद्ध प्रतिवादी खेमबहादुर नेगी (मुद्दा नं. ०७६-CR-०४३८) मा सर्वोच्च अदालतले आप्रवासी तस्करीका कार्यहरूलाई अपराधीकरण गर्नका लागि छुट्टै कानूनको तर्जुमा गर्नुपर्ने, मुद्दा दर्ता वा अभियोजन गर्नुपूर्व कसुरको प्रकृति निर्धारण गर्नुपर्ने र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको 'आप्रवासी तस्करीसम्बन्धी आलेख' लाई अनुमोदन गर्नुपर्ने आवश्यकताका सम्बन्धमा एक मार्गनिर्देशक फैसला जारी गरेको छ।

प्रस्तुत मुद्दामा वादीको दावी देहायबमोजिम रहेको छः

प्रतिवादी खेमबहादुर नेगीले मानव ओसारपसारको कसुर गरेको देखिन्छ। हाम्रो आर्थिक अवस्था कमजोर भई काठमाडौंमा ज्याला मजदुरी गरी बसिरहेको अवस्थामा सो परिस्थितिको फाइदा उठाई माया लिम्बूले धेरै पैसा कमाउन कुवेत जानुपर्छ भनी प्रलोभन देखाइन्। कमल गुरूडले हाम्रो राहदानी तयार पारे। हामीलाई रुपेडिया नाकाबाट सीमा पार गराउन नेपालगञ्ज पठाइयो। नेपालगञ्ज बसपार्कमा प्रतिवादी खेमबहादुर नेगीले हामीलाई रिसिभ गरी रातको समयमा होटलमा बस्ने व्यवस्था मिलाए र भोलिपल्ट रिक्सामा राखी रुपेडियातर्फ पठाए। सीमा नाकामा कुनै संस्था वा प्रहरीले सोधपुछ गरेमा 'रुपेडियामा सामान किन्न जान लागेको' भनी भन्नु भनी उनले हामीलाई सिकाएका थिए। प्रतिवादी हामीसँग एउटै रिक्सामा नभई छुट्टै रिक्सामा आएका थिए। अतः निजले हामीलाई भारतमा पुर्याई बिक्री गर्ने उद्देश्य राखेको कुरामा हामीलाई शङ्का लागेको छ।

यो मुद्दा सुरुमा बाँके जिल्ला अदालतमा दायर भएकोमा मिति २०७५/०२/०९ मा उक्त अदालतले प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी फैसला गरेको थियो। पीडितको तर्फबाट नेपाल सरकारले उक्त फैसला उपर उच्च अदालत तुलसीपुरमा पुनरावेदन गरेकोमा मिति २०७५/०६/१४ मा उच्च अदालतले सुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई नै सदर गरेको थियो। तत्पश्चात् प्रतिवादीलाई मानव ओसारपसारको कसुरमा सजाय हुनुपर्ने मागदाबीसहित नेपाल सरकारले सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गराएको थियो।

सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश हरिप्रसाद फुयाल र माननीय न्यायाधीश विनोद शर्माको संयुक्त इजलासले प्रस्तुत मुद्दाको गहन विश्लेषण गर्दै देहायका दुई प्रश्नहरूमा निर्णय सुनाएको छः

१. प्रतिवादीउपर लगाइएको अभियोग मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसुरसँग सम्बन्धित छ वा यो मानव तस्करीसँग सम्बन्धित छ?
२. उच्च अदालतबाट भएको फैसला कानूनसम्मत छ वा छैन; र पुनरावेदक नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्छ वा सक्दैन?

अदालतको फैसलामा उल्लेख भएअनुसार, सरसर्ती हेर्दा मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार र मानव तस्करीजस्ता शब्दहरू समान देखिए तापनि यी फरक विषय हुन्। यी कसुरहरूबीच अन्तर्निहित भिन्नता रहेको छ, जसलाई मुख्यतया तीन पक्षहरूः कार्य, साधन र उद्देश्यका आधारमा स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार र मानव तस्करीमा यी तीनै पक्षहरू समान रूपमा महत्त्वपूर्ण भए तापनि तिनको स्वरूप भने भिन्न रहन्छ। मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार र मानव तस्करी गरी तीनै प्रकारका कसुरहरूमा मानिसको ओसारपसार, रकमको लेनदेन र प्रभावित व्यक्तिलाई अवैध रूपमा सीमा पार गराउने कार्य संलग्न हुन्छ। तर, कसुरको अन्तिम उद्देश्यमा भिन्नता हुन्छ। मानव बेचबिखन तथा मानव ओसारपसारको अन्तिम उद्देश्य शोषण होः चाहे त्यो यौन शोषण, श्रम शोषण, वा मानव अङ्ग, रगत, छाला, हड्डी निकाल्ने कार्य वा महिलालाई 'सेरोगेसी' (भाडामा बच्चा जन्माउने कार्यसम्बन्धी विधा) मा संलग्न गराउने नै किन नहोस्। अर्कोतर्फ, मानव तस्करीको अन्तिम उद्देश्य भनेको व्यक्तिलाई अवैध रूपमा विदेश पठाएबापत निज वा निजको परिवारबाट आर्थिक लाभ प्राप्त गर्नु हो। अदालतले मानव बेचबिखन र मानव तस्करीबीचको अवधारणागत भिन्नता बुझ्ने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष प्रभावित व्यक्तिको

मञ्जुरी' रहेको उल्लेख गरेको छ। मानव बेचबिखन तथा मानव ओसारपसारको कसुरमा मञ्जुरीको कुनै स्थान वा सान्दर्भिकता हुँदैन भने मानव तस्करीको हकमा प्रभावित व्यक्ति वा निजको परिवारको मञ्जुरी संलग्न रहेको हुन्छ।

सर्वोच्च अदालतले संयुक्त राष्ट्रसङ्घको 'आप्रवासी तस्करी विरुद्धको आलेख' का साथै भारतको पञ्जाब राज्य, संयुक्त राज्य अमेरिका, संयुक्त अधिराज्य र इटालीका विभिन्न कानूनहरूलाई उद्धृत गर्दै मानव तस्करीलाई अपराधीकरण गर्ने सम्बन्धमा रहेका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको सूक्ष्म विश्लेषण पनि गरेको छ। अदालतले मानव ओसारपसार र मानव तस्करी भिन्न प्रकृतिका कसुरहरू भएको स्पष्ट पाउँ फौजदारी न्यायशास्त्रको सिद्धान्तबमोजिम कुनै पनि व्यक्तिलाई निज संलग्न रहेको वास्तविक कसुरमा मात्र सजाय गर्न सकिने, अन्यथा नहुने कुरा स्पष्ट गरेको छ। यस आधारमा, प्रस्तुत मुद्दा मानव ओसारपसारको कसुरसँग सम्बन्धित नभई मानव तस्करीसँग सम्बन्धित देखिएकाले प्रतिवादीलाई सफाई दिने उच्च अदालतको फैसलालाई सर्वोच्च अदालतले सदर गरेको छ।

साथै, सर्वोच्च अदालतले देहायबमोजिमका निर्देशनात्मक आदेशहरू जारी गरेको छः

- ➔ मानव तस्करीसम्बन्धी छुट्टै कानूनको निर्माण गर्नुः मानव ओसारपसारको कसुरभन्दा छुट्टै र विशिष्टिकृत हुने गरी मानव तस्करीलाई अपराधीकरण गर्न उपयुक्त, पूर्ण र स्पष्ट कानून निर्माण गर्नु तथा देशको सङ्घीय एवम् प्रादेशिक (स्थानीय) तहसम्म यस्ता कसुर रोक्न र नियन्त्रण गर्न आवश्यक संयन्त्र स्थापना गर्नु। यस आदेशको कार्यान्वयनका लागि फैसलाको प्रतिलिपिसहित गृह मन्त्रालयलाई पत्राचार गर्नु।
- ➔ कसुरको प्रकृति निर्धारण गरी अभियोजन गर्नुः मुद्दाको प्रकृति हेरी सो कार्य मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार, वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी ठगी वा मानव तस्करी के हो, सोको यकिन पहिचान गरेर मात्र अनुसन्धान र अभियोजन प्रक्रिया अगाडि बढाउनु। यसका लागि फैसलाको प्रतिलिपि नेपाल प्रहरी र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाउनु।
- ➔ अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको अनुमोदन गर्नुः संगठित अपराधविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिलाई सहयोग पुर्याउने 'आप्रवासीहरूको जल, थल र वायुमार्गबाट हुने तस्करीविरुद्धको आलेख' लाई नेपालले अनुमोदन गर्नु। यसका लागि आवश्यक कार्यान्वयन हेतु फैसलाको प्रतिलिपि गृह मन्त्रालयमा पठाउनु।

६.५ प्रदेशस्तरीय परामर्शका नतिजाहरूः अभियोजनसम्बन्धी प्रयासहरूको कार्यान्वयन स्थिति

प्रदेशस्तरीय परामर्शका क्रममा सहभागीहरूलाई जिल्ला तथा प्रदेशहरूमा भइरहेका अभियोजनसम्बन्धी क्रियाकलापहरूको अवस्था चित्रण गर्न र तिनको कार्यान्वयन स्थितिको मूल्याङ्कन गर्न अनुरोध गरिएको थियो। छलफललाई व्यवस्थित बनाउन सहभागीहरूलाई सातवटा खुला प्रश्नहरू समावेश गरिएको एक कार्यसूची उपलब्ध गराइएको थियो। उक्त कार्यसूचीमा मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको कार्यान्वयन अवस्था, कानून कार्यान्वयन, पीडित सहायता, पीडितको न्यायमा पहुँच, कसुरदारको अधिकार, भ्रष्टाचार र मानव बेचबिखनबीचको सम्बन्ध, तथा चुनौतीहरूजस्ता पक्षहरू समेटिएका थिए। यी परामर्शहरूबाट प्राप्त नतिजाहरूको सङ्क्षिप्त विवरण बक्स ६.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको कार्यान्वयन अवस्था: अधिकतर सहभागीहरू मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको कार्यान्वयन अवस्थाबारे अनभिज्ञ रहेका थिए। मधेस प्रदेशका सहभागीहरूले यस प्रश्नमा कुनै प्रतिक्रिया जनाएनन्। कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले भने आलेखमा उल्लिखित सङ्गठित अपराध, पीडितको गोपनीयता, बालबालिकाको संरक्षण र श्रम शोषणजस्ता धेरै प्रावधानहरू नेपालको कानूनमा पहिल्यै समावेश भइसकेको भनी गलत जानकारी दिएका थिए। यद्यपि, उनीहरूले सीमा निगरानीका सन्दर्भमा सरकारी सक्रियता कमजोर रहेको उल्लेख गरेका थिए। लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले राष्ट्रिय श्रम आप्रवासन नीति, २०८१ लगायतका विद्यमान नेपाल कानूनहरूले मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गरेको उल्लेख गरेका थिए। साथै, लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले आलेखका प्रावधानहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सरकारसँग कुनै ठोस संयन्त्र नभएको धारणा व्यक्त गरेका थिए।

कानून कार्यान्वयनको अवस्था: मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा कानून कार्यान्वयनको पक्ष कमजोर रहेको सम्बन्धमा सबै प्रदेशका सहभागीहरूले चिन्ता व्यक्त गरेका थिए। कोशी प्रदेशका सहभागीहरूका अनुसार राजनीतिक प्रभावका कारण आरोपीहरू पक्राउ नपर्दा दण्डहीनता बढेको र प्रहरीमा न्यून सङ्ख्यामा मात्र मुद्दा दर्ता हुने गरेको छ। मधेस प्रदेशमा प्रतिवादीको राजनीतिक दबाब र शक्तिका कारण कितानी जाहेरी दर्ता गर्न कठिनाई हुने गरेको सहभागीहरूले जानकारी दिएका थिए। लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले देहायबमोजिमको तर्क प्रस्तुत गरेका थिए:

मानव बेचबिखन गिरोहका मुख्य नाइकेलाई पहिचान गर्न वा नियन्त्रणमा लिन निकै कठिन छ। प्रायजसो भरिया (गिरोहको तल्लो तहमा काम गर्ने व्यक्ति) मात्र नियन्त्रणमा आउने गर्दछन्। साथै, मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीका धेरैजसो कसुरहरू विदेशमा हुने भएकाले प्रहरी अनुसन्धानमा जटिलता थपिएको छ।

सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले न्यून जनचेतनाका साथै पीडित तथा साक्षीहरूको पर्याप्त संरक्षणको अभाव रहेको विषयलाई जोड दिएका थिए।

पीडित सहायता: पीडित सहायताका सम्बन्धमा कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा कानूनी सहायता, अदालतबाट सरकारी वकीलको उपलब्धता, अन्तरिम क्षतिपूर्ति, पीडित संरक्षण कोष, 'हेलो साक्षी कार्यक्रम' तथा प्रहरी कार्यालय एवम् अदालतहरूमा पीडितमैत्री कक्षको व्यवस्थाजस्ता प्रावधानहरू रहेको जानकारी दिए। मधेस प्रदेशका सहभागीहरूले "साक्षी संरक्षणको प्रत्याभूति नभएको" र "पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन हुने अत्यधिक ढिलाइ" जस्ता विषयहरू उठान गरेका थिए। लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले भने पीडितहरूले राम्रो सहयोग पाइरहेको विश्वास व्यक्त गरेका थिए। यसविपरीत, सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले प्रदेशमा दीर्घकालीन सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) को अभाव रहेको र पीडितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कुनै फास्ट ट्रयाक (द्रुत मार्ग) प्रणाली नभएकाले पीडितको न्यायिक उपचार र पुनर्स्थापनाको अवस्था सन्तोषजनक नभएको गुनासो गरेका थिए। यस तथ्यलाई धनगढीस्थित श्री एन्जल्स नेपालका एक कर्मचारीले प्रस्तुत गरेको देहायको घटनाले पुष्टि गर्दछ:

एक किशोरीलाई किशोरावस्थामा यौन शोषणका लागि भारततर्फ बेचबिखन गरिएको थियो। भारतबाट उद्धार गरी स्वदेश फिर्ता भएपछि उनले श्री एन्जल्स नेपालको सहयोगमा बेचबिखनकर्ताविरुद्ध मुद्दा दायर गरिन्। समयको अन्तरालमा उनी वयस्क भइन्, विवाह गरिन् र हाल उनका दुई सन्तानसमेत छन्। गत वर्ष कैलाली जिल्ला अदालतले उनलाई भोगेको कष्ट र पीडाबापत राहत क्षतिपूर्ति दिने निर्णय गर्यो, तर मुद्दा दायर भएको ८ देखि १० वर्ष बितिसकेको थियो। अहिले उनी उक्त राहत क्षतिपूर्ति लिन इच्छुक छैनन्, किनभने यसले उनको परिवार र समुदायमा सामाजिक लाञ्छना ल्याउन सक्ने भय छ।

पीडितको न्यायमा पहुँच: न्यायमा पहुँचका सम्बन्धमा विभिन्न अवरोधहरू रहेको जानकारी गराइएको थियो। कोशी प्रदेशका सहभागीहरूले देहायबमोजिमको तर्क प्रस्तुत गरेका थिए:

कानूनमा न्यायको सुनिश्चितता रहेको भए तापनि व्यवहारमा देखिन सकेको छैन। पहिलो चरणमा, डर, धम्की र चेतनाको अभावका कारण कानूनी प्रक्रियामा प्रवेश गर्न नै समस्या रहेको छ... अर्को समस्या अन्तरिम क्षतिपूर्ति र क्षतिपूर्तिको वितरणसँग सम्बन्धित छ। प्रमाणहरू जुटाउन कठिन हुने भएकाले कसुरदारलाई सजाय हुनुपर्ने कतिपय मुद्दाहरूमा दुर्भाग्यवश सफाई पाउने गरेका छन्, जसका कारण पीडितहरू न्याय र राहतबाट वञ्चित हुने गरेका छन्।

मधेस प्रदेशका सहभागीहरूले छुट्टै द्रुत अदालत प्रणालीको अभावका कारण न्यायमा पहुँच पाउन ढिलाइ हुने गरेको विषय उठाएका थिए। लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले बन्द इजलासको व्यवस्था भएकाले न्याय सम्पादन निष्पक्ष रहेको धारणा व्यक्त गरेका थिए। सुदूरपश्चिम प्रदेशका सहभागीहरूले "सबै पीडितहरू कानूनी प्रणालीको दायरामा आउन नसकेको" विषय उठाएका थिए।

कसुरदारको अधिकार: परामर्शमा सहभागी चारवटै प्रदेशका प्रतिनिधिहरूले नेपाली कानूनअन्तर्गत कसुरदारको अधिकार हनन (जस्तै: हिरासतमा शारीरिक वा मानसिक यातना) भएको कुनै प्रमाण नरहेको बताएका थिए। उनीहरूले सजाय कसुरको अनुपातमा हुने गरेको र कानूनी प्रक्रियाका क्रममा कसुरदारलाई व्यावसायिक कानून व्यवसायी राख्ने अधिकार सुरक्षित रहेको कुरामा जोड दिएका थिए।

भ्रष्टाचार र मानव बेचबिखनको अन्तरसम्बन्ध: सहभागीहरूले भ्रष्टाचार र मानव बेचबिखनबीचको अन्तरसम्बन्धबारे ठोस प्रमाण दिन हिचकिचाए तापनि यसको अस्तित्वलाई भने स्वीकार गरेका थिए। लुम्बिनी प्रदेशका सहभागीहरूले विगत ३-४ वर्षमा भएका नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण, भिजिट भिसा प्रकरण र अन्य काण्डहरूलाई भ्रष्टाचारसँग जोडिएको उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरेका थिए (यस विषयमा अध्याय ३: आप्रवासी तस्करीमा विस्तृत चर्चा गरिएको छ)।

कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा रहेका चुनौतीहरू: सहभागीहरूले कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका सम्बन्धमा धेरै चुनौतीहरू रहेको बताएका थिए। उनीहरूले जनचेतनाको अभाव हुनु, नेपाल-भारतबीच खुला सीमा हुनु, सुपुर्दगी सन्धिको अभाव रहनु, आरोपीलाई संरक्षण गर्न राजनीतिक शक्तिको दुरुपयोग गरिनु र समाजले आरोपीलाई स्वीकार गर्ने प्रवृत्ति हुनु, अभियोजनका लागि पर्याप्त र ठोस प्रमाणहरू जुटाउन असमर्थ हुनु, डर, धम्की वा प्रलोभनका कारण पीडितहरूले प्रतिकूल बयान (होस्टायल) दिनु, पीडितहरू मुद्दा दायर गर्न

अनिच्छुक हुनु, पीडितको पर्याप्त सामाजिक पुनर्स्थापना हुन नसक्नुजस्ता चुनौतीहरू औल्याएका थिए ।

बक्स ६.१: जिल्ला/प्रदेशमा अभियोजनसम्बन्धी क्रियाकलाप र कार्यान्वयन अवस्थाको एक झलक

	उप-प्रश्न/सूचकहरू	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
१	मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको कार्यान्वयन अवस्था	आलेखका धेरै प्रावधानहरू नेपाली कानूनमा समावेश गरिएका छन्: • सङ्गठित अपराधसम्बन्धी प्रावधानहरू • प्रभावित/पीडितको गोपनीयताको संरक्षण, बाल संरक्षण र श्रम शोषण । यद्यपि, कार्यान्वयनमा समस्याहरू छन् । सरकारद्वारा गरिने सीमा निगरानी सीमित छ, सम्बन्धित संस्थाहरूबीचको समन्वय र सहकार्य कमजोर छ, र प्रभावित/पीडितको गोपनीयता संरक्षण चुनौतीपूर्ण बनेको छ ।		मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ र यसको कार्यविधि २०७४ कार्यान्वयनमा रहेका छन् । राष्ट्रिय श्रम आप्रवासन नीति, २०८२	आलेखका प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन । यो प्रभावकारी राज्य संयन्त्रको अभाव र राज्यले यस विषयलाई गम्भीरताका साथ नलिनुको परिणाम हो ।
२	मानव बेचबिखनलाई न्यायको कठघरामा ल्याउन कानून कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ?	कानूनको कमजोर कार्यान्वयन । ऐनको दफा ९ कार्यान्वयनमा समस्या, विशेष गरी अपराधी पहिचानका लागि आवश्यक प्रमाणको बोझका सम्बन्धमा । दण्डहीनता विद्यमान छ: धेरै मुद्दाहरू सुरुमा प्रहरीमा दर्ता हुन्छन्, तर थोरै मात्र अदालतसम्म पुग्छन् । यसका कारकहरूमा: सामाजिक डर, धम्की, पारिवारिक दबाव, प्रलोभन र कानून कार्यान्वयन प्रक्रियाको जटिलता पर्दछन् ।	कानूनको पर्याप्त कार्यान्वयन नभएको । प्रभावकारी अनुसन्धानमा समस्या । राजनीतिक दबाव र अपराधीहरूको राजनीतिक पहुँचका कारण मुद्दा (जाहेरी) दर्ता गर्नमा चुनौतीहरू ।	मुख्य अपराधीहरूलाई पहिचान गर्न वा पक्राउ गर्न कठिन छ; सामान्यतया 'भरिया' (तल्लो तहका दलाल) हरू मात्र पक्राउ पर्छन् । आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी अपराध गरिने भएकाले अनुसन्धान जटिल भएको छ । पीडित र साक्षीहरूले बयान फेर्न सक्छन् । मुद्दा दर्ताको न्यून दर राजनीतिक दबाव, कानूनी प्रक्रियाबारे ज्ञानको अभाव, र सामाजिक तथा सांस्कृतिक बहिष्कारको डरसँग जोडिएको छ ।	राजनीतिक, सामाजिक र पारिवारिक प्रभावका कारण कानूनको कमजोर कार्यान्वयन । कानूनी प्रावधानहरूबारे न्यून सचेतना । अपराधीहरूको राजनीतिक सम्बन्ध, न्याय सम्पादनमा ढिलाइ, र पीडित तथा साक्षीहरूको अपर्याप्त संरक्षणका कारण दण्डहीनता कायम छ ।

	उप-प्रश्न/सूचकहरू	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
३	<p>विभिन्न संस्थाहरूद्वारा विविध प्रकारका सहयोग उपलब्ध छन्:</p> <ul style="list-style-type: none"> • कानूनी सहायता • शुल्क तिरेर वकीलको सहयोग लिनै व्यवस्था • पुनर्स्थापना केन्द्रहरू • अन्तरिम क्षतिपूर्ति र पीडित संरक्षण कोष • पीडितका लागि विशेष सहयोग • साक्षी संरक्षण (हेलो साक्षी कार्यक्रम, साक्षी भत्ता) • पीडितमैत्री कक्ष <p>यद्यपि, सबै क्षेत्रमा कार्यान्वयन पक्ष कमजोर छ।</p> <p>पीडित सहायताको अवस्था कस्तो छ?</p>	<p>साक्षी संरक्षणको प्रत्याभूति छैन।</p> <p>पीडितको क्षतिपूर्तिसम्बन्धी निर्णय हुन धेरै समय लाग्छ।</p>	<p>पीडितहरूका लागि मनोसामाजिक परामर्श।</p> <p>सुरक्षित आवास र तालिम।</p> <p>कानूनले तोकिएको क्षतिपूर्ति प्रदान गरिन्छ।</p>	<p>दीर्घकालीन पुनर्स्थापना सेवाहरू उपलब्ध छैनन्।</p> <p>क्षतिपूर्ति प्रदान गर्न कुनै फास्ट-ट्रयाक (द्रुत) संयन्त्र छैन र उपलब्ध गराइने क्षतिपूर्ति अपर्याप्त छ।</p>	
४	<p>कानूनी रूपमा न्यायमा पहुँच सुनिश्चित छ, तर कार्यान्वयनमा समस्याहरू छन्।</p> <p>सूचना उपलब्ध गराउन र कानूनी प्रक्रियामा प्रवेश गर्न (डर, धम्की, चेतनाको अभाव) कठिनाई भएका कारण न्यायमा पहुँच समस्याग्रस्त छ। जानकारका लागि प्रक्रिया अनावश्यक रूपमा जटिल छ।</p> <p>न्याय सम्पादन सामान्यतया निष्पक्ष छ।</p> <p>अन्तरिम र अन्तिम क्षतिपूर्ति वितरणमा समस्या छ। प्रमाण सङ्कलनमा कमजोरी हुँदा अक्सर अपराधीहरूले सफाई पाउने र पीडितहरू क्षतिपूर्तिबाट वञ्चित हुने गरेका छन्।</p> <p>पीडितको न्यायमा पहुँचलाई कसरी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ?</p>	<p>फास्ट-ट्रयाक अदालत प्रणालीको अभावले गर्दा न्याय सम्पादनमा ढिलाइ हुने गरेको छ।</p>	<p>अदालतहरूले निष्पक्ष निर्णय गर्छन्।</p> <p>उमेरअनुसार पीडितको गोपनीयता कायम राख्ने, बन्द इजलासमा सुनुवाइ गर्ने र समयमै क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने गरिएको</p>	<p>सबै पीडितहरू कानूनी प्रक्रियाको दायरामा आउँदैनन्।</p> <p>द्रुत न्याय सम्पादनको अभाव छ।</p>	

उप-प्रश्न/सूचकहरू	कोशी प्रदेश	मधेश प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
५ कसुरदारका अधिकारहरू के-के हुन्? (सजायमा समानुपातिकता)	नेपालको संविधानको धारा २० ले कसुरदारको अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ। पूर्णताका क्रममा रहेका र कारागारमा रहेका कसुरदारहरूको हकमा अधिकारको कार्यान्वयन सीमित छ। गैरकानूनी थुनामा राख्ने गरिएको छैन।		कसुरदारको अधिकार हनन भएको कुनै प्रमाण छैन। कसुरको प्रकृतिअनुसार सजाय दिइन्छ। कारागारमा स्वास्थ्य सेवा र गैस-बासका लागि भत्ता उपलब्ध छ।	कानूनी प्रक्रियाका क्रममा कसुरदारलाई कानूनी सल्लाह लिने र आफन्तसँग भेट्ने अधिकार छ। कारागारमा शारीरिक वा मानसिक यातना दिइएको कुनै प्रमाण छैन। कसुरदारहरूले कारागारमा स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्दछन्।
६ भ्रष्टाचार र मानव बेचबिखनबीचको सम्बन्ध के छ?	व्यापक रूपमा चर्चा गरिएको विषय, तर सीमित प्रमाणहरू उपलब्ध छन्।		दलाल/बिचौलियाहरूले पीडित र साक्षीहरूलाई डराउने-धम्काउने गर्न सक्छन्। उदाहरणका लागि: भिजिट भिसा प्रकरण, नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण र अमेरिकातर्फको तस्करी।	सामाजिक सञ्जालका आएका समाचारहरूअनुसार नेपालमा मानव बेचबिखन र भ्रष्टाचारबीच सम्बन्ध रहेको महसुस हुन्छ।
७ कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका मुख्य चुनौतीहरू के-के हुन्?	माथि उल्लेख गरिएका सबै समस्याहरू ।	जनचेतनाको न्यून स्तर। खुला सिमाना। गरीबी र आर्थिक प्रलोभन। सुपुर्दगी सन्धिको अभाव ।	अपराधीहरूलाई राजनीतिक संरक्षण। खुला सीमाना। पीडितहरूले प्रतिकूल बयान (होस्टाइल) दिनु। पीडितका लागि अपर्याप्त पुनर्स्थापना सेवा। आरोपीलाई समाजले सहजै स्वीकार गर्नु। भिजिट भिसाको दुरुपयोग। कमजोर कानून कार्यान्वयन। पीडितहरू मुद्दा दर्ता गर्न वा आरोपीको बारेमा जानकारी दिन अनिच्छुक हुनु।	अपराधीहरूलाई राजनीतिक संरक्षण। पीडितको सामाजिक पुनःएकीकरण पक्ष कमजोर हुनु। विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु। न्याय सम्पादन समयसापेक्ष नहुनु। साक्षी संरक्षण र पीडित क्षतिपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन नहुनु।

अध्याय - ७

◆ सारांश, छलफल, निष्कर्ष तथा सुझावहरू

यो राष्ट्रिय प्रतिवेदन मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारका सम्बन्धमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगद्वारा विगतमा प्रकाशित राष्ट्रिय प्रतिवेदनहरूको निरन्तरता हो। यस प्रतिवेदनले मानव बेचबिखनको वर्तमान अवस्थालाई बुझ्ने र मानव बेचबिखन नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि भएका प्रयासहरूको समीक्षा गर्ने उद्देश्य राखेको छ। नेपाल सरकारका प्रयासहरूको समीक्षा गर्ने क्रममा प्रतिवेदनले मुख्यतया मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखका प्रावधानहरूलाई आधार मानेको छ। प्राथमिक तथा दोस्रो तहका सूचनाका स्रोतहरूमा आधारित भई तयार पारिएको यो प्रतिवेदनले तीन आर्थिक वर्षहरू: आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ को अवधिलाई समेटेको छ। यसअन्तर्गत पीडितको संरक्षण र सहायता, रोकथाम र समन्वयका लागि गरिएका उपायहरूका साथै अपराधीकरण, सजाय र क्षतिपूर्ति/ राहतको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ।

७.१ नतिजाहरूको सारांश

नेपालमा मानव बेचबिखनको सङ्क्षिप्त झलक

मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या: नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सन्दर्भमा चिन्ताजनक अवस्था देखाउँछ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १६३ वटा मात्र मुद्दा दर्ता भएका थिए भने आ.व. २०८०/८१ र २०८१/८२ मा यो सङ्ख्या क्रमशः १७० र १२५ रहेको छ। देशभर नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका कुल मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमध्ये कम्तीमा ३३% देखि ४०% मुद्दाहरू प्रहरीको विशिष्ट एकाइको रूपमा रहेको मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोमा दर्ता भएका छन्। नेपालमा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको न्यून दर्ता हुनुका पछाडि विभिन्न कारकहरू रहेका छन्।

मानव बेचबिखनबाट प्रभावित व्यक्ति: जनसाङ्ख्यिकीय प्रोफाइल

प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या: नेपाल प्रहरीको तथ्याङ्कअनुसार दर्ता भएका मानव बेचबिखनका प्रभावित व्यक्तिहरूको सङ्ख्या घट्दो क्रममा देखिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २३२ जना रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ मा २१६ र आ.व. २०८१/८२ मा १८४ जना प्रभावितहरू दर्ता भएका छन्।

लिङ्ग तथा उमेरको वितरण: कुल मुद्दाहरूमध्ये ३८% प्रभावितहरू बालबालिका रहेका छन्। लिङ्गका आधारमा विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ:

- महिला: ५४.८%
- बालिका: ३७%
- पुरुष: ७%
- बालक: ०.३%

यस तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनबाट महिला तथा बालिकाहरू (९१.८%) अत्यधिक रूपमा प्रभावित हुने गरेको र यसले नेपाल सरकारद्वारा परिभाषित विभिन्न जनसाङ्ख्यिकीय सीमाहरू पनि पार गरेको देखाउँछ।

जातीय संरचना (आ.व. २०७९-८२): प्रभावितहरूमध्ये एकचौथाइभन्दा बढी (२६%) ब्राह्मण/क्षेत्री समुदायका रहेका छन्, जुन परम्परागत रूपमा सीमान्तकृत मानिँदैनन्। सीमान्तकृत समुदायको प्रतिनिधित्व देहाय बमोजिम रहेको छ:

जनजाति (३७%), दलित (२१%), मधेसी (११%), र मुस्लिम (१%)। मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूमध्ये सबभन्दा धेरै (९९%) नेपाली नागरिक रहेका छन् भने बाँकी १% मा भारतीय र अफ्रिकी नागरिकहरू पर्दछन्।

मानव बेचबिखनका कसुरदारहरू: पार्श्वचित्र विश्लेषण

आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि २०८१/८२ सम्मको तीन वर्षको औसत तथ्याङ्कले वार्षिक रूपमा ३५१ जना कसुरदारहरू दर्ता भएको देखाउँछ। लगभग सबै कसुरदारहरू वयस्क भए तापनि केही सङ्ख्यामा बालबालिका हुनु चिन्ताको विषय हो। कुल सङ्ख्याको दुईतिहाइ हिस्सा पुरुषहरूको छ भने त्यसपछि महिला (३१%), बालिका (१%), र बालक (१% भन्दा कम) रहेका छन्।

जातीय संरचना: कसुरदारहरूले विदेशी नागरिकसहित नेपालका विभिन्न सामाजिक समूहहरूको प्रतिनिधित्व गर्दछन्। जातीय आधारमा विवरण देहायबमोजिम रहेको छ:

- आदिवासी जनजाति: ३५% (सबैभन्दा उच्च अनुपात)
- ब्राह्मण/क्षेत्री: २६.५%
- दलित: १४%
- मधेसी: ९%
- मुस्लिम: ५%
- विदेशी नागरिक: ९% (भारत, बङ्गलादेश, चीन, अमेरिका, युगान्डा र मरिससका नागरिकहरू लगायत)

द्रष्टव्य: कसुरदारहरूमध्ये करिब ९% विदेशी नागरिक रहेका छन्, त्यसमा सबैभन्दा ठूलो हिस्सा भारतीय (७%) र चिनियाँ (१.४%) नागरिकहरूको छ।

भौगोलिक उद्गम: उद्गम थलोका आधारमा, झन्डै एकचौथाइ (२४%) कसुरदारहरू बागमती प्रदेशका मात्र रहेका छन्। त्यसपछि क्रमशः कोशी र लुम्बिनी प्रदेश (प्रत्येकमा १४%), मधेस प्रदेश (११%), गण्डकी र सुदूरपश्चिम प्रदेश (प्रत्येकमा ९%) र सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेश (६%) बाट रहेका छन्। कुल कसुरदारहरूमा विदेशीहरूको हिस्सा ९% रहेको छ।

कसुरदारहरूको उद्गम जिल्लागत उपस्थिति: कसुरदारहरूको मुख्य दश उद्गम

जिल्लाहरूमा बाँके, नुवाकोट, धादिङ, सिन्धुपाल्चोक, उदयपुर, काभ्रे, कञ्चनपुर, मोरङ, सर्लाही र तनहुँ रहेका छन्।

शोषणका स्वरूपहरू: प्रभावितहरू मुख्यतया वेश्यावृत्ति/यौनिक पेशा (४१%), ओसारपसारमार्फत यौन शोषण (३३%), ओसारपसारमार्फत श्रम शोषण (१२%) र बेचबिखनमार्फत यौन शोषण (७%) का लागि बेचबिखनमा परेका छन्। न्यून सङ्ख्यामा मानव अङ्ग झिकने (०.५%) र मानव तस्करी (१.५%) का लागि बेचबिखन भएको देखिन्छ। सन् २०२५ अगस्टमा, मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोले विगत ६ देखि ७ वर्षको अवधिमा १०० जनाभन्दा बढी व्यक्तिको शोषण गरेको आशङ्का गरिएको एउटा ठूलो मृगौला तस्करी गिरोहको पर्दाफास गरेको थियो।

प्रभावितहरूको उद्गम: अधिकतर प्रभावितहरू बागमती प्रदेश (२८%) बाट रहेका छन्। त्यसपछि क्रमशः कोशी (१६%), लुम्बिनी (१४%), गण्डकी (१०%), सुदूरपश्चिम (९.५%) र कर्णाली (९%) रहेका छन्। नेपालका ७७ जिल्लामध्ये ७० जिल्लाका व्यक्तिहरू प्रभावित भएको पाइएको छ, जसमा मुख्य जिल्लाहरू नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, उदयपुर, बाँके, गोरखा, कैलाली, काभ्रे, मकवानपुर, मोरङ र धादिङ रहेका छन्।

मानव बेचबिखनका गन्तव्य मुलुकहरू: मानव बेचबिखनका गन्तव्य मुलुकहरूको सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १२ रहेकोमा २०८०/८१ मा बढेर २८ पुगेको र आ.व २०८१/८२ मा पुनः घटेर २३ मा आएको देखिन्छ, जसले गर्दा उद्धार र स्वदेश फिर्ताका प्रयासहरू थप जटिल बनेका छन्। विगत तीन वर्षको तथ्याङ्कअनुसार मुख्य गन्तव्यहरूमा कुवेत (४५.९%), भारत (१२.९%), ओमन (१०.९%), दुबई (७.८%) र इराक (६.२%) रहेका छन्। समग्रमा, ६१% लाई मध्यपूर्व, २४% लाई दक्षिण एसिया, ११% लाई दक्षिणपूर्वी एसिया/चीन, ३% लाई अफ्रिका र १% लाई युरोप/रुस/मध्य एसियातर्फ बेचबिखन गरिएको पाइएको छ।

भारत गन्तव्य मुलुकका साथै एक प्रमुख ट्रान्जिट मार्गको रूपमा समेत देखिएको छ। नयाँ दिल्लीस्थित नेपाली दूतावासमा दैनिक ६० देखि ७० वटा बेचबिखनसँग सम्बन्धित उजुरीहरू प्राप्त हुने गरेका छन्। नेपाल-भारतबीच सीमा पार भएर चल्ने ठूलो सङ्ख्याका बसहरूका कारण स्थल यातायातको अनुगमन कठिन भएको छ, जसमा महिला र बालबालिकाहरूलाई झुक्याएर ओसारपसार गरिन्छ। सन्दर्भ अवधिमा, नतिजाहरूले नाबालिग बालबालिका पनि कोठीबाहेकका अन्य वेश्यावृत्ति प्रयोजनका लागि भारतका शहरहरूमा बेचबिखनमा परेको देखिन्छ। मानव बेचबिखनको नयाँ शैली: सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सामाजिक सञ्जालको व्यापक दुरुपयोग गरी नक्कली रोजगारीका अवसर र भ्रामक अनलाइन विज्ञापनहरूमार्फत पीडितहरूलाई प्रलोभना पार्ने गरिएको छ। दलालहरूले सीमा जाँच छल्लन पीडितहरूलाई दाउरा सङ्कलनकर्ता, मलामी, गोठाला वा स्थानीय साइकल यात्रीका रूपमा भेष बदल्न लगाउने र धार्मिक उत्सवहरूको समेत फाइदा उठाई बालिकाहरूलाई सीमा पार गराउने जस्ता रचनात्मक रणनीतिहरू प्रयोग गरिरहेका छन्।

मानव बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरू: यसलाई सङ्ख्यात्मक रूपमा यकिन गर्न कठिन भए पनि, गुणात्मक तथ्याङ्कले नेपालमा मानव बेचबिखनका विभिन्न नयाँ स्वरूपहरू बढ्दै गइरहेको देखाउँछ।

→ मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोका कर्मचारीहरूका अनुसार दक्षिणपूर्वी एसियाली मुलुकहरूमा 'साइबर दासता' का लागि युवाहरूको बेचबिखन बढ्दो क्रममा छ। युवाहरूलाई म्यानमार, कम्बोडिया र लाओसका अवैध रूपमा सञ्चालित चिनियाँ साइबर कम्पनीहरूमा पुर्याइन्छ। त्यहाँ पुगेपछि

उनीहरूलाई जालमा पारी बन्धक बनाइन्छ र मुख्यतया अमेरिकी नागरिकहरूलाई लक्षित गरी हुने अनलाइन ठगीका कार्यहरूमा संलग्न हुन बाध्य पारिन्छ।

→ नेटवर्क व्यवसायका नाममा भारततर्फ हुने बेचबिखन: कोशी र मधेश प्रदेशका अनुसन्धान सहभागीहरूले भारतमा 'नेटवर्क मार्केटिङ' वा सञ्जाल व्यवसायका नाममा मानव बेचबिखन भइरहेको जानकारी दिएका छन्। उल्लिखित सङ्ख्यामा युवा तथा युवतीहरूलाई भारतका पटना र बोधगया लगायतका शहरहरूमा पुर्याउने गरिएको पाइएको छ। पीडितहरूलाई सुरुमा नेटवर्क व्यवसायमार्फत मानिसहरूलाई कसरी ठगी गर्ने भन्ने विषयमा एक हप्ताको तालिम दिइन्छ। तत्पश्चात्, उनीहरूलाई उक्त सञ्जालमा अनिवार्य रूपमा नयाँ सदस्यहरू बनाउन बाध्य पारिन्छ र गर्न नमान्नेहरूलाई कुटपिट गर्ने र बन्धक बनाएर सेवा गर्न लगाइने गरिन्छ। यस्तो नेटवर्क व्यवसायमा मानव बेचबिखनका तत्त्वहरू विद्यमान छन्, किनभने यसमा पीडितहरूलाई दास बनाइन्छ, अन्य व्यक्तिहरूलाई ठगी गर्न बाध्य पारिन्छ र त्यसबाट प्राप्त हुने सम्पूर्ण नाफा मालिकहरूले जफत गर्ने गर्दछन्।

→ डिम्ब दानका लागि किशोरी र युवा महिलाहरूको बेचबिखन- रूपन्देही तथा कैलाली जिल्लामा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरू तथा सेती अस्पताल र लुम्बिनी प्रदेश अस्पतालमा सञ्चालित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रका चिकित्सकीय कर्मचारीहरूबाट प्राप्त सूचना तथा प्रमाणहरूका आधारमा किशोरी तथा युवा महिलाहरूलाई डिम्ब दानका लागि भारतको नयाँ दिल्लीतर्फ ओसारपसार गर्ने घटनाहरू जानकारी गराइएका छन्। महिलाको महिनावारी चक्रको ७ देखि ११ दिनको अवधिमा डिम्ब निकाल्न सकिने उल्लेख गरिएको छ। प्रत्येक डिम्ब दानको सट्टामा पीडित किशोरी तथा युवतीहरूलाई भारतीय रूपैयाँ ३०,००० सम्म प्रदान गरिएको पीडितहरूको भनाइले देखाएको छ। उक्त कार्यमा नाबालिग किशोरीहरूलाई संलग्न गराउने कार्य क्रमशः बढ्दै गएको तथा डिम्ब दानको चिकित्सकीय, शारीरिक तथा सामाजिक दीर्घकालीन प्रभावहरूबारे उनीहरूलाई पर्याप्त जानकारी प्रदान नगरी प्रलोभन, झुक्याइ वा अन्य माध्यमबाट संलग्न गराइएको अवस्थालाई हेर्दा यसमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार बमोजिमको कसूरको तत्त्व स्पष्ट रूपमा विद्यमान रहेको देखिन्छ।

→ भारतीय बालिका तथा महिलाहरूको नेपालतर्फ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार : वीरगञ्जमा दुई जना भारतीय बालिकाहरू यौन शोषणका लागि मानव बेचबिखनका पीडितका रूपमा फेला परेका घटनाहरूबाट नेपाल-भारत सीमा क्षेत्रका शहर तथा बजारहरूमा विशेष गरी भारतीय नागरिकहरूलाई यौन शोषणका लागि नेपालतर्फ ओसारपसार गरी बेचबिखन गरिने सम्भावना रहेको देखिन्छ।

→ आन्तरिक मानव बेचबिखनमा वृद्धि : अनुसन्धानका नतिजाहरूका आधारमा किशोरी तथा युवा महिलाहरूलाई व्यावसायिक यौन शोषणका लागि आन्तरिक रूपमा बेचबिखन तथा ओसारपसार हुने क्रम बढ्दै गएको छ। यो प्रवृत्ति विशेष गरी राजमार्गका प्रमुख मिलन बिन्दु/बिसौनी, भारतसँग सीमा जोडिएका नयाँ उदीयमान शहर तथा बजारहरूमा रहेका होटल, रेष्टुराँ, डान्सबार, खाजा घर, स्पा, पार्लर आदिमा देखिएको छ।

→ किशोरीहरूलाई भारततर्फ आर्केस्ट्रा नृत्यका लागि ओसारपसार : मधेश प्रदेशका अनुसन्धान सहभागीहरूबाट प्राप्त जानकारीअनुसार किशोरी तथा

बालिकाहरूलाई भारतको बिहार राज्य अन्तर्गत भगलपुर, चम्पारण, राजनगर तथा अन्य स्थानहरूमा आर्केस्ट्रा नृत्यमा संलग्न गराउने उद्देश्यले ओसारपसार गरिएको छ । यस्ता स्थानहरूमा पुर्याइएपछि उनीहरू दासताको स्थितिमा राखिने गरिन्छ । उनीहरूलाई रातभरि नृत्य गराइने, अनूचित स्पर्श तथा दुर्व्यवहार सामान्य हुने, सुरक्षित आवास तथा पौष्टिक खाना उपलब्ध नगराइने तथा उनीहरूको बसोबास तथा जीवनयापन पूर्ण रूपमा मालिकहरूको नियन्त्रणमा रहने गरेको पाइएको छ ।

- श्रम शोषणका लागि भारततर्फ पुरुषको बेचबिखन: मधेस प्रदेशमा आयोजित प्रदेशस्तरीय परामर्शका क्रममा श्रम शोषणका लागि भारततर्फ हुने पुरुषको बेचबिखन व्यापक रूपमा भइरहेको जानकारी पाइएको छ । सन् २०२३ सेप्टेम्बरमा महोत्तरी, सर्लाही र सप्तरी जिल्लाका ४५ जना पुरुषहरूलाई श्रम शोषणका लागि भारतको काश्मीर पुर्याइएको घटना नेपाली पुरुषहरू कसरी श्रम बेचबिखनमा परिरहेका छन् भन्ने एउटा पछिल्लो उदाहरण हो ।
- धार्मिक शिक्षाको बहानामा भारततर्फ बालबालिकाको बेचबिखन: लामा शिक्षा अध्ययन गर्ने बहानामा बालबालिकालाई सीमा पार गराउने प्रयास गरिएका प्रमाणहरू काँकडभिट्टा, नेपालगञ्ज र पश्चिमको गड्डाचौकी नाकाहरूमा फेला परेका छन् । यी बालबालिका प्रायः पश्चिमको मुगु, मध्य नेपालको मकवानपुर र पूर्वका रामेछाप, दोलखा, सङ्खुवासभा र उदयपुरजस्ता जिल्लाका सीमान्तकृत समुदायबाट ल्याइने गरेको पाइएको छ ।

मानव बेचबिखनको जोखिमको नक्साङ्कन: सशस्त्र प्रहरी बलको सीमानाका गरिएको निगरानी तथा रोकछेकसम्बन्धी तथ्याङ्कअनुसार (वार्षिक औसत १३०) महिला तथा बालिकाहरू बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको देखाउँछ, यद्यपि पुरुष र बालकहरूसमेत जोखिममुक्त भने छैनन् । नेपाल-भारत सीमाका अधिकतर नाकाहरूमा जोखिम व्याप्त छ । आ.व. २०७९/८० मा १५ जिल्लाका २७ नाकाहरू जोखिमपूर्ण रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ मा यो सङ्ख्या बढेर १९ जिल्लाका ४१ नाका पुगेको थियो भने आ.व. २०८१/८२ मा केही घटेर १८ जिल्लाका ३४ नाकाहरूमा सीमित भएको छ ।

सीमा नाकामा गरिएको निगरानी तथा रोकछेकसम्बन्धी माइती नेपाल र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका तथ्याङ्क: सन् २०२२-२०२४ सम्म सीमानाकामा रोकछेक गरिने वार्षिक औसत ५४५ जनामध्ये ४०% बालबालिका र ६०% वयस्क रहेका छन् भने बालकको हिस्सा केवल ३% मात्र रहेको देखिन्छ । बेचबिखनको जोखिम पछिल्लो समयमा सीमान्तकृत जातजातिमा मात्र सीमित रहेको देखिँदैन । सीमानाकामा रोकिएका व्यक्तिहरूमा ब्राह्मण/क्षेत्री समुदायको बाहुल्यता देखिन्छ भने दलितको हिस्सा ३५% रहेको छ । सीमानाकाबाट फर्काइएका कुल व्यक्तिहरूमध्ये ८४% १० वटा जिल्लाका मात्र रहेका छन् । रूपन्देहीस्थिति शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रको शाखाको तथ्याङ्कअनुसार आ.व. २०८०/८१ मा २७९ जनालाई सीमानाकामा रोकछेक गरी फर्काइएको थियो । त्यसमा अधिकतर व्यक्ति युवा महिला र अभिभावकीय हेरचाहबाट वञ्चित रहेका बालबालिका थिए ।

जोखिमका कारकहरू (शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र, धनुषा): शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र धनुषाले फर्काइएका बालिकाहरू प्रायः पारिवारिक विखण्डन (अभिभावकको मृत्यु, सम्बन्धविच्छेद, वा परित्याग) र चरम आर्थिक अभाव (ऋणको भार,

बेरोजगारी, अपाङ्गता) जस्ता समस्या भोगेका बालिका रहेको देखिएको छ । उनीहरूलाई भर्तीका नाममा ओसारपसारमा कम्तीमा तीन तहका बिचौलिया: आफन्त वा साथीभाइ, स्थानीय दलाल, र भारतीय भर्तीकर्ता संलग्न हुने गरेको पाइएको छ । सीमान्तकृत दलित परिवारहरूमा जोखिमको मात्रा अझै उच्च रहेको छ । यसका अतिरिक्त, प्रस्तुत अध्ययनले लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ+) समुदाय, खासगरी पारलैङ्गिक (ट्रान्सजेन्डर) महिलाहरू यौन बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेको र सोही समयमा पारलैङ्गिक व्यक्तिहरू नै बेचबिखनकर्ताको रूपमा आरोपित हुने गरेको समेत उजागर गरेको छ ।

मानव बेचबिखन र हराएका महिला तथा बालबालिकाबीचको सम्बन्ध: तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा वार्षिक रूपमा करिब ११,७५० महिला तथा बालबालिका हराएको उजुरी दर्ता हुने गरेकोमा करिब २,६८५ जना फेला नपरेको स्थितिमा रहेको देखिन्छन् । हराएकामध्ये फेला नपर्नेको दर २३% रहेको छ, जसमा बालबालिका (१२%) को तुलनामा महिला (३६%) को हिस्सा बढी छ । विशेष गरी मधेस प्रदेशमा यो समस्या अझ विकराल देखिएको छ । देशभरका विभिन्न जिल्लाहरूमा मानिस हराउने घटनाहरू व्यापक रूपमा देखिनुले मानव बेचबिखनको उच्च जोखिमलाई सङ्केत गर्दछ ।

आप्रवासी तस्करी: नेपालमा आप्रवासी तस्करीको विषयमा पर्याप्त अनुसन्धानको कमी रहेको भए तापनि हालैका वर्षहरूमा भएका केही ठूला प्रकरणहरूले यसको व्यापकता र जटिलतालाई उजागर गरेका छन् । विशेष गरी देहायका पछिल्ला घटनाहरू- नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण (नेपाली नागरिकहरूलाई भुटानी शरणार्थी बनाइ अमेरिका पठाउने नाममा करोडौं ठगी गरिएको प्रकरण), भिजिट भिसा प्रकरण (त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको अध्यागमन सेटिङ मिलाई भिजिट भिसामार्फत मानव तस्करी गरिएको प्रकरण), रुसी सेनामा भर्नाका लागि तस्करी (नेपाली युवाहरूलाई अवैध रूपमा रुसी सेनामा भर्ना गराउन गरिएको तस्करी) ले यसलाई टङ्कारो रूपमा उजागर गरेको छ । यस प्रतिवेदनले आप्रवासी तस्करीलाई 'बहुराष्ट्रिय सङ्गठित अपराधविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धि २०००' अन्तर्गतको पूरक लाखेक आप्रवासीहरूको स्थल, जल तथा वायुमार्गबाट हुने तस्करीविरुद्धको आलेखमा दिइएको परिभाषालाई अङ्गीकार गरेको छ ।^{३८}

नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण २०२३: यो एक सङ्गठित ठगी प्रकरण हो, जसमा बिचौलिया, राजनीतिक नेतृत्व र कर्मचारीतन्त्रको मिलेमतोमा नेपाली नागरिकहरूलाई नक्कली भुटानी शरणार्थीको पहिचान दिई प्रतिव्यक्ति २० देखि ५० लाख रूपैयाँ सङ्कलन गरेर अमेरिका तस्करी गर्ने प्रयास गरिएको थियो । यस प्रकरणमा कम्तीमा ८७५ जनाको नाम जालसाजीपूर्ण रूपमा सूचीकृत गरिएको थियो । सन् २०२५ को मध्यसम्ममा पूर्वमन्त्री र उच्चपदस्थ कर्मचारीहरूसहित धेरै प्रभावशाली व्यक्तिहरू पक्राउ परिसकेका छन् ।

भिजिट भिसा प्रकरण २०२५: यो प्रकरण नक्कली कागजात र भिजिट भिसाको प्रयोग गरी नेपाली तथा भारतीय नागरिकहरूलाई खाडी मुलुक, युरोप र अन्य देशहरूमा तस्करी गरिएको मुद्दासँग सम्बन्धित छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सन् २०२५ मे महिनामा यस योजनाको सार्वजनिक गर्दै त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलका अध्यागमन प्रमुखलाई पक्राउ गरेको थियो । प्रतिव्यक्ति ३० हजारदेखि ३ लाख रूपैयाँसम्म घुस लिने गरिएको र महिला भिजिट भिसा तथा उच्च आमदानी हुने गन्तव्यका लागि यो दर अझ बढी रहेको

पाइएको छ।

आप्रवासी तस्करीको स्तर: भिजिट भिसाको यात्रा तथ्याङ्क र अख्तियारको अनुमानअनुसार सन् २०२२ देखि २०२५ को पहिलो त्रैमासिकसम्म वार्षिक करिब १ लाख ३६ हजार नेपालीहरू अवैध रूपमा विदेश तस्करी भएका देखिन्छन्। यो सङ्ख्या सन् २०२२ मा १ लाख ६ हजार रहेकोमा सन् २०२४ सम्म आइपुग्दा १ लाख ६६ हजार पुगेको छ। भिजिट भिसामा विदेश जाने ६०% यात्रुहरूले अवैध "सेटिड" प्रयोग गर्ने गरेको अनुमान गरिएको छ।

त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट भारतीय नागरिकको तस्करी: अख्तियारको तथ्याङ्कअनुसार आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पहिलो आठ महिनामा मात्रै ५,००० भन्दा बढी भारतीय नागरिकहरू अनिवार्य अनुमति प्रमाणपत्र (एनओसी) बिना नै त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल प्रयोग गरी तेस्रो मुलुक उडेका छन्।

अमेरिकाबाट नेपाली नागरिकहरूको देशनिकाला: सन् २०२५ को जनवरीदेखि जुनसम्ममा करिब ४०० नेपालीहरूलाई अमेरिकाबाट देशनिकाला गरिएको छ, जसमा १० वटा जिल्लाका व्यक्तिहरूको हिस्सा ७८% रहेको छ। तस्करीका मार्गहरूमा प्रायः दक्षिण अमेरिकाका खतरनाक र लामा "डङ्की रूट" प्रयोग गरिन्छ। यस मार्गमा सशस्त्र समूहहरूको नियन्त्रणमा रहेको घातक 'डेयियन ग्याप' समेत पर्दछ, जहाँ आप्रवासीहरूले हिंसा र मृत्युको जोखिम झेलनुपर्ने हुन्छ।

नीतिगत व्यवस्था तथा कार्य (मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको सहायता) उद्धार तथा स्वदेश फिर्ता: हाल नेपालमा पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताका लागि कुनै औपचारिक मानक कार्यविधि विद्यमान छैन, यद्यपि यसको मस्यौदा तयार भई मन्त्रिपरिषद्को स्वीकृतिको पर्खाइमा रहेको छ। उद्धारसम्बन्धी तथ्याङ्कहरू मुख्यतया तीनवटा स्रोतहरू: मानव बेचबिखनविरुद्धको राष्ट्रिय समिति, नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरो र गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त हुने गरेका छन्। यद्यपि, यी तथ्याङ्कहरूमा दोहोरौपन हुन सक्ने भएकाले यसको विश्लेषण गर्दा सावधानी अपनाउनु पर्ने देखिन्छ।

मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिको उद्धारसम्बन्धी तथ्याङ्कले समीक्षा अवधिमा थोरै सङ्ख्या मात्र देखाउँछ भने गैरसरकारी संस्थाहरूले प्रतिवेदन गरेका उद्धारका घटनाहरू उल्लेख्य रूपमा बढी छन्, जसको औसत सङ्ख्या विगत तीन वर्षमा वार्षिक १,८७४ रहेको छ। उद्धार गरिएकाहरूमध्ये अधिकतर महिला तथा बालिकाहरू रहेका छन्, जसले कुल सङ्ख्याको ९५ प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा ओगटेका छन्।

पुनर्स्थापना सेवा

नेपालमा पुनर्स्थापना सेवाहरू मुख्यतया गैरसरकारी संस्थाहरूमार्फत प्रवाह भइरहेका छन् भने सरकारद्वारा सञ्चालित दीर्घकालीन सुरक्षित आवासगृहहरूको सङ्ख्या अत्यन्त न्यून रहेको छ। नेपालमा वार्षिक रूपमा करिब २,००० मानव बेचबिखनका प्रभावितहरूले पुनर्स्थापना सेवा प्राप्त गर्ने गरेका छन्, जसमा अधिकतर महिला तथा बालिकाहरू रहेका छन्। पुनर्स्थापना सेवा प्राप्त गर्ने प्रभावितहरूसँग करिब १ प्रतिशत आश्रित बालबालिका रहेकाले बालबालिका केन्द्रित विशेष हेरचाहको आवश्यकता देखिन्छ। प्रभावितहरूमा देखिने स्वास्थ्य

समस्याहरू सामान्य मानिन्छन्, जसमध्ये ६.५ प्रतिशतमा शारीरिक समस्या, ११ प्रतिशतमा मानसिक स्वास्थ्य समस्या र कम्तीमा १ प्रतिशतमा सङ्क्रामक रोगहरू पाइएका छन्। पुनर्स्थापनामा रहेकाहरूले विगतमा चरम हिंसा भोगेको उल्लेख गरेका छन् भने कतिपय गैरसरकारी संस्थाका अनुसार करिब तीनचौथाइ प्रभावितहरूले यौन हिंसा भोगेका थिए।

गैरसरकारी संस्थाहरूले पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सुरक्षित आवासगृहहरूमा विभिन्न सेवाहरू प्रदान गरिरहेका छन्। अभिलेख व्यवस्थापन, सुरक्षा र गोपनीयताको पाटो सामान्यतया सन्तोषजनक रहेको पाइएको छ। खाद्यान्न, आवास, स्वास्थ्य परीक्षण र परामर्श सेवाहरूको गुणस्तर मध्यम स्तरको रहेको छ। बजेटको अभावका कारण शिक्षा, सीपमूलक तालिम र रोजगारी सहयोगका कार्यक्रमहरू अझै पनि सीमित रहेका छन्।

नेपालमा पुरुष प्रभावितहरूका लागि हालसम्म कुनै सुरक्षित आवासगृह उपलब्ध छैन। भारत र अन्य वैदेशिक मुलुकहरूमा श्रम शोषणका लागि पुरुषहरूको बेचबिखन बढ्दो क्रममा रहेकाले प्रदेशस्तरीय परामर्शमा सहभागी सरोकारवालाहरूले पुरुषहरूका लागि छुट्टै सुविधासहितको केन्द्र स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिएका छन्।

दिगो पुनःएकीकरण प्रक्रिया: पारिवारिक स्वीकृति नहुनु, सुरक्षाको चिन्ता, सामाजिक लाञ्छना र ढिलो प्रशासनिक प्रक्रियाका कारण प्रभावितहरूको दिगो पुनःएकीकरण अझै पनि चुनौतीपूर्ण रहेको छ। यो समस्या विशेष गरी विदेशी नागरिक र परिचयपत्र वा कागजात नभएका व्यक्तिहरूको हकमा बढी जटिल देखिएको छ। गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रतिवेदनअनुसार वार्षिक २,००० भन्दा बढी प्रभावितहरूको पुनःएकीकरण हुने गरेको छ, जसमध्ये ९८ प्रतिशत आफ्नै परिवारमा फर्किने गरेका छन् भने न्यून सङ्ख्यामा व्यक्तिहरू स्वरोजगार हुने वा गैरसरकारी संस्थाहरूमा कर्मचारी वा स्वयंसेवकको रूपमा आबद्ध हुने गरेका छन्।

मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको संरक्षणमा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको भूमिका: लैङ्गिक हिंसामा परेकाहरूका लागि अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रले स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक सहयोग प्रदान गर्दै आएका छन्, तर यस्ता केन्द्रहरूको सेवाको गुणस्तरमा व्यापक भिन्नता पाइन्छ। लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी अभिलेख व्यवस्थापन प्रणालीमा एकरूपता छैन र धेरैजसो केन्द्रहरूमा छुट्टै कोठा र पर्याप्त तथ्याङ्क प्रणालीजस्ता आधारभूत पूर्वाधारको अभाव रहेको छ। यी कमीकमजोरीले बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको गोपनीयता र पूर्ण हेरचाह सुनिश्चित गर्ने कार्यमा अवरोध पुर्याएको छ।

वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका उपायहरू: वैदेशिक रोजगारीमा रहेका श्रमिकहरूको हकअधिकार र संरक्षणलाई सुदृढ पार्न नेपालले संयुक्त अधिराज्य (२०२२), रोमानिया (२०२३) र जर्मनी (२०२३) सँग द्विपक्षीय समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरेको छ। यी सम्झौताहरूले सुरक्षित भर्ना प्रक्रिया, समान व्यवहार, सामाजिक सुरक्षा, उजुरी संयन्त्र र मानव बेचबिखन विरुद्धका सुरक्षा उपायहरूलाई प्रोत्साहन गरेका छन्। साथै, श्रमिकहरूको अधिकार संरक्षणमा सहयोग पुर्याउन नेपालले प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरूमा श्रम सहचारीहरूसमेत परिचालन गरेको छ।

वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणमा कुटनीतिक नियोगको

भूमिका: सीमित नियोगहरूले मात्र तथ्याङ्क उपलब्ध गराए तापनि प्राप्त अनुमानित विवरणअनुसार अमेरिका र जापान जस्ता मुलुकहरूमा अवैध रूपमा बस्ने नेपालीहरूको सङ्ख्या बढ्दो क्रममा रहेको देखिन्छ। अमेरिकामा आ.व. २०८१/८२ सम्म यस्तो सङ्ख्या ९,००० पुगेको छ भने जापानमा रहेका २ लाख ७० हजार नेपालीमध्ये धेरैले ठगी र भ्रामक रोजगारीको समस्या झेलनुपरेको छ। रुस र बहराइनमा तुलनात्मक रूपमा न्यून सङ्ख्यामा नेपालीहरू अवैध रूपमा रहेको पाइएको छ। कुवेतस्थित नेपाली दूतावासले विगत तीन वर्षमा १,६०७ नेपाली घरेलु श्रमिकहरूको उद्धार गरेको छ, यद्यपि उद्धारका लागि विनियोजित बजेट भने अत्यन्त न्यून रहेको छ।

मलेसियामा वार्षिक करिब ३३ हजार ७०० नेपालीहरू कागजातविहीन अवस्थामा पुग्ने गरेको पाइएको छ, जसमध्ये करिब ९,००० जना जरिवाना तिरी स्वदेश फिर्ता कार्यक्रममार्फत नेपाल फर्किएका छन्। वार्षिक रूपमा सयौं नेपालीहरूले आममाफी पाए तापनि कानूनी रूपमा दर्ता भएका श्रमिकहरूले मात्र उजुरी दर्ता गर्न पाउने प्रावधान रहेको छ। मध्य एसियाली मुलुकहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क अपर्याप्त छ। अधिकतर यात्रा अनुमति पत्रका लागि आवेदन दिनेहरू ग्रीस वा अमेरिका जाने प्रयासमा टर्कीमा पक्राउ परेका नेपालीहरू रहेका छन्। साउदी अरबले वार्षिक रूपमा सयौं नेपालीहरूलाई देशनिकाला गर्ने गरेको छ र त्यहाँ पीडितहरूले न्याय प्राप्तमा ठूला अवरोधहरू झेलनुपरेको छ। ब्राजिलमा केवल चार जना कागजातविहीन नेपालीहरू रहेको र उनीहरू सबैलाई आममाफी दिइएको जानकारी प्राप्त भएको छ।

रोकथाम, सहयोग र सीमा सुरक्षासम्बन्धी उपायहरू

तुलनात्मक अवस्था: मानव बेचबिखनको रोकथाम र नियन्त्रणका सन्दर्भमा दक्षिण एसियाली मुलुकहरू जस्तै बङ्गालादेश, भारत, पाकिस्तान र श्रीलङ्काको तुलनामा नेपालको प्रगति सन्तोषजनक देखिँदैन। अमेरिकी सरकारको मानव बेचबिखनसम्बन्धी 'ट्रयाफिकिङ इन पर्सन्स' प्रतिवेदनले सन् २०२४ र २०२५ दुवै वर्षमा नेपाललाई 'टियर २ वाच लिस्ट'मा राखेको छ। विस्तृत नीति तथा कार्ययोजनाको अभाव: हाल नेपालमा मानव बेचबिखन नियन्त्रण र पीडित संरक्षणका लागि कुनै विस्तृत नीति तथा कार्ययोजनाको अभाव रहेको छ। सोही योजनाले मानव बेचबिखन उन्मूलन गर्ने विषयलाई सङ्क्षिप्तमा उल्लेख गरे तापनि यसले सन् २०२८/२९ सम्ममा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको सङ्ख्या १० बाट बढाएर १५ पुर्याउने एउटा मात्र लक्ष्य निर्धारण गरेको छ। यसले असमानता र भेदभावजस्ता जोखिमका मुख्य कारक तत्वहरूलाई सम्बोधन गर्न सकेको छैन। यसअघिका राष्ट्रिय कार्ययोजनाहरू (आर्थिक वर्ष २०५५/५६-२०५७/५८ र आर्थिक वर्ष २०६९/७०-२०७७/७८ सम्म) को अवधि समाप्त भइसकेको छ। महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले ती कार्ययोजनाहरूको समीक्षा गर्न वा उदीयमान मुद्दाहरू र सङ्घीय संरचनालाई समेट्ने गरी नयाँ राष्ट्रिय कार्ययोजना तर्जुमा गर्न बाँकी नै रहेको छ।

असान्दर्भिक संस्थागत संरचना: नेपालमा मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि विद्यमान संस्थागत संरचनाहरू सङ्घीयतापूर्वको संरचनामा आधारित भएकाले हाल ती असान्दर्भिक देखिएका छन्। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को संशोधन विधेयकले सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय संयन्त्रहरूको प्रस्ताव गरे तापनि उक्त विधेयक हालसम्म विचाराधीन अवस्थामा

नै रहेको छ। मिति २०८२ भदौ २७ मा भएको प्रतिनिधिसभाको विघटनका कारण यस प्रक्रियामा थप ढिलाइ भएको छ। हाल मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति नै मुख्य समन्वयकारी निकायको रूपमा रहेको छ, जसमा जिल्ला र स्थानीय समितिहरूको समेत प्रावधान छ।

तथापि, शासकीय स्वरूपमा आएको परिवर्तनका कारण संस्थागत संयन्त्रहरू पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आउन सकेका छैनन्। ७७ जिल्लाहरूमध्ये काठमाडौं, कास्की, बाँके, झापालगायतका केवल ११ वटा जिल्लामा मात्र कानूनी प्रावधान बमोजिम मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति गठन भएका छन्। ती समितिहरूको सक्रियता र कार्यसम्पादनको स्तर अझै स्पष्ट हुन सकेको छैन।

जिल्ला समितिहरू: अधिकतर जिल्ला समितिहरू संस्थागत स्मृतिको अभावमा कागजमा मात्र सीमित रहेका छन्, यद्यपि केही जिल्लाहरू अझै सक्रिय छन्। पाँचवटा जिल्लाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार त्रैमासिक बैठक, सुरक्षित आवासगृहको अनुगमन, सचेतनामूलक कार्यक्रम र परिचयपत्र वितरणजस्ता कार्यहरू भइरहेको देखिन्छ। कञ्चनपुर, सुर्खेत, सिन्धुपाल्चोक, झापा र कैलालीजस्ता जिल्लाहरूले नियमित बैठक, गैरसरकारी संस्थाहरूसँगको समन्वय र समुदाय स्तरका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको जानकारी दिएका छन्।

स्थानीय समितिहरू: धेरैजसो स्थानीय तहहरूले नियमावलीबमोजिम मानव बेचबिखन विरुद्धको स्थानीय समिति गठन गरेका छैनन्। गठन भएका समितिहरू पनि निष्क्रिय रहेका र बजेट हस्तान्तरणमा ढिलाइ हुने जस्ता समस्याबाट ग्रसित छन्। रूपन्देही र कपिलवस्तुका केही पालिकाहरूमा भने गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगमा कार्यविधि तर्जुमा गरी समितिहरू क्रियाशील रहेका छन्। बुद्धभूमि नगरपालिकाले मानव बेचबिखनविरुद्ध गरेको प्रभावकारी कार्यका लागि पहिचान बनाएको छ भने कपिलवस्तुको यो मोडेललाई अन्यत्र पनि कार्यान्वयन गर्न सकिने मानिएको छ।

पुनर्स्थापना कोष: पुनर्स्थापना कोषको आकार क्रमशः घट्दो क्रममा देखिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रू. १ करोड ७३ लाख रहेकोमा आ.व. २०८१/८२ सम्म आइपुग्दा यो केवल रू. ५९ लाखमा सीमित भएको छ। सुरुका दुई वर्षहरूमा बजेट खर्चको दर न्यून (६२% र ४७%) रहे तापनि आ.व. २०८१/८२ मा बजेट खर्च १०३% पुगेको छ, जसले विनियोजित बजेट घट्टै गए पनि आवश्यकता भने बढ्दै गएको पुष्टि गर्दछ।

सुरक्षित श्रम आप्रवासनका प्रयासहरू: श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले विकास साझेदार र स्थानीय सरकारहरूसँगको समन्वयमा सुरक्षित श्रम आप्रवासनका प्रयासहरूको नेतृत्व गरिरहेको छ। मन्त्रालयको तथ्याङ्कअनुसार यस्ता कार्यक्रमहरूबाट आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ११ लाख, आ.व. २०८०/८१ मा १२ लाख र आ.व. २०८१/८२ मा ७ लाख ५० हजार व्यक्तिहरू लाभान्वित भएका छन्। यसमा महिलाहरूको सहभागिता ३१ प्रतिशतबाट बढेर ३८ प्रतिशत पुगेको छ।

सुरक्षित आप्रवासनका प्रयासहरूले समेटेका भौगोलिक स्थानहरू अझै पनि सीमित छन्। सबै जिल्लाहरूमा कार्यक्रम सञ्चालन भए तापनि ७५३ पालिकाहरूमध्ये केवल २६७ वटामा मात्र यो पुग्न सकेको छ। लाभग्राहीहरूको

वितरण वास्तविक आप्रवासनको प्रवृत्तिसँग मेल खाएको देखिँदैन। उदाहरणका लागि, वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरूमध्ये सबैभन्दा बढी हिस्सा (२७%) मधेश प्रदेशको रहे तापनि कार्यक्रमका लाभग्राहीहरूमा यस प्रदेशको हिस्सा निकै कम (१५%) छ। यसको विपरित, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशमा भने आप्रवासनको अनुपातको तुलनामा लाभग्राहीको सङ्ख्या बढी देखिएको छ।

त्यसैगरी, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयका कार्यक्रमहरूमा उच्च जोखिमयुक्त क्षेत्र र समूहहरूको उचित नक्साङ्कनको अभाव रहेको छ। यसले गर्दा मानव बेचबिखन र असुरक्षित आप्रवासन रोकथाममा ती कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता सीमित हुन पुगेको छ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट भएका प्रयासहरू: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले मानव बेचबिखन नियन्त्रणका प्रयासहरूलाई सघाउ पुर्याउने गरी विभिन्न महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यस अन्तर्गत छैटौँ राष्ट्रिय मानव अधिकार कार्ययोजनामा मानव बेचबिखन रोकथामको विषयलाई एकीकृत गरिएको छ। साथै, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव नं. १३२५ र १८२० अन्तर्गतका नेपालका प्रतिबद्धताहरूलाई अगाडि बढाउनुका साथै सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनका संशोधनहरू स्वीकृत गरिएको छ। उक्त संशोधनमार्फत कसुरको दायरा विस्तार गरी तस्करी, हुण्डी, डिजिटल मुद्राको दुरुपयोग र अवैध कारोबारलाई समेत समेटिएको छ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय: राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयसँग श्रम शोषणका लागि हुने मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन वा अनुमान गर्ने कुनै छुट्टै एकाइ वा विधि विद्यमान छैन। नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०१९ मा मानव बेचबिखनसम्बन्धी सचेतनाका दुईवटा प्रश्नहरू समावेश गरिएको भए तापनि नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण २०२४ मा ती प्रश्नहरूलाई हटाइएको छ।

गैरसरकारी संस्थाहरूको कार्य

कार्यक्षेत्र, लक्षित हस्तक्षेपमूलक कार्यक्रम र सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू: गैरसरकारी संस्थाहरू सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूमा सक्रिय रहे तापनि गरिबी वा बेरोजगारीजस्ता मानव बेचबिखनका मूल/आधारभूत कारणहरू सम्बोधन गर्ने गरी गरिने हस्तक्षेपहरू सीमित छन्। यी संस्थाहरू प्रायः साना भौगोलिक क्षेत्रहरूमा केन्द्रित भई कार्य गर्दछन्। किन इण्डियासहित सर्वेक्षण गरिएका १९ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये केहीले आन्तरिक बेचबिखनमा, केहीले अन्तर्देशीय/सीमापार मुद्दाहरूमा र केहीले सुरक्षित आप्रवासनका क्षेत्रमा कार्य गरिरहेका छन्। लगभग सबै संस्थाहरूले सचेतना, क्षमता अभिवृद्धि र सञ्चार माध्यममार्फत पहुँच विस्तारका कार्यहरू गरे तापनि अत्यन्त न्यून संस्थाहरूले मात्र लक्षित सामाजिक-आर्थिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरेका छन्।

निगरानी तथा रोकिएका बेचबिखनका जोखिमयुक्त व्यक्तिहरूको सङ्ख्या: नेपालका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले बेचबिखनको जोखिममा परी सीमा पार गर्न लागेका वार्षिक औसत करिब ७,४०० व्यक्तिहरूलाई निगरानी तथा रोकछेक गरेका छन्, जसमा आर्थिक वर्ष अनुसार उतारचढाव देखिन्छ। यस्ता घटनाहरूमा महिला तथा बालिकाहरूको सङ्ख्या अत्यधिक रहेको छ। निगरानी र रोकिएका व्यक्तिहरूको कुल सङ्ख्याको आधाभन्दा बढी हिस्सा माइती नेपाल एकलैको रहेको छ भने त्यसपछि क्रमशः साना हातहरू नेपाल (२१%),

आफन्त नेपाल (१७%) र शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र (७%) रहेका छन्। अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपमा निकै कम रहेको छ।

सीमा सुरक्षाका उपाय र सहयोग

गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित सीमा निगरानी कक्षको नक्साङ्कन: नेपाल-भारतका मुख्य सीमा नाकाहरू, नेपाल-चीनका दुई नाका र प्रमुख राजमार्ग तथा बसपार्कहरूमा सीमा निगरानी कक्षहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। माइती नेपाल र साना हातहरू नेपालले १७-१७ वटा, आफन्त नेपालले १२ वटा र अन्य संस्थाहरूले थोरै सङ्ख्यामा यस्ता कक्षहरू सञ्चालन गरिरहेका छन्। धेरैजसो कक्षहरू पछिल्लो पाँच वर्षमा स्थापना भएका हुन् भने केही दशकौँ अघिदेखि सञ्चालनमा छन्। कतिपय ठूला सीमा नाकाहरूमा एकभन्दा बढी गैरसरकारी संस्थाहरू कार्यरत छन्, तर खुला सीमाका धेरै साना नाकाहरूमा अझै पनि यस्ता कक्षहरूको पहुँच पुग्न सकेको छैन, जसलाई विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ।

खुला तथा जोखिमयुक्त सीमा नाका (चोर नाका): नेपाल-भारतबीचको खुला सीमाका कारण धेरै नाकाहरूमा गैरसरकारी संस्था वा सशस्त्र प्रहरी बलको नियमित निगरानी पुग्न सकेको छैन, जसले गर्दा अनुगमन कार्य जटिल बनेको छ। रूपन्देही, बाँके र बर्दियाका गैरसरकारी संस्थाहरूले धेरै नाकाहरू अत्यन्त जोखिमपूर्ण रहेको र विशेष गरी चाडपर्व वा विवाहको समयमा ती नाकाहरूको दुरुपयोग हुने गरेको जानकारी दिएका छन्। बेचबिखनकर्ताहरूले पीडितहरूलाई दाउरा सङ्कलनकर्ता, बाख्रा गोठालो, अन्त्येष्टि कार्यक्रमका सहभागी र धार्मिक कार्यक्रमका सहभागीको आवरणमा यस्ता नाकाबाट सीमा पार गराउने गरेका छन्।

नेपाल र भारतका पक्षहरूबीचको सहयोग संयन्त्र: नेपाल र भारतका पक्षहरूबीच अन्तर्देशीय/सीमापार सहयोगका लागि थुप्रै प्रयासहरू सुरु गरिए तापनि ती सबैले निरन्तरता पाउन सकेका छैनन्। सन् २०१५ मा नेपालगञ्जमा स्थापना भएको 'भारत-नेपाल संयुक्त मञ्च' बजेट अभावका कारण निष्क्रिय हुन पुग्यो, जसले गर्दा साझा जिम्मेवारीको पाटो कमजोर बनेको छ। यसको विपरित भैरहवा-सुनौली नाकामा भारतीय सुरक्षा बल र गैरसरकारी संस्थाहरूको एउटा 'कोर कमिटी'ले नेपाली पक्षसँग नजिक रहेर कार्य गरिरहेको छ। कञ्चनपुरका सुरक्षा निकायहरूले पनि समयसमयमा बैठक बस्ने र 'ह्याट्सएण' समूहहरूमार्फत सूचना आदानप्रदान गर्ने गरेका छन्।

व्यावसायिक तथा निजी सवारी साधन सञ्चालकहरूको दायित्व: नेपाल-भारत सीमाको दुवैतर्फका सार्वजनिक तथा निजी सवारी चालक र सञ्चालकहरूको अनुगमन पक्ष कमजोर रहेको छ र कतिपय अवस्थामा उनीहरूले बेचबिखनकर्ताहरूसँग मिलेमतोसमेत गर्ने गरेको पाइएको छ। गौरीफेन्टा नाकामा बसका कर्मचारीहरूले महिला तथा बालिकाहरूको आवतजावतमा सहयोग पुर्याउने गरेको जानकारी गैरसरकारी संस्थाहरूले दिएका छन्। सुनौली नाकामा भारतीय सवारी साधनहरूको उच्च गति र चापका कारण निरीक्षण कार्य कठिन हुने गरेको छ, जसले गर्दा पीडितहरूलाई आफन्तको भेषमा वा झुक्याएर ओसारपसार गर्ने जोखिम बढेको छ।

किर्ते भ्रमण कागजात र भिजिट भिसाको दुरुपयोग: लगभग सबै सीमानाकामा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी र प्रहरीले किर्ते भ्रमण कागजातहरूको बढ्दो प्रयोग भइरहेको र सोको प्रमाणीकरण गर्न कठिन रहेको उल्लेख गरेका छन्।

पीडितहरूले अक्सर दलालहरूद्वारा तयार गरिएका अनुमति पत्र र स्थानीय सिफारिस लगायतका वैधानिक देखिने कागजातहरू बोक्ने गरेका छन्। यसका अतिरिक्त, नक्कली भारतीय आधार कार्डको प्रयोग बढ्दो क्रममा छ, जसले गर्दा भारत प्रवेश गर्न र त्यहाँबाट तेस्रो मुलुक (विशेष गरी मध्यपूर्वी देशहरू) तर्फ जान सहज हुने गरेको छ।

मानव बेचबिखन नियन्त्रणका उपायहरूको प्रतिकूल प्रभाव: सञ्चार माध्यममा आएका समाचार, विज्ञहरूको धारणा र कतिपय सरकारी अधिकारीहरूले समेत नेपालका मानव बेचबिखन नियन्त्रणका उपायहरू, विशेष गरी खाडी मुलुकहरूमा घरेलु कामदारका रूपमा महिलाहरूलाई जान लगाइएको प्रतिबन्धले अन्जानमै मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीलाई थप प्रश्रय दिएको स्वीकार गरेका छन्। दशक लामो प्रतिबन्धका बावजूद १ लाख ५० हजारभन्दा बढी महिलाहरू खाडी तथा मध्यपूर्वी मुलुकहरूमा तस्करी भएका छन्। त्यहाँ उनीहरू कागजातविहीन अवस्थामा रहेका छन् र नेपाली दूतावास वा श्रम अधिकारीहरूको संरक्षणको पहुँचभन्दा बाहिर रहेका छन्।

परराष्ट्र मन्त्रालयले समेत खाडी मुलुकहरूमा घरेलु कामदार पठाउन लगाइएको प्रतिबन्धले महिलाहरूलाई तस्करी र आप्रवासी तस्करीको उच्च जोखिममा पारेको तथ्यलाई स्वीकार गरेको छ। २०८२ वैशाख २५ मा प्रतिनिधि सभा अन्तर्गतको उद्योग तथा वाणिज्य र श्रम तथा उपभोक्ता हित समितिले घरेलु महिला कामदारमाथिको प्रतिबन्धको प्रभावबारे जानकारी लिन परराष्ट्र सचिवलाई आमन्त्रण गरेको थियो। सो क्रममा सचिवले विद्यमान नीतिले अवैध आप्रवासन रोक्न नसकेको र सन् २०१७ मा महिलाहरूलाई सुरक्षित रूपमा खाडी मुलुक पठाउनका लागि तय गरिएका शर्तहरू नेपालले पूरा गर्न नसकेको स्वीकार गरेका थिए।

मानव बेचबिखनसम्बन्धी सचेतना: समग्रमा, देशमा मानव बेचबिखनका बारेमा ७२ प्रतिशत महिला र ८८ प्रतिशत पुरुषहरू सचेत रहेका छन्।^{१०} सचेतनाको यो स्तर उमेर, प्रदेश, शिक्षा र आर्थिक अवस्थाअनुसार फरकफरक रहेको पाइएको छ। विशेष गरी मधेश प्रदेशमा आधाभन्दा कम महिलाहरूले मात्र यसबारे जानकारी रहेको बताएका छन्। शिक्षाको स्तर वृद्धिसँगै सचेतनाको मात्रामा पनि उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ जस्तै, शिक्षा नलिएका महिलाहरूमा सचेतनाको दर ४१ प्रतिशत मात्र छ भने उच्च शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरूमा यो दर ९८ प्रतिशत रहेको छ। यसले मानव बेचबिखनसम्बन्धी ज्ञान अभिवृद्धि गर्न शिक्षा र आर्थिक अवस्थाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने कुरालाई पुष्टि गर्दछ।

अपराधीकरण, सजाय र क्षतिपूर्ति

कानूनी संरचना तथा संशोधनहरू: नेपालले सन् २०२० मा बहुराष्ट्रिय संगठित अपराधविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिलाई सहयोग पुर्याउने पूरक आलेखका रूपमा रहेको मानव बेचबिखन, खास गरी महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखनको रोकथाम, दमन र सजाय गर्नेसम्बन्धी आलेखको अनुमोदन गरेको छ। यस सम्बन्धमा प्रमुख राष्ट्रिय कानूनहरूका रूपमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली, २०६५ कार्यान्वयनमा रहेका छन्। नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले २०८० फागुन ६ मा उक्त ऐनको पहिलो संशोधन

विधेयक, २०८० स्वीकृत गरेको भए तापनि यो हालसम्म संसदीय अनुमोदनको पर्खाइमा रहेको छ।

कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयले विद्यमान ऐनलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखसँग सामञ्जस्य कायम गर्न विभिन्न संशोधनहरू प्रस्ताव गरेको छ, यद्यपि महिला, कानून र विकास मन्त्रको सन् २०२० को विश्लेषणको तुलनामा अझै पनि केही कानूनी रिक्तताहरू कायमै छन्। सुधारका लागि आवश्यक पक्षहरूमा 'पीडित'को स्पष्ट परिभाषा गर्ने, 'वेश्यावृत्ति' शब्दलाई हटाएर त्यसको ठाउँमा 'यौन शोषण' भन्ने शब्द राख्ने, विदेशमा रहेका नियोगहरूअन्तर्गत अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरूको सुनिश्चितता गर्ने र डर वा दबाबका कारण बयान फेर्ने पीडितहरूलाई दिइने दण्डको प्रावधान हटाउनुपर्ने लगायतका विषयहरू रहेका छन्।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा व्यावसायिक वातावरण प्रवर्द्धन ऐन, २०८०, वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मा केही हालैका संशोधनहरू गरिए तापनि, यी प्रमुख कानूनहरूले 'पालेमो प्रोटोकल'को पूर्ण परिपालना गर्न अझै संशोधनको आवश्यकता रहेको छ। नागरिक समाजका अध्ययनहरू (महिला, कानून तथा विकास मन्त्र, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागुऔषध तथा अपराधसम्बन्धी कार्यालय, र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले अझै पनि सम्बोधन नभएका पर्याप्त कानूनी रिक्तताहरूलाई उजागर गरिरहेका छन्।

सर्वोच्च अदालतको आदेश: मानव ओसारपसारसम्बन्धी मुद्दा, नेपाल सरकार (वादीका तर्फबाट, ६५ ध १० को परिवर्तित नाम) विरुद्ध खेमबहादुर नेगी (मुद्दा नं. ०७६-CR-०४३८) मा सर्वोच्च अदालतले नेपाल सरकारलाई मानव तस्करीका कार्यहरूलाई अपराधीकरण गर्नका लागि छुट्टै कानून बनाउन र संयुक्त राष्ट्रसङ्घको आप्रवासी तस्करीसम्बन्धी आलेखलाई अनुमोदन गर्न निर्देशनात्मक आदेश दिएको थियो। साथै, अदालतले प्रहरी अनुसन्धान वा अभियोजन प्रक्रिया अगाडि बढाउनुपूर्व उक्त मुद्दा स्पष्ट रूपमा मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार, वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी ठगी वा मानव तस्करी के हो, सोको कसुरको प्रकृति यकिन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको आदेश दिएको थियो।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग: सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले बैकिङ कसुर, राजस्व छली, मानव बेचबिखन, लागुऔषध ओसारपसार, दुर्लभ खनिज तस्करी र ठगीजस्ता अपराधहरूसँग जोडिएको सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने गर्दछ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित सम्पत्ति शुद्धीकरणको एउटा मात्र मुद्दा दर्ता भएको थियो भने त्यसपछिका वर्षहरूमा यस्ता मुद्दा शून्य रहेका छन्। सरकारी अधिकारी वा राजनीतिक नियुक्ति पाएका व्यक्तिहरू विरुद्ध कुनै पनि मुद्दा दर्ता भएन।

कानून कार्यान्वयनको अवस्था

नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको व्याप्तता दर: नेपालगञ्जस्थित माइती नेपालको २२ वर्षको (सन् २००२-२०२४ सम्मको) तथ्याङ्कअनुसार ९,६७५ जनालाई सीमानाकामा निगरानी गरी रोकछेक गरिएको, ३९० जनाको उद्धार गरिएको र ९८ वटा मुद्दा दायर गरिएको थियो। यस आधारमा मानव बेचबिखन मुद्दा दर्ताको दर १% (निगरानी गरी रोकिएको

आधारमा) देखि २५% (उद्धारको आधारमा) सम्म रहेको देखिन्छ। यसले गर्दा वास्तवमा कस्ता मुद्दाहरू दर्ता भइरहेका छन् भन्ने सम्बन्धमा अनिश्चितता झल्किन्छ।

प्रभावकारी अनुसन्धानका चुनौतीहरू: मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोले प्रभावकारी अनुसन्धानमा विभिन्न चुनौतीहरू रहेको प्रतिवेदन गरेको छ। जसमध्ये ढिलो उजुरी आउँदा प्रमाण नष्ट हुने, प्रमाण सङ्कलन गर्न कठिनाई हुने, विदेशमा रहेका दलालहरूलाई अभियोजन गर्न नसकिने र मुद्दा निर्माणका लागि वित्तीय कारोबारको प्रमाण जुटाउन नसकिने जस्ता समस्याहरू प्रमुख छन्।

मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित मुद्दाको फैसलाका लागि लाग्ने समय: प्रहरी अनुसन्धानका लागि करिब तीन हप्ता लाग्छ भने अदालतमा मुद्दा दायर गर्न थप तीन हप्ता लाग्ने गर्दछ। मुद्दा दर्ता भएको ३ देखि ५ महिनामा अदालतमा सुनुवाइको पहिलो पेशी तोकिन्छ। त्यसपश्चात्, अदालतबाट फैसला हुन सामान्यतया ९ महिनादेखि २ वर्षसम्म लाग्ने गरेको देखिन्छ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको विश्लेषण: कैलाली जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) मा दर्ता भएका १९ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको पुनरावलोकन गर्दा कुनै पनि मुद्दामा सङ्गठित अपराधको अभियोग लगाइएको पाइएन, यद्यपि कतिपय मुद्दामा एकभन्दा बढी कसुरदारहरू संलग्न थिए। करिब आधा मुद्दाहरू नेपाल-भारत सीमा नाकामा निगरानी गरी रोकिएका पीडितहरूसँग सम्बन्धित छन्। एकतिहाइ मुद्दाहरूमा पीडितहरूलाई भारतीय शहरहरूमा यौन व्यवसाय गराउन खोलिएको स्थल (कोठी) बाहिरको 'यौन व्यवसाय चलाउन' का लागि बेचबिखन गरिसकिएको देखिन्छ भने बाँकी एकतिहाइ मुद्दाहरू आन्तरिक बेचबिखनसँग सम्बन्धित छन्। अधिकतर मुद्दाहरूमा एकल कसुरदार (मुख्यतया नेपाली पुरुष) संलग्न रहेको र उनीहरूले विवाह वा रोजगारीको प्रलोभन देखाई पीडितहरूलाई जालमा पारेको पाइएको छ।

मानव बेचबिखनका अभियुक्तहरूको पक्राउ र फरार अवस्था: तथ्याङ्कअनुसार वार्षिक औसत ३७१ जना मानव बेचबिखनका कसुरदारहरू अभिलेखीकरण हुने गरेका छन्। तीमध्ये करिब ६० प्रतिशत पक्राउ पर्छन् भने बाँकी ४० प्रतिशत नेपालभित्रै फरार रहने गरेका छन्। धेरैजसो अपराधहरू विदेशमा हुने भएकाले अभियुक्तहरूलाई समयमै नियन्त्रणमा लिन कठिनाई भइरहेको प्रहरीको भनाइ छ।

मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूलाई कानूनी सहायतामा गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिका

सर्वेक्षण गरिएका कुल १७ गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये ९ वटा संस्थाहरूले^{११} पीडित तथा प्रभावित व्यक्तिहरूलाई जाहेरी दर्ता, अदालतमा उपस्थिति र मुद्दाको निरन्तर अनुगमनका लागि कानूनी सहायता प्रदान गरेको पाइएको छ। औसतमा, यी संस्थाहरूले वार्षिक १५८ वटा मुद्दाहरूमा १६८ जना प्रभावितहरूलाई सहयोग पुर्याएका छन्, जसमा आधाभन्दा बढी (५२%) बालबालिका र ४८% महिला रहेका छन्।

मानव बेचबिखन विरुद्धका मुद्दाहरूमा न्याय सम्पादन

न्यायिक समीक्षा मुख्यतया दुईवटा स्रोतहरू, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र

सर्वोच्च अदालतको तथ्याङ्कमा आधारित छ। दुवै निकायले वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने भए तापनि उनीहरूको तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली फरक रहेकाले प्रत्यक्ष तुलना गर्न कठिन देखिएको छ।

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तथ्याङ्क: आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल १९४ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए, जसमा अधिकतर (१८५) "मानव ओसारपसार" को कसुरसँग सम्बन्धित थिए भने "मानव बेचबिखन (मानिस खरिद वा बिक्री)" सम्बन्धी ५ वटा र "जबरजस्ती वेश्यावृत्ति" सम्बन्धी २ वटा मुद्दा मात्र रहेका थिए। उक्त वर्ष कसुर ठहर हुने दर ५५% र फैसला हुन बाँकी दर ७८% रहेको थियो। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल २११ वटा मुद्दा दर्ता भए, जसमा २०२ वटा "मानव ओसारपसार" र बाँकी ८ वटा "मानव बेचबिखन (खरिद-बिक्री)" को कसुरसँग सम्बन्धित थिए। यस वर्ष कसुर ठहर हुने दर घटेर ४४% मा खुम्चिएको छ भने फैसला हुन बाँकी दर ७६% रहेको छ।

नेपालका १८ वटा उच्च सरकारी वकील कार्यालयहरूमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८१/८२ मा समान २६६ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए। कसुर ठहर हुने दर आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ५४% रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा बढेर ६३% पुगेको छ भने फैसला हुन बाँकी दर ४९% बाट घटेर ३६.५% मा झरेको छ। कसुरको प्रकृतिअनुसार ठहर दर फरक देखिएको छ जसमा "मानव खरिद-बिक्री" को कसुरमा ठहर दर न्यून (४८% देखि ३१%) रहेको छ भने "मानव ओसारपसार" को कसुरमा यो दर बढी (५८% देखि ५९%) रहेको पाइएको छ।

जिल्लास्तरका मुद्दाहरूमध्ये करिब ७०% देखि ८०% "मानव ओसारपसार" सँग सम्बन्धित छन् भने थोरै सङ्ख्यामा (१०%-१५%) "मानव खरिद-बिक्री", अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा जबरजस्ती वेश्यावृत्ति (३%) र एउटा मानव अङ्ग झिक्नेसम्बन्धी मुद्दा रहेको छ। जिल्ला अदालतहरूमा कसुर ठहर हुने दर न्यून छ, जस्तै आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा फैसला भएका मुद्दाहरूमध्ये एकतिहाइमा मात्र कसुर ठहर भएको थियो। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा फैसला हुन बाँकी मुद्दाहरूको सङ्ख्या उच्च थियो, जहाँ दर्ता भएका करिब आधा मुद्दाहरू विचाराधीन थिए भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो अनुपात तुलनात्मक रूपमा कम (३५%) रहेको थियो।

मुद्दा अभियोजन प्रक्रियाको अवस्था: मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित करिब ९८ प्रतिशत मुद्दाहरूमा अभियोजन गरिएको छ भने बाँकी २ प्रतिशत मुद्दा चल्न नसक्ने देखिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा दर्ता भएका ३०६ जना प्रतिवादी संलग्न १५८ वटा नयाँ मुद्दाहरूमध्ये केवल ३ वटा (२ प्रतिशत) मुद्दामा मात्र "अभियोजन नगर्ने" निर्णय भएको थियो। त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३०८ जना कसुरदार/प्रतिवादी संलग्न २७१ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएकोमा केवल ६ वटा (२.२ प्रतिशत) मुद्दाहरूमा अभियोजन नगरिएको पाइएको छ।

सङ्गठित अपराधसम्बन्धी थप दाबी: मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमध्ये अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा मात्र थप सङ्गठित अपराधको अभियोग लगाइएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा दर्ता भएका १५८ वटा नयाँ मुद्दाहरूमध्ये ९.५ प्रतिशतमा मात्र यो अभियोग लगाइएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २७१ मध्ये केवल ३ वटा मुद्दामा यस्तो दाबी गरिएको थियो। दुवै वर्षमा सङ्गठित अपराधको थप अभियोगसहित दायर गररी फैसला भएका कुल चारवटै

मुद्दाहरूमा प्रतिवादीले सफाई पाएका छन्।

सर्वोच्च अदालतको तथ्याङ्क: सर्वोच्च अदालतको तथ्याङ्कले मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू घट्टो क्रममा रहेको देखाउँछ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४०८ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ४०२ र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३७५ मा झरेको छ। हरेक वर्ष तीनचौथाइभन्दा बढी मुद्दाहरू विचाराधीन अवस्थामा रहेका छन्। उच्च अदालतमा पनि मुद्दा दर्ताको सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४०२ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा घटेर २६७ पुगेको छ र विभिन्न अदालतहरूबीच यसमा ठूलो भिन्नता देखिन्छ। समग्रमा, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा करिब दुईतिहाइ मुद्दाको फैसला भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ५७% मुद्दाको फैसला भएको छ, यद्यपि विभिन्न उच्च अदालतको फैसला दर फरकफरक रहेको छ।

नेपालका ७७ वटै जिल्ला अदालतहरूमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ र २०८१/८२ मा कुल ७७३ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए, तर जिल्ला अदालतअनुसार मुद्दा दर्ताको सङ्ख्यामा फरकफरक रहेको छ। कुल मुद्दाको एकतिहाइ हिस्सा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मात्र दर्ता भएको छ भने करिब ८ प्रतिशत बाँके जिल्ला अदालतमा दर्ता भएका छन्। तुलनात्मक रूपमा बढी मुद्दा दर्ता हुने अन्य जिल्ला अदालतहरूमा मोरङ, कैलाली, झापा, रूपन्देही, पर्सा, कपिलवस्तु र सुनसरी पर्दछन् (यी जिल्लाहरूमा मुद्दाको सङ्ख्या २५ देखि ३६ सम्म रहेको छ)। सामान्यतया, तथ्याङ्कअनुसार दुर्गम र हिमाली जिल्लाहरूमा निकै कम मुद्दा दर्ता भएका छन्। वार्षिक रूपमा दर्ता भएका कुल मुद्दाहरूमध्ये करिब आधाको मात्र फैसला हुने गरेको छ, जसले गर्दा झन्डै आधा मुद्दाहरू विचाराधीन नै रहने गरेका छन्।

प्रदेशस्तरीय परामर्शका नतिजा

कानून कार्यान्वयनको अवस्था: सबै प्रदेशका सहभागीहरूले मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा कानून कार्यान्वयनको पक्ष कमजोर रहेको प्रतिवेदन गरेका छन्। कोशी प्रदेशले राजनीतिक प्रभावका कारण अपराधीहरू पक्राउ नपर्दा दण्डहीनता बढेको उल्लेख गरेको छ भने मधेश प्रदेशले राजनीतिक दबाबका कारण किटानी जाहेरी दर्ता गर्न कठिनाई हुने गरेको विषय उठाएको छ। त्यस्तै, लुम्बिनी प्रदेशले मानव बेचबिखन गिरोहका मुख्य नाइकेहरूलाई पहिचान गर्न वा नियन्त्रणमा लिन निकै चुनौतीपूर्ण रहेको पक्षलाई उजागर गरेको छ।

पीडितको न्यायमा पहुँच: प्रदेशस्तरीय परामर्शले न्यायमा पहुँचका सन्दर्भमा विभिन्न अवरोधहरू रहेको देखाएको छ। कानूनले न्यायमा पहुँचको सुनिश्चितता गरे तापनि कानूनी प्रक्रियामा प्रवेश गर्दा पीडितहरूले डर, धम्की र सचेतनाको अभाव जस्ता समस्या झेलनुपरेको छ। क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न हुने ढिलाइ र प्रमाण सङ्कलनमा हुने कठिनाइले गर्दा अक्सर अभियुक्तहरूले सफाई पाउने गरेका छन्, जसले गर्दा पीडितहरू न्याय र राहतबाट वञ्चित हुने गरेका छन्।

कसुरदारको अधिकार: परामर्शमा सहभागी चारवटै प्रदेशका प्रतिनिधिहरूले नेपाली कानूनद्वारा प्रदत्त कसुरदारको अधिकार हनन भएको कुनै प्रमाण नरहेको बताएका छन्। हिरासतमा कसुरदारहरूलाई कुनै पनि प्रकारको शारीरिक वा मानसिक यातना दिइएको ठोस उदाहरण वा प्रमाण फेला नपरेको उनीहरूले

जानकारी दिएका छन्।

कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनका चुनौतीहरू: परामर्शमा सहभागीहरूअनुसार प्रभावकारी कानून कार्यान्वयनका प्रमुख चुनौतीहरूमा जनचेतनाको न्यून स्तर, नेपाल र भारतबीचको खुला सीमा र सुपुर्दगी सन्धिको अभाव रहेका छन्। यसका साथै अभियुक्तहरूलाई प्राप्त हुने राजनीतिक संरक्षण, समाजले उनीहरूलाई दिने सहज स्वीकार्यता र अभियोजनका लागि पर्याप्त एवम् ठोस प्रमाणहरू जुटाउन नसक्नुले कानून कार्यान्वयनमा थप अवरोध सिर्जना गरेको छ। त्यसैगरी, डर, धम्की वा प्रलोभनका कारण पीडितहरूले प्रतिकूल बयान (होस्टायल) दिने, उनीहरू मुद्दा दर्ता गर्न अनिच्छुक रहने र पीडितको पर्याप्त सामाजिक पुनर्स्थापना हुन नसक्नुजस्ता विषयहरूले पनि प्रभावकारी कानूनी कारबाहीको प्रक्रियालाई चुनौतीपूर्ण बनाएका छन्।

७.२ छलफल

मानव बेचबिखन

विभिन्न परोक्ष स्रोतहरूबाट प्राप्त जानकारीमा आधारित यो प्रतिवेदनले सन्दर्भ अवधि (आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२) मा नेपालमा वार्षिक रूपमा बेचबिखन हुने वा बेचबिखनको प्रयास हुने महिला तथा बालबालिकाको सङ्ख्या १० हजार ९०० रहेको अनुमान गरेको छ। उनीहरू कि त बेचबिखनमा परेका हुन्छन् वा बेचबिखनको प्रयासको शिकार भएका हुन्छन्। यसबाहेक, वार्षिक रूपमा काठमाडौंको त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट मात्र १ लाख ३६ हजार व्यक्तिलाई तस्करी गराइने गरिएको देखिएको छ (तालिका ७.१)। तस्करीमा परेका आप्रवासीहरूमध्ये बहुसङ्ख्यक पुरुष हुने गरेका छन् तथापि, महिलाहरू पनि उल्लेखनीय सङ्ख्यामा छन् जसलाई विशेष गरी मध्यपूर्वी एसियातर्फ तस्करी गरिन्छ र उनीहरू प्रायः गन्तव्य मुलुक पुग्दा श्रम बेचबिखनको अवस्थामा पुग्छन्। पुरुषहरूको श्रम बेचबिखनको पनि प्रमाणहरू छन्, जसमा ग्रेटर मेखोड उपक्षेत्र (Greater Mekong Sub-region) जस्ता अन्य क्षेत्रहरूबाट पुरुषहरूलाई माछा मार्ने क्षेत्रमा र पानीमुनिको खतरनाक काममा बढ्दो रूपमा बेचबिखन गरिएको देखिन्छ (Pocock, 2016)।

तालिका ७.१: नेपालमा मानव बेचबिखन वा बेचबिखनको प्रयासमा परेका महिला तथा बालबालिका र आप्रवासी तस्करीको वार्षिक अनुमान, (आर्थिक वर्ष २०७९/८०-२०८१/८२)

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	स्रोत
१	उद्धार गरिएका बेचबिखन पीडितहरूको सङ्ख्या (तीन वर्षको औसत)	२१०	तालिका २.२
२	सशस्त्र प्रहरी बल नेपालद्वारा सीमा नाकामा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्ति (तीन वर्षको औसत)	१३०	तालिका २.१६
३	शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रद्वारा रूपन्देही र कैलालीमा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्ति (आर्थिक वर्ष २०८०/८१)	५२५	तालिका २.१८
४	अन्य गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा रोकिएका जोखिममा रहेका व्यक्ति (तीन वर्षको औसत)	७,३८४	तालिका ५.३
५	नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालयको अभिलेखअनुसार फेला नपरेका कुल महिला तथा बालबालिका (तीन वर्षको औसत)	२,६८३	तालिका २.१९
	कुल	१०,९३२ वा १०,९००	
	आप्रवासी तस्करी भएको सङ्ख्या (तीन वर्षको औसत)	१,३६,०००	तालिका ३.१

टिप्पणी: यहाँ तीन वर्षको औसत भन्नाले आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ लाई जनाउँछ।

करिब १५ वर्षअघि मानव बेचबिखनसम्बन्धी तत्कालीन बहसको विशेषण गर्दै अल्भारेज र एलेसी (२०१२) ले केवल महिला र बालबालिकालाई यौन बेचबिखनको पीडितका रूपमा हेर्ने साँघुरो सोचभन्दा माथि उठेर श्रम बेचबिखनसम्बन्धी कानून, नीति र पीडित सेवाहरूको तर्जुमा एवम् कार्यान्वयनमा जोड दिनुपर्ने तर्क अघि सारेका थिए। अर्कोतर्फ, नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या माथि उल्लिखित अनुमानहरूको तुलनामा निकै न्यून रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा केवल १६३ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १७० र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा १२५ वटा मुद्दा दर्ता भएका छन्। बेचबिखनमा परेका पीडितहरूमा महिला र बालिका मात्र नभई पुरुष र बालकहरूसमेत रहेका छन्, जसमा बालबालिकाको हिस्सा ३८ प्रतिशत रहेको छ। तथ्याङ्कले देखाएअनुसार कसुरदारहरू नेपालका सबै सामाजिक समूहहरूबाट रहेका छन्, जसमा केही विदेशी नागरिकहरूसमेत संलग्न छन्।

आयोगको अध्ययनको नतिजाहरूले विगत तीन वर्षका कुल ६३२ जना बेचबिखनका पीडितहरूमध्ये अधिकांश 'वेश्यावृत्ति' (४१%) का लागि बेचबिखनमा परेको देखाउँछ। त्यसपछि क्रमशः 'यौन शोषणका लागि मानव ओसारपसार' (३३%) र 'जबरजस्ती श्रम'का लागि बेचबिखन (१२%) भएको पाइएको छ। हाम्रा यी नतिजा अल-ताम्मेमी र अन्य (२०२३) ले सन् २०१० र २०२० को बीचमा 'काउन्टर ट्राफिकिङ डाटा कलेक्टिभ' (CTDC) को तथ्याङ्क भण्डारबाट प्राप्त गरेका विश्वव्यापी नतिजाभन्दा भिन्न रहेका छन्। उनीहरूको अध्ययनमा ८७,००३ जना बेचबिखनका पीडितहरूमध्ये करिब आधा यौन शोषणका लागि र २१% जबरजस्ती श्रमका लागि बेचबिखनमा परेका थिए। यौन शोषणका लागि बेचबिखनमा परेकाहरूमध्ये १५% वेश्यावृत्तिमा, २% अश्लील चित्रणमा, ०.६% निजी यौन सेवामा र ०.१% 'रिमोट इन्टरएक्टिभ' यौन सेवामा संलग्न थिए।

प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाल प्रहरीमा मुद्दा दर्ता भएका पीडितहरूमध्ये ९२% महिला तथा बालिकाहरू (५५% वयस्क महिला र ३७% १८ वर्षमुनिका बालिका) रहेका छन्। विश्वव्यापी तथ्याङ्कसँग तुलना गर्दा यो सङ्ख्या उल्लेख्य रूपमा बढी देखिन्छ, जहाँ महिलाको हिस्सा ७०% मात्र रहेको छ (ऐ.)। तथ्याङ्कमा देखिएको यो भिन्नताको मुख्य कारण नेपालमा जबरजस्ती श्रमका लागि बेचबिखनमा परेका पुरुष पीडितहरूको उजुरी अत्यन्त न्यून हुनु हुन सक्छ।

प्रस्तुत अध्ययनका नतिजाहरूले देखाएअनुसार मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरू नेपालका ७७ मध्ये ७० जिल्लाका रहेका छन्, यद्यपि जिल्लागत रूपमा यसको प्रसार फरकफरक पाइएको छ। प्रभावितहरूको सङ्ख्याका आधारमा प्रमुख १० उद्गम जिल्लाहरू (घट्टो क्रममा) नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, उदयपुर, बाँके, गोरखा, कैलाली, काभ्रे, मकवानपुर, मोरङ र धादिङ रहेका छन्। मानव बेचबिखनका गन्तव्य मुलुकहरूको दायरामा भएको विस्तारले प्रभावितहरूको उद्धार र स्वदेश फिर्ताका साथै कसुरदारहरूलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउने कार्यलाई थप जटिल बनाएको छ। भारत मानव बेचबिखनको गन्तव्य मुलुकका साथै प्रमुख ट्रान्जिट

मुलुकको रूपमासमेत देखिएको छ । मानव बेचबिखनका उद्देश्यका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सामाजिक सञ्जालको व्यापक दुरुपयोग भइरहेको पाइएको छ ।

यस अध्ययनले पहिचान गरेका मानव बेचबिखनका नवीन स्वरूपहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्: (१) दक्षिणपूर्वी एसियाली मुलुकहरूमा 'साइबर दासता' का लागि युवाहरूको बेचबिखन, (२) भारतमा ठगीपूर्ण 'नेटवर्क मार्केटिङ' योजनाका लागि बेचबिखन, (३) डिम्ब दानका लागि किशोरी तथा युवा महिलाहरूको बेचबिखन, (४) भारतबाट नेपालतर्फ बालिकाहरूको बेचबिखन, (५) आन्तरिक बेचबिखनमा भएको वृद्धि, (६) 'अर्केस्ट्रा नृत्य'का लागि किशोरीहरूलाई भारततर्फ गरिने बेचबिखन तथा ओसारपसार, (७) श्रम शोषणका लागि पुरुषहरूको भारततर्फ बेचबिखन, र (८) 'लामा शिक्षा' जस्ता धार्मिक शिक्षाको बहानामा भारततर्फ बालबालिकाको बेचबिखन । झुटा विवाह, रोजगारीको प्रलोभन र अन्य भ्रामक अवसरहरू देखाएर पीडितहरूलाई झुक्याउनु र प्रलोभनमा पार्नु नै मानव बेचबिखनका मुख्य माध्यमहरू हुन् ।

मानव बेचबिखनको जोखिमका सम्बन्धमा यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाहरूले भारतलगायत दक्षिण एसियाली सन्दर्भका तथ्यहरूलाई पुष्टि गर्दछन्, जहाँ 'बेचबिखन सामाजिक-आर्थिक असमानतामा गहिरोसँग जकडिएको' तर्क गरिएको छ (गोभर, २०२५:५८) । नेपालको सन्दर्भमा, तथ्याङ्कले के देखाउँछ भने मानव बेचबिखनको जोखिम जात तथा जातीयताका आधारमा हुने वञ्चितकरणको अवस्थाभन्दा पनि व्यापक छ । जोखिमका दुईवटा मुख्य अवस्थाहरू पहिचान गरिएका छन्: पहिलो, पारिवारिक विखण्डनको स्थिति र दोस्रो, गरिबी तथा चरम अभाव । यी नै मुख्य 'पुस फ्याक्टर' (विकर्षक तत्त्व) अर्थात् बाध्यकारी तत्त्वहरू हुन्, जसका कारण किशोरकिशोरी र युवाहरू आफ्नो घर छोड्न विवश भइरहेका छन् ।

आप्रवासी तस्करी

माथि उल्लेख भएअनुसार, काठमाडौँस्थित त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट भएको प्रस्थान अभिलेखलाई मात्र आधार मान्दा सन् २०२२ देखि २०२५ को पहिलो त्रैमासिकसम्मको अवधिमा वार्षिक करिब १ लाख ३६ हजार नेपाली नागरिकहरू अवैध रूपमा विदेश तस्करी भएको देखिन्छ । यो सङ्ख्या वार्षिक रूपमा बढ्दो क्रममा छ: सन् २०२२ मा १ लाख ६ हजार रहेकोमा सन् २०२३ मा १ लाख २३ हजार पुगेको र सन् २०२४ मा ह्वात्तै बढेर १ लाख ६६ हजार पुगेको पाइएको छ । यसका अतिरिक्त आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पहिलो आठ महिनामा मात्रै ५,००० भन्दा बढी भारतीय नागरिकहरूले नेपालस्थित भारतीय राजदूतावासबाट प्राप्त गर्नुपर्ने अनिवार्य 'स्वीकृतिको प्रमाणपत्र' (एनओसी) बिना नै नेपालको बाटो हुँदै तेस्रो मुलुकतर्फ प्रस्थान गरेको पाइएको छ ।

नेपाली नागरिकहरूलाई विभिन्न देशबाट गरिएको निकालासम्बन्धी तथ्याङ्कले नेपालमा आप्रवासी तस्करी लामो समयदेखि भइरहेको सङ्केत गर्दछ । अमेरिकी सरकारले सन् २०२५ को जनवरीदेखि जुनसम्मको अवधिमा मात्रै करिब ४०० नेपाली नागरिकहरूलाई देशनिकाला गरेको छ ।

मानव बेचबिखनबाट प्रभावितहरूको संरक्षण र सहायताहाल नेपालमा मानव बेचबिखनका पीडितहरूको उद्धार तथा स्वदेश फिर्ताका लागि कुनै औपचारिक

मानक कार्यविधि विद्यमान छैन । मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोका अनुसार, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १५२ जना, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३७४ जना र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ५५६ जना पीडितहरूलाई विदेशबाट उद्धार गरी स्वदेश फिर्ता ल्याइएको छ । सोही अवधिमा लागि गैरसरकारी संस्थाहरूको उद्धारसम्बन्धी तथ्याङ्क औसतमा वार्षिक १,७२० रहेको छ । प्रभावितहरूमध्ये वयस्क महिलाहरूको हिस्सा सबैभन्दा बढी (५४%) रहेको छ भने त्यसपछि १८ वर्षमुनिका बालिका (४२%) रहेका छन्; बालक (२%) र पुरुष (१%) को सङ्ख्या भने न्यून रहेको छ । नेपालमा मानव बेचबिखनबाट प्रभावित तथा जोखिममा परेका व्यक्तिहरूलाई सुरक्षित र पर्याप्त आश्रय प्रदान गर्न गैरसरकारी संस्थाहरूको भूमिका उल्लेखनीय रहेको पाइएको छ । महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले पुनर्स्थापना सेवाका लागि वार्षिक रूपमा पाँचवटा गैरसरकारी संस्थाहरूलाई वित्तीय अनुदान समेत उपलब्ध गराउँदै आएको छ । तथापि, प्राप्त नतिजाहरूले देखाएअनुसार प्रभावितहरूको ठूलो हिस्साले शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्य समस्याहरू झेलिरहेका छन्, जसमा शारीरिक तथा यौन हिंसाको भोगाइसमेत समावेश छ ।

अतः मानव बेचबिखन केवल एक अपराध मात्र नभई यसले पीडितहरूको स्वास्थ्यमा समेत दूरगामी असर पुर्याउने देखिन्छ । नेपाल बाहिरका अध्ययनहरू, जस्तै रेकनोर र क्रिश्मोम-स्ट्राकर (२०१८) ले तालिमप्राप्त स्वास्थ्यकर्मीहरूमाफत प्रभावितहरूको सार्वजनिक स्वास्थ्यका आवश्यकताहरू सम्बोधन गर्नुपर्ने र सुरक्षित आवासगृहहरूमा पर्याप्त सरसफाई, खाद्यान्न तथा आवासको व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन् । उनीहरूको थप तर्क के पनि रहेको छ भने चिन्ता (एन्जाइटी), डिप्रेसन, आत्महत्याको सोच र आघातजन्य तनावका लक्षणहरू झेलने पीडितहरूलाई दीर्घकालीन मनोसामाजिक सहयोगको आवश्यकता पर्न सक्छ । साथै, बेचबिखनमा परेका बालबालिकाहरूका लागि विशिष्टीकृत हेरचाह र संरक्षण आवश्यक हुन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनले नेपालमा वार्षिक रूपमा औसत २,००० मानव बेचबिखनका प्रभावित वा जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई पुनर्स्थापना सेवा प्रदान गरिने देखाउँछ । गैरसरकारी संस्थाहरूले विभिन्न प्रकारका सेवाहरू उपलब्ध गराउँदै आए तापनि सबै संस्थाहरूको सेवा प्रवाहको स्तर एकनासको र सन्तोषजनक नभएको देखिएको छ । विशेष गरी पीडितहरूका लागि शिक्षा, व्यावसायिक तालिम र रोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच अझै पनि सीमित रहेको छ । साथै, पीडितहरूलाई दीर्घकालीन मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गर्न र उनीहरूका आश्रित बालबालिकाहरूको हेरचाह गर्न धेरै गैरसरकारी संस्थाहरूका लागि चुनौतीपूर्ण बनेको छ, जसको मुख्य कारण पर्याप्त बजेटको अभाव र तालिमप्राप्त स्वास्थ्यकर्मीहरूको न्यूनता हो ।

यद्यपि यस अध्ययनले सुरक्षित आवासगृह वा पुनर्स्थापना केन्द्रहरूमा रहेका पीडितहरूको जीवनस्तरको विस्तृत मूल्याङ्कन गरेको छैन, तापनि केही गम्भीर विषयहरू औँल्याइएको छ । कतिपय केन्द्रहरूमा पीडितहरूलाई लामो समयसम्म बस्न बाध्य पारिएको र उनीहरूले आफूलाई 'नजरबन्द' गरिएको जस्तो महसूस गरेको पाइएको छ । मलेसियामा गरिएको एक अनुसन्धानले पनि सुरक्षित आवासगृहहरू संरक्षणमुखी वातावरणभन्दा बढी हिरासत केन्द्रजस्ता देखिने र 'उद्धार गरिएका' पीडितहरूलाई स्वदेश फिर्ता नभएसम्म लामो समयसम्म त्यहाँ राखिने गरेको कुरालाई उजागर गरेको छ (एच.बी.ए. हमिद, २०२३) ।

नेपालमा मानव बेचबिखनबाट प्रभावित पुरुषहरूका लागि छुट्टै कुनै पनि सुरक्षित आवासगृहहरू छैनन् । दिगो पुनःएकीकरण एउटा महत्त्वपूर्ण चुनौती बनेको छ, विशेष गरी पीडितहरूलाई पुनः पीडित हुनबाट जोगाउने सन्दर्भमा । नौवटा गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा प्रतिवेदन गरिएको तीन वर्षको औसत तथ्याङ्कका आधारमा, वार्षिक २,००० भन्दा बढी बेचबिखन प्रभावितहरूलाई पुनःएकीकरण सेवा प्रदान गरिन्छ, जसमध्ये ९८% परिवारसँग पुनःएकीकरण हुन्छन् भने १% स्वरोजगार बन्छन् र १% संस्थाहरूभित्र कर्मचारी वा स्वयंसेवकको रूपमा सहभागी हुन्छन् ।

नतिजाहरूअनुसार एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रहरूले लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी तथ्याङ्क राख्ने तरिका मानकीकृत छैन । धेरै एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रमा पर्याप्त भौतिक पूर्वाधार र तालिमप्राप्त जनशक्तिको समेत कमी रहेको छ । पीडितहरूको गोपनीयता सुनिश्चित गर्नु एउटा निरन्तरको चुनौती हो, किनभने धेरै अस्पतालहरूमा लैङ्गिक हिंसा पीडितहरूका लागि छुट्टै वार्डको व्यवस्था छैन ।

प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा, नेपाल सरकारले विदेशमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका लागि तीनवटा द्विपक्षीय समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर गरेको छः सन् २०२२ अगस्टमा संयुक्त अधिराज्यसँग, ६ अक्टोबर २०२३ मा रोमानियासँग र १० अक्टोबर २०२३ मा जर्मनीसँग । यी समझदारी पत्र तथा श्रम सम्झौताहरू, साथै विभिन्न गन्तव्य मुलुकहरूसँग यसअघि गरिएका सम्झौताहरूको मुख्य उद्देश्य अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको मापदण्डअनुरूप सुरक्षित, व्यवस्थित र अधिकारमा आधारित वैदेशिक रोजगारीलाई प्रवर्द्धन गर्नु हो । तथापि, यी सम्झौताहरूको कार्यान्वयन पक्ष फितलो देखिएको छ । विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूसँगको समन्वयसमेत अपर्याप्त रहेको पाइएको छ । प्राप्त नतिजाहरूअनुसार धेरैजसो नियोगहरूले नेपाली श्रमिकहरूको अवस्थाबारे पर्याप्त अभिलेख राख्ने गरेका छैनन् भन्ने देखाएको छ र सम्बन्धित देश वा आफ्नो क्षेत्राधिकारका मुलुक वा भौगोलिक क्षेत्रभित्र श्रमिकहरूको संरक्षणका लागि पर्याप्त पहलकदमी लिएको देखिँदैन ।

रोकथाम, सहकार्य र सीमा सुरक्षाका उपायहरू

रोकथामका प्रयासहरूः अमेरिकी सरकारको मानव बेचबिखनसम्बन्धी 'ट्र्याफिकिङ इन पर्सन्स' प्रतिवेदनले सन् २०२४ र २०२५ दुवै वर्षमा नेपाललाई 'टियर २ वाच लिस्ट'मा सूचीकृत गरेको छ । प्रस्तुत प्रतिवेदनका निष्कर्षअनुसार हाल नेपालमा मानव बेचबिखनको रोकथाम, नियन्त्रण र पीडितहरूलाई पुनः पीडित हुनबाट जोगाउनका लागि कुनै पनि विस्तृत नीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयनमा छैन । मानव बेचबिखन नियन्त्रण र रोकथामका लागि विद्यमान संस्थागत संरचनाहरू देशको सङ्घीय संरचना जारी हुनुपूर्वका व्यवस्थामा आधारित रहेकाले हाल ती असान्दर्भिक भइसकेका छन् । नतिजाहरूले के सङ्केत गर्दछन् भने मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समितिद्वारा सम्पादन गरिएका कार्यहरूको संस्थागत स्मृतिको अभाव रहेको छ र धेरैजसो समितिहरू कागजमा मात्र सीमित रहेका छन्, जसको सञ्चालन मुख्यतया गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरूमार्फत भइरहेको छ । त्यसै गरी, धेरैजसो स्थानीय सरकारहरूले नियमावलीबमोजिम गठन गर्नुपर्ने मानव बेचबिखन विरुद्धको स्थानीय समितिहरू अझैसम्म स्थापना गरेका छैनन् । जहाँ समितिहरू गठन भएका छन्, त्यहाँ पनि उल्लेख्य कार्यसञ्चालनमा चुनौतीहरू

विद्यमान रहेका छन् । श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको प्रतिवेदनअनुसार सुरक्षित आप्रवासन सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूबाट आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ११ लाख, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा १२ लाख र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ७ लाख ५० हजार व्यक्तिहरू लाभान्वित भएका छन् । लाभग्राहीहरूमध्ये महिलाको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा ३१% बाट बढेर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३३% र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा ३८% पुगेको छ । यद्यपि, सुरक्षित आप्रवासनका प्रयासहरूले सबै भौगोलिक क्षेत्रलाई समेटेको छैनः लगभग सबै स्थानीय तहहरूमा उच्च र बढ्दो गतिशीलता/आवतजावत रहे तापनि केवल एकतिहाइ नगरपालिका र गाउँपालिकाहरूमा मात्र यी कार्यक्रमहरूको पहुँच पुगेको छ । यसका अतिरिक्त, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयका कार्यक्रमहरू मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका उच्च जोखिमयुक्त भौगोलिक क्षेत्र, समुदाय, समूह वा व्यावसायिक क्षेत्रहरूको पूर्ण एवम् व्यवस्थित नक्साङ्कन वा पहिचानबिना नै सञ्चालन भइरहेका छन् ।

गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित सचेतनामूलक पहलहरू उत्साहजनक देखिए तापनि मानव बेचबिखनको जोखिम बढाउने आधारभूत तत्त्वहरू जस्तै गरिबी, बेरोजगारी, असमानता र भेदभावलाई सम्बोधन गर्ने उनीहरूका कार्यक्रमहरू कार्यक्षेत्र र स्तरका हिसाबले निकै सीमित रहेका छन् । अर्कोतर्फ, नेपाल सरकारले पनि यस सम्बन्धमा लक्षित कार्यक्रमहरू स्पष्ट रूपमा ल्याउन सकेको छैन, जसलाई सोही योजना (आर्थिक वर्ष २०८१/८२-२०८५/८६) को दस्तावेजले पुष्टि गर्दछ । उक्त योजनामा मानव बेचबिखनसम्बन्धी केवल एउटा सूचक (पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालनमा रहेका जिल्लाहरूको सङ्ख्या १० बाट बढाएर १५ पुर्याउने) मात्र समावेश गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको नतिजाले नेपालका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूले बेचबिखनको जोखिममा परी सीमा पार गर्न लागेका वार्षिक औसत ७ हजार ४०० व्यक्तिहरूलाई निगरानी तथा शङ्कास्पदलाई रोक्ने गरेको देखाउँछ । यीमध्ये अधिकतर महिला (५१%) र बालिका (४१%) रहेका छन् भने बालक र पुरुषको संयुक्त हिस्सा २% मात्र रहेको छ; बाँकी ६% घटनामा लिङ्ग खुलेको छैन । निगरानी तथा शङ्कास्पदलाई रोकिएको सङ्ख्यामा गैरसरकारी संस्थाअनुसार उल्लेख्य भिन्नता पाइएको छ ।

सीमा सुरक्षाका उपाय र सहकार्यः तथ्याङ्कले देखाएअनुसार नेपाल र भारतबीचका प्रमुख आधिकारिक सीमानाकाहरू, मुख्य राजमार्गका मिलन बिन्दु/बिसौती, लामो दूरीका बसपार्कहरूका साथै रसुवा र सिन्धुपाल्चोक जिल्लास्थित नेपाल-चीन सीमा नाकाहरूमा सीमा निगरानी कक्षहरू स्थापना गरिएका छन् । यी प्रयासका बाबजुद आयोगको स्थलगत अध्ययनअनुसार नेपाल र भारतबीचको खुला सीमाका कारण थुप्रै आवागमन बिन्दुहरूमा गैरसरकारी संस्था वा सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल कसैको पनि नियमित निगरानी पुग्न सकेको छैन । कतिपय अवस्थामा प्रभावकारी निगरानी कार्यसञ्चालनमा समेत कठिन देखिएको छ । सम्भावित पीडितहरूको पहिचान गर्न र मानव बेचबिखन रोक्नका लागि सीमा क्षेत्रमा समन्वयात्मक प्रयासहरू स्थापना गर्ने केही राम्रा पहलहरू सुरु गरिए तापनि कतिपय अवस्थामा ती दिगो हुन सकेनन् । हाम्रा निष्कर्षहरूले देखाएअनुसार सीमाको दुवैतर्फ सञ्चालन हुने सार्वजनिक तथा निजी सवारी साधनहरूको पर्याप्त अनुगमन हुन सकेको छैन र मानव बेचबिखनको पहिचान एवम् रोकथामका लागि उनीहरूको दायित्वसमेत स्पष्ट रूपमा स्थापित हुन

सकेको छैन। पूर्वको काँकडभिट्टादेखि सुदूरपश्चिमको गड्डाचौकीसम्मका लगभग सबै अवलोकन गरिएका सीमा नाकाहरूमा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी र प्रहरी अधिकारीहरूले सीमा पार गर्नका लागि कित्तै यात्रा/भ्रमण कागजातको प्रयोगमा वृद्धि भएको धारणा व्यक्त गरेका छन्। यस्ता कागजात सक्कल हुन् वा होइनन् भनी प्रमाणीकरण गर्न अत्यन्त कठिन हुने गरेको छ। साथै, नक्कली भारतीय 'आधार कार्ड' प्रयोग गरी यात्रा गर्ने नेपालीहरूको सङ्ख्या समेत बढेको पाइएको छ।

यस्तो परिस्थितिमा सीमा सुरक्षामा खटिएका अधिकारीहरू, प्रहरी, अध्यागमन कर्मचारी र गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूको भूमिका थप चुनौतीपूर्ण बनेको छ। सीमा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा कार्यरत म्याकआडम (२०१३) जस्ता विद्वानहरूले अन्तर्राष्ट्रिय सीमा नाकाहरूमा मानव बेचबिखनको पहिचानका लागि 'अधिकारमा आधारित अवधारणा' अवलम्बन गर्नुपर्ने तर्क गर्छन्। यस्तो अवधारणाले राष्ट्रिय सीमाको अखण्डता कायम राख्न सीमा अधिकारीहरूको वैधानिक भूमिकालाई स्वीकार गर्दै आप्रवासीहरूको आवतजावतको अधिकारको रक्षा गर्न र सम्भावित बेचबिखनका पीडितहरूलाई नजरअन्दाज नगरिने कुरा सुनिश्चित गर्न जोड दिन्छ। तथापि, सीमा क्षेत्रमा कार्यरत अधिकारीहरूको भूमिकाले एकातिर आप्रवासीहरूको आवतजावतको अधिकारलाई जोखिममा नपार्ने सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ भने अर्कोतिर बेचबिखनमा परेका वा प्रभावित व्यक्तिहरूलाई पहिचान गरी रोकछेक गर्ने अवसर पनि गुमाउनु हुँदैन। सीमाको अवलोकनका क्रममा के पाइएको छ भने, सुरुवाती चरणमा रोकिएका व्यक्तिहरूलाई गैरसरकारी संस्था र सीमा प्रहरीको अनावश्यक सोधपुछ र अवरोधका कारण आफ्नो आवतजावतको मानव अधिकार कुण्ठित भएको महसुस हुने गर्दछ, जसले गर्दा उनीहरूले कहिलेकाहीँ सीमा अधिकारीहरूको कडा प्रतिवादसमेत गर्ने गरेका छन्। यसले मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट सीमा नाकामा बेचबिखनका पीडितहरूको पहिचान गर्नका लागि एक स्पष्ट निर्देशिकाको आवश्यकतालाई पुष्टि गर्दछ।

सञ्चार माध्यमका समाचार, विज्ञहरूको मूल्याङ्कन र उच्चपदस्थ सरकारी अधिकारीहरूको भनाइहरूले नेपाल सरकारले मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि अवलम्बन गरेका उपायहरूले अनपेक्षित रूपमा महिलाहरूको बेचबिखन र तस्करी (विशेष गरी खाडी मुलुकहरूमा) बढाउन सहयोग पुर्याएको देखाउँछ। महिलाहरूलाई वैदेशिक रोजगारीमा घरेलु कामदारका रूपमा जान लगाइएको प्रतिबन्ध वर्षौंदेखि कायम छ र यस अवधिमा १ लाख ५० हजारभन्दा बढी महिलाहरू मध्यपूर्वमा तस्करी भइसकेको प्रतिवेदनहरूले देखाउँछन्। हाम्रो अध्ययनका निष्कर्षहरूअनुसार जिम्मेवार मन्त्रालय, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले यस्तो नीतिको प्रतिकूल प्रभावबारे हालसम्म कुनै औपचारिक अध्ययन गरेको छैन, न त यसको परिमार्जनका लागि कुनै ठोस कदम नै चालेको छ।

अपराधीकरण, सजाय र क्षतिपूर्ति

अपराधीकरण: यस अध्ययनका नतिजाहरूले आप्रवासी तस्करीको भयावह स्वरूप र यसमा बिचौलिया-राजनीतिज्ञ-कर्मचारीतन्त्रको मिलेमतलाई दृष्टिगत गर्दै आप्रवासी तस्करीलाई अपराधीकरण गर्न तत्काल कानूनको आवश्यकता रहेको औँल्याएका छन्। सन् २०१८ मा नेपाल सरकारविरुद्ध खेम बहादुर नेगी (मुद्दा नं. ०७६-CR-०४३८) को मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले गृह मन्त्रालयलाई मानव तस्करीका कार्यहरूलाई अपराधीकरण गर्न नयाँ कानून तर्जुमा गर्न र

'आप्रवासी तस्करीविरुद्धको प्रोटोकल' लाई अनुमोदन गर्न आदेश दिएको थियो। साथै, अदालतले प्रहरी र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई मुद्दाको अनुसन्धान वा अभियोजन गर्नुपूर्व उक्त कसुरको प्रकृति —मानव बेचबिखन, मानव ओसारपसार, वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी ठगी वा मानव तस्करी' के हो भन्ने स्पष्ट रूपमा यकिन गर्न फैसला सुनाएको थियो।

कानून कार्यान्वयनको अवस्था: नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरोका अनुसार मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको प्रभावकारी अनुसन्धानमा थुप्रै चुनौतीहरू रहेका छन्। यसमा पीडितहरूले ढिलो गरी उजुरी दिँदा प्रमाण नष्ट हुने, मुद्दा दर्ताका लागि आवश्यक प्रमाण सङ्कलनमा कठिनाई हुने, र दलाल तथा एजेन्टहरू बहुराष्ट्रिय रूपमा सङ्गठित रहने र विदेशबाटै अपराधमा संलग्न हुने भएकाले उनीहरूलाई कानूनी दायरामा ल्याउन चुनौतीपूर्ण रहेको पाइएको छ। साथै, आर्थिक कारोबारको ठोस प्रमाण उपलब्ध नहुनुले पनि मुद्दालाई बलियो बनाउन अवरोध पुर्याएको छ।

जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको विश्लेषणले के देखाउँछ भने नेपाली र विदेशी नागरिकहरू संलग्न भई विदेशबाटै सङ्गठित गिरोह सञ्चालन गर्ने र यसको प्रकृति बहुराष्ट्रिय हुँदै गए तापनि अत्यन्त सीमित मुद्दाहरूमा मात्र सङ्गठित अपराधसम्बन्धी थप अभियोग लगाइएको छ। उदाहरणका लागि, जिल्ला प्रहरी कार्यालय कैलालीमा विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) मा दर्ता भएका कुल १९ वटा मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमध्ये कुनैमा पनि सङ्गठित अपराधको अभियोग समावेश गरिएको थिएन, जबकि चारवटा मुद्दाहरूमा नेपाली र भारतीय नागरिकसहित दुईभन्दा बढी कसुरदारहरू संलग्न थिए। यसविपरीत नेपाल बाहिरका अध्ययनहरूले मानव बेचबिखन र सङ्गठित आपराधिक सञ्जालहरूबीचको घनिष्ठ सम्बन्धलाई विशेष रूपमा उजागर गरेका छन् (महालिङ्गम, २०१९)।

तथ्याङ्कले नेपालमा मानव बेचबिखनकर्ताहरू पक्राउ पर्ने दर न्यून रहेको समेत देखाउँछ। उदाहरणका लागि, सन् २०२० देखि २०२४ सम्मको पाँच वर्षको अवधिमा मानव बेचबिखनका कसुरदारहरूको औसत सङ्ख्या ३७१ रहेको थियो। तथापि, तीमध्ये केवल ६० प्रतिशत मात्र पक्राउ परेका छन् भने बाँकी ४० प्रतिशत अझै पनि फरार सूचीमा रहेका छन्।

मानव बेचबिखनमा न्याय सम्पादन: आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा कुल १९४ वटा मुद्दा दर्ता भएका थिए। सामान्यतया दर्ता भएका कुल मुद्दाहरूमध्ये सबैभन्दा बढी सङ्ख्या 'मानव ओसारपसार' को कसुरसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ भने 'मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने' र 'वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा दबाव दिने' कसुरसँग सम्बन्धित मुद्दाहरू अत्यन्त न्यून रहेका छन्। यस्तै प्रकृतिको अवस्था उच्च अदालत र जिल्ला अदालतहरूमा पनि देखिएको छ। प्राप्त नतिजाहरूअनुसार 'मानव ओसारपसार' को तुलनामा 'मानिस खरिद वा बिक्री' को कसुरमा ठहर हुने दर अपेक्षाकृत कम रहेको छ। सबै तहका अदालतहरूमा मुद्दा फैसला हुन बाँकी रहने दर निकै उच्च छ भने कसुर ठहर हुने दर न्यून रहेको छ। मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमध्ये अत्यन्त न्यून हिस्सामा मात्र सङ्गठित अपराधसम्बन्धी थप अभियोग समावेश गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयहरूमा दर्ता भएका १५८ वटा नयाँ मुद्दाहरूमध्ये केवल ९.५ प्रतिशतमा मात्र यस्तो अभियोग लगाइएको थियो, जुन आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा घटेर १ प्रतिशतभन्दा कम

भएको छ । यो प्रवृत्ति मानव बेचबिखन र सङ्गठित अपराधिक समूहहरूबीच घनिष्ठ सम्बन्ध हुने धेरै अनुसन्धानकर्ताहरूको दाबी (महालिङ्गम, पूर्वोक्त) सँग बाझिएको देखिन्छ । यसले मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा किन न्यून सङ्ख्यामा मात्र सङ्गठित अपराधिको दाबी गरिन्छ र दाबी गरिएका थोरै मुद्दाहरूमा पनि कसुर ठहर हुने दर किन न्यून छ भन्ने विषयमा गहिरो विश्लेषणको आवश्यकतालाई औल्याउँछ ।

सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको सङ्ख्या विगत ३ देखि ४ वर्षमा घट्दो प्रवृत्तिमा देखिएको छ । उदाहरणका लागि, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा ४०८ वटा मुद्दा दर्ता भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा घटेर ४०२ र आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३७५ मा झरेको छ । तथापि मुद्दा फैसला हुन बाँकी दर उच्च रहेको देखाउँछ । उच्च अदालतहरूमा मानव बेचबिखनका मुद्दा दर्ताको सङ्ख्या सन् २०२१/२२ मा ४०२ रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा २६७ पुगेको छ । तर, यो सङ्ख्या विभिन्न उच्च अदालतअनुसार फरकफरक रहेको छ । समग्रमा, आर्थिक वर्ष २०८०/८१ र २०८१/८२ मा जिल्ला अदालतहरूमा मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित कुल ७७३ वटा मुद्दाहरू दर्ता भएका थिए । मुद्दा वितरण भौगोलिक रूपमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ: कुल मुद्दाको एक-तिहाइ हिस्सा काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मात्र र करिब ८% बाँके जिल्ला अदालतमा दर्ता भएका छन् । तुलनात्मक रूपमा बढी सङ्ख्यामा मुद्दा दर्ता भएका अन्य जिल्ला अदालतहरू (घट्दो क्रममा) मोरङ, कैलाली, झापा, रूपन्देही, पर्सा, कपिलवस्तु र सुनसरी रहेका छन् (यी जिल्लाहरूमा मुद्दाको सङ्ख्या २५ देखि ३६ सम्म रहेको थियो) ।

सम्पूर्ण प्रदेशहरूमा गरिएका अनुसन्धानका सहभागीहरूले मानव बेचबिखन नियन्त्रणमा कानून कार्यान्वयनको पक्ष कमजोर रहेको भन्दै चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । प्रभावकारी कानून कार्यान्वयनका लागि पहिचान गरिएका मुख्य चुनौतीहरूमा सीमित जनचेतना, नेपाल-भारतबीचको खुला सीमा, सुपुर्दगी सन्धिको अभाव, आरोपित कसुरदारहरूलाई प्राप्त हुने राजनीतिक संरक्षण र सामाजिक स्वीकृति, अभियोजनका लागि पर्याप्त प्रमाणहरू जुटाउन कठिनाई, डर, धम्की वा प्रलोभनका कारण पीडितहरू प्रतिकूल बयान दिने (होस्टायल हुने) दर बढ्दै जानु, पीडितहरू मुद्दा दायर गर्न अनिच्छुक रहनु र पीडितहरूको सामाजिक तथा आर्थिक पुनर्स्थापनाका लागि अपर्याप्त सहयोग रहेका छन् ।

७.३ निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनले नेपालमा मानव बेचबिखनको समस्या व्यापक रहेको र यो रैथाने (स्थानिक) समस्याको रूपमा रहेको निष्कर्ष निकालेको छ । अन्य अध्ययनहरूले समेत मानव बेचबिखनलाई महामारी विज्ञानको दृष्टिकोणबाट "विश्वव्यापी महामारी" वा "महामारी"को रूपमा व्याख्या गरेका छन् (गालो, कोनराड र तिन्धान, २०२०) । नेपालमा विशेष गरी अध्याय ४ देखि ६ सम्म चर्चा गरिएअनुसार, यसको उन्मूलनका लागि निरन्तर प्रयासहरू हुँदाहुँदै पनि मानव बेचबिखनको दायरा, प्रकार र स्वरूपहरूमा विस्तार भएको पाइएको छ । यो समस्या देशभर फैलिएको छ र यसले विभिन्न सामाजिक समूहहरू, बालबालिका, वयस्क, पुरुष, महिला, बालक, बालिका र लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक समुदायलाई समेत प्रभावित गरेको छ ।

त्यसै गरी, आप्रवासी तस्करी एउटा बढ्दो समस्याको रूपमा देखिएको छ र

तस्करीमा परेका आप्रवासीहरू अन्त्यमा बेचबिखनको अवस्थामा पुग्ने गरेका छन् । बेचबिखनका गन्तव्य मुलुकहरू भारतभन्दा बाहिर विस्तार भई मध्यपूर्व, दक्षिणपूर्वी एसिया, युरोप, अफ्रिकी मुलुकहरू र अमेरिकासम्म पुगेका छन् । भारत यौन बेचबिखन र श्रम बेचबिखन दुवैका लागि प्रमुख पारवहन केन्द्र (ट्रान्जिट हब) र गन्तव्य मुलुक बनेको छ । वयस्क मनोरञ्जन क्षेत्रको विकाससँगै विशेष गरी नेपाल र भारतको सीमावर्ती शहरहरूमा, अत्यधिक अदृश्य प्रकृतिको हुने युवा महिलाहरूको आन्तरिक 'वेश्यावृत्ति' का लागि हुने बेचबिखन पनि बढेको छ । सामाजिक सञ्जाल, इन्टरनेट र मोबाइल एप्लिकेसनहरूको दुरुपयोग बढ्दै गएको छ, जुन जोखिममा परेका युवाहरूलाई प्रलोभना पार्ने एक प्रमुख कार्यशैली बनेको छ । यसका लागि सम्भावित पीडितहरूको पहिचान गर्न, पत्ता लगाउन र नक्कली तथा ठगीजन्य अभ्यासहरू नियन्त्रण गर्नका लागि चुस्त प्राविधिक र उच्च परिष्कृत संयन्त्रहरूको आवश्यकता देखिएको छ ।

प्रस्तुत प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा उल्लेखनीय प्रगति भएको नतिजाहरूले देखाउँछन् । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ लाई 'मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेख' अनुरूप बनाउन गरिएको संशोधनको प्रयास मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृत भए तापनि, प्रतिनिधिसभा विघटनका कारण उक्त विधेयकको भविष्य अनिश्चित बनेको छ । नेपाल प्रहरीको विशेष अनुसन्धान एकाइ 'मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरो' थप सक्रिय भएको छ, जसले मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करीका बढ्दो मुद्दाहरूको सफल अनुसन्धान गर्नुका साथै विदेशमा समेत उद्धार कार्यहरू सञ्चालन गरेको छ । मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिले विदेशबाट बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको उद्धार गर्ने र जिल्ला समिति तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको कार्य अनुगमन गर्ने कार्य सुरु गरेको छ । श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयको सक्रिय भूमिकाका कारण सुरक्षित आप्रवासनका प्रयासहरू विस्तार भएका छन् । गैरसरकारी संस्थाहरूले सीमा निगरानी, सचेतना अभिवृद्धि र पीडित संरक्षणमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन् । सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले पनि सीमा नाकामा जोखिमयुक्त व्यक्तिहरूलाई निगरानी तथा रोकछेक गरी शङ्कास्पद व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरेको छ । सुरक्षित आप्रवासनका पहलहरू व्यापक रूपमा विस्तार भएका छन् । केही जिल्ला समिति र स्थानीय तहहरूले समेत मानव बेचबिखन रोकथाममा अर्थपूर्ण भूमिका खेलेका छन् ।

तथापि, नेपालको मानव बेचबिखन उन्मूलन गर्ने प्रयासहरूलाई पर्याप्त मान्न सकिँदैन । नेपालले करिब पाँच वर्षअघि 'मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेख' को सम्मिलन/अनुमोदन गरे तापनि यसलाई घरेलु कानूनमा समायोजनको प्रक्रिया सुस्त गतिमा अघि बढेको छ । जबरजस्ती श्रम र श्रम शोषणका लागि हुने बेचबिखनलाई अपराधीकरण गर्ने सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था अझै विचाराधीन छ र श्रम शोषणका पुरुष पीडितहरू नेपालको कानूनी संरचना बाहिरै रहेका छन् । सन् २०१८ मा सर्वोच्च अदालतले (मुद्दा नं. ०७६-CR-०४३८) आप्रवासी तस्करीलाई अपराधीकरण गर्न छुट्टै कानून ल्याउने सम्बन्धमा दिएको आदेश अझै कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन । मानव ओसारपसार र मानव तस्करी, वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी ठगी र मानव बेचबिखनबीचको स्पष्ट परिभाषामा कानूनी रिक्तता विद्यमान रहेको छ । कमजोर कानून कार्यान्वयन, निरन्तरको दण्डहीनता, र न्यायमा पहुँचको सम्झौता हुने अवस्थाप्रति व्यापक चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । आप्रवासी तस्करी र बेचबिखनमा राजनीतिज्ञ-कर्मचारीहरूको मिलेमतोसम्बन्धी चासोहरू अझै सम्बोधन हुन सकेका छैनन् ।

धेरैजसो कूटनीतिक नियोगहरूमा नेपालको 'सफ्ट पावर' का रूपमा प्रभावकारी श्रम

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

कूटनीति र श्रमिकको अधिकार संरक्षण गर्ने संयन्त्रको अभाव रहेको छ । अदालतहरूमा मानव बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दाहरू किनारा लाग्न बाँकी रहने दर उच्च छ भने कसुर ठहर हुने दर निकै कम रहेको छ । फैसलामा हुने ढिलाइले पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति दाबी गर्न निरुत्साहित गरिरहेको छ । नेपालमा हाल देशको सङ्घीय संरचनाअनुरूपको विस्तृत नीति र राष्ट्रिय कार्ययोजनाको अभाव छ, जसको परिणामस्वरूप सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका साथै विदेशमा समेत गरिने प्रयासहरू एकीकृत हुन सकेका छैनन् । त्यसै गरी, अग्रपङ्क्तिमा खटिने कर्मचारीहरूमा पीडित पहिचान र 'ट्रमा-सुसूचित' हेरचाहसम्बन्धी सीपको कमी छ, र ती कर्मचारीहरू स्वयंले सुरक्षा जोखिमको सामना गरिरहनु परेको छ । समस्याको भयावह अवस्थाको तुलनामा सरकारी बजेट अझै पनि अपर्याप्त छ । नेपालले विशेष गरी सीमान्तकृत समुदायहरूलाई लक्षित गर्दै जोखिम बढाउने कारकहरूलाई पर्याप्त रूपमा सम्बोधन गर्न सकेको छैन । प्रमाणहरूअनुसार खाडी मुलुकहरूमा घरेलु कामदारका रूपमा महिलाहरूलाई जान लगाइएको प्रतिबन्धजस्ता आप्रवासन नीतिहरूले मानव बेचबिखन घटाउनुको साटो उल्टै प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ र मुख्यतया भारतको बाटो हुँदै हुने महिलाहरूको अवैध/अनियमित आप्रवासनलाई प्रश्रय दिएको छ ।

मानव बेचबिखन र आप्रवासी तस्करी एक उदीयमान 'विश्वव्यापी महामारी' को रूपमा देखा परेको र बेचबिखन नियन्त्रणमा सीमित प्रगति भएको सन्दर्भमा, यदि गम्भीर प्रयासहरू नगरिएमा नेपालले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दिगो विकास लक्ष्यहरूलगायत आफ्ना धेरै अन्तर्राष्ट्रिय विकास प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न सक्नेछैन । नेपाल सरकारले सबै प्रकारका श्रम बेचबिखन अन्त्य गर्ने (सहायक लक्ष्य ८.७), शोषण, बेचबिखन र महिला तथा बालबालिकाविरुद्धका सबै प्रकारका हिंसा अन्त्य गर्ने (सहायक लक्ष्य १६.२), र सन् २०३० सम्ममा बेचबिखन तथा यौन शोषण लगायत बालिका तथा महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका हिंसा निर्मूल गर्ने (सहायक लक्ष्य ५.२) लक्ष्य निर्धारण गरेको कुरा पनि यहाँ स्मरणयोग्य छ (राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७४) ।

यी लक्ष्यहरू हासिल गर्न र 'मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेख' का प्रावधानहरूको पालना गर्न बेचबिखन प्रतिकार्य रणनीतिहरूले सबै प्रकारका बेचबिखन —श्रम बेचबिखन, यौन बेचबिखन र अन्य स्वरूपका बेचबिखन तथा पुरुष, महिला, बालिका, बालक र लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ+) व्यक्तिहरूको बेचबिखनलाई एकैसाथ सम्बोधन गर्नुपर्छ । साथै, विदेशमा रहेका श्रमिकहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक रणनीतिहरूसमेत अवलम्बन गर्नुपर्छ । अन्ततः, प्रस्तुत अध्ययनबाट नेपालले मानव बेचबिखन विरुद्धको कार्यका लागि 'मानव अधिकारमा आधारित अवधारणा' अपनाउनुपर्छ, जसले पीडितहरूको प्रभावकारी संरक्षण र अपराधीहरूलाई अभियोजन दुवैलाई समावेश गर्दछ भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ ।

७.४ सिफारिसहरू

यस प्रतिवेदनको नतिजा तथा निष्कर्षहरूका आधारमा रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा तुलना गर्न सकिने उच्च गुणस्तरका तथ्याङ्कहरूको सुदृढीकरण लगायतका सबै प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूलाई समेट्ने गरी बहुआयामिक दृष्टिकोणबाट तथ्यमा आधारित सिफारिसहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । यी सिफारिसहरूलाई एकीकृत कार्यतालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ, जसमा हस्तक्षेपकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने प्रस्तावित क्षेत्रहरू, कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार प्रमुख निकाय, सहयोगी निकायहरू, तथा उक्त सिफारिस नयाँ हो वा राष्ट्रिय प्रतिवेदनका अधिल्ला नतिजाहरूको पुनरावृत्ति हो भन्ने विषय र टिप्पणीहरू उल्लेख गरिएको छ ।

१. रोकथाम : विस्तृत नीति, संस्थागत संरचना, जोखिमको सम्बोधन र सीमासम्बन्धी उपायहरू कार्यान्वयन सम्बन्धमा

क्षेत्र/विषय	प्रमुख जिम्मेवार मन्त्रालय/ विभाग	सहयोगी मन्त्रालय/ साझेदार संस्थाहरू	अघिल्लो राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा सिफारिस भए/ नभएको	कैफियत/ टिप्पणी
नीति तथा कार्ययोजना				
१.१ विगतका राष्ट्रिय कार्ययोजनाहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त असल अभ्यास र सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरूबाट पाठ सिक्दै, मानव बेचबिखनका उदीयमान स्वरूपहरू र बढ्दो आप्रवासी तस्करीलाई सम्बोधन गर्ने गरी मानव बेचबिखन नियन्त्रण तथा रोकथामसम्बन्धी विस्तृत नीति र नयाँ राष्ट्रिय कार्ययोजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति, विकास साझेदारहरू, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

१.२ प्रस्तुत प्रतिवेदन र अमेरिकी सरकारको सन् २०२४ र २०२५ को मानव बेचबिखनसम्बन्धी (टी.आई.पी) प्रतिवेदनका सिफारिसहरूलाई सम्बोधन गर्दै सन् २०२६ को प्रतिवेदनमा नेपालको स्तर घट्टन नदिई (Tire 3 मा पर्नबाट जोगाई) सुधार सुनिश्चित गर्न ।	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समिति र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था कार्यान्वयन हुन बाँकी । नेपाल सन् २०२४ र २०२५ मा लगातार 'टियर २ वाच लिस्ट' मा सूचीकृत भएको ।
संस्थागत संरचना				
१.३ देशको सङ्घीय संरचनाअनुरूप संस्थागत व्यवस्थाहरू स्थापना गर्न र सरकारका सबै तहहरूमा साझा जिम्मेवारीलाई सुदृढ गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	राष्ट्रिय समिति, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी (नयाँ राष्ट्रिय कार्ययोजना लागू नभएसम्म यो अस्थायी हुन सक्छ) ।
१.४ वैदेशिक रोजगारीमा जाने उच्च दर भएका र मानव बेचबिखनको बढ्दो जोखिम रहेका जिल्लाहरूमा जिल्ला समितिको गठन विस्तार गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	राष्ट्रिय समिति, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल ११ वटा मात्र जिल्ला समिति छन्, नयाँ राष्ट्रिय कार्ययोजना लागू नभएसम्म थप विस्तार आवश्यक छ ।
१.५ जिल्ला समितिका सदस्यहरूलाई थप तालिम र स्रोतसाधन उपलब्ध गराई क्षमता अभिवृद्धि गर्न, र संस्थागत स्मृति कायम राख्न तथा समितिलाई सक्रिय बनाउन प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयमा विशेष एकाइलाई सचिवालयको रूपमा स्थापना गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था कार्यान्वयन हुन बाँकी ।
१.६ स्थानीय तहहरूलाई आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र मानव बेचबिखन रोकथामका लागि स्थानीय समितिहरूको गठन र परिचालनलाई वार्षिक बजेट तथा आवधिक विकास योजनाहरूमा समावेश गर्न ।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	स्थानीय तह, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ, नेपाल नगरपालिका सङ्घ, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल केही स्थानीय तहले मात्र समिति गठन गरी परिचालन गरेका छन् ।
पुनर्स्थापना कोष				
१.७ मानव बेचबिखन विरुद्धको राष्ट्रिय समितिअन्तर्गतको पुनर्स्थापना कोषमा पर्याप्त मात्रामा बजेट वृद्धि गर्दै समितिको खर्च गर्ने क्षमता बढाउन ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	अर्थ मन्त्रालय	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	कोषलाई उद्धार, स्वदेश फिर्ती र विदेशमा सुरक्षित आवासगृह स्थापनाका लागि परिचालन गरिनुपर्छ ।
सचेतना र सुरक्षित आप्रवासन				
१.८ मानव बेचबिखनका मुख्य उद्गम जिल्लाहरूलाई लक्षित गरी विद्यालय र समुदायका महिला तथा बालबालिकामा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सुरु तथा सुदृढ गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	स्थानीय तहहरू, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	थप सचेतनाको आवश्यकता निरन्तर रहिरहनेछ ।
१.९ वैदेशिक रोजगारीका (भारतसहित) लागि उच्च दरमा बाहिरिने मानिसहरू भएका थप नगरपालिका/ गाउँपालिकाहरूमा सुरक्षित श्रम आप्रवासनका प्रयासहरू (सूचना, राहत, क्षतिपूर्ति, परामर्श) विस्तार गर्न ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	विकास साझेदारहरू, वैदेशिक रोजगार बोर्ड	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल मन्त्रालयको कार्यक्रम देशका ७५३ पालिकाहरूमध्ये केवल २६७ वटामा मात्र सीमित छ ।

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व				
१.१० वैदेशिक रोजगार व्यवसायमा संलग्न निजी क्षेत्रहरू (म्यानपावर कम्पनी, तालिम केन्द्र, अभिमुखीकरण केन्द्र, ट्राभल एजेन्सी, एयरलाइन्स, बीमा कम्पनी र स्वास्थ्य संस्थाहरू आदि) ले सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित वैदेशिक रोजगारीका लागि आफ्नो सामाजिक उत्तरदायित्व पूरा गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, विकास साझेदारहरू र वैदेशिक रोजगार बोर्ड	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	यो व्यवस्था अझै कार्यान्वयन हुन बाँकी छ।
आर्थिक				
१.११ गरिबी निवारण, रोजगारी सिर्जना, स्वास्थ्य, शिक्षा र सांस्कृतिक अधिकारका कार्यक्रमहरूजस्ता मानव बेचबिखनको जोखिम बढाउने क्षेत्रहरूमा बेचबिखन नियन्त्रणका प्राथमिकताहरूलाई एकीकृत गर्न।	राष्ट्रिय योजना आयोग	विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, लघुवित्त वित्तीय संस्था, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	जोखिममा रहेका क्षेत्र/समुदाय र परिवारहरूमा थप ध्यान र हस्तक्षेपकारी कार्यक्रमको आवश्यकता छ।
विशेष समूहहरूमा केन्द्रित				
१.१२ मानव बेचबिखनको विशेष जोखिममा रहेका समूहहरूजस्तै एकल महिला र उनीहरूका बालबालिका, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ+) व्यक्ति, दलित र सीमान्तकृत समुदायहरूलाई रोकथामका कार्यक्रमहरू (सचेतना, आर्थिक, सामाजिक, शिक्षा र स्वास्थ्य कार्यक्रम) मा समावेश गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न।	राष्ट्रिय योजना आयोग	विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, लघुवित्त वित्तीय संस्था, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनमा सिफारिस गरिएको	यी समूहहरूलाई विशेष हेरचाह र हस्तक्षेपकारी कार्यक्रमको आवश्यकता छ।
सीमा सुरक्षाका उपायहरू				
१.१३ सीमा निगरानीका क्रममा मानव बेचबिखनका पीडितहरूको पहिचानका लागि एक निर्देशिका तर्जुमा गरी अवलम्बन गर्न, र पीडित वा सम्भावित पीडितहरूलाई समयमै रोकछेक गर्ने र आवतजावतको अधिकारको पनि सम्मान हुने सुनिश्चित	गृह मन्त्रालय	राष्ट्रिय समिति, विकास साझेदारहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी।
१.१४ मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिलाई परामर्श र निगरानी/रोकछेकका लागि नेपाल-भारत र नेपाल-चीनबीचका मुख्य नाकाहरू, प्रमुख राजमार्ग र बसपार्कहरूमा सीमा निगरानी जारी राख्न।	गृह मन्त्रालय	गैरसरकारी संस्थाहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	मानिसहरूको उच्च आवतजावतलाई दृष्टिगत गरी निरन्तर प्रयास आवश्यक छ।
१.१५ जोखिमयुक्त तथा खुला सीमा नाकाहरूमा गैरसरकारी संस्थाहरूको सीमा निगरानी कक्षहरू विस्तार गर्न।	गृह मन्त्रालय	सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	धेरै नाकाहरूमा गैरसरकारी संस्थाहरूको निगरानी छैन।
१.१६ भिजिट भिसा वा अन्य अनुचित आप्रवासन माध्यमबाट हुने यात्रा सहजीकरणमा देखिएका अनियमितताहरू रोकन त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको अध्यागमन कक्षको नियमित अनुगमन गर्न।	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	सुशासन सुनिश्चित गरिनुपर्छ।
अन्तर्देशीय/सीमापार सहकार्य				

१.१७ अन्तर्देशीय/सीमापार मानव बेचबिखन नियन्त्रणका लागि भारतीय संस्थाहरूको (सुरक्षा बल, गैरसरकारी संस्था, सञ्चार माध्यम) साझा जिम्मेवारी बढाउने उद्देश्यउद्देश्यले स्थापित भारत-नेपाल संयुक्त मञ्चलाई पुनः सक्रिय बनाउन ।	गृह मन्त्रालय	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी, जिल्ला समिति, विकास साझेदारहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	कतिपय स्थानमा संयुक्त मञ्चले काम गर्न सकेको छैन ।
१.१८ बेचबिखनका शंकास्पद व्यक्तिहरू, पीडितहरू र उनीहरूले बोकेका भ्रमण कागजातहरूको प्रकारबारे सूचना आदानप्रदान गर्न भारतीय सीमा सुरक्षा बलसँगको 'कोर कमिटी' मार्फत समन्वय जारी राख्ने (WhatsApp समूह वा अन्य द्रुत सूचना आदानप्रदान माध्यम स्थापना गर्न) ।	गृह मन्त्रालय	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी, जिल्ला समिति, गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	सम्बन्ध स्थापित गर्न आवश्यक छ ।
व्यावसायिक र निजी सवारी साधनको दायित्व				
१.१९ सीमा क्षेत्रका व्यावसायिक र निजी सवारी साधन सञ्चालकहरूले बेचबिखनकर्ताहरूसँग मिलेमतो नगर्ने र बेचबिखनका पीडितहरूको पहिचानमा सहयोग गर्ने गरी उनीहरूको कानूनी दायित्व स्थापित गर्न ।	गृह मन्त्रालय	राष्ट्रिय समिति, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी, जिल्ला समिति र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
कागजात नियन्त्रण र सामाजिक सञ्जाल तथा साइबर अपराधको अनुगमन				
१.२० यात्रा/भ्रमण कागजात, सिफारिस पत्र, श्रम अनुमति, राहदानी र अन्य कागजातहरू झुटा वा गैरकानूनी नभएको कुरा सुनिश्चित गर्न ।	गृह मन्त्रालय	स्थानीय तह र वैदेशिक रोजगार विभाग	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
१.२१ सूचनाको हकको उल्लङ्घन नहुने गरी ठगी, जालसाजी, शोषण र बेचबिखनका घटनाहरू पत्ता लगाउन सामाजिक सञ्जाल, इन्टरनेट प्लेटफर्म, मोबाइल एप, साइबर गेम र साइबर अपराधहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्न ।	गृह मन्त्रालय	नेपाल प्रहरी	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।

२. संरक्षण: पीडितमैत्री सेवाहरू अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा

क्षेत्र/विषय	प्रमुख जिम्मेवार मन्त्रालय/ विभाग	सहयोगी मन्त्रालय/ साझेदार संस्था	अघिल्लो राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा सिफारिस भए/ नभएको	कैफियत/ टिप्पणी
द्विपक्षीय समझदारी र श्रम सम्झौता				
२.१ विभिन्न मुलुकहरू, विशेष गरी खाडी मुलुक र मलेसियाजस्ता ठूलो सङ्ख्यामा नेपाली श्रमिक रहेका देशहरूसँग गरिएका द्विपक्षीय समझदारी र श्रम सम्झौताहरूको कार्यान्वयनको अवस्था पुनरावलोकन गर्ने तथा पारवहन (ट्रान्जिट) र गन्तव्य दुवै स्थानमा श्रमिकहरू शोषण, बेचबिखन र भेदभावबाट सुरक्षित रहेको सुनिश्चित गर्न ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू, श्रम सहचारी, विकास साझेदारहरू र गैरआवासीय नेपाली सङ्घ	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
२.२ विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूलाई 'श्रम कूटनीति'लाई नेपालको 'सफ्ट पावर' को रूपमा बुझ्न र विदेशमा रहेका नेपाली श्रमिकहरूको संरक्षणका लागि यसको महत्त्वपूर्ण भूमिकालाई आत्मसात गर्न निर्देशित गर्न ।	परराष्ट्र मन्त्रालय	विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू, विकास साझेदारहरू (आइओएम, आएएलओ)	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
उद्धार तथा स्वदेश फिर्ती				
२.३ उद्धार तथा स्वदेश फिर्तीका लागि मानव अधिकारमा आधारित विस्तृत 'प्रमाणित मानक कार्यविधि' तर्जुमा गरी लागू गर्न । आन्तरिक बेचबिखनमा परेका प्रभावितहरूको उद्धारका लागि छुट्टै कार्यविधि अवलम्बन गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय समिति, मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरो र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल कार्यविधिको अभावमा विभिन्न निकायहरूबीच उद्धार कार्यमा एकरूपता छैन र पीडितको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित हुन सकेको छैन ।
२.४ उद्धार तथा स्वदेश फिर्तीका कार्यहरू परराष्ट्र मन्त्रालय, राष्ट्रिय समिति, मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरो, श्रम मन्त्रालय, कूटनीतिक नियोग र गैरसरकारी संस्थाहरूबीच समन्वयात्मक र एकद्वार प्रणालीमार्फत सञ्चालन हुने कुरा सुनिश्चित गर्न ।	परराष्ट्र मन्त्रालय	राष्ट्रिय समिति, मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्यूरो, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, कूटनीतिक नियोगहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	द्रुत उद्धार तथा स्वदेश फिर्ती सुनिश्चित गर्न र जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा बाँडफाँड गर्न समन्वयात्मक एकद्वार प्रणाली आवश्यक छ ।
२.५ हवाई टिकट वा यातायात खर्च बेहोर्न नसकेका कारण बेचबिखनका पीडितहरू विदेशमा अलपत्र नपर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने र पीडितहरूलाई पुनर्स्थापना कोषमार्फत आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, कूटनीतिक नियोगहरू र म्यानपावर (भर्ना) कम्पनीहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	पीडितका परिवारले नै स्वदेश फिर्तीको खर्च बेहोर्नुपरेको गुनासाहरू रहेका छन् ।
२.६ सीमा सुरक्षाकर्मी, अध्यागमन अधिकारी, भन्सार कर्मचारी र गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूलाई बेचबिखनका पीडितहरूको समयमै पहिचान र मानव अधिकारमैत्री सीमा सुशासनका सम्बन्धमा सचेतीकरण तथा क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्न ।	गृह मन्त्रालय	अध्यागमन विभाग, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	सशस्त्र प्रहरी बलका सीमा चौकी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सीमा निगरानी कक्ष विद्यमान भए तापनि ती पर्याप्त छैनन् ।
पुनर्स्थापना र सुरक्षित आवासगृह				

२.८ गैरसरकारी संस्थाहरूलाई आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराई पीडितहरूका लागि अधिकारमा आधारित पुनर्स्थापना सेवाहरू विस्तार गर्न प्रोत्साहित गर्ने; साथै पुनर्स्थापना केन्द्र र सुरक्षित गृहहरूमा बेचबिखनमा परेका पीडितका आश्रित बालबालिकालाई समेत सेवा प्रदान गर्न सक्ने गरी स्रोत-साधनको व्यवस्था सुनिश्चित गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	गैरसरकारी संस्थाहरू, विकास साझेदार संस्थाहरू, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	थप सहयोगको आवश्यकता रहेको ।
२.९ पुरुष पीडितहरू र बहुराष्ट्रिय श्रम बेचबिखनका पीडितहरूका लागि नेपालका उपयुक्त स्थानहरूमा अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरू स्थापना गर्न ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	वैदेशिक रोजगार बोर्ड, विकास साझेदारहरू, निजी क्षेत्र (म्यानपावर कम्पनी), गैरसरकारी संस्था, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल बालबालिका र महिलाहरूका लागि मात्र सुरक्षित आवासगृहहरू उपलब्ध छन् ।
२.१० समस्यामा परेका नेपाली श्रमिकहरूको हकमा मुख्य गन्तव्य मुलुकहरूमा रहेका नेपाली कूटनीतिक नियोगहरूअन्तर्गत अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरूको विस्तार र स्थापना गर्न ।	परराष्ट्र मन्त्रालय	विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू र अर्थ मन्त्रालय	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	थप विस्तार र सेवाहरूको आवश्यकता रहेको ।
२.११ मानव बेचबिखनका पीडितहरूको तालिमप्राप्त स्वास्थ्यकर्मीहरूमा पर्याप्त पहुँच सुनिश्चित गर्ने, विशेष गरी बेचबिखनको परिणाम स्वरूप विकसित भएको 'ट्रमा (आघात)' र 'पोस्ट-ट्रमाटिक सिन्ड्रोम (आघातपछिका समस्या) को उपचारका लागि ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
२.१२ सुरक्षित आवासगृह/पुनर्स्थापना केन्द्र र बाल सुधार गृहहरूको निरन्तर अनुगमन गर्ने । आश्रयस्थलमा रहेका प्रभावितहरूलाई जबरजस्ती 'नजरबन्द' नगरिएको र न्यूनतम मापदण्डको उल्लङ्घन नभएको कुरा सुनिश्चित गर्न ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	आश्रयस्थलमा रहेका प्रभावितहरूको अधिकार संरक्षण सुनिश्चित गर्न निरन्तर अनुगमन आवश्यक छ ।
दिगो पुनःएकीकरण				
२.१३ मानव बेचबिखनका पीडितहरूको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गर्दै उनीहरूको दिगो पुनःएकीकरण प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउने ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	गैरसरकारी संस्था, परिवार, समुदाय र स्थानीय तहहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	निरन्तर प्रयासको आवश्यकता रहेको ।
२.१४ परिवार तथा समुदायमा पुनःएकीकरण भएका पीडितहरूलाई स्थानीय तहद्वारा सञ्चालित विद्यमान विकासका कार्यक्रमहरूमा (जस्तै: शिक्षा, रोजगारी र स्वास्थ्य कार्यक्रममा) आबद्ध गराउने ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	स्थानीय तह, गैरसरकारी संस्था, परिवार र समुदाय	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	निरन्तर प्रयासको आवश्यकता रहेको ।
२.१५ पीडितहरूको शिक्षा र व्यावसायिक तालिममा पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा उनीहरूका लागि पर्याप्त जीविकोपार्जनका विकल्पहरू उपलब्ध गराउने ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	गैरसरकारी संस्था, परिवार, समुदाय र स्थानीय तहहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	निरन्तर प्रयासको आवश्यकता रहेको ।
एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र				
२.१६ अस्पतालमा आधारित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि (भौतिक स्थान, जनशक्ति र कम्प्युटरलगायतका उपकरणहरू) गर्ने तथा मानव बेचबिखनका पीडितलगायत लैङ्गिक हिंसाका प्रभावितहरूको खण्डीकृत तथाङ्क व्यवस्थापनमा एकरूपता कायम गर्न ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	प्रदेश सरकारी अस्पताल र विकास साझेदारहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	हाल सेवाहरू सीमित रहेका छन् ।

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

आप्रवासन र भिजिट भिसा नीति पुनरावलोकन				
२.१७ खाडी मुलुकहरूमा घरेलु कामदारका रूपमा महिलालाई जान लगाइएको प्रतिबन्ध हटाउने र उनीहरूको सुरक्षित श्रम आप्रवासन सुनिश्चित गर्न ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	वैदेशिक रोजगार विभाग	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा पनि यो विषय उठाइएको	प्रतिबन्धले प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ ।
२.१८ भिजिट भिसासम्बन्धी विद्यमान कार्यविधिलाई खारेज वा परिमार्जन गर्न ।	गृह मन्त्रालय	अध्यागमन विभाग	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
हराएका बालबालिका				
२.१९ यदि कुनै बालबालिका तीन महिनाभन्दा बढी समयसम्म हराएको अवस्थामा रहेमा उक्त घटनालाई औपचारिक रूपमा मुद्दाको रूपमा दर्ता गर्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न ।	राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, बालबालिका खोजतलास केन्द्र	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	बेपत्ता भएका घटनाहरूलाई गम्भीरतापूर्वक लिइनुपर्ने ।
२.२० हराएका महिला तथा बालबालिकाको प्रभावकारी खोजी र प्रतिकार्य सुनिश्चित गर्न महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालय र यसका मातहतका कार्यालयहरूलाई पर्याप्त जनशक्ति, तालिम र उपकरण उपलब्ध गराई क्षमता अभिवृद्धि गर्न । साथै, बालबालिका खोजतलास केन्द्र (१०४) को क्षमता (जनशक्ति, तालिम र स्रोत-साधन) सुदृढ गर्न ।	नेपाल प्रहरी राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विकास साझेदारहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	निरन्तर सुदृढीकरणको आवश्यकता रहेको ।
विशेष संरक्षण: LGBTIQ+ व्यक्तिहरू				
२.२१ लैंगिक पहिचान र यौनिक अभिमुखीकरणका कारण जोखिममा रहेका LGBTIQ+ व्यक्ति, विशेष गरी पारलैङ्गिक (ट्रान्सजेन्डर) व्यक्तिहरूलाई बेचबिखनबाट जोगाउन उनीहरूको पहिचानलाई सम्बन्धित कानूनहरूमा मान्यता दिने ।	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	गैरसरकारी संस्थाहरू, परिवार, समुदाय र स्थानीय तहहरू	यसै प्रतिवेदनमा सिफारिस गरिएको	विशेष जोखिममा रहेका समूहको संरक्षण आवश्यक रहेको ।
राहत तथा क्षतिपूर्ति				
२.२२ रुसी सेनामा भर्ना भई मृत्यु भएका वा गम्भीर घाइते भएका नेपाली नागरिकहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने र मृतकका परिवारले पर्याप्त एवम् समयमै राहत तथा क्षतिपूर्ति पाउने कुरा सुनिश्चित गर्न ।	परराष्ट्र मन्त्रालय	कन्सुलर सेवा विभाग, मेक्सिकोस्थित नेपाली राजदूतावास (सहजीकरणका लागि), गैरआवासीय नेपाली सङ्घ रुस	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	कन्सुलर सेवा विभागले यसमा कार्य गरिरहेको भए तापनि पीडितको वास्तविक सङ्ख्या अझै यकिन हुन नसकेको र क्षतिपूर्ति प्राप्त नभएको ।
क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा सहकार्य				
२.२३ बहुराष्ट्रिय सङ्गठित सञ्जाललाई ध्वस्त पार्न र आप्रवासी श्रमिकको संरक्षणका लागि भारतलगायतका प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरू र इन्टरपोल, खाडी सहयोग परिषद्, आसियान, तथा विभिन्न देशका राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूसँग क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग स्थापित र सुदृढ ।	परराष्ट्र मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, नेपाल प्रहरी र विकास साझेदारहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।

३. अभियोजन: मानव बेचबिखनका कसुरहरूको अपराधीकरण, कानून कार्यान्वयन र न्याय प्रणालीलाई मानव अधिकार तथा लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट पुनर्संरचित गर्ने सम्बन्धमा

क्षेत्र/विषय	प्रमुख जिम्मेवार मन्त्रालय/ विभाग	सहयोगी मन्त्रालय/ साझेदार संस्थाहरू	अघिल्लो राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा सिफारिस भए/ नभएको	कैफियत/ टिप्पणी
मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखको परिपालना				
३.१ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ लाई मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखका प्रावधानहरूसँग पूर्ण रूपमा सामञ्जस्य कायम हुने गरी परिमार्जन तथा अवलम्बन गर्न ।	सङ्घीय संसद्को सचिवालय	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय; कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग; गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज	अघिल्ला प्रतिवेदनहरूदेखि निरन्तर	संसद्बाट अनुमोदन हुन आवश्यक रहेको ।
३.२ मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखका सबै प्रावधानहरूलाई घरेलु कानूनहरूमा पूर्ण रूपमा समेट्न गर्न अन्य सान्दर्भिक कानूनहरूमा आवश्यक संशोधन ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग; महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय; गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज; राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको
आप्रवासी तस्करी सम्बोधन				
३.३ बहुराष्ट्रिय सङ्गठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धि २००० अन्तर्गतको 'स्थल, जल तथा वायुमार्गबाट हुने आप्रवासी तस्करी विरुद्धको आलेखलाई अनुमोदन ।	गृह मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग; कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय; परराष्ट्र मन्त्रालय; विकास साझेदारहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।
३.४ संयुक्त राष्ट्रसङ्घ आप्रवासी तस्करीविरुद्धको आलेखका प्रावधानहरू बमोजिम 'आप्रवासी तस्करीसम्बन्धी कानून' तर्जुमा गरी लागू गर्न ।	गृह मन्त्रालय	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग; महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय; विकास साझेदार; गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज; राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३.५ मुलुकमा आप्रवासी तस्करीका कसुरहरू रोकथाम र नियन्त्रणका लागि संस्थागत संयन्त्र स्थापना ।	गृह मन्त्रालय	विभिन्न सान्दर्भिक विषयगत मन्त्रालय; गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।
दण्डहीनताको अन्त्य र न्यायमा पहुँच वृद्धि				
३.६ आप्रवासी तस्करी (नक्कली भुटानी शरणार्थी प्रकरण, भिजिट भिसा प्रकरण र अन्य) मा संलग्न बिचौलिया, राजनीतिज्ञ र कर्मचारीहरूलाई अभियोजन गरी दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने, र यस्ता कार्यहरूपछाडिका अपराधिक सञ्जालहरूलाई ध्वस्त पार्ने ।	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	गृह मन्त्रालय; नेपाल प्रहरी; विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	अख्तियारका सान्दर्भिक प्रावधानहरू अझै कार्यान्वयनमा आएका छैनन् ।
३.७ रोजगारी वा अध्ययनका लागि विदेशमा श्रमिक पठाउने कार्यमा संलग्न म्यानपावर कम्पनी, ट्राभल एजेन्सी, शैक्षिक परामर्श केन्द्र र अन्य निजी क्षेत्रका संस्थाहरूको निगरानी सुदृढ गर्ने, र ठगी गर्ने संस्थाहरूलाई जवाफदेही बनाउने ।	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय/ विभागहरू; राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	अधिल्ला प्रतिवेदनहरूमा उल्लेख भएको	आप्रवासी तस्करीलाई सम्बोधन गर्न विशेष अनुगमन आवश्यक छ ।
३.८ बहुराष्ट्रिय सहयोग तथा सहकार्यलाई सुदृढ गरी विदेशमा फरार रहेका मानव बेचबिखनकर्ता र आप्रवासी तस्करहरूलाई पक्राउ गर्न ।	गृह मन्त्रालय	मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी ।
३.९ मानव बेचबिखनका मुद्दा दर्ता गर्ने जिम्मेवारी पाएका नेपाल प्रहरीका एकाइहरूलाई बेचबिखन एक गम्भीर अपराध र मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन हो भन्ने कुरामा पूर्ण सचेत गराउने; र मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूमा शीघ्र जाहेरी दरखास्त दर्ताका लागि सहजीकरण गर्न ।	नेपाल प्रहरी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, बार एसोसिएसन र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	प्रहरीले समयमै मुद्दा दर्ता गर्न आलटाल गर्ने गरेको गुनासाहरू प्राप्त भएका छन् ।
विशेष एकाइहरूको क्षमता अभिवृद्धि र विस्तार				
३.१० मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको प्रभावकारी अनुसन्धान सुनिश्चित गर्न नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो को क्षमता सुदृढ गर्न ।	गृह मन्त्रालय	नेपाल प्रहरी	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	थप कार्यदक्षताको आवश्यकता रहेको ।
३.११ मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजनका लागि कम्तीमा सबै प्रदेश प्रहरी कार्यालयहरूमा विशेष एकाइहरू विस्तार गर्न ।	गृह मन्त्रालय	नेपाल प्रहरी	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था कार्यान्वयन हुन बाँकी ।
न्याय प्रणालीको सुदृढीकरण				
३.१२ द्रुत मार्ग (फास्ट ट्याक) अदालतहरूको स्थापना गरी मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूलाई प्राथमिकताका साथ किनारा लगाउने ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत, जिल्ला अदालत र बार एसोसिएसनहरू	अधिल्लो प्रतिवेदनदेखि निरन्तर	अदालतहरूमा कसुर ठहर हुने दर न्यून छ भने विचाराधीन/तामेली मुद्दाहरूको सङ्ख्या उच्च रहेको छ ।
३.१३ मानव बेचबिखन नियन्त्रण, लैङ्गिक संवेदनशीलता र मानव अधिकारका विषयमा सरकारी वकील तथा अदालतका कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	राष्ट्रिय न्यायिक प्रतिष्ठान, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, बार एसोसिएसन र गैरसरकारी संस्थाहरू	अधिल्लो प्रतिवेदनदेखि निरन्तर	कसुर ठहर हुने दरमा सुधार गर्न आवश्यक रहेको ।
पीडितलाई राहत तथा क्षतिपूर्ति				
३.१४ अदालतको आदेश बमोजिम पीडितले पाउनुपर्ने क्षतिपूर्ति समयमै उपलब्ध गराउने कुरा सुनिश्चित गर्न ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, बार एसोसिएसनहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने कार्यमा अक्सर ढिलाइ हुने गरेको ।

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३.१५ पीडितहरूबाट प्रतिकूल वकपत्र (होस्टायल) आउने सम्भावनालाई न्यून गर्न क्षतिपूर्तिको रकममा वृद्धि गरी कम्तीमा हालको तुलनामा दोब्बर बनाउने ।	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	-	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	पीडितले भोगेको शारीरिक, मानसिक र आर्थिक पीडाको तुलनामा हालको क्षतिपूर्ति रकम अपर्याप्त छ ।
--	--	---	-----------------------	--

४. उच्च गुणस्तरीय तथ्याङ्क उत्पादन: प्राथमिक तथा माध्यमिक तथ्याङ्क प्राप्ति सम्बन्धी रणनीतिहरू

क्षेत्र/विषय	प्रमुख जिम्मेवार मन्त्रालय/विभाग	सहयोगी मन्त्रालय/साझेदार संस्थाहरू	अघिल्लो राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा सिफारिस भए/नभएको	कैफियत/टिप्पणी
४.१ श्रम शोषण तथा अन्य उद्देश्यका लागि हुने मानव बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या यकिन गर्न देशव्यापी रूपमा आप्रवासन सर्वेक्षण सञ्चालन गर्न ।	राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय	राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, विश्वविद्यालय, अनुसन्धान संस्था र विकास साझेदारहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।
४.२ सीमा क्षेत्रबाट भारततर्फ प्रस्थान गर्न आप्रवासीहरूको तथ्याङ्क अभिलेखीकरण गर्न ।	अध्यागमन विभाग	सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी र गैरसरकारी संस्थाहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।
४.३ संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागुऔषध तथा अपराध कार्यालय र अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासन सङ्गठनद्वारा संयुक्त रूपमा विकास गरेको विकसित मानव बेचबिखनसम्बन्धी प्रशासनिक तथ्याङ्कको अन्तर्राष्ट्रिय वर्गीकरणअनुरूप उच्च गुणस्तरीय र तुलनायोग्य तथ्याङ्क उत्पादन गर्न मानव बेचबिखनसम्बन्धी तथ्याङ्क प्रणाली (ह्युमन ट्राफिकिङ डाटाबेस) विकास गर्न ।	मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र विकास साझेदारहरू	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	व्यवस्था हुन बाँकी रहेको ।
४.४ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदनहरूमा थप खण्डीकृत परिमाणात्मक तथ्याङ्कहरू समावेश गर्न ।	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र सर्वोच्च अदालत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	यसै प्रतिवेदनको नतिजा	सरकारी कर्मचारीको मिलेमतो र प्रत्येक मुद्दामा तोकिएको जरिवाना तथा कैद सजाय सम्बन्धी तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको ।

अन्त्य-टिप्पणी

१. मानवअधिकारका लागि महिला, एकल महिला समूह नेपालको एकल महिलाहरूले नेतृत्व गरेको पहिलो गैसस हो। यो गैससमा देशभरिबाट २ लाखभन्दा बढी एकल महिलाहरू सदस्यको रूपमा रहेका छन् र यो संस्थाको नेतृत्व सन् १९९६ देखि २००६ सम्म चलेको सशस्त्र द्वन्द्वबाट प्रभावित एकल महिलाहरूले गरेका छन् (थापा, २०२५)।

२. फाब्रिजियो सारिकाको पावर पोइन्ट प्रस्तुतिमा आधारित- यूएनओडिसी रिसर्च फर ग्लोबल रिपोर्ट अन ट्राफिकिङ इन पर्सन्स बेस्ड इन भियना। उहाँले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय लागूऔषध तथा अपराध नियन्त्रण कार्यालयको आयोजनामा सन् २०२५ को जुलाई ८ देखि १० सम्म काठमाडौंमा चलेको मानव बेचबिखनसम्बन्धी उच्च गुणस्तरीय तथ्याङ्कको सङ्कलनसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यशालामा प्रवचन दिनुभएको थियो।

३. मिति २०७५ साल जेठ २७ गतेको नेपाल सरकार (मन्त्रीपरिषद) को निर्णयानुसार मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो स्थापना गरिएको हो। यो ब्यूरो मानव बेचबिखन विरुद्धका विभिन्न रोकथाम, जनचेतना, सशक्तीकरण तथा अनुगमनसम्बन्धी गतिविधिमा सक्रिय रहेको छ। यसले मानव बेचबिखन तथा गैरकानूनी ओसारपसारका पीडितहरूको उद्धार तथा संरक्षणमा पनि सहयोग र समन्वय गर्दै आइरहेको छ।

(<https://ahtb.nepalpolice.gov.np/about-us/introduction/>) ।

४. नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोले 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४' मा व्यवस्था गरिएको परिभाषा अनुसार नै कसुरदार विरुद्ध मुद्दा दायर गरी शोषणका प्रकार अनुसारको तथ्याङ्क राख्ने गर्दछ। तसर्थ, यसमा यौन शोषण र श्रम शोषणलाई छुट्टाछुट्टै विधामा राखिएको छ।

५. नयाँ पत्रिका (सेप्टेम्बर १, २०२५)। दिल्लीमा बसेर नेपालीको मिर्गौलाको तस्करी।

६. द राइजिङ नेपाल, नोभेम्बर १५। 'गैरकानूनी म्यारिज ब्यूरो चलाएको आरोपमा चार चिनियाँ नागरिक पक्राउ'। यो समाचार यहाँ उपलब्ध छ:

<https://risingnepaldaily.com/news/71157>

७. WION (2025, December 19). 'Fake and Coerced Marriages Rising in Nepal: Women Forced into Sham Weeding with Chinese Men'. YouTube available at: <https://www.youtube.com/watch?v=wDrrp52HFcs>.

८. नयाँ पत्रिका (३० वैशाख, २०८२): 'देशको शासन व्यवस्था निरंकुशतातर्फ उन्मुख भएको पूर्व न्यायाधीशहरूको फोरमको निष्कर्ष' पृष्ठ १ र १५।

९. https://myrepublica.nagariknetwork.com/news/140215/#google_vignette.

१०. Annapurna Post (May 19, 2025). 'Whether the 'fake refugees' are 'victims'?'

११. गृह मन्त्रालयले मन्त्रिपरिषद्को निर्णयमार्फत १४ कात्तिक २०८२ देखि भिजिट भिसासम्बन्धी कार्यविधि खारेज गरेको छ (गोरखापत्र दैनिक, १ नोभेम्बर २०२५)। अब उप्रान्त भिजिट भिसामा जाने यात्रीका लागि ६ महिनाको म्याद भएको राहदानी, सम्बन्धित देशको भिसा र हवाई टिकट मात्र भए पुग्नेछ।

१२. कान्तिपुर दैनिक (जुन ३, २०२५)। 'भिजिट भिसा प्रकरणमा अदालतको फैसला।'।

१३. कान्तिपुर दैनिक (मई २६, २०२५)। 'सेटिङ' मा नपरेपछि ४१ महिनामा २० हजार यात्रु अध्यागमनबाटै फिर्ता।'।

१४. नयाँ पत्रिका (सेप्टेम्बर १, २०२५)। 'भिजिट भिसामा नेपाली मात्र होइन, भारतीयहरूको पनि तस्करी।'।

१५. सेप्टेम्बर २९, २०२५ मा यो अमेरिकी डलर ३,६१६ हुन आउँछ। एक अमेरिकी डलर बराबर ८२.२४ रुबल।

१६. सेप्टेम्बर २९, २०२५ मा यो अमेरिकी डलर ४,९५६ हुन आउँछ। एक अमेरिकी डलर बराबर १४१.२५ नेपाली रुपैयाँ।

१७. कान्तिपुर दैनिक (जनवरी ६, २०२५)। 'रुसी सेनाको करार समाप्त: नागरिकताको सपना र क्षतिपूर्ति अन्वोलमा।'।

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

१८. नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोको तथ्याङ्कले उल्लेखित अवधिमा उद्धार र स्वदेश फिर्ती गरिएका बेचबिखनमा परेका व्यक्तिहरूमा लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यक (LGBTIQ) समुदायको उपस्थिति देखाउँदैन।

१९. यसमा निम्न संस्थाहरू पर्दछन्: क) आफन्त नेपाल, ख) आवाज, सुर्खेत, ग) विश्वास नेपाल, घ) माइती नेपाल, ङ) शक्ति समूह, च) साथी संस्था, बाँके, छ) शुभ अवसर ग्राम नेपाल, र ज) किन इन्डिया (नयाँ दिल्लीस्थित गैसस)।

२०. तीनवटा पुनःस्थापना केन्द्रहरूमा निम्न पर्दछन्: १) बाल संरक्षण गृह, काठमाडौं, २) पुनःस्थापना केन्द्र, सुनसरी र ३) पुनःस्थापना केन्द्र, काठमाडौं। त्यसैगरी, निम्न शहर/स्थानहरूमा अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरू (सेफ हाउस) सञ्चालनमा रहेका छन्: नेपालगन्ज, गुलरिया, भरतपुर, पशुपतिनगर, काँकडभिट्टा, धनगढी, टीकापुर, महेन्द्रनगर, नागदुङ्गा, धुलिखेल, विराटनगर, वीरगन्ज, भैरहवा, धुन्चे र हेटौँडा।

२१. द्रष्टव्य: आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ मा शक्ति समूहको पुनःस्थापना केन्द्र/सुरक्षित गृहहरूमा क्रमशः ३२५, ५८३ र ६९२ जना प्रभावित व्यक्तिहरू रहेका थिए। तीमध्ये सोही आर्थिक वर्षहरूमा क्रमशः २२२, ४८२ र ५१२ जनाले यौन हिंसा भोगेको उल्लेख गरिएको छ। तीन वर्षको कुल तथ्याङ्कअनुसार सुरक्षित गृहमा रहेका १,६०० जना प्रभावितहरूमध्ये १,२१६ जना यौन हिंसामा परेका थिए (थप जानकारीका लागि अनुसूची ४.५ हेर्नुहोस्)।

२२. यी गैससमा निम्न संस्थाहरू रहेका छन्: १) आफन्त नेपाल, २) आवाज सुर्खेत, ३) माइती नेपाल, ४) साथी संस्था, बाँके, ५) शुभ अवसर ग्राम नेपाल, ७) नारी संरक्षण केन्द्र, हेटौँडा, ८) कुमुदिनी, र ९) आशा नेपाल।

२३. सन् २००८ को 'टि.भी.पि.ए. (TVPA) संशोधनले के व्यवस्था गरेको छ भने, कुनै पनि देश लगातार दुई वर्षसम्म टियर २ वाच लिस्ट (Tier 2 Watch List) मा परेमा, सो देश अर्को वर्ष उक्त सूचीमा रहन पाउने छैन। त्यस्तो देशलाई कि त 'टियर २'मा स्तरोन्नति गरिनुपर्छ वा 'टियर ३' मा घटाइनुपर्छ। सन् २०१९ को टि.भी.पि.ए. संशोधनअनुसार, यदि ठोस प्रमाण उपलब्ध भएमा अमेरिकी विदेश मन्त्रीलाई तेस्रो वर्षमा मात्र एक पटकका लागि स्वतः घटुवा हुने प्रक्रिया रोक्ने (छुट दिने) अधिकार प्रदान गरिएको छ (अमेरिकी विदेश मन्त्रालय, २०२५)।

२४. यसका कार्य क्षेत्रहरूमा निम्न विषयहरू समावेश छन्: १) नीति, अनुसन्धान र संस्थागत विकास; २) कानून निर्माण र कार्यान्वयन; ३) जनचेतना अभिवृद्धि, पैरवी, सञ्जाल निर्माण र सामाजिक परिचालन; ४) स्वास्थ्य र शिक्षा; ५) आयआर्जन र रोजगारी सिर्जना; ६) उद्धार र पुनःस्थापना; ७) सीमापार, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्दाहरू; र ८) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन।

२५. 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४' को दफा २३ ले राष्ट्रिय समिति गठन गर्ने अधिकार दिएको छ। साथै, 'मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली, २०६४' को नियम ३ ले उक्त समितिको गठन प्रक्रिया तथा काम, कर्तव्य र अधिकारको विस्तृत विवरण प्रदान गरेको छ।

२६. यस समितिमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयका सचिव अध्यक्ष रहने व्यवस्था छ। समितिका सदस्यहरूमा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयका प्रथम श्रेणीका अधिकारीहरू (सह-सचिव) रहने प्रावधान छ। साथै, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सह-महान्यायाधिवक्ता, नेपाल प्रहरीको मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरोका प्रमुख, गैरसरकारी संस्थाका दुई जना प्रतिनिधि र बेचबिखनबाट प्रभावित एक जना व्यक्तिको प्रतिनिधि पनि सदस्यका रूपमा समावेश हुन्छन्।

२७. यस छलफलका सहभागीहरू निम्न रहेका थिए: कैलाश राना (शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रका संयोजक), लक्ष्मी चौधरी (शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्रकी कर्मचारी), सुमित्रा गौतम र देवीचरण चौधरी (माइती नेपाल)

२८. यी कार्यविधिहरू अमेरिकी तथा बेलायती सरकारहरूद्वारा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराइएको हाम्रो सम्मान परियोजनाको सहयोगमा तर्जुमा गरिएका थिए।

२९. यस समितिका संयोजक मेयर वा निजले तोकेको व्यक्ति हुने गर्दछ। सदस्यहरूमा तपशिलका व्यक्तिहरू रहन्छन्: १) न्यायिक समितिको संयोजक, २) स्थानीय प्रहरी कार्यालयको प्रमुख, ३) पालिकामा भएका सबै उच्चमाध्यामिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, ४) बाल क्लबका प्रतिनिधि, ५) स्थानीय स्वास्थ्य सेवा केन्द्रको प्रमुख, ६) रोजगार सेवा तथा सूचना केन्द्रको संयोजक, ७) शिक्षा विकास शाखाको प्रमुख, ८) कृषि तथा पशुविकास शाखाको प्रमुख, ९) नेपाल औद्योगिक महासङ्घको प्रतिनिधि (पालिका तहको), १०) स्थानीयस्तरमा सक्रिय गैससको एक प्रतिनिधि र ११) मानव बेचबिखनमा परेका प्रभावितको तर्फबाट एक प्रतिनिधि र महिला, बालबालिका तथा सामाजिक विकासको शाखा प्रमुख सदस्यसचिव।

३०. सीमामा रोकछेक गरिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्यासम्बन्धी तथ्याङ्क निम्न गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त गरिएको हो: १) आफन्त नेपाल, २) आवाज सुर्खेत, ३) माइती नेपाल, ४) शान्ति पुनःस्थापना केन्द्र, ५) साथी संस्था बाँके, ६) शक्ति समूह, ७) शुभ अवसर ग्राम नेपाल र ८) टाइनी ह्यान्ड्स नेपाल। शान्ति पुनःस्थापना

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

केन्द्रको तथ्याङ्कले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि यसका दुईवटा शाखा कार्यालयहरू (रुपन्देही र कञ्चनपुर जिल्ला) को मात्र प्रतिनिधित्व गर्दछ।

३१. नेपालको तर्फबाट यस मञ्चका सदस्यहरू निम्न रहेका थिए: मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल, माइती नेपाल र अन्य गैसस। भारतको तर्फबाट भने यस मञ्चमा सीमा सुरक्षा बल, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला मेजिस्ट्रेको कार्यालय र पञ्चायत राज। मानव बेचबिखन विरुद्धको भारत-नेपाल संयुक्त मञ्चले अन्तर्देशीय मानव बेचबिखनको सम्बोधनका लागि संयुक्त कार्ययोजना पनि तर्जुमा गरेको थियो।

३२. पहिले यूएसएडले यो मञ्चको स्थापना तथा कार्ययोजनाको तर्जुमाका लागि आर्थिक स्रोत उपलब्ध गराएको थियो तर जसै यूएसएड बन्द भयो, यो पहलले पनि निरन्तरता पाउन सकेन।

३३. नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण (NMICS) २०१९ तत्कालीन केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (हाल राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय) ले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय बाल कोष (युनिसेफ) सँगको सहकार्यमा गरेको राष्ट्रिय प्रतिनिधिमूलक पारिवारिक नमूना सर्वेक्षण हो। यस सर्वेक्षणमा १४,८०५ महिला र ५,५०१ पुरुषसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो।

३४. यो जानकारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सर्वेक्षण प्रश्नावलीमा मन्त्रालयले दिएको प्रतिक्रियामा आधारित छ।

३५. यी प्रत्येक ऐनमा गरिएका संशोधन, परिमार्जन वा खारेजीको विस्तृत विश्लेषण महिला, कानून र विकास मञ्चद्वारा गरिएको 'पालेमो प्रोटोकलका प्रावधान र उपायहरूसापेक्ष नेपाली कानूनहरूको तुलनात्मक अध्ययन' मा पाउन सकिन्छ।

३६. सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागद्वारा दायर गरिएका मुद्दाहरूको कुल सङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ मा क्रमशः ११, १२ र १९ रहेका थिए।

३७. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५।

३८. यसले 'आप्रवासीहरूको तस्करी' भन्नाले कुनै पनि व्यक्तिलाई निज नागरिक वा स्थायी बासिन्दा नभएको राष्ट्रमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आर्थिक वा अन्य भौतिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यले अवैध रूपमा प्रवेश गराउने कार्यलाई जनाउँछ भन्ने अर्थमा परिभाषित गरेको छ।

३९. कान्तिपुर दैनिक (२१ जेठ २०८२): 'महिलाको खुट्टा बाँधेर वैदेशिक रोजगारीका नाममा रकम असुली' र कान्तिपुर दैनिक, २५ जेठ २०८२, पृष्ठ ५ (कुवेतका लागि नेपालका पूर्व राजदूतसँगको विशेष अन्तर्वार्ता)।

४०. नेपाल बहुसूचक क्लस्टर सर्वेक्षण (NMICS) २०१९ को तथ्याङ्कअनुसार।

४१. यी गैरसरकारी संस्थाहरूमा आफन्त नेपाल, आवाज सुर्खेत, माइती नेपाल, साथी संस्था बाँके, शक्ति समूह, शुभ अवसर ग्राम नेपाल, कुमुदिनी, सुनिता फाउन्डेसन र टाइनी ह्यान्ड्स नेपाल रहेका छन्।

सन्दर्भ सामग्री

- Ali, H. M. (2010). 'Data collection on victims of human trafficking: An analysis of various sources', *Journal of Human Security*, DOI: 10.3316/JHS0601055.
- Al-Tammemi AB, Nadeem A., Kutkut L., Ali M., Angawi K., Abdallah MH., et al. (2023). 'Are we seeing the unseen of human trafficking? A retrospective analysis of the CTDC k-anonymized global victim of trafficking data pool in the period 2010–2020'. *PLoS ONE* 18 (4): e0284762. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0284762>.
- Alvarez, M.B. and Alessi, E.J. (2012). *Human trafficking is more than sex trafficking and prostitution*, *Affilia* 27 (2): DOI:10.1177/0886109912443763. pp. 142-152.
- Central Bureau of Statistics, CBS (2020). *Nepal Multiple Indicator Cluster Survey 2019, Survey Findings Report*. Kathmandu, Nepal: Central Bureau of Statistics and UNICEF Nepal, pp. 736-37.
- Demeke, S. (2024). 'A human rights-based approach for effective criminal justice response to human trafficking', *Journal of International Humanitarian Action*, 9:4, pp. 1-13. doi: org/10.1186/s41018-023-00143-4.**
- Fernandez, B. (2025). *The Darien Gap: A Reporter's Journey through the Deadly Cross Roads of Americans*. Rutgers University Press.
- Forum for Women, Law and Development, FWLD (no date). *Palermo Protocol Anurup Kanuni Byabasthama Gar-nuparne Sudhar Sambhandhi Bislesantmak Adhyayan Tatha Prasthapit Sansodhan Prasthabharu* (in Nepali) (Amendments Required in Legal System as per the Palermo Protocol, Analytical Study and Proposed Amendment Agendas. Kathmandu: Australian Aid, the Asia Foundation and FWLD.
- Gallo, M., Konrad, R. A. and Tinyane, H. (2020). 'An epidemiological perspective on labor trafficking', *Journal of Human Trafficking* 8 (3):1-22. DOI:10.1080/23322705.2020.1815474
- Grover, D. (2025). 'The question of human trafficking: A comparative analysis of Singapore and India's adoption of the UN TIP Protocol', *International Journal of Social Science and Review*, Volume 8 (3): 58-71.
- H B A Hamid (2023). 'Shelter homes – Safe haven or prison?', *Anti-Trafficking Review*, issue 20, 2023, pp. 111-134, <https://doi.org/10.14197/atr.201223207>.
- International Organization for Migration, IOM (2017). *Compliance Indicators, Commitments Taken on with regard to a Comprehensive Approach to Trafficking in Persons*.
- Jones, J. E. (2014). *The Emergence of the Digital Humanities*. New York and London: Routledge.
- Joshi, S., Biniya, S., Bhandari, A.R. and Skahya, R. (2023). 'Hospital based one-stop crisis management centre at Patan academy of health sciences: New avenues for the mental health professionals', *J Psychiatrists' Association of Nepal* Vol. 12.
- Kantipur Daily (8 June 2025). 'All political parties' fraternal organizations are active at abroad, there are also human smugglers in these organizations'.
- Kantipur Daily (June 2, 2025). 'Death of Om Bahadur in Ukraine, 15 years daughter migrated to foreign country' (p. 1 and 8).
- Kapilbastu Municipality (2021). *Guideline for Combating of Human Trafficking and Transportation (Formation and Mobilization) Committee 2077*.
- Mahalingam, R. (2019). 'Human trafficking from a multidisciplinary perspectives: A literature review', *Asian Journal of Social Science Research*, Volume 2, Issue 2. No page numbers.
- McAdam, M. (2013). 'Who's who at the border? A right-based approach to identifying human trafficking at international borders', *Anti-Trafficking Review*, 2, pp. 33-49.
- Ministry of Labour, Employment and Social Security, MoLESS (2022). *Nepal Labour Migration Report 2022*. Kathmandu.
- Ministry of Women, Children, and Social Welfare (2012). *National Plan of Action against Trafficking in Persons Especially Women and Children 2068* (2012). Kathmandu.
- Nair, P.M. and Sen, S. (2004). *A Report on Trafficking on Women and Children in India 2002-2003*, Vol. 1. New Delhi: Institute of Social Sciences, National Human Rights Commission and UNIFEM, India.

- National Human Rights Commission (2021). *The Sixth Strategic Plan 2021-2026*. Kathmandu.
- National Human Rights Commission, NHRC (2008). *Trafficking in Persons Especially on Women and Children in Nepal, National Report, 2006-2007*. Kathmandu.
- National Human Rights Commission, NHRC (2012). *Trafficking in Persons in Nepal, National Report 2011-12*. Kathmandu.
- National Human Rights Commission, NHRC (2018). *Trafficking in Persons in Nepal, National Report 2017-18*. Kathmandu.
- National Human Rights Commission, NHRC (2022). *Report on the Human Rights Situation of Migrant Workers*. Kathmandu.
- National Planning Commission, NPC (2017). *Nepal Sustainable Development Goals: Status and Roadmap, 2016-2030*. Kathmandu.
- National Planning Commission, NPC (2024). *The Sixteenth Plan (Fiscal Year 2024/25-2028/29)*. Kathmandu.
- National Statistics Office, NSO (2023). *National Population and Housing Census 2021 (National Report)*. Kathmandu.
- Naya Patrika, (May 23, 2025). 'The forum of former justice said – the Governance system of the country becoming the autocratic oriented', p. 1 &15.
- Office of the Attorney General (2023). *Annual Report of the Attorney General FY 2022/23 (2079/80)*. Kathmandu.
- Office of the Attorney General (2024). *Annual Report of the Attorney General FY 2023/24 (2080/81)*. Kathmandu.
- ONRT-NHRC (2008). *Trafficking in Persons Especially on Women and Children in Nepal, National Report 2006-2007*. Kathmandu.
- Pocock NS, Kiss L.S., Zimmerman C. (2016). 'Labour trafficking among men and boys in the Greater Mekong Sub-region: Exploitation, violence, occupational health risks and injuries', *PLOS ONE* 11(12): e0168500. Doi:10.1371/journal.
- Recknor, F.H. and Chrisolm-Straker, M. (2018). 'Human trafficking: It's not just a crime', *Journal of Family Strengths*, Volume 18 Issue 1 *Critical Issues: Defining and Debunking Misconceptions in Health, Education, Criminal Justice, and Social Work/Social Services*.
- Roy S, Chaman C. (2017). 'Human rights and trafficking in women and children in India', *Journal of Historical Archaeology and Anthropology Sciences* 1(5):162–170. DOI: 10.15406/jhaas.2017.01.00027
- Siddharthanagar Municipality (2021). *Guideline for Combating of Human Trafficking and Transportation (Formation and Mobilization) Committee 2077*.
- Subedi, G. (2008). 'Trafficking of child workers in Nepal', in Hindman, H. (Ed.) *The World of Child Labor, A Historical and Regional Survey*. Armonk, New Work, London: M.E. Sharpe, p.p. 827-29.
- Subedi, G. (2025). 'Exploring the expansion, equity and excellence and emergent challenges in higher education in Nepal', *Higher Education Perspective*, University Campus, Tribhuvan University.
- The Supreme Court (2022). *The Annual Report of the Supreme Court 2022/23(2079/80)*. Kathmandu.
- The Supreme Court (2023). *The Annual Report of the Supreme Court 2023/24 (2080/81)*. Kathmandu
- UNHCR (no date). *Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking*, <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/4963237811.pdf>.
- United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2011). *The Role of Corruption in Trafficking in Persons*. New York.
- United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2021). *Corruption as a Facilitator of Smuggling of Migrants and Trafficking in Persons in the Bali Process Region with focus on South East Asia*. Research Brief. Bangkok.
- United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2024). *The Global Report on Trafficking in Persons 2024*. United Nations: Vienna.
- US Department of State (2020). *2020 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.
- US Department of State (2021). *2021 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.
- US Department of State (2022). *2022 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.
- US Department of State (2023). *2023 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.
- US Department of State (2024). *2024 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.

US Department of State (2025). *2025 Trafficking in Persons Report*: Washing D.C.

Wharton, A. S. (2004). *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*. USA, UK and Australia: Blackwell Publishing.

Wijers. M. (2015). 'Purity, victimhood and agency: Fifteen years of the UN Trafficking Protocol', *Anti-Trafficking Review*, 4. pp. 56-79.

उद्धृत गरिएको पावरप्व्वाइन्ट प्रस्तुति

PowerPoint presentation by Police Inspector, Birendra Kumar Sha in a training held in July 10, 2025, Nagarkot (based on bureau data).

Power-point presentation by Mr. Fabrizio Sarrica –in the *National Workshop on Producing High-Quality Data on Trafficking in Persons in Nepal* organized by UNODC Nepal Office in Nagarkot, Nepal from July 8-10, 2025.

अनुसूची

अनुसूची १.१ : अनुरोधबमोजिम आकारी/तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था तथा विदेशस्थित कूटनीतिक नियोगहरू

क.स.	नाम	कैफियत
१	सरकारी निकायहरू	
१.१	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	
१.२	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	
१.३	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	
१.४	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	
१.५	मानव बेचबिखन अनुसन्धान ब्यूरो, नेपाल प्रहरी	
१.६	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी	
१.७	सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	
१.८	वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण	
१.९	सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल	
१.१०	राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालय	
१.११	नेपाल राष्ट्र बैंक	
१.१२	मानव बेचबिखन विरुद्धका जिल्ला समितिहरू (कञ्चनपुर, सुर्खेत, सिन्धुपाल्चोक तथा कैलाली)	
२	विदेशस्थित नेपाली राजदूतावास तथा कूटनीतिक नियोगहरू	
२.१	नेपाली राजदूतावास, लण्डन, बेलायत	
२.२	संयुक्त राष्ट्रसङ्घका लागि नेपालको स्थायी नियोग, जेनेभा	
२.३	नेपाली राजदूतावास, बाँसइटन डी.सी., अमेरिका	
२.४	नेपाली राजदूतावास, टोकियो, जापान	
२.५	नेपाली राजदूतावास, नयाँ दिल्ली, भारत	
२.६	नेपाली राजदूतावास, मस्को, रुस	
२.७	नेपाली राजदूतावास, मनामा, बहराइन	
२.८	नेपाली राजदूतावास, कुवेत	
२.९	नेपाली राजदूतावास, मलेसिया	
२.१०	नेपाली राजदूतावास, इस्लामाबाद, पाकिस्तान	
२.११	नेपाली राजदूतावास, कायरो, इजिप्ट	
२.१२	नेपाली राजदूतावास, ब्रसेल्स, बेल्जियम	
२.१३	नेपाली राजदूतावास, जेद्दाह, साउदी अरेबिया	
२.१४	नेपाली महावाणिज्य दूतावास, कोलकाता, भारत	
२.१५	नेपाली महावाणिज्य दूतावास, ल्हासा, तिब्बत, चीन	
२.१६	नेपाली राजदूतावास, ब्रसेल्स, बेल्जियम	
२.१७	नेपाली महावाणिज्य दूतावास, क्वाङ्गझाउ, चीन	
२.१८	नेपाली महावाणिज्य दूतावास, हङकङ	

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३	गैरसरकारी संस्थाहरू	
३.१	महिला तथा बालबालिकाको बेचबिखन विरुद्धको गठबन्धन नेपाल (एट्विन)	
३.२	आफन्त नेपाल	
३.३	आवाज, सुर्खेत	
३.४	विश्वास नेपाल	
३.५	आशा नेपाल	
३.६	परिवर्तनका लागि सहकार्य नेपाल (क्यान)	
३.७	छोरी नेपाल	
३.८	कुमुदिनी	
३.९	नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमीडिया जर्नालिस्ट नेटवर्क (निमाजन)	
३.१०	माइती नेपाल	
३.११	शान्ति पुनर्स्थापना केन्द्र (प्रदेश कार्यालयहरू—जनकपुर, भैरहवा तथा कञ्चनपुर)	
३.१२	साथी संस्था, बाँके	
३.१३	शक्ति समूह	
३.१४	शक्ति मिलन समाज	
३.१५	शुभ अवसर ग्राम नेपाल	
३.१६	सुनिता फाउन्डेशन	
३.१७	परिवर्तनका लागि कार्यरत महिला समूह (बाच)	
३.१८	महिला सीप सिर्जना केन्द्र	
३.१९	महिला संरक्षण केन्द्र	

अध्याय २

अनुसूची २.१ : मानव बेचबिखन अपराधसम्बन्धी मुद्दामा संलग्न कसुरदारको जिल्लागत सङ्ख्या, आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ तथा २०८१/८२ (कसुरदारको सङ्ख्याका आधारमा जिल्लाहरू घट्टो क्रममा)

क्र. स.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	बाँके	२४	१३	१९	५६
२	नुवाकोट	२२	१३	१५	५०
३	धादिङ	१५	१०	९	३४
४	सिन्धुपाल्चोक	१०	५	१९	३४
५	उदयपुर	८	८	१६	३२
६	काभ्रेपलाञ्चोक	११	७	११	२९
७	कञ्चनपुर	८	१४	७	२९
८	मोरङ	१९	४	४	२७
९	सर्लाही	९	१३	३	२५
१०	तनहुँ	६	९	१०	२५
११	मकवानपुर	४	६	१४	२४
१२	दाङ	१२	८	४	२४
१३	गोरखा	६	९	८	२३
१४	बर्दिया	३	१३	७	२३
१५	कैलाली	४	३	१५	२२
१६	सुनसरी	६	५	९	२०
१७	धनुषा	७	४	९	२०
१८	झापा	४	९	६	१९
१९	सिन्धुली	२	८	८	१८
२०	काठमाडौँ	५	४	७	१६
२१	दैलेख	९	५	२	१६
२२	पर्सा	५	२	८	१५
२३	सप्तरी	७	४	४	१५
२४	ललितपुर	२	८	४	१४
२५	बारा	३	४	६	१३
२६	रौतहट	६	६	१	१३
२७	महोत्तरी	८	१	३	१२
२८	कास्की	४	५	३	१२

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

२९	नवलपरासी (पश्चिम)	४	६	२	१२
३०	रुपन्देही	३	९	०	१२
३१	ओखलढुङ्गा	४	२	४	१०
३२	चितवन	५	२	३	१०
३३	लमजुङ	४	४	२	१०
३४	नवलपरासी (पूर्व)	२	४	४	१०
३५	सुर्खेत	२	७	१	१०
३६	अछाम	१	०	९	१०
३७	भोजपुर	५	१	३	९
३८	बैतडी	०	४	५	९
३९	डडेलधुरा	८	०	१	९
४०	दोलखा	२	५	१	८
४१	दार्चुला	०	७	१	८
४२	रामेछाप	२	२	३	७
४३	कालिकोट	३	०	४	७
४४	रुकुम (पश्चिम)	०	७	०	७
४५	खोटाङ	१	३	२	६
४६	रसुवा	१	३	२	६
४७	बागलुङ	२	२	२	६
४८	हुम्ला	२	३	१	६
४९	इलाम	३	०	२	५
५०	सिराहा	१	३	१	५
५१	सल्यान	१	४	०	५
५२	डोटी	३	०	२	५
५३	पाँचथर	२	०	२	४
५४	संखुवासभा	१	२	१	४
५५	सोलुखुम्बु	२	१	१	४
५६	स्याङ्जा	२	०	२	४
५७	कपिलवस्तु	२	२	०	४
५८	जाजरकोट	३	१	०	४
५९	जुम्ला	२	१	१	४
६०	धनकुटा	२	०	१	३
६१	म्याग्दी	३	०	०	३
६२	पर्वत	०	२	१	३
६३	गुल्मी	३	०	०	३
६४	पाल्पा	२	१	०	३
६५	रुकुम (पूर्व)	०	२	१	३

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

६६	भक्तपुर	२	०	०	२
६७	अर्घाखाँची	०	०	२	२
६८	प्युठान	२	०	०	२
६९	रोल्पा	०	१	१	२
७०	मुगु	०	०	२	२
७१	तेह्रथुम	०	१	०	१
७२	मनाङ	०	०	१	१
७३	बाजुरा	०	१	०	१
	उल्लेख नभएको	१७	२४	९	५०
	विदेशी नागरिक	३६	२९	२७	९२
	कुल जम्मा	३६९	३४६	३३८	१०५३

अनुसूची २.२ : मानव बेचबिखनसम्बन्धी मुद्दामा संलग्न बेचबिखन पीडित/प्रभावितको जिल्लागत सङ्ख्या, आर्थिक वर्ष २०७९/८०, २०८०/८१ तथा २०८१/८२ (बेचबिखन पीडितको सङ्ख्याका आधारमा जिल्लाहरू घट्टो क्रममा)

क्र. स.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	नुवाकोट	१८	९	१२	३९
२	सिन्धुपाल्चोक	९	१०	९	२८
३	उदयपुर	८	१०	९	२७
४	बाँके	९	५	६	२०
५	गोरखा	१३	५	२	२०
६	कैलाली	६	४	१०	२०
७	काभ्रेपलाञ्चोक	९	८	२	१९
८	मकवानपुर	६	५	७	१८
९	मोरङ	१३	३	२	१८
१०	धादिङ	७	६	४	१७
११	चितवन	७	७	२	१६
१२	दाङ	७	६	३	१६
१३	कञ्चनपुर	२	८	५	१५
१४	सुर्खेत	४	७	४	१५
१५	झापा	९	४	१	१४
१६	रूपन्देही	३	४	७	१४
१७	सिन्धुली	५	६	२	१३

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

१८	बर्दिया	३	३	६	१२
१९	महोत्तरी	९	१	२	१२
२०	सर्लाही	४	५	३	१२
२१	कास्की	३	४	३	१०
२२	रामेछाप	२	४	४	१०
२३	सप्तरी	१	७	२	१०
२४	बारा	३	३	३	९
२५	दैलेख	३	५	१	९
२६	जाजरकोट	६	१	२	९
२७	काठमाडौँ	३	३	३	९
२८	पर्सा	३	०	६	९
२९	धनुषा	२	४	२	८
३०	कपिलवस्तु	१	६	१	८
३१	खोटाङ	४	२	२	८
३२	सल्यान	४	४	०	८
३३	तनहुँ	२	२	४	८
३४	बैतडी	०	३	४	७
३५	नवलपरासी (पूर्व)	२	३	२	७
३६	रौतहट	२	२	३	७
३७	सुनसरी	२	३	२	७
३८	बागलुङ	०	४	२	६
३९	डडेलधुरा	५	०	१	६
४०	प्युठान	४	०	२	६
४१	संखुवासभा	२	३	१	६
४२	ललितपुर	०	४	१	५
४३	रुकुम (पूर्व)	२	१	२	५
४४	स्याङ्जा	०	३	२	५
४५	डोटी	४	०	०	४
४६	जुम्ला	०	४	०	४
४७	लमजुङ	०	२	२	४
४८	रोल्पा	१	२	१	४
४९	सोलुखुम्बु	०	१	३	४
५०	अछाम	०	१	२	३
५१	बाजुरा	०	३	०	३
५२	भक्तपुर	१	१	१	३
५३	भोजपुर	२	०	१	३
५४	धनकुटा	२	०	१	३

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

५५	हुम्ला	२	१	०	३
५६	इलाम	२	०	१	३
५७	नवलपरासी (पश्चिम)	०	०	३	३
५८	ओखलढुङ्गा	०	२	१	३
५९	पाँचथर	१	०	२	३
६०	सिराहा	०	२	१	३
६१	दार्चुला	०	०	२	२
६२	डोल्पा	१	०	१	२
६३	गुल्मी	१	०	१	२
६४	कालिकोट	१	१	०	२
६५	मुगु	०	०	२	२
६६	म्याग्दी	१	०	१	२
६७	पर्वत	०	०	२	२
६८	रुकुम (पश्चिम)	१	१	०	२
६९	अर्घाखाँची	०	१	०	१
७०	दोलखा	०	१	०	१
	उल्लेख नभएको	३	३	१	७
	भारत	१	३	२	६
	युगान्डा	१	०	०	१
	कुल जम्मा	२३२	२१६	१८४	६३२

अनुसूची २.३ : नेपाल सशस्त्र प्रहरी बलद्वारा अन्तर्देशीय (सीमापार) मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूलाई सीमा नाकामा निगरानी तथा रोकछेक गरिएको सङ्ख्या

क्र. स.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	मेचीनगर, झापा	१	९	०	१०
२	भद्रपुर, झापा	९	०	०	९
३	गौरिगञ्ज, झापा	०	६	०	६
४	झापा गाउँपालिका, झापा	०	१	१	२
५	कचनकवल गाउँपालिका, झापा	०	१	०	१
६	सूर्योदय नगरपालिका, इलाम	०	०	१	१
७	विराटनगर, मोरङ	२	१	१	४
८	रंगेली, मोरङ	०	१	०	१
९	कोशी गाउँपालिका, चकुने, सुनसरी	१	७	२	१०
१०	बराहक्षेत्र नगरपालिका, सुनसरी	०	१	०	१
११	जलेश्वर नगरपालिका, महोत्तरी	५	२	३	१०
१२	मटिहानी, महोत्तरी	०	१	०	१
१३	सम्प्री गाउँपालिका, महोत्तरी	०	३	१	४
१४	मनराशिसवा नगरपालिका, महोत्तरी	१	०	०	१
१५	धनुषाधाम उपमहानगरपालिका, धनुषा	०	४	१	५
१६	जनकपुरधाम, धनुषा	०	३	२	५
१७	विदेही नगरपालिका, धनुषा	१	२	१	४
१८	औरही गाउँपालिका, धनुषा	१	०	०	१
१९	नगराइन, धनुषा	३	०	८	११
२०	हरिपुर, सप्तरी	७	०	०	७
२१	भगवानपुर, सप्तरी	१	०	०	१
२२	तिलाठी, सप्तरी	१	०	२	३
२३	राजगढ, सप्तरी	१	०	०	१
२४	छिन्नमस्ता गाउँपालिका, सप्तरी	०	०	१	१
२५	ब्रह्मपुर गाउँपालिका, सर्लाही	४	१	१	६
२६	मलङ्गवा, सर्लाही	१	५	१२	१८
२७	सीतामढी, सर्लाही	०	१	०	१
२८	गौर नगरपालिका, रौतहट	०	७	४२	४७
२९	सिराहा नगरपालिका, सिराहा	०	७	३	१०
३०	भगवानपुर गाउँपालिका, सिराहा	०	०	३	३
३१	विश्रामपुर, बारा	२	०	१	३
३२	देवताल गाउँपालिका, बारा	०	२	०	२

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३३	सिम्रौनगढ नगरपालिका, बारा	०	०	१	१
३४	ठोरी, पर्सा	३	१	१	५
३५	वीरगञ्ज, पर्सा	१६	३	३	२२
३६	माडी नगरपालिका, चितवन	०	३	९	१२
३७	विनयी-त्रिवेणी गाउँपालिका, नवलपरासी (पूर्व)	०	१४	२	१६
३८	बुद्धनगर, रुपन्देही	२	०	०	२
३९	लुम्बिनी सांस्कृतिक नगरपालिका, रुपन्देही	०	३	०	३
४०	यशोधरा गाउँपालिका, मर्यादापुर, कपिलवस्तु	३	०	०	३
४०	कृष्णनगर, कपिलवस्तु	१	०	०	१
४२	डुडुवा, बाँके	६	२	०	८
४३	नेपालगञ्ज, बाँके	०	१	८	९
४४	मायादेवी गाउँपालिका, बाँके	०	०	३	३
४५	बढैयाताल गाउँपालिका, फुटाहा, बर्दिया	२	१	१	४
४६	मधुवन नगरपालिका, बर्दिया	०	३	३	६
४७	गुलरिया नगरपालिका, बर्दिया	०	७	३	१०
४८	टीकापुर, कैलाली	२	१	०	३
४९	भजनी नगरपालिका, कैलाली	१	०	१०	११
५०	कैलाली गाउँपालिका	०	७	२	९
५१	दोधारा-चाँदनी, कञ्चनपुर	२	९	५	१६
५२	गड्डाचौकी, कञ्चनपुर	६	११	१२	२३
५३	पुनर्वास नगरपालिका, कञ्चनपुर	०	१०	४	१४
५४	बेलौरी, कञ्चनपुर	०	२	०	२
५५	धनगढी उपमहानगरपालिका, कैलाली	०	४	०	४
५६	मदाने नगरपालिका, बैतडी	०	१	०	१
५७	लखिमपुर खिरी, बैतडी	०	२	०	२
५८	दशरथ नगरपालिका, बैतडी	०	१	०	१
५९	महाकाली नगरपालिका, दार्चुला	०	१	०	१
	कुल जम्मा	८५	१४९	१५३	३८७

स्रोत : सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, २०२५ (पत्राचारमार्फत प्राप्त) ।

अनुसूची २.४ : माइती नेपाल नेपालगञ्जद्वारा जोखिममा रहेका जनसङ्ख्याको उद्गम जिल्लाअनुसार रोकछेक गरिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या (२०२२-२०२४)

क्र. स.	जिल्ला	२०२२	२०२३	२०२४	तीन वर्षको कुल सङ्ख्या	तीन वर्षको कुल प्रतिशत
१	बाँके	८२	८२	९७	२६१	१६.८
२	सुर्खेत	५६	६०	७८	१९४	१२.५
३	दाङ	६२	५५	६३	१८०	११.६
४	बर्दिया	५८	५३	६१	१७२	११.०
५	जाजरकोट	४०	२७	५७	१२४	८.०
६	दैलेख	३४	३०	४५	१०९	७.०
७	सल्यान	३२	३६	२७	९५	६.१
८	रुकुम	२१	२०	३३	७४	४.८
९	रोल्पा	१२	१९	१६	४७	३.०
१०	कैलाली	११	१६	१८	४५	२.९
११	जुम्ला	११	१४	१२	३७	२.४
१२	चितवन	५	७	७	१९	१.२
१३	सिन्धुपाल्चोक	८	३	६	१७	१.१
१४	कालिकोट	६	७	०	१३	०.८
१५	रूपन्देही	६	२	३	११	०.७
१६	मुगु	५	६	०	११	०.७
१७	मकवानपुर	२	५	३	१०	०.६
१८	नवलपरासी	६	३	०	९	०.६
१९	धादिङ	१	८	०	९	०.६
२०	प्युठान	५	३	०	८	०.५
२१	काभ्रेपलाञ्चोक	२	५	०	७	०.४
२२	गोरखा	१	४	१	६	०.४
२३	बागलुङ	३	२	१	६	०.४
२४	सुनसरी	०	१	५	६	०.४
२५	कञ्चनपुर	२	३	०	५	०.३
२६	खोटाङ	१	०	४	५	०.३
२७	सिन्धुली	१	२	२	५	०.३
२८	उदयपुर	३	१	०	४	०.३
२९	नुवाकोट	१	१	२	४	०.३
३०	झापा	१	३	०	४	०.३
३१	कपिलवस्तु	०	०	४	४	०.३
३२	मोरङ	२	१	०	३	०.२

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३३	तनहुँ	१	१	१	३	०.२
३४	अछाम	१	२	०	३	०.२
३५	अर्घाखाँची	२	१	०	३	०.२
३६	डडेलधुरा	२	१	०	३	०.२
३७	बारा	३	०	०	३	०.२
३८	काठमाडौँ	०	३	०	३	०.२
३९	हुम्ला	०	१	२	३	०.२
४०	डोल्पा	०	३	०	३	०.२
४१	बझाङ	०	१	२	३	०.२
४२	रसुवा	२	०	०	२	०.१
४३	धनकुटा	०	२	०	२	०.१
४४	बाजुरा	०	२	०	२	०.१
४५	ताप्लेजुङ	०	२	०	२	०.१
४६	डोटी	०	१	१	२	०.१
४७	भक्तपुर	०	०	२	२	०.१
४८	रामेछाप	१	०	०	१	०.१
४९	संखुवासभा	१	०	०	१	०.१
५०	पाल्पा	१	०	०	१	०.१
५१	गुल्मी	१	०	०	१	०.१
५२	पर्वत	१	०	०	१	०.१
५३	कास्की	१	०	०	१	०.१
५४	रौतहट	१	०	०	१	०.१
५५	दार्चुला	१	०	०	१	०.१
५६	पाँचथर	०	१	०	१	०.१
५७	सर्लाही	०	१	०	१	०.१
५८	इलाम	०	१	०	१	०.१
५९	स्याङ्जा	०	०	१	१	०.१
६०	ललितपुर	०	१	०	१	०.१
६१	म्याग्दी	०	१	०	१	०.१
	कुल जम्मा	५२९	५०९	५५४		

द्रष्टव्य : सन् २०२४ का लागि ४४ वटा घटना यस तालिकामा समावेश गरिएको छैन। स्रोत: माइती नेपाल, नेपालगञ्ज, डाटासिट, २०२५।

अनुसूची २.५ : माइती नेपालद्वारा नेपालगञ्ज—रुपैडिया सीमा नाकामा रोकछेक गरिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या

क्र. स.	जिल्ला/पालिका	२०२२	२०२३	२०२४	तीन वर्षको कुल	
					सङ्ख्या	प्रतिशत
	बाँके (पालिकास्तर)					
१	खजुरा	१२	१४	११	३६	१३.८
२	राप्तीसोनारी	१३	९	१५	३७	१४.२
३	बैजनाथ	२०	२८	२४	७२	२७.७
४	कोहलपुर	२१	१९	३३	७३	२८.१
५	नेपालगञ्ज	१४	९	९	३२	१२.३
६	डुडुवा	१	१	२	४	१.५
७	जानकी	१	२	२	५	१.९
८	नरैनापुर	०	०	१	१	०.४
९	कुल					
	बर्दिया (पालिकास्तर)					
१	बाँसगढी	१८	१४	१७	४९	२८.५
२	मधुवन	८	५	११	२४	१४.०
३	बारबर्दिया	९	९	५	२३	१३.४
४	गेरुवा	३	३	२	८	४.७
५	बढैयाताल	६	११	१५	३२	१८.६
६	राजापुर	४	३	२	९	५.२
७	ठाकुरबाबा	५	२	२	९	५.२
८	गुलरिया	५	६	७	१८	१०.५
९	कुल	८१	८२	६१	१७२	१००.०
	सुर्खेत (पालिकास्तर)					
१	भेरीगंगा			१९		२४.४
२	लेकवेशी			१०		१२.८
३	बराहताल			६		७.७
४	पञ्चपुरी			४		५.१
५	वीरेन्द्रनगर			१५		१९.२
६	गुर्भाकोट			११		१४.१
७	सिम्ता			७		९.०
८	चिङ्गाड			४		५.१
९	चौकुने			२		२.६
	कुल			७८		१००.०

स्रोत : माइती नेपाल, नेपालगञ्ज, डाटासिट, २०२५।

अनुसूची २.६ : शान्ति पुनर्स्थापना गृहद्वारा बेलहिया सीमा नाका र बुटवल बसपार्कमा निगरानी तथा रोकछेक गरिएका महिला तथा बालबालिकाको सङ्ख्या (उद्गम जिल्लाअनुसार), २०८०/८१

क्र. स.	जिल्ला	सङ्ख्या	क्र. स.	जिल्ला	सङ्ख्या
१	रूपन्देही	४९	२५	संखुवासभा	२
२	नवलपरासी	३३	२६	काभ्रे	२
३	गुल्मी	१८	२७	रोल्पा	२
४	पाल्पा	१८	२८	सर्लाही	२
५	चितवन	१५	२९	सुनसरी	२
६	तनहुँ	१३	३०	रामेछाप	२
७	कपलिवस्तु	१०	३१	सल्यान	२
८	बागलुङ	९	३२	सरिहा	२
९	स्याङ्जा	७	३३	रौतहट	२
१०	कास्की	७	३४	पाँचथर	२
११	झापा	६	३५	ललितपुर	२
१२	दाङ	५	३६	धनकुटा	२
१३	मुगु	५	३७	महोत्तरी	१
१४	गोरखा	५	३८	धनुषा	१
१५	उदयपुर	५	३९	भोजपुर	१
१६	मकवानपुर	७	४०	म्याग्दी	१
१७	नुवाकोट	५	४१	सन्धिपाल्चोक	१
१८	अर्घाखाँची	४	४२	मोरङ	१
१९	प्युठान	४	४३	कैलाली	१
२०	धादङ	४	४४	पर्सा	१
२१	पर्वत	४	४५	बाँके	१
२२	खोटाङ	३	४६	काठमाडौँ	१
२३	बर्दिया	३	४७	डडेल्धुरा	१
२४	रुकुम	३	४८	अन्य	१
	कुल सङ्ख्या		२७९		

स्रोत : शान्ति पुनर्स्थापना गृह, वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०८०/८१ ।

अनुसूची २.७ : नेपालमा हराएका र फेला नपरेका बालबालिका तथा महिलाहरूको प्रदेशगत सङ्ख्या, आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

प्रदेश	आ.व. २०७९/८०			आ.व. २०८०/८१			आ.व. २०८१/८२		
	बालबालिका	महिला	जम्मा	बालबालिका	महिला	जम्मा	बालबालिका	महिला	जम्मा
हराएका									
काठमाडौं उपत्यका	७७२	८३७	१६०९	९६८	११४१	२१०९	१०६९	९९०	२०५९
कोशी	७९६	१२२६	२०२२	८६९	९४७	१८१६	९१९	५५९	१४७८
मधेस	१३०१	१०७५	२३७६	१४५०	९००	२३५०	१४३८	१०३७	२४७५
बागमती	४१६	४६५	८८१	४९६	५०५	१००१	४४२	४२९	८७१
गण्डकी	५४४	६५०	११९४	४९२	५९१	१०८३	४२२	५८६	१००८
लुम्बिनी	१०९०	६५८	१७४८	१२६४	१०२७	२२९१	११९५	५६९	१७६४
कर्णाली	३१३	३२२	६३५	४०६	४६९	८७५	४०८	४६४	८७२
सुदूरपश्चिम	५९४	१९२	७८६	६४६	२८४	९३०	६००	४११	१०११
जम्मा	५८२६	५४२५	११२५१	६५९१	५८६४	१२४५५	६४९३	५०४५	११५३८
फेला नपरेका									
काठमाडौं उपत्यका	७३	१४९	२२२	९३	४५७	५५०	८९	४१४	५०३
कोशी	८४	२२७	३११	९२	२२	११४	१०२	-१००	२
मधेस	२९६	७५४	१०५०	२९८	५६७	८६५	३१७	८२३	११४०
बागमती	२०	-२१	-१	३५	२८	६३	१६	९०	१०६
गण्डकी	३२	९०	१२२	२७	२६	५३	४२	१०४	१४६
लुम्बिनी	१०७	४०९	५१६	१५१	६७६	८२७	१२४	३०७	४३१
कर्णाली	२८	१५५	१८३	३५	२४२	२७७	२९	१९०	२१९
सुदूरपश्चिम	३६	७	४३	२९	५१	८०	६०	१६७	२२७
जम्मा	६७६	१७७०	२४४६	७६०	२०६९	२८२९	७७९	१९९५	२७७४

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी (पत्राचारमार्फत प्राप्त) ।

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

अनुसूची २.८ : हराएका, फेला परेका र फेला नपरेका बालबालिकाहरूको जिल्लागत सङ्ख्या (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२ को तीन वर्षको कुल तथ्याङ्क)

क्र. स.	जिल्ला	हराएका बालबालिकाको सङ्ख्या	फेला परेका बालबालिकाको सङ्ख्या	फेला पर्न बाँकी बालबालिकाको सङ्ख्या	फेला नपरेको प्रतिशत
१	काठमाडौँ	६०५	४६७	१३८	२२.९
२	पर्सा	१८४	१०४	८०	४३.४
३	रूपन्देही	२६६	२१६	५०	१८.८
४	सिरहा	२१७	१६७	४९	२२.८
५	धनुषा	२१३	१७४	३८	१८.०
६	सप्तरी	१३१	९४	३७	२८.५
७	बारा	१६२	१२५	३७	२२.९
८	मोरङ	२६३	२२७	३६	१३.७
९	सर्लाही	१९४	१६३	३१	१६.०
१०	झापा	१७३	१४५	२८	१६.४
११	महोत्तरी	१६८	१४१	२७	१६.१
१२	बाँके	१६२	१३६	२६	१६.०
१३	रौतहट	१२८	१०३	२५	१९.७
१४	दाङ	३१६	२९७	१९	६.१
१५	सुनसरी	१९७	१८०	१७	८.५
१६	सुर्खेत	१६५	१५१	१४	८.३
१७	कैलाली	२५०	२३८	११	४.५
१८	कञ्चनपुर	१३०	१२०	११	८.२
१९	ललितपुर	१३१	१२१	१०	७.६
२०	कास्की	१९०	१८०	१०	५.३
२१	बर्दिया	१०८	९९	१०	८.९
२२	नवलपरासी (सुस्ता पश्चिम)	७६	६७	९	११.८
२३	कपिलवस्तु	८६	७८	८	९.३
२४	नवलपुर (सुस्ता पूर्व)	८२	७४	७	९.०
२५	चितवन	१३५	१२८	७	४.९
२६	दैलेख	६३	५६	७	१०.६
२७	बैतडी	३८	३१	६	१६.८
२८	तनहुँ	५४	४८	६	११.२
२९	भक्तपुर	९१	८५	६	५.९
३०	जुम्ला	४३	३८	५	११.६
३१	डडेल्धुरा	४०	३६	४	९.९
३२	मकवानपुर	७७	७३	४	४.८

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३३	ताप्लेजुङ	१३	१०	३	२५.६
३४	इलाम	२३	१९	३	१४.७
३५	पाल्पा	३९	३६	३	८.५
३६	दार्चुला	३०	२७	३	११.१
३७	बागलुङ	२८	२५	३	१०.७
३८	काभ्रेपलाञ्चोक	४८	४५	३	५.६
३९	धादिङ	३५	३३	३	७.५
४०	गोरखा	४१	३८	३	६.६
४१	रुकुम (पश्चिम)	१३	१०	२	१८.४
४२	कालिकोट	३२	३०	२	७.३
४३	डोटी	२२	२०	२	१०.६
४४	संखुवासभा	२२	२०	२	९.०
४५	सोलुखुम्बु	२५	२३	२	८.०
४६	दोलखा	२९	२७	२	७.०
४७	नुवाकोट	३४	३२	२	५.९
४८	स्याङ्जा	३२	३०	२	६.२
४९	रोल्पा	२०	१८	२	१०.२
५०	धनकुटा	१४	१२	२	१२.२
५१	उदयपुर	४८	४६	२	३.५
५२	पर्वत	१८	१६	२	९.४
५३	हुम्ला	९	७	२	१८.५
५४	बाजुरा	२८	२७	२	५.९
५५	सिन्धुली	४९	४७	१	२.७
५६	जाजरकोट	१९	१८	१	७.०
५७	बझाङ	३२	३१	१	४.२
५८	पाँचथर	२१	२०	१	१.६
५९	तेह्रथुम	१०	९	१	३.३
६०	भोजपुर	१४	१३	१	२.३
६१	सिन्धुपाल्चोक	२७	२६	१	३.७
६२	लमजुङ	२६	२५	१	३.८
६३	अर्घाखाँची	३२	३०	१	१.१
६४	गुल्मी	३६	३५	१	२.८
६५	मुगु	१०	९	१	३.३
६६	रामेछाप	१२	१२	१	५.४
६७	रसुवा	५	५	१	१२.५
६८	म्याग्दी	१२	११	१	५.७
६९	सल्यान	१७	१६	१	४.०

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

७०	अछाम	४३	४२	१	१.६
७१	ओखलढुङ्गा	१५	१५	०	०.०
७२	मनाङ	०	०	०	०.०
७३	मुस्ताङ	४	४	०	०.०
७४	रुकुम (पूर्व)	१६	१६	०	०.०
७५	प्युठान	२४	२४	०	०.०
७६	डोल्पा	५	५	०	०.०
७७	खोटाङ	२४	२५	-१	-५.६
	कुल	६१९२	५३५७	८३६	१३.५

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी (पत्राचारमार्फत प्राप्त) ।

अध्याय ३

अनुसूची ३.१ : अमेरिकाबाट देशनिकाला (डिपोर्ट) गरिएका नेपाली नागरिकहरूको जिल्लागत वितरण, आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. सं.	जिल्ला	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२			तीन वर्षको कुल
				महिला	पुरुष	जम्मा	
१	दाङ	१	२	९	५९	६८	७१
२	रुकुम पश्चिम	२	२	१	४०	४१	४५
३	रुकुम पूर्व	०	५	०	१३	१३	१८
४	सल्यान	०	१	१	१०	११	१२
५	बागलुङ	०	१	०	७	७	८
६	रोल्पा	०	१	०	७	७	८
७	बाँके	०	०	०	७	७	७
८	म्याग्दी	०	०	१	६	७	७
९	पर्वत	०	०	०	७	७	७
१०	सिन्धुपाल्चोक	०	१	१	५	६	७
११	दोलखा	०	२	१	२	३	५
१२	काठमाडौँ	०	१	०	३	३	४
१३	जाजरकोट	०	०	०	३	३	३
१४	कास्की	०	१	०	२	२	३
१५	कैलाली	०	०	०	२	२	२
१६	कञ्चनपुर	०	०	०	२	२	२
१७	लमजुङ	०	१	०	१	१	२
१८	मकवानपुर	०	१	०	१	१	२
१९	प्युठान	०	०	१	१	२	२
२०	सोलुखुम्बु	१	१	०	०	०	२
२१	चितवन	०	१	०	०	०	१
२२	धनकुटा	०	०	०	१	१	१
२३	धनुषा	०	०	०	१	१	१
२४	डोल्पा	०	०	१	०	१	१
२५	डोटी	०	०	१	०	१	१
२६	गोरखा	०	०	०	१	१	१
२७	झापा	०	०	०	१	१	१
२८	जुम्ला	०	०	१	०	१	१
२९	कपिलवस्तु	०	०	०	१	१	१
३०	मोरङ	०	०	०	१	१	१
३१	मुस्ताङ	०	०	०	१	१	१

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३२	नवलपुर (सुस्ता पूर्व)	१	०	०	०	०	१
३३	पर्सा	०	०	०	१	१	१
३४	रामेछाप	१	०	०	०	०	१
३५	रूपन्देही	०	०	०	१	१	१
३६	सिन्धुली	०	०	०	१	१	१
३७	सुनसरी	०	०	१	०	१	१
३८	ताप्लेजुङ	१	०	०	०	०	१
	कुल	६	१९	१०	१२९	१३९	१६४

स्रोत : मानव बेचबिखन नियन्त्रण ब्युरो, नेपाल प्रहरी, २०२५ (पत्राचारमार्फत प्राप्त) ।

अध्याय ४

अनुसूची ४.१ : सरकारी निकाय तथा नेपाल प्रहरीको समन्वयमा गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा उद्धार गरिएका बेचबिखन प्रभावितहरूको सङ्ख्या, आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	गैरसरकारी संस्था	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	आफन्त नेपाल				
	बालिका	४५६	४२५	५१६	१३९७
	महिला	४७५	४५२	५५०	१४७७
२	आवाज सुर्खेत				
	बालिका	२२	३१	१३	६६
	बालक	९	२७	३	३९
३	विश्वास नेपाल*				
	बालिका	१३९			१३९
	महिला	१२			१२
४	शक्ति समूह*				
	महिला			३२५	३२५
५	साथी संस्था, बाँके				
	बालिका	३६	४३	३५	११४
	महिला	३४	७३	५२	१५९
६	शुभावसर ग्राम नेपाल				
	बालिका	६८	७२	६७	२०७
	बालक	८	३४	६४	१०६
	महिला	१३४	१५१	८९	३७४
	पुरुष	३	३१	२८	६२
७	माइती नेपाल**				
	बालिका	७६	८५	८८	२४९
	महिला	७	७	२	१६
	बालक	८७	१९१	१५१	४२९
	पुरुष	००	०	०	
८	किन इन्डिया (महिला तथा बालबालिका)***	९८	१४५	२१६	४५९
	सूचीकृत सातवटै गैरसरकारी संस्थाको कुल				तीन वर्षको औसत
	बालिका	७९७	६५६	७१९	७२४
	महिला	७५१	८७८	११७५	९३५
	बालक	२४	६८	३३	४२
	पुरुष	३	३१	२८	२१

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

कुल जम्मा	१६७३	१७७८	२१७१	१८७४
-----------	------	------	------	------

द्रष्टव्य : सन्दर्भ अवधिमा आफ्ना गतिविधि/कार्यक्रमबारे राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई जानकारी गराउने १७ वटा गैरसरकारी संस्थाहरूमध्ये यस तालिकामा सूचीकृत ८ वटा संस्थाहरूले मात्र बेचबिखन प्रभावितहरूको उद्धार गरेको प्रतिवेदन पेश गरेका छन् ।

*विश्वास नेपालमा १३९ बालिकाहरूमध्ये ३ जना र १२ महिलाहरूमध्ये ३ जनाको विदेशबाट उद्धार गरिएको थियो भने बाँकीको नेपालभित्रैबाट उद्धार गरिएको थियो । शक्ति समूहमा आ.व. २०८१/८२ मा उद्धार गरिएका ३२५ जनामध्ये एक जनाको जोर्डनबाट, ६२ जनाको भारतबाट र २६२ जनाको नेपालभित्रै आन्तरिक श्रम बेचबिखनको पीडितका रूपमा उद्धार गरिएको थियो ।

**माइती नेपालको तथ्याङ्क यसका सबै १७ वटा शाखा कार्यालयहरूबाट एकीकृत गरिएको हो ।

***किन इन्डियाबाट खण्डीकृत तथ्याङ्क प्राप्त हुन सकेको छैन ।

अनुसूची ४.२ : विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित पुनर्स्थापना केन्द्र/अस्थायी सुरक्षित आवासगृहहरूको विवरण

क्र. स.	सुरक्षित आवासगृह (सेफ हाउस) रहेका स्थानहरू	आफन्त नेपाल	आवाज सुर्खेत	छोरी	साथी संस्था, बाँके	शक्ति समूह	शुभ अवसर ग्राम नेपाल	महिला संरक्षण केन्द्र	माइती नेपाल	शान्ति पुनर्स्थापना गृह
१	पशुपतिनगर, इलाम								✓	
२	काँकडभिट्टा, झापा	✓							✓	
३	विराटनगर, मोरङ	✓							✓	
४	जनकपुर, धनुषा	✓								✓
५	वीरगञ्ज, पर्सा	✓							✓	
६	चौतारा, सिन्धुपाल्चोक					✓				
७	धुलिखेल, काभ्रे								✓	
८	धुन्चे, रसुवा								✓	
९	हेटौँडा, मकवानपुर							✓	✓	
१०	काठमाडौँ					✓	✓		✓	
११	नागदुङ्गा, काठमाडौँ								✓	
१२	ललितपुर			✓						✓
१३	भरतपुर, चितवन	✓							✓	
१४	माडी, चितवन	✓								
१५	पोखरा, कास्की					✓	✓			
१६	भैरहवा, रूपन्देही	✓					✓		✓	✓
१७	कृष्णनगर, कपिलवस्तु	✓								
१८	वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत		✓							
१९	नेपालगञ्ज, बाँके	✓			✓	✓			✓	
२०	गुलरिया, बर्दिया								✓	
२१	टिकापुर, कैलाली								✓	
२२	धनगढी, कैलाली								✓	
२३	महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर	✓							✓	✓

द्रष्टव्य: '✓' ले पुनर्स्थापना केन्द्र/अस्थायी सुरक्षित आवासगृहको उपस्थितिलाई जनाउँछ भने खाली ठाउँले अनुपस्थितिलाई जनाउँछ । पुनर्स्थापना केन्द्र वा सुरक्षित आवासगृह सञ्चालन गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई मात्र यस तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

अनुसूची ४.३ : पुनर्स्थापना केन्द्र/सुरक्षित आवासगृहहरूमा रहेका प्रभावितहरूको सङ्ख्या (गैरसरकारी संस्थाअनुसार),
आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	गैरसरकारी संस्था	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	आफन्त नेपाल	१५८	१६३	२१०	५३१
	बालिका	८२	६४	१०९	२५५
	महिला	७६	९९	१०१	२७६
२	आवाज, सुर्खेत				
	बालिका	१	०	०	१
	महिला	०	१	१	२
	प्रभावितका आश्रित बालबालिका	०	३	०	३
३	छोरी				०
	बालिका	—	२२		२२
	महिला	—	३		३
४	साथी संस्था, बाँके				
	बालिका	११	६३	३४	१०८
	महिला	१७	७८	४६	१४१
	प्रभावितका आश्रित बालबालिका	—	—	२	२
५	शुभ अवसर ग्राम नेपाल				
	बालिका	४७	४७	४१	१३५
	महिला	१०२	१२३	६५	२९०
	प्रभावितका आश्रित बालबालिका	१	१६	८	२५
६	शक्ति समूह				
	बालिका	२१२	१७	४४१	६७०
	बालक	१२	०	१४	२६
	महिला	१०९	३०८	२३७	६४६
७	सुनिता फाउन्डेसन				
	बालिका	०	२	०	२
	बालक	०	०	०	०
८	कुमुदिनी				०
	बालिका	१२	११	०	२३
	बालक	१	०	०	१
९	महिला संरक्षण केन्द्र, हेटौँडा				
	बालिका	२०	२१	१७	५८
	बालक	३	०	०	३
	महिला	४	०	०	४

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

१०	आशा, नेपाल				०
	बालिका	३	४	४	११
	बालक	०	०	०	०
११	माइती नेपाल				
	बालिका	४४९	४९८	५६९	१५१६
	बालक	०	०	१	१
	महिला	४१५	४१७	३६२	११९४
	प्रभावितका आश्रित बालबालिका	३०	४	४	३८
	कुल ११ वटै गैरसरकारी संस्थाको				तीन वर्षको औसत
	बालिका	८२५	७१६	१२१५	९१९
	बालक	३	०	१	१
	महिला	७१५	१०२८	८११	८५१
	प्रभावितका आश्रित बालबालिका	३१	२३	१४	२३

अनुसूची ४.४ : शारीरिक, यौन वा दुवै प्रकारका हिंसा भोगेका प्रभावित/पीडितहरूको सङ्ख्या (गैरसरकारी संस्थाअनुसार), आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	गैरसरकारी संस्था / विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२
१	आफन्त नेपाल			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	१५८	१६३	२१०
	शारीरिक हिंसा	२५	२३	१९
	यौन हिंसा	२१	२५	२५
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	१५	२३	१२
२	आवाज, सुर्खेत			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	१	१	१
	शारीरिक हिंसा	०	०	०
	यौन हिंसा	१	१	१
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	०	०	०
३	साथी संस्था, बाँके			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	०	०	९७
	शारीरिक हिंसा	०	०	५
	यौन हिंसा	०	०	७
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	०	०	०
४	शक्ति समूह			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	३२५	५८३	६९२

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

	शारीरिक हिंसा	९	१९	२६
	यौन हिंसा	२२२	४८२	५१२
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	९४	८२	१५४
५	शुभ अवसर ग्राम नेपाल			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	१५०	१८६	११४
	शारीरिक हिंसा	०	१	०
	यौन हिंसा	०	०	०
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	४	३	७
६	महिला संरक्षण केन्द्र, हेटौँडा			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	२७	२१	१७
	शारीरिक हिंसा	०	०	८
	यौन हिंसा	०	०	०
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	०	०	०
७	कुमुदिनी			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	१३	११	०
	शारीरिक हिंसा	०	०	०
	यौन हिंसा			
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	१३	११	०
८	आशा नेपाल			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	३	४	३
	शारीरिक हिंसा	०	०	०
	यौन हिंसा	०	०	०
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	०	३	२
	कुल (८ वटै गैरसरकारी संस्थाको)			
	पुनर्स्थापना केन्द्रमा रहेका कुल सङ्ख्या	६७७	९६९	११३४
	शारीरिक हिंसा	३४	४३	५८
	यौन हिंसा	२४४	५०८	५४५
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	१२६	१२२	१७५
	हिंसाको प्रतिशत			
	शारीरिक हिंसा	५.०	४.४	५.१
	यौन हिंसा	३६.०	५२.४	४८.१
	शारीरिक र यौन हिंसा दुवै	१८.६	१२.६	१५.४

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

अनुसूची ४.५ : पुनःएकीकरण सेवा प्रदान गरिएका बेचबिखन प्रभावित/पीडितहरूको सङ्ख्या (गैरसरकारी संस्थाअनुसार),
आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	गैरसरकारी संस्था / विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको कुल
१	आफन्त नेपाल				
	कुल जम्मा	१५८	१६३	२१०	५३१
	बालिका	८२	६४	१०९	२५५
	महिला	७६	९९	१०१	२७६
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				०
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	१३३	१४५	१९८	४७६
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	—	—	—	
	स्वरोजगार	२५	१८	१२	५५
२	आवाज, सुर्खेत				
	कुल जम्मा	१	१	१	३
	बालिका	१	०	०	१
	महिला	०	१	१	२
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				०
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	१	१	१	३
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	०	०
	स्वरोजगार	०	०	०	०
३	साथी संस्था, बाँके				
	कुल जम्मा	२८	१४१	८०	२४९
	बालिका	११	६३	३४	१०८
	महिला	१७	७८	४६	१४१
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	२८	१३९	९७	२६४
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	२	०	२
	स्वरोजगार	०	०	०	०
४	शक्ति समूह				
	कुल जम्मा	३२२	५८२	६६८	१५७२
	बालिका	२१६	३३९	४३७	९९२
	महिला	१०६	२४३	२३१	५८०
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	३३२	५८२	६६८	१५८२
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	०	०
	स्वरोजगार	०	०	०	०

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

५	शुभ अवसर ग्राम नेपाल				
	कुल जम्मा	१२२	१३८	९७	३५७
	बालिका	४१	४६	४४	१३१
	महिला	८१	९२	५३	२२६
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	१२२	१३८	८९	३४९
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	१	१
	स्वरोजगार	०	०	३	३
६	महिला संरक्षण केन्द्र, हेटौँडा				०
	कुल जम्मा	११	६	१	१८
	बालिका	८	६	१	१५
	महिला	३	०	०	३
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				०
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	११	६	१	१८
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	०	०
	स्वरोजगार	०	०	०	०
७	कुमुदिनी				०
	कुल जम्मा	१३	११	०	२४
	बालिका	१३	११	०	२४
	महिला	०	०	०	०
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	९	१०	०	१९
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	०	०
	स्वरोजगार	०	०	०	०
	संस्थाभित्रै आबद्ध (कर्मचारी/स्वयंसेवक)	४	१	०	५
८	आशा नेपाल				०
	कुल जम्मा	२	१	२	५
	बालिका	२	१	०	३
	महिला	०	०	०	०
	पुनःएकीकरणको स्वरूप				०
	परिवारसँग पुनःएकीकरण	१	१	२	४
	समुदायसँग पुनःएकीकरण	१	०	०	१
	स्वरोजगार	०	०	०	०
९	माइती नेपाल				
	कुल जम्मा	१०९८	९७३	११९४	३२६५
	बालिका	५८७	३४४	४९७	१४२८
	महिला	५११	६२९	६९७	१८३७

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

पुनःएकीकरणको स्वरूप				
परिवारसँग पुनःएकीकरण	१०९८	९७३	११९४	३२६५
समुदायसँग पुनःएकीकरण	०	०	०	०
स्वरोजगार	०	०	०	०
संस्थाभित्रै आबद्ध (कर्मचारी/स्वयंसेवक)	०	०	०	०
उल्लेख नगरिएको				
सूचीकृत सबै गैरसरकारी संस्थाको कुल				(तीन वर्षको औसत)
कुल जम्मा	१७५५	२०१६	२२५३	२००८
बालिका	९६१	८७४	११२२	९८६
महिला	७९४	११४२	११२७	१०२१
पुनःएकीकरणको स्वरूप				
परिवारसँग पुनःएकीकरण	१६९४	२०१४	२२०८	१९७२
समुदायसँग पुनःएकीकरण	१	०	०	०
स्वरोजगार	२५	०	०	८
संस्थाभित्रै आबद्ध (कर्मचारी/स्वयंसेवक)	३५	२	४५	२७
उल्लेख नगरिएको	३५	२	४५	२७

अध्याय ५

अनुसूची ५.१ : मानव बेचबिखन विरुद्धका क्रियाकलापमा संलग्न गैरसरकारी संस्थाहरूको मुख्य कार्यक्षेत्र र प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्रहरू

क्र. स.	गैरसरकारी संस्थाको नाम	मुख्य कार्यक्षेत्र			प्रमुख कार्यक्रम क्षेत्रहरू				
		आन्तरिक बेचबिखन	अन्तर्देशीय / सीमापार बेचबिखन	सुरक्षित आप्रवासन	रोकथाम	संरक्षण	अभियोजन	क्षमता विकास	समन्वय तथा सहकार्य
१	आफन्त नेपाल		X		X	X	X	X	X
२	आवाज, सुर्खेत	X		X	X	X	X	X	X
३	आशा नेपाल	X	X		X	X	X	X	X
४	विश्वास नेपाल	X				X	X	X	X
५	परिवर्तनका लागि सहकार्य नेपाल (क्यान)	X		X	X				X
६	छोरी नेपाल	X			X	X			
७	कुमुदिनी	X	X		X	X	X	X	X
८	नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिज्म नेटवर्क (निमजिन)	X	X	X	X				
९	माइती नेपाल	X	X	X	X	X	X	X	X
१०	साथी संस्था, बाँके	X	X	X	X	X	X	X	X
११	शक्ति समूह	X	X		X	X	X	X	X
१२	शक्ति मिलन समाज	X	X		X	X		X	X
१३	शुभ अवसर ग्राम नेपाल	X	X		X	X	X	X	X
१४	सुनिता फाउन्डेसन	X	X		X	X	X	X	X
१५	परिवर्तनका लागि कार्यरत महिला समूह (वाच)			X	X				
१६	महिला सीप सिर्जना केन्द्र			X	X			X	
१७	महिला संरक्षण केन्द्र	X	X	X	X	X		X	X

द्रष्टव्य : 'X' ले सम्बन्धित संस्थामा कार्यक्रम रहेको जनाउँछ भने खाली ठाउँले नभएको जनाउँछ ।

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

अनुसूची ५.२ : गैरसरकारी संस्थाहरूका लक्षित कार्यक्रम, सचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास र सञ्चार माध्यमको प्रयोग

मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका समुदाय/समूहहरूका लागि सञ्चालित लक्षित कार्यक्रमहरू (गैरसरकारी संस्थाअनुसार), आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	लक्षित कार्यक्रम	आफन्त नेपाल	आवाज, सुर्खेत	आशा नेपाल	विश्वास नेपाल	क्यान	छोरी नेपाल	कुमुदिनी	माइती नेपाल	निमजिन
१	गरिबी निवारणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू		X						X	
२	स्वरोजगार/रोजगारीमुखी कार्यक्रमहरू	X	X		X				X	
३	स्वास्थ्य तथा शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू	X	X			X		X	X	
४	सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी कार्यक्रमहरू		X				X		X	
५	अन्य कार्यक्रमहरू		X	X	X	X	X		X	X

द्रष्टव्य : 'X' ले गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित लक्षित कार्यक्रमहरूलाई जनाउँछ भने खाली ठाउँले त्यस्ता कार्यक्रम नभएको जनाउँछ । लक्षित कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिरहेका संस्थाहरूलाई मात्र यस तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

मानव बेचबिखनविरुद्ध सचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास र सञ्चार माध्यमको प्रयोग तथा परिचालनसम्बन्धी क्रियाकलापहरू (गैरसरकारी संस्थाअनुसार), आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

क्र. स.	गैरसरकारी संस्थाको नाम	सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम	क्षमता विकास कार्यक्रम	सञ्चार माध्यमको प्रयोग र विस्तार
१	आफन्त नेपाल	X		
२	आवाज, सुर्खेत	X		X
३	आशा नेपाल	X		
४	विश्वास नेपाल	X	X	X
५	परिवर्तनका लागि सहकार्य नेपाल (क्यान)	X	X	X
६	छोरी नेपाल	X		X
७	कुमुदिनी	X	X	
८	माइती नेपाल	X	X	X
९	नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिज्म नेटवर्क (निमजिन)		X	X
१०	साथी संस्था, बाँके			
११	शक्ति समूह	X	X	X
१२	शक्ति मिलन समाज	X	X	
१३	शुभ अवसर ग्राम नेपाल	X	X	X
१४	सुनिता फाउन्डेसन	X	X	X

१५	परिवर्तनका लागि कार्यरत महिला समूह (वाच)	X		
१६	महिला सीप सिर्जना केन्द्र	X		
१७	महिला संरक्षण केन्द्र	X		

द्रष्टव्य : 'X' ले गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित मानव बेचबिखन विरुद्धका सचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास र सञ्चार माध्यमको प्रयोग तथा परिचालनसम्बन्धी कार्यक्रमहरूलाई जनाउँछ भने खाली ठाउँले त्यस्ता कार्यक्रमको विवरण प्राप्त नभएको जनाउँछ ।

नेपालमा महिला तथा बालबालिका बेचबिखनविरुद्ध सहकर्मी समूह (एटविन): मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियानलाई सुदृढ गर्ने उद्देश्यले सन् १९९७ मा स्थापना भएको एटविन गैरसरकारी संस्थाहरूको एक राष्ट्रियस्तरको सञ्जाल हो । सन् २०२२ सम्म यस सञ्जालमा ४५ सदस्य संस्थाहरू आबद्ध रहेका थिए । यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ अवधिमा एटविनको प्रमुख योगदानमध्ये एक मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन २०६३ लाई मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखका प्रावधानहरू अनुरूप संशोधन गर्नका लागि सञ्चालन गरिएको अभियान हो ।

आफन्त नेपाल: यस संस्थाले चितवन र रूपन्देही जिल्लाका जोखिममा रहेका तथा प्रभावित महिलाहरूका लागि रोजगारीमुखी र स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्दै आएको छ । विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) मा यसले रूपन्देहीका ७५ र चितवनका ४ महिलाहरूलाई 'हेयर ड्रेसिङ' तथा 'ब्यूटी पार्लर' तालिम प्रदान गरेको छ । आफन्त नेपालका अनुसार यस्ता लक्षित रोजगारीमुखी कार्यक्रमहरूले जोखिममा रहेका तथा प्रभावित महिलाहरूलाई व्यवसायमा संलग्न गराउन, परिवारसँग पुनःएकीकरण गराउन र समाजमा उनीहरूको मर्यादा वृद्धि गर्न योगदान पुर्याएका छन् । त्यसै गरी, चितवन जिल्लामा सोही अवधिमा ४४३ जना जोखिममा रहेका/प्रभावित महिलाहरू स्वास्थ्य सेवाबाट लाभान्वित भएका छन् ।

यस गैरसरकारी संस्थाले देशभर ११ वटा सीमा निगरानी कक्ष स्थापना गरी मानव बेचबिखनसम्बन्धी सूचना तथा परामर्श सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको जानकारी दिएको छ । त्यसै गरी, यसले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण र लैङ्गिक हिंसा अन्त्यका लागि सामुदायिक सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरूसमेत सञ्चालन गरिरहेको छ ।

आवाज, सुर्खेत : यस संस्थाले सुर्खेतको वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाका केही वडाहरूमा महिला समूह र किशोरी समूहहरू गठन गरी जोखिममा रहेका तथा प्रभावित महिला एवम् बालिकाहरूको हकहितमा काम गर्दै आएको छ । तथापि, अध्ययनको सन्दर्भ अवधि (आ.व. २०७९/८०-२०८१/८२) मा यस्ता कार्यक्रमहरूबाट सीमित सङ्ख्यामा मात्र लाभान्वित भएका छन् । ५०० भन्दा बढी महिला तथा बालिकाहरू प्रजनन स्वास्थ्य र एच.आई.भी./एड्स सचेतना कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् । यसका अतिरिक्त, बालविवाह, छाउपडी, र महिला तथा बालबालिकाविरुद्ध हुने हिंसाजस्ता हानिकारक अभ्यासहरू अन्त्यका लागि यस संस्थाले धार्मिक गुरुहरूसँग संवाद कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ । यसले कर्णाली प्रदेशका सबै १० जिल्लाहरूमा हानिकारक अभ्यासहरूविरुद्ध सचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको थियो, जसबाट ५०० भन्दा बढी महिलाहरू लाभान्वित भएका थिए ।

यस संस्थाले महिला समूह, युवा समूह, किशोरी समूह, ग्रामीण समूह र विद्यालयहरूमा वार्षिक रूपमा ५,००० देखि ७,००० व्यक्तिहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको सूचना तथा शिक्षा प्रदान गर्दै आएको छ । यसका अतिरिक्त, मानव बेचबिखन विरुद्धको जिल्ला समिति सुर्खेतसँगको समन्वयमा यसले होटल व्यवसायी र सार्वजनिक यातायात सञ्चालकहरूसँग महिला तथा बालबालिका बेचबिखनका विषयमा अन्तरक्रिया गरी उनीहरूलाई सचेत गराएको छ । आवाजले मानव बेचबिखन विरुद्धको जनचेतना अभिवृद्धिका लागि पत्रपत्रिका, स्थानीय एफ.एम. रेडियोहरूमार्फत 'जिङ्गल' (सन्देशमूलक विज्ञापन) र सामाजिक सञ्जालको समेत प्रयोग गरेको जानकारी गराएको छ ।

आशा नेपाल : यो संस्था एटविनको एक सक्रिय सदस्य हो । यसले मानव बेचबिखनसम्बन्धी विद्यमान कानून, सुरक्षित रहने उपायहरू र बेचबिखनको जोखिमका विषयमा केन्द्रित रहेर सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

विश्वास नेपाल : यस संस्थाले मुख्यतया आन्तरिक बेचबिखन नियन्त्रणको क्षेत्रमा कार्य गरिरहेको छ र यस उद्देश्यका लागि काठमाडौं, सुनसरी, वीरगञ्ज, चितवन, पोखरा, बुटवल, सुर्खेत र धनगढीमा महिला तथा बालबालिकाहरूको सञ्जाल गठन गरेको छ । यसले १८ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका किशोरी तथा महिलाहरूलाई मनोरञ्जन क्षेत्रमा हुन सक्ने आन्तरिक बेचबिखनको जोखिमबारे अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गर्दछ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ को अवधिमा यस संस्थाबाट भएका मुख्य उपलब्धिहरू निम्नानुसार छन् :

- कुल २२ जना किशोरी तथा महिला सचेतनामूलक कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् ।
- कुल १५४ जना महिला, पुरुष र एकल महिला रोजगारीमुखी कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् ।
- कुल ११ जना महिला तथा एकल महिला आयआर्जनमूलक कार्यक्रमबाट लाभान्वित भएका छन् ।
- समुदाय र विद्यालयका कुल ४६२ जना महिला, पुरुष, एकल महिला र बालबालिकालाई पारालिगल कानूनी शिक्षा प्रदान गरिएको छ ।
- कुल ११३ जना स्थानीय सञ्चारकर्मीलाई सचेतनामूलक कार्यक्रममा सहभागी गराइएको छ ।
- काठमाडौं महानगरपालिकाका २२ जना कर्मचारीलाई मानव बेचबिखनका मुद्दाहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धी जानकारी प्रदान गरिएको छ ।

यसका अतिरिक्त यस गैरसरकारी संस्थाले नागरिक समाजको क्षमता विकासमा संलग्न भएको; सञ्चारकर्मीहरूसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको; स्थानीय सरकारसँग नीतिगत पैरवी गरेको र सूचना, शिक्षा तथा सञ्चार सामग्रीहरू उत्पादन गरी वितरण गरेको जानकारी उपलब्ध गराएको छ । साथै,

मानव बेचबिखन रोकथामका लागि स्थानीय तहको संयन्त्रलाई सुदृढ र सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले काठमाडौं महानगरपालिकाका कर्मचारी र निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूलाई क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिएको समेत संस्थाले जनाएको छ ।

परिवर्तनका लागि सहकार्य नेपाल (क्यान) : यस संस्थाले काठमाडौं, ललितपुर, सिन्धुपाल्चोक, भक्तपुर र नुवाकोट जिल्लाका विभिन्न पालिकाहरूमा मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा रहेका समुदाय र समूहहरूसँग कार्य गरिरहेको छ । यसले अभिमुखीकरण र सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । संस्थाका अनुसार यस्ता कार्यक्रमहरूले बेचबिखनको जोखिम न्यूनीकरण गर्न र परिवार एवम् समाजमा बेचबिखन प्रभावित/पीडितहरूप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण अभिवृद्धि गर्न योगदान पुर्याएका छन् । त्यसै गरी, यस गैरसरकारी संस्थाले विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) को अवधिमा मानव बेचबिखन विरुद्धका क्रियाकलाप अन्तर्गत कुल ३२ वटा सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम, २२ वटा क्षमता विकास कार्यक्रम र सञ्चार माध्यमको प्रयोग तथा परिचालनसम्बन्धी १२ वटा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको जानकारी दिएको छ ।

छोरी : यस संस्थाले काठमाडौं र ललितपुर जिल्लामा महिलाको महिनावारीमा आधारित विभेद तथा विपद्को समयमा महिला र बालिकाहरूमा हुने बेचबिखनको जोखिमका क्षेत्रमा कार्य गर्दै आएको छ । संस्थाका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा कुल १,०४० महिला तथा बालिकाहरू यसबाट लाभान्वित भएका छन् । यस गैरसरकारी संस्थाले आफ्नो फेसबुक पेजमार्फत मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६३ लाई मानव बेचबिखन विरुद्धको आलेखका प्रावधानहरूअनुरूप संशोधन गर्नका लागि अभियान सञ्चालन गरेको थियो ।

कुमुदिनी : यस संस्थाले भक्तपुर, बर्दिया र काठमाडौंमा कार्य गर्दै आएको छ । विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) को अवधिमा यसले बेचबिखनको जोखिममा रहेका बालबालिकाहरूलाई शैक्षिक सहयोग र ती बालबालिकाका आमाहरूलाई यौनजन्य रोग, मानसिक रोग र क्यान्सरजस्ता स्वास्थ्य समस्याको उपचारमा सहयोग पुर्याएको छ । यस अवधिमा १७ जना बालबालिकाले शैक्षिक सहयोग, २३ जना आमाले स्वास्थ्य उपचार र केही परिवारले आकस्मिक सहयोग प्राप्त गरेका छन् । यसका अतिरिक्त यस संस्थाले सचेतना अभिवृद्धि, र शिक्षक, प्रहरी तथा सामाजिक कार्यकर्ताहरूलाई आधारभूत मनोसामाजिक तालिमजस्ता विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको उल्लेख गरेको छ । साथै, संस्थाले बेचबिखन प्रभावित/पीडितहरूको क्षमता विकासका लागि यसले एकदिने बन्द सत्रसमेत आयोजना गरेको थियो ।

माइती नेपाल : यो नेपालमा मानव बेचबिखन विरुद्धको क्षेत्रमा कार्यरत सबैभन्दा पुरानो र अग्रणी गैरसरकारी संस्था हो । वि.सं. २०४९ मा स्थापित यस संस्थाले आन्तरिक बेचबिखन, अन्तर्देशीय/सीमापार बेचबिखन र सुरक्षित आप्रवासनका तीनवटै क्षेत्रमा कार्य गर्दछ । यसका कार्यक्रमहरू रोकथाम, संरक्षण, अभियोजन, क्षमता विकास र समन्वय तथा सहकार्य गरी पाँचवटै प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित छन् । यसले कर्णाली र गण्डकी बाहेक अन्य पाँचवटा प्रदेशहरूमा कार्य गरिरहेको छ । माइती नेपालका कार्यक्रमहरू इलाम, झापा, सुनसरी, मोरङ, पर्सा, रूपन्देही, मकवानपुर, बाँके, बर्दिया, चितवन, कैलाली, काभ्रे, कञ्चनपुर, काठमाडौं, रसुवा र सिन्धुपाल्चोक जिल्लाहरूमा सञ्चालनमा रहेका छन् ।

नेपाल इन्भेस्टिगेटिभ मल्टिमिडिया जर्नालिज्म नेटवर्क (निमजिन): निमजिनकाका अनुसार, यसले विभिन्न मल्टिमिडिया अर्थात् बहुसञ्चार माध्यमको प्रयोग गरी मानव बेचबिखन र मानव अधिकारसँग सम्बन्धित समाचारहरू सम्प्रेषण गर्दै आएको छ । यसको सञ्जाल नेपालका सातै प्रदेशमा विस्तार भएको छ । यस सञ्जालमा कुल १२० जना सदस्यहरू रहेका छन्, जसमा प्रत्येक प्रदेशबाट २० जना सदस्यहरूको प्रतिनिधित्व रहेको छ । उनीहरू मानव बेचबिखनका विषयमा खोजमूलक कथाहरू तयार पार्ने कार्यमा संलग्न छन् । यस नेटवर्कका पत्रकारहरूले तयार पारेका केही प्रमुख खोजमूलक कथाहरूका शीर्षकहरू निम्नानुसार छन्:

- कथा १ - बन्द ढोकाभित्र : पोखरामा सञ्चालित स्पा केन्द्रहरूका काला रहस्यहरू
- कथा ३ - मानव बेचबिखन : नाचगान मण्डली (अर्केस्ट्रा) मा नाचका लागि नेपाली महिला र बालिकाहरू कसरी भारत पुर्याइन्छन् ?
- कथा ४ - मानव बेचबिखनमा सामाजिक सञ्जालको प्रयोग
- कथा ५ - भारतीय दलालहरूबाट ठगिएका नेपाली: सीमापार कसरी नेपाली श्रमिकहरू जबरजस्ती श्रमको शिकार हुन्छन् ?
- कथा ६ - मानव बेचबिखनको उच्च जोखिममा विपद् प्रभावितहरू
- कथा ७ - सामाजिक सञ्जालको चिनजानमार्फत किशोरीहरूको बेचबिखन
- कथा ११ - शोषण र बेचबिखनको जोखिममा मुक्त हलिया-कमैया समुदायका बालिकाहरू
- कथा १२ - बेचबिखन पीडितको उद्धारका लागि कानून त छन्, तर कार्यान्वयनको अभाव छ
- कथा १३ - रगतकैनाताबाट विश्वासघात : आफन्तले कसरी किशोरीहरूलाई बेचबिखनको जालमा पार्छन् ?
- कथा १४ - गरिबी कसरी मानव बेचबिखनको मार्ग बन्छ ?

त्यसै गरी, क्षमता विकास कार्यक्रमअन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यस नेटवर्कले सातै प्रदेशका १२० जना पत्रकारहरूलाई विभिन्न 'मल्टिमिडिया' प्रयोग गरी मानव बेचबिखन र मानव अधिकारका विषयमा रिपोर्टिङ कसरी गर्ने भन्नेबारे तालिम प्रदान गरेको छ । तालिमका कुल सहभागीहरूमध्ये ७५ जना पुरुष र ६५ जना महिला रहेका थिए । ती सहभागीहरूमध्ये १५ जनालाई नेपालमा मानव बेचबिखनसम्बन्धी खोजमूलक कथाहरू सङ्कलन गरी र प्रकाशन गर्न छात्रवृत्ति समेत प्रदान गरिएको थियो ।

शक्ति समूह : यस संस्था मानव बेचबिखनका प्रभावित व्यक्तिद्वारा स्थापित नेपालको पहिलो गैरसरकारी संस्था हो । यसले सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट, मकवानपुर, कास्की, भक्तपुर, काभ्रे, काठमाडौं, चितवन, रसुवा, धादिङ, इलाम, झापा, बाँके, बर्दिया, कञ्चनपुर, कपिलवस्तु, नवलपरासी, रूपन्देही, कैलाली, रौतहट र दाङ जिल्लाका जोखिममा रहेका समुदाय तथा समूहहरूमा आफ्नो पहुँच विस्तार गरेको छ । यसका कार्यक्रमहरूमा शैक्षिक सहयोग, आयआर्जनका लागि सहयोग, हेरचाहकर्ता सम्बन्धी सीप र जीवन उपयोगी सीप विकास तालिम, तथा प्रभावित महिला र बालबालिकालाई नगद सहयोग आदि रहेका छन् । साथै, यसले उल्लिखित जिल्लाहरूमा मानव बेचबिखन विरुद्धको स्थानीय समिति गठन गर्न स्थानीय सरकारहरूलाई सहजीकरण गर्दै आएको छ ।

यस संस्थाले विगत तीन आर्थिक वर्ष (२०७९/८०-२०८१/८२) को अवधिमा

२६७ वटा सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम, ३५१ वटा तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम र मानव बेचबिखन अन्त्यका लागि सञ्चार माध्यमको प्रयोग तथा परिचालनसम्बन्धी २२ वटा कार्यक्रम आयोजना गरेको उल्लेख गरेको छ ।

शक्ति मिलन समाज : यस गैरसरकारी संस्थाले आर्थिक वर्ष २०८१/८२ मा आफ्नो कार्यक्षेत्रमा मानव बेचबिखन र लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी सचेतना कार्यक्रमहरू आयोजना गरेको जनाएको छ । यसअन्तर्गत काठमाडौंको बूढानीलकण्ठ नगरपालिकास्थित पञ्चकन्या माध्यमिक विद्यालयका कुल ६० जना विद्यार्थीलाई एचआईभी/एड्स, अनलाइन सुरक्षा र मानव बेचबिखनका बारेमा सचेत गराइएको थियो । त्यस्तै, आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा यसले १६ जना युवालाई मानव बेचबिखन, एचआईभी/एड्स र सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीका बारेमा अभिमुखीकरण प्रदान गरेको थियो ।

शुभावसर ग्राम नेपाल (यसपछि - ग्राम नेपाल) : यस संस्थाले काठमाडौं, कास्की र रूपन्देही जिल्लाहरूमा मानव बेचबिखन रोकथामसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । सन्दर्भ अवधि (आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२) मा कुल ५४ जना बेचबिखन प्रभावित/पीडितलाई संस्थाद्वारा सीप विकास तालिम प्रदान गरिएको छ भने अन्य ३१ जनाले स्वरोजगार व्यवसाय विकासका लागि बीउ पूजा प्राप्त गरेका छन् । ग्राम नेपालका अनुसार यी योजनाहरूले प्रभावित/पीडितहरूको जीविकोपार्जनमा सहयोग पुर्याएका छन् र व्यवसाय स्थापना गर्नेहरूले मासिक १०,००० देखि ५०,००० रूपैयाँसम्म आमदानी गर्न थालेका छन् । लक्षित समुदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय भर्ना र उपस्थिति दर बढाउनका लागि ग्राम नेपालले १३ जना बालबालिकालाई शैक्षिक सामग्री र विद्यालय शुल्कसमेत उपलब्ध गराएको छ ।

ग्राम नेपालले रूपन्देही जिल्लाको कालिदहमा सीमा निगरानी कक्ष स्थापना गरेको छ । उक्त कक्षले सीमा पार गर्ने जोखिममा रहेका महिला तथा बालबालिकाहरूलाई परामर्श र निगरानी/रोकछेक सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ । तथ्याङ्कअनुसार यसले आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा १० हजार ९१६, आ.व. २०८०/८१ मा ११ हजार १२ र आ.व. २०८१/८२ मा ७ हजार ४५८ जना जोखिममा रहेका महिला तथा बालबालिकाहरूलाई परामर्श सेवा प्रदान गरेको छ । यस तीन वर्षको अवधिमा कुल १७७ जना महिला तथा बालबालिकालाई सीमा नाकामा रोकछेक गरिएको थियो । सीमा निगरानी कक्षको प्रभावकारिताका बारेमा सोधिएको प्रश्नमा यस संस्थाले जोखिमपूर्ण उमेर समूहका धेरै महिला तथा बालबालिकाहरू बेचबिखनका बारेमा सचेत भएको र बेचबिखनका घटनाहरू समयमै पहिचान गर्न सम्भव भएको बताएको छ ।

यस गैरसरकारी संस्थाले समुदाय, विद्यालय, बाल क्लब र युवाक्लबहरूमा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू आयोजना गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ । यसले विभिन्न गैरसरकारी तथा सरकारी निकायहरूलाई लक्षित गरी क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्नुका साथै सूचना सम्प्रेषण र आदानप्रदानका लागि प्रभावितहरूको उद्धार प्रक्रियामा सञ्चारकर्मीहरूलाई समेत परिचालन गरेको जनाएको छ ।

सुनिता फाउन्डेसन : यस गैरसरकारी संस्थाले काठमाडौं, नुवाकोट र मकवानपुर जिल्लाहरूमा रोकथामसम्बन्धी कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिरहेको जानकारी दिएको छ । फाउन्डेसनका अनुसार:

- कुल ५२ जना बेचबिखन प्रभावित/पीडितलाई कुखुरापालन, बाखापालन, फास्ट-फूड केन्द्र, खुद्रा पसल र बडुगुरपालनजस्ता आर्थिक पुनःएकीकरण कार्यक्रमहरूमा आबद्ध गराइएको छ ।
- कुल ११ जना प्रभावित/पीडितलाई मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गरिनुका साथै बेरिस्टा, ग्राफिक डिजाइन, फोटोग्राफी र ड्राइभिङजस्ता रोजगारीमुखी तालिमहरू उपलब्ध गराइएको छ ।
- कुल ६३ जना प्रभावित/पीडितका बालबालिकालाई शैक्षिक सहयोग प्रदान गरिएको छ, जसको परिणामस्वरूप ती बालबालिकामा नियमित विद्यालय उपस्थिति दर बढेको र बीचमै पढाइ छोड्ने दरमा कमी आएको छ ।
- कुल ३५ जना प्रभावित/पीडितहरूलाई स्वास्थ्य परीक्षणमा सहयोग गरिएको छ ।

यसका अतिरिक्त सुनिता फाउन्डेसनले "हाम्रो भूमिका : मानव बेचबिखन नियन्त्रण" विषयक कार्यशालाहरू सञ्चालन गरेको उल्लेख गरेको छ । उक्त कार्यशालाहरूमा प्रदेश र स्थानीय सरकारका सम्बन्धित सरोकारवाला निकायका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको थियो र यसले उनीहरूलाई मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियानमा आआफ्नो क्षेत्रबाट निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकाबारे सचेत गराएको छ ।

यसका साथै सचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम अन्तर्गत यस संस्थाले विभिन्न विद्यालय, आमा समूह र किशोरी समूहहरूमा पुगी मानव बेचबिखन विरुद्धका विविध सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको उल्लेख गरेको छ । यसका अतिरिक्त संस्थाले नुवाकोट जिल्लाका विभिन्न विद्यालयहरूमा सचेतना कार्यक्रम र बेचबिखन प्रभावितहरूका लागि नेतृत्व विकास कार्यक्रम समेत आयोजना गरेको छ । संस्थाले 'विश्व मानव बेचबिखन विरुद्धको दिवस' को अवसरमा सामाजिक सञ्जालमार्फत मानव बेचबिखन विरुद्धको अभियानसमेत सञ्चालन गरेको थियो ।

परिवर्तनका लागि कार्यरत महिला समूह (वाच) : यस गैरसरकारी संस्थाले यस अध्ययनको तीन वर्षको सन्दर्भ अवधिमा जोखिममा रहेका परिवारका १४६ जना बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराएको जानकारी दिएको छ । यसले पाल्पा, रूपन्देही, नवलपरासी र ओखलढुङ्गा जिल्लाका केही पालिकाहरूमा मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका समुदायहरूलाई लक्षित गरी शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ । साथै, संस्थाले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा राष्ट्रिय तथा विश्व मानव बेचबिखन विरुद्धका दिवसहरू मनाउन २५० भन्दा बढी स्थानीय समुदायका व्यक्तिहरूलाई परिचालन गरेको थियो ।

महिला सीप सिर्जना केन्द्र, नेपाल, हेटौँडा : यस गैरसरकारी संस्थाले मकवानपुर जिल्लाको राक्सिराड गाउँपालिकामा मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका लक्षित समुदायहरूका लागि रोजगारीमुखी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको जानकारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई दिएको छ । सोहीअनुसार, आर्थिक वर्ष २०७९/८० र २०८०/८१ मा कुल ५२ जना युवालाई सीटीईभीटीको पाठ्यक्रममा आधारित सीप विकास तालिम प्रदान गरिएको छ । यी लाभग्राहीहरूमध्ये केही नेपालमै स्वरोजगार भएका छन् भने केही वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् । त्यसै गरी संस्थाले आ.व. २०७९/८० र २०८०/८१ मा ४५० जना सम्भावित आप्रवासी श्रमिक र वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

व्यक्तिलाई जीविकोपार्जनसम्बन्धी तालिम प्रदान गरेको छ। लाभग्राहीहरूमध्ये ३५ प्रतिशतभन्दा बढीले आयआर्जन सुरु गरिसकेका छन्। यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा संस्थाले विश्व र राष्ट्रिय मानव बेचबिखन विरुद्धका दिवसहरूको अवसरमा १२ वटा सामुदायिक कार्यक्रम आयोजना गरी आफ्नो कार्यक्षेत्रका ४२० भन्दा बढी व्यक्तिहरूमा पहुँच पुर्याएको छ।

महिला संरक्षण केन्द्र, हेटौँडा : यस गैरसरकारी संस्थाले मकवानपुर र धादिङ जिल्लाका मानव बेचबिखनको जोखिममा रहेका समुदाय तथा समूहहरूलाई लक्षित गरी रोजगारीमुखी र शैक्षिक सहयोग कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको जानकारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई दिएको छ। संस्थाले मकवानपुर जिल्लाका ४८ जना महिलालाई सिलाई-कटाई तालिम प्रदान गर्नुका साथै १२ वटा महिला समूहलाई सिलाई-कटाई व्यवसायका लागि आवश्यक सामग्रीहरू उपलब्ध गराएको छ। यी लाभग्राहीहरूले यस उद्यमबाट आयआर्जन सुरु गरिसकेका छन्। त्यसै गरी यस संस्थाले प्रभावित परिवारका ६७ जना बालबालिकालाई शैक्षिक सहयोग प्रदान गरेको छ। यस सहयोगले समुदायमा विद्यालय छोड्ने प्रवृत्तिलाई न्यून गर्न र शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न प्रभावकारी भूमिका खेलेको छ। यसका अतिरिक्त संस्थाले यस अध्ययनको सन्दर्भ अवधिमा लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको १६ दिने अभियानमा सक्रिय सहभागिता जनाएको र आफ्नो कार्यक्षेत्रमा सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी तथा मानव बेचबिखन विरुद्धका परामर्श सेवाहरू प्रदान गरेको उल्लेख गरेको छ।

अनुसूची ५.३ (क) : नेपालका विभिन्न गैरसरकारी संस्थाहरूद्वारा निगरानी तथा रोकिएका बेचबिखनको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या, आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

	गैरसरकारी संस्था	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको औसत	सञ्चालित सीमा निगरानी कक्षको सङ्ख्या
१	आफन्त नेपाल	११८९	१२९३	१२८७	१२५६	१२
	बालिका	३९९	५४७	६७३	५४०	
	महिला	७९०	७४६	६१४	७१७	
२	साथी संस्था, बाँके	१६५	२०१	१६०	१७५	१
	बालिका	३८	६७	६६	५७	
	बालक	६	९	३	६	
	महिला	९१	१००	७२	८८	
	पुरुष	३०	२५	१९	२५	
३	शक्ति समूह	१९८	१२१	२३४	१८५	२
	बालिका	१२६	११४	१५८	१३३	
	महिला	७२	७	७६	५२	
४	शुभावसर ग्राम नेपाल	६४	६४	४९	५९	२
	बालिका	२८	२९	१७	२५	
	महिला	३६	३५	३२	३४	
५	आवाज सुर्खेत	४१	७०	२४	४५	
	बालिका	२३	३१	१३	२२	
	महिला	९	१२	८	१०	
	बालक	९	२७	३	१३	
६	माइती नेपाल	३१८३	४४३७	४१५६	३९२५	
	बालिका	१११५	१६८७	१८२४	१५४२	
	महिला	१२०५	२४६४	२२२०	१९६३	
	बालक	६३	४५	११६	७५	

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

	उल्लेख नगरिएको/छुटाइएको	८००	२४१	०	३४७	
७	शान्ति पुनर्स्थापना गृह*					
	बालिका		१६२			
	महिला		३७३			
	माथिका सबै संस्थाको कुल					
	बालिका	१७२९	२६३७	२७५१	२३७२	
	बालक	७८	८१	१२२	९४	
	महिला	२२०३	३७३९	३०२०	२९८७	
	पुरुष	३०	२५	१९	२५	
	उल्लेख नगरिएको	८००	२३९	०	३४६	
	कुल जम्मा	४,८४०	६७२१	५,९१२	५८२४	

द्रष्टव्य : माइती नेपालका केही शाखा कार्यालयहरूले रोकिएका जोखिमयुक्त व्यक्तिहरूको कुल सङ्ख्या मात्र उपलब्ध गराएको तर लिङ्गका आधारमा खण्डीकृत विवरण नदिएकाले माइती नेपालको कुल योग र खण्डीकृत सङ्ख्या मेल नखान सक्छ ।

अनुसूची ५.३ (ख): माइती नेपालद्वारा विभिन्न सीमा नाकाहरूमा निगरानी तथा रोकिएका जोखिमयुक्त महिला तथा बालबालिकाको सङ्ख्या, आ.व. २०७९/८०—२०८१/८२

	सीमा क्षेत्र/मार्ग	२०७९/८० (2022/23)				२०८०/८१ (2023/24)				२०८१/८२ (2024/25)				कुल जम्मा
		जम्मा	बालिका	बालक	महिला	जम्मा	बालिका	बालक	महिला	जम्मा	बालिका	बालक	महिला	
१	सुरक्षित आवासगृह, नेपालगञ्ज	५०३	१९३	२१	२८९	५२६	२०६	०	३२०	५७२	२००	५०	३२२	१६०१ (१३.६)
२	सुरक्षित आवासगृह, गुलरिया	३३५	२४७	०	८८	३४०	२३०	११	११०	२८२	२१०	२	७२	९५७ (८.९)
३	सुरक्षित आवासगृह, भरतपुर	३३७	३३७	०	०	१७१	१०३	०	६८	११४	३६	०	७८	६२२ (५.३)
४	सुरक्षित आवासगृह, जनकपुर	८३	०	०	०	७२	३७	०	३५	०	०	०	०	१५५ (१.३)
५	सुरक्षित आवासगृह, पशुपतिनगर	३२०	७०	९	२४१	९०१	३५५	०	५४६	९६५	३७७	०	५८८	२१८६ (१८.६)
६	सुरक्षित आवासगृह, काँकडभिट्टा	१४१	५४	४	८३	१९३	५५	२९	१०९	२०४	६७	२५	११२	५३८ (४.६)
७	सुरक्षित आवासगृह, धनगढी	१४१	४५	०	९६	१४६	४२	०	१०४	१४०	४४	०	९६	४२७ (३.६)

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

८	सुरक्षित आवासगृह, टिकापुर	२८	०	०	०	९६	१३	०	८३	६२	३०	०	३२	१८६ (१.६)
९	सुरक्षित आवासगृह, महेन्द्रनगर	१०७	४९	७	५१	१६९	६१	५	१०३	२८७	११५	१४	१५८	५६३ (४.८)
१०	सुरक्षित आवासगृह, नागढुङ्गा	११६	२३	१५	७८	१९९	५२	०	१४७	२४९	५८	०	१९१	५६४ (४.८)
११	सुरक्षित आवासगृह, धुलिखेल	५२८	०	०	०	६६६	३६६	०	३००	६०३	३९५	०	२०८	१७९७ (१५.३)
१२	सुरक्षित आवासगृह, विराटनगर	१४४	५०	०	९४	२१७	५३	०	१६४	१५७	३९	०	११८	५१८ (४.३)
१३	सुरक्षित आवासगृह, वीरगञ्ज	३०	०	०	०	१६२	४१	०	१२१	१९२	१३०	०	६२	३८४ (३.३)
१४	सुरक्षित आवासगृह, भैरहवा	२१७	३१	७	१७९	१७५	२७	०	१४८	२२१	५७	२५	१३९	६१३ (५.२)
१५	सुरक्षित आवासगृह, धुन्चे	२३	०	०	०	१२७	३४	०	९३	९३	५६	०	३७	२४३ (२.१)
१६	सुरक्षित आवासगृह, मकवानपुर	२२	१६	०	६	२७७	१२	०	१५	१५	१०	०	५	३१४ (२.७)
१७	सुरक्षित आवासगृह, काठमाडौं	१०८	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	१०८ (०.९)
	कुल जम्मा	३१८३	१११५	६३	१२०५	४४३७	१६८७	४५	२४६६	४१५६	१८२४	११६	२२१८	११७७६

द्रष्टव्य : कोष्ठकभित्रका अङ्कहरूले कुल सङ्ख्याको प्रतिशतलाई जनाउँछन् । कुल जम्माको महलले तीनवटै आर्थिक वर्षको कुल योगलाई जनाउँछ ।
स्रोत: माइती नेपाल, २०२५ (पत्राचारमार्फत प्राप्त तथ्याङ्क) ।

अध्याय ६

अनुसूची ६.१: माइती नेपाल नेपालगञ्जद्वारा निगरानी तथा रोकिएका, उद्धार गरिएका र मुद्दा दर्ता गरिएको सङ्ख्याको विवरण, सन् २००२-२०२४

वर्ष	सीमा नाकामा रोकिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	यौन तथा श्रम शोषणबाट उद्धार गरिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या	दर्ता भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्या दर्ता भएका मुद्दाहरूको सङ्ख्या	उद्धार गरिएकाहरूको तुलनामा मुद्दा दर्ता भएको प्रतिशत (%)
२००२	१३४	६	६	१००.०
२००३	९५	४	८	२००.०
२००४	७१	२	३	१५०.०
२००५	१५६	४	४	१००.०
२००६	२२०	६	३	५०.०
२००७	२३६	५	३	६०.०
२००८	१३८	१०	१	१०.०
२००९	२७७	१४	४	२८.६
२०१०	१७३	६	५	८३.३
२०११	२४१	८	७	८७.५
२०१२	२६३	२३	४	१७.४
२०१३	३४२	२०	६	३०.०
२०१४	४४७	२६	६	२३.१
२०१५	५६६	१६	६	३७.५
२०१६	१००२	२६	४	१५.४
२०१७	१०७१	६७	४	६.०
२०१८	९२०	८२	७	८.५
२०१९	८९६	७	२	२८.६
२०२०	२६७	१२	१	८.३
२०२१	४३४	११	४	३६.४
२०२२	५२९	१०	५	५०.०
२०२३	५०९	१२	२	१६.७
२०२४	५९८	१३	३	२३.१
कुल जम्मा	९५८५	३९०	९८	२५.१

स्रोत: माइती नेपाल, नेपालगञ्ज, २०२५ (अप्रकाशित तथ्याङ्क फाइल)।

► मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

अनुसूची ६.२: कानूनी सहायता प्रदान गरिएका बेचबिखन प्रभावित/पीडित महिला तथा बालबालिकाको सङ्ख्या (गैरसरकारी संस्थाअनुसार), आ.व. २०७९/८०, २०८०/८१ र २०८१/८२

	गैरसरकारी संस्था / विवरण	आ.व. २०७९/८०	आ.व. २०८०/८१	आ.व. २०८१/८२	तीन वर्षको औसत
१	आफन्त नेपाल				
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	३०	३१	१७	२६
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	३३	३८	१९	३०
	महिला	२२	२५	१२	२०
	बालबालिका	११	१३	७	१०
२	आवाज सुर्खेत				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	०	०	०	०
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	०	२	०	१
	महिला	०	१	०	०
	बालबालिका	०	१	०	०
३	साथी संस्था, बाँके				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	४०	५	४	१६
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	४०	५	४	१६
	महिला	३५	३	४	१४
	बालबालिका	५	२	०	२
४	शक्ति समूह				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	१८	९	८	१२
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	९५	६७	७८	८०
	महिला	१३	१३	१९	१५
	बालबालिका	८२	५४	५९	६५
५	शुभावसर ग्राम नेपाल				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	८	१२	१	७
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	८	१२	१	७
	महिला	७	१०	०	६
	बालबालिका	१	२	१	१
६	कुमुदिनी				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	०	०	०	०
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	३	१	०	१
	महिला	१	०	०	०
	बालबालिका	२	१	०	१
७	सुनिता फाउन्डेसन				०
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	१	३	०	१
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	२	४	०	२

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

	महिला	२	४	०	२
	बालबालिका	०	०	०	०
८	माइती नेपाल				
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	२८	४४	२१	३१
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	२८	४४	२१	३१
	महिला	१७	४०	१२	२३
	बालबालिका	११	४	९	८
९.	साना हातहरू नेपाल				
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	३०	४८	५९	४६
१०.	किन इन्डिया				
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	१३	२६	१९	१९
	माथि सूचीकृत सबै संस्थाको कुल				
	कुल मुद्दा सङ्ख्या	१६८	१७८	१२९	१५८
	प्रभावित/पीडितको सङ्ख्या	२०९	१७३	१२३	१६८
	महिला	९७	९६	४७	८०
	बालबालिका	११२	७७	७६	८८

स्रोत : सम्बन्धित गैरसरकारी संस्थाहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाका आधारमा सङ्ग्रह गरिएको तथ्याङ्क ।

द्रष्टव्य : साना हातहरू नेपाल र किन इन्डियाको तथ्याङ्कमा लिङ्गका आधारमा प्रभावितहरूको खण्डीकृत सङ्ख्या उपलब्ध छैन ।

अनुसूची ६.३ (क): महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्था, आ.व. २०७९/८० र २०८०/८१

क्र.सं.	मुद्दाको प्रकृति	दर्ता सङ्ख्या	कसुर ठहर	सफाइ पाएको	फैसला भएको	कसुर ठहर प्रतिशत (%)	तामेली/विचाराधीन मुद्दा सङ्ख्या	तामेली/विचाराधीन प्रतिशत (%)
	आ.व. २०८०/८१							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	८	२	६	८	२५.०	०	०.०
२	मानव ओसारपसार गर्ने	२०३	२०	२२	४२	४७.६	१६१	७९.०
३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
४	वेश्यागमन गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	०	०	०	०	०	०	०
	कुल जम्मा	२११	२२	२८	५०	४४.०	१६१	७६.०
	आ.व. २०७९/८०							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	५	१	२	४	२५.०	१	२०.०
२	मानव ओसारपसार गर्ने	१८५	२०	१३	३४	५८.८	१५१	८१.०
३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
४	वेश्यागमन गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	०४	०	०	०	०	०	०
	कुल जम्मा	१९४	२१	१५	३८	५५.३	१५२	१०१.०

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

स्रोत : महान्यायधिवक्ताको कार्यालय (२०२३) र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०२४) को वार्षिक प्रतिवेदन ।

अनुसूची ६.३ (ख): उच्च सरकारी वकील कार्यालयहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्था, आ.व. २०७९/८० र २०८०/८१

क्र.सं.	मुद्दाको प्रकृति	दर्ता सङ्ख्या	कसुर ठहर	सफाइ पाएको	फैसला भएको	कसुर ठहर प्रतिशत (%)	तामेली/विचाराधीन मुद्दा सङ्ख्या	तामेली/विचाराधीन प्रतिशत (%)
	आ.व. २०८०/८१							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	११३	२३	२५	४८	४७.९	६५	५७.५
२	मानव ओसारपसार गर्ने	१५२	५०	३६	८६	५८.१	६६	४३.४
३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
४	वेश्यागमन गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	१	०	०	०	०	०	०
	कुल जम्मा	२६६	७३	६२	१३५		१३१	४९.२
	आ.व. २०७९/८०							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	८८	३५	१६	५१	३१.४	३७	४२.०
२	मानव ओसारपसार गर्ने	१७४	६५	४४	११०	५९.१	६४	३६.०
३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	२	०	०	०	००	२	१००.०
४	वेश्यागमन गर्ने	०	०	०	०	०	०	
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	२	०	०	०	०	२	१००.०
	कुल जम्मा	२६६	१०१	६०	१६१	६२.१	१०५	३६.५

स्रोत : महान्यायधिवक्ताको कार्यालय (२०२३) र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०२४) को वार्षिक प्रतिवेदन ।

अनुसूची ६.३ (ख): उच्च सरकारी वकील कार्यालयहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दाहरू र फैसलाको अवस्था, आ.व. २०७९/८० र २०८०/८१

क्र.सं.	मुद्दाको प्रकृति	दर्ता सङ्ख्या	कसुर ठहर	सफाइ पाएको	फैसला भएको	कसुर ठहर प्रतिशत (%)	तामेली/विचाराधीन मुद्दा सङ्ख्या	तामेली/विचाराधीन प्रतिशत (%)
	आ.व. २०८०/८१							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	४९	८	१४	२३	६०.९	२६	५३.१
२	मानव ओसारपसार गर्ने	३०१	९३	६०	१५७	५९.२	१४४	४७.८
३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	१	१	००	१	१००.०	०	०.०
४	वेश्यागमन गर्ने	५	४	०	४	१००.०	१	२०.०
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	१०	३	३	६	५०.०	४	४०.०
	कुल जम्मा	३६६	१०९	७७	१९१	५७.१	१७५	४७.८
	आ.व. २०७९/८०							
१	मानिस खरिद वा बिक्री गर्ने	९४	१८	३१	५२	३४.६	४२	४४.७
२	मानव ओसारपसार गर्ने	२७०	६२	११३	१८०	३४.४	९०	३३.३

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

३	मानव अङ्ग झिकने र बिक्री गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
४	वेश्यागमन गर्ने	०	०	०	०	०	०	०
५	वेश्यावृत्तिमा लगाउने	९	२	५	७	७१.४	२	२२.२
	कुल जम्मा	३७३	८२	१४९	२३९	३४.३	१३४	३५.९

दृष्टव्य : आ.व. २०७९/८० मा मानव बेचबिखनको एक मुद्दा र मानव ओसारपसारका चार मुद्दाहरूलाई अन्य (फिर्ता, मुलतबी) श्रेणीमा राखिएको थियो। आ.व. २०८०/८१ मा मानव बेचबिखनका तीन र मानव ओसारपसारका पाँच मुद्दाहरूलाई फिर्ता, मुलतबी र अन्य श्रेणीमा दर्ता गरिएको थियो।

स्रोत : महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०२३) र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय (२०२४) को वार्षिक प्रतिवेदन।

अनुसूची ६.४ : जिल्ला अदालतहरूमा दर्ता भएका मानव बेचबिखनका मुद्दामुद्दाहरूको वितरण र फैसलाको अवस्था, आ.व. २०७८/७९ र आ.व. २०८०/८१

	जिल्ला अदालत	आ.व. २०७८/७९				आ.व. २०८०/८१			
		कुल दर्ता मुद्दा	जम्मा फैसला	जम्मा किनारा लाग्न बाँकी	फैसला प्रतिशत (%)	कुल दर्ता मुद्दा	जम्मा फैसला	जम्मा किनारा लाग्न बाँकी	फैसला प्रतिशत (%)
१	ताप्लेजुङ	०	०	०	०	०	०	०	०.०
२	पाँचथर	०	०	०		०	०	०	
३	इलाम	१	०	१	०.०	०	०	०	
४	झापा	१५	८	७	५३.३	१५	८	७	५३.३
५	सङ्खुवासभा	०	०	०		०	०	०	
६	तेह्रथुम	०	०	०		१	१	०	१००.०
७	धनकुटा	०	०	०		०	०	०	
८	भोजपुर	०	०	०		०	०	०	
९	मोरङ	१३	८	५	६१.५	२३	१९	४	८२.६
१०	सुनसरी	४	२	२	५०.०	२१	१०	११	४७.६
११	सोलुखुम्बु	०	०	०		१	०	१	०.०
१२	खोटाङ	०	०	०		०	०	०	
१३	ओखलढुङ्गा	०	०	०		०	०	०	
१४	उदयपुर	८	५	३	६२.५	३	३	०	१००.०
१५	सप्तरी	२	१	१	५०.०	४	१	३	२५.०
१६	सिरहा	१	१	०	१००.०	०	०	०	
१७	सर्लाही	२	१	१	५०.०	४	२	२	५०.०
१८	महोत्तरी	४	३	१	७५.०	४	१	३	२५.०
१९	धनुषा	६	४	२	६६.७	८	३	५	३७.५
२०	चितवन	०	०	०		६	२	४	३३.३
२१	मकवानपुर	०	०	०		३	३	०	१००.०
२२	पर्सा	१७	१३	४	७६.५	११	५	६	४५.५
२३	बारा	४	१	३	२५.०	४	२	२	५०.०
२४	रौतहट	३	१	०	३३.३	४	१	३	२५.०
२५	रसुवा	०	०	०		०	०	०	

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

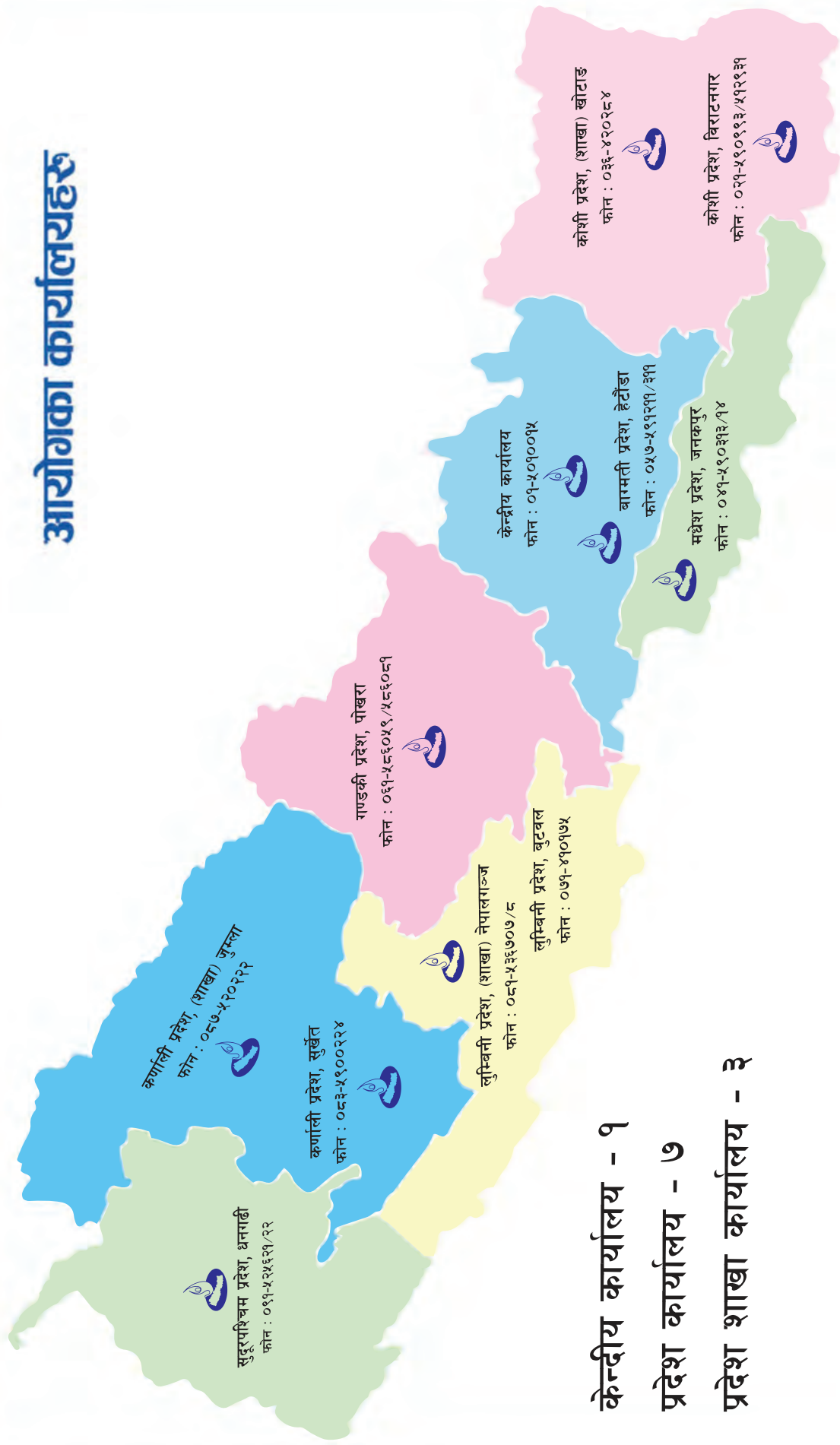
२६	नुवाकोट	४	२	२	५०.०	९	५	४	५५.६
२७	धादिङ	०	०	०		०	०	०	
२८	सिन्धुपाल्चोक	२	०	२	०.०	३	३	०	१००.०
२९	काभ्रेपलाञ्चोक	६	५	१	८३.३	३	३	०	१००.०
३०	ललितपुर	२	२	०	१००.०	२	१	१	५०.०
३१	काठमाडौं	१५५	७२	८३	४६.५	१०१	३५	६६	३४.७
३२	भक्तपुर	५	५	०	१००.०	१४	८	६	५७.१
३३	दोलखा	०	०	०		०	०	०	
३४	सिन्धुली	१	०	१	०.०	०	०	०	
३५	रामेछाप	०	०	०		०	०	०	
३६	गोरखा	१	१	०	१००.०	०	०	०	
३७	तनहुँ	४	१	३	२५.०	२	१	१	५०.०
३८	मनाङ	०	०	०		०	०	०	
३९	लमजुङ	०	१	१		१	०	१	०.०
४०	कास्की	६	३	३	५०.०	१३	९	४	६९.२
४१	स्याङ्जा	०	०	०		२	१	१	५०.०
४२	पर्वत	०	०	०		१	०	१	०.०
४३	म्याग्दी	०	०	०		०	०	०	
४४	मुस्ताङ	०	०	०		०	०	०	
४५	बागलुङ	१	०	१	०.०	१	०	१	०.०
४६	गुल्मी	१	०	१	०.०	०	०	०	
४७	अर्घाखाँची	२	२	०	१००.०	१	०	१	०.०
४८	पाल्पा	०	०	०		०	०	०	
४९	नवलपरासी	२	१	१	५०.०	८	७	१	८७.५
५०	रूपन्देही	१३	९	४	६९.२	१६	१२	४	७५.०
५१	कपिलवस्तु	१४	११	३	७८.६	१४	१०	४	७१.४
५२	रूकुम	०	०	०		०	०	०	
५३	रोल्पा	१	१	०	१००.०	०	०	०	
५४	प्युठान	०	०	०		०	०	०	
५५	दाङ	५	४	१	८०.०	६	३	३	५०.०
५६	बाँके	२९	१५	१४	५१.७	३२	१४	१८	४३.८
५७	बर्दिया	७	३	४	४२.९	१२	४	८	३३.३
५८	सुर्खेत	४	०	४	०.०	४	२	२	५०.०
५९	जाजरकोट	०	०	०		०	०	०	
६०	दैलेख	२	१	१	५०.०	२	०	२	०.०
६१	सल्यान	०	०	०		१	०	१	०.०
६२	जुम्ला	०	०	०		०	०	०	

▶ मानव बेचबिखन विरुद्धको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०८२

६३	मुगु	०	०	०		०	०	०	
६४	कालिकोट	१	०	१	०.०	०	०	०	
६५	हुम्ला	२	१	१	५०.०	०	०	०	
६६	डोल्पा	०	१	०		०	०	०	
६७	अछाम	०	०	०		०	०	०	
६८	डोटी	०	०	०		०	०	०	
६९	बाजुरा	०	०	०		१	०	१	०.०
७०	बझाङ	१	१	०	१००.०	१	०	१	०.०
७१	कैलाली	९	६	३	६६.७	२७	१४	१३	५१.९
७२	दार्चुला	०	०	०		०	०	०	
७३	बैतडी	०	०	०		१	०	१	०.०
७४	डडेल्धुरा	२	०	२	०.०	०	०	०	
७५	कञ्चनपुर	९	२	७	२२.२	७	२	५	२८.६
७६	नवलपुर	०	०	०		६	४	२	६६.७
७७	रूकुमकोट	०	०	०		०	०	०	
	कुल जम्मा	३७०	१९७	१७३	५३.२	४०३	१९९	२०४	४९.४

स्रोत : सर्वोच्च अदालतको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७८/७९ र २०८०/८१

आयोगका कार्यालयहरू

केन्द्रीय कार्यालय - ९

प्रदेश कार्यालय - ७

प्रदेश शाखा कार्यालय - ३